

Språk och stil

TIDSKRIFT FÖR
SVENSK SPRÅKFORSKNING

DISTRIBUTION

NY FÖLJD

Swedish Science Press
Uppsala

26 ♦ 2016

Utgiven med stöd av Vetenskapsrådet

Utgiven med stöd av

SLS

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET I FINLAND

Ingrid, Margit och Henrik Höijers donationsfond II

Språk och stils redaktion tar hjälp av externa manusgranskare för att avgöra vilka bidrag som ska antas till publicering. Inför bearbetningen av sina manus har också artikelförfattarna fått ta del av referenternas utlåtanden. Redaktionen tackar följande personer för värdefulla referentinsatser under arbetet på Språk och stil 26:

Lars-Gunnar Andersson, Merete Birkeland, Gustav Bockgård, Staffan Fridell, Finnur Friðriksson, Frans Gregersen, Britt-Louise Gunnarsson, Maria Eklund Heinonen, Lann Hornscheidt, Carla Jonsson, Olle Josephson, Anna-Malin Karlsson, Hans Kronning, Jarmo Lainio, Lennart Larsson, Per Ledin, Anna Lindström, Jan Lindström, Benjamin Lyngfelt, Muriel Norde, Maria Ohlsson, Mårten Ramnäs, Caroline Sandström, Beatrice Silén, Gustaf Skar, Ulla Stroh-Wollin, Margareta Svahn, Jan Svanlund, Ulf Teleman, Bosse Thorén, Åke Viberg, Erling Wande, Elisabeth Zetterholm, Magnus P. Ångsal.

De engelska sammanfattningarna har språkgranskats av fil.dr Donald MacQueen.

© Författarna och Språk och stil

ISSN 1101-1165

Textgruppen i Uppsala AB, Uppsala 2016

Innehåll

Bengt Nordberg: Talackommodation, språkstruktur och språkförändring	5
Viveca Rabb: Från landsbygdsdialekter till Vasasvenska. Tecken på dialekt- utjämning och registrering av en stadsvarietet i fyra steg	38
Maria Bylin: Adjektivböjningens <i>-a</i> och <i>-e</i> . Ett seglivat variationstillstånd	69
Anna Lindqvist, Marie Gustafsson Sendén & Emma Bäck: Vem tycker om <i>hen?</i>	101
Karin Milles: »Vi måste öva upp och ta mod till oss, enda sättet att sedan bli dugliga väljare.» Strategiskt kommunikationsarbete inom den kvinnliga rösträttsrörelsen	130
Mikko Kuronen, Riikka Ullakonoja & Maria Kautonen: Inläringen av de svenska tonaccenterna hos finska S2-talare – automatiseras uttalet?	161
Anna Sahlée: Hur löser de uppgiften? En studie av underkända och högt betygsatta provtexter i svenska och svenska som andraspråk	195
<i>Smärre bidrag</i>	
Olle Josephson: Att skilja på <i>de</i> och <i>dem</i> . Ett tipsresultat	231
Susanna Karlsson: Mötesspråk i högskolors och universitets språkvalsdoku- ment	234
Hans Jonsson: Skeendets semantik	240
<i>Recensioner</i>	
Hagren Idevall, Karin: Språk och rasism. Privilegiering och diskriminering i offentlig, medierad interaktion (2016). Diss. Rec. av Charlotta Seiler Brylla	243
Kladd, utkast, avskrift. Studier av litterära tillkomstprocesser, red. av Paula Henrikson & Jon Viklund (2015). Rec. av Alva Dahl	247
Lagerholm, Per: Språknormer och språkvärdering (2016). Rec. av Maria Bylin & Lena Lind Palicki	250
Reading and Writing from Below: Exploring the margins of modernity, red. av Ann-Catrine Edlund, Timothy G. Ashplant & Anna Kuismin (2016). Rec. av Zoe Nikolaidou	253
Steffensen, Tom: Nabosprog i danskundervisningen – en undersøgelse af kom- munikation og pædagogisk praksis i et netbaseret skoleprojekt (2016). Diss. Rec. av Henrik Rahm	257
Westberg, Gustav: Legitimerade föräldraskap 1870–2010: en diskurshistorisk undersökning (2016). Diss. Rec. av Mats Landqvist	260
Widbäck, Anders: Ordspråk i bruk. Användning av ordspråk i dramadialog (2015). Diss. Rec. av Ann-Catrine Edlund	264

Sociolingvistik i praktiken, red. av Sally Boyd & Stina Ericsson (2015). Rec. av Eva Sundgren	268
Författarna i detta nummer.....	275

Talackommodation, språkstruktur och språkförändring

Av BENGT NORDBERG

Abstract

Nordberg, Bengt, bengt.nordberg@nordiska.uu.se, Professor emeritus, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University: "Speech accommodation, language structure, and language change". *Språk och stil* NF 26, 2016, pp. 5–37.

The article takes as a starting point the claim by interactional linguists that speakers' intraindividual variation within an individual conversation is best described and explained with reference to the local context of the utterance. Based on accommodation theory they argue that a good deal of a speaker's conversation-internal variation can be seen as convergence with or divergence from his/her interlocutor and that this tendency is an important explanation of language change. This view is here called in question, supported by a comparison between instances of accommodation and grammatical and prosodic features in a large corpus of spontaneous speech by socially diversified informants. Not only do cases of divergence outnumber those of convergence but turn-internal variation, which cannot be interpreted as accommodation is more numerous than the sum of accommodations. The distribution of prosodic and grammatical variants in the three analyzed variables is mostly statistically significant. The results suggest that language-internal factors are at least as important as interactional ones for understanding variation. Some methodological and theoretical problems about accommodation theory are discussed, and considering these together with the empirical results, the article concludes that, along with social prestige, language-internal factors are somewhat better predictors of language change than accommodation.

Keywords: interactional linguistics, accommodation, recycling, convergence, divergence, morphology, social variation, language change, Swedish.

1. Problemet

Den interaktionella dialektologin förstås bäst som en avknoppning från interaktionell lingvistik som i sin tur bygger på CA, den mikrosociologiska samtalsanalysen. Den kan sägas vara en tillämpning av samtalsanalytiska teorier och metoder på dialektalt material, t.ex. den starka fokuseringen på samtalssekventiella organisation, men även en jämförande analys av olika dialekters ianspråktagande av allmänna samtalsgrammatiska resurser (Bockgård & Nilsson 2011, J. Lindström 2011). En av den interaktionella dialektologins

uppgifter är att beskriva och förklara talares intraindividella variation under ett och samma samtal, i första hand med hänvisning till yttrandenas lokala kontext. Målet är att förklara varför en specifik språklig variant används just på det aktuella stället i interaktionen, och man menar att denna sorts kvalitativa studier kan ge en fördjupad bild av orsakerna till variation och på längre sikt förändring jämfört med den traditionella sociodialektologins mer kvantitativa metoder. Åtminstone borde de vara ett komplement till de förklaringar som språkstrukturellt grundade studier erbjuder. Mest givande, menar man, vore detta grepp i samtal mellan talare av olika varieteter, t.ex. två olika regionala dialekter eller en lokal informell varietet och en standardspråklig. Men också samtal mellan talare av samma varietet kan läggas till grund för undersökningar av den lokala kontextens betydelse för valet av variant (se t.ex. Bockgård & Nilsson 2011, Nilsson 2011, 2015). Detta vill man göra med hänvisning till den socialpsykologiska ackommodationsteorins begrepp *konvergens* och *divergens*. Konvergens kan yttra sig som *återanvändning* av ett ord eller en fras som använts av föregående talare eller som växling från ens normala uttalsvariant till samtalspartnerns. Beteendet tolkas som uttryck för gillande eller solidaritet med den andra talaren eller som ett sätt att mildra oenigheter. Att förändra ett ljud, en form eller ett ord kan också fungera som signal för ämnesbyte eller växling av roller och inbördes relationer (Giles & Smith 1979, Giles, Coupland & Coupland 1991). Divergens är naturligtvis motsatsen till konvergens.¹

Resultaten av denna sorts analys har emellertid mycket sällan jämförts med och värderats i ljuset av vad en noggrann granskning av variantens strukturella egenskaper kan ge. I själva verket ger tillvägagångssättet upphov till en rad följdfrågor som jag vill belysa i den här artikeln. Huvudfrågorna är:

- 1) Hur mycket av variationen kan förklaras med hänvisning till ackommodationsteorin som antingen konvergens eller divergens – fast det talas mycket mindre om den senare – mellan de inblandade talarna?
- 2) Hur kan vi någorlunda säkert fastställa att valet av en viss variant vid ett givet tillfälle är ett uttryck för anslutning till någon eller någons åsikter,

¹ Den här artikeln har en lång tillkomsthistoria. Det direkta incitamentet till den är Jenny Nilssons antologikapitel (Nilsson 2011). Den presenterades första gången på Sociolinguistics Symposium i Berlin 2012 och därefter i olika versioner på en OFTI-konferens och ett seminarium i Uppsala. Vid alla tre tillfällen har jag fått konstruktiva synpunkter vilka jag varmt tackar för. Ett särskilt tack riktar jag till Jenny Nilsson, Eva Sundgren och Mats Thelander som alla läst artikeln i manus och föreslagit väsentliga förbättringar. Björn Melander har bistått mig med den statistiska analysen. Mitt tack går också till tre anonyma referenter som lämnat värdefulla förslag till förbättringar. Kvarstående brister och felaktigheter är jag givetvis själv ansvarig för.

gillande av eller solidaritet med någon eller motsatt för ogillande eller önskan att demonstrera oberoende och integritet och inte är ett resultat av inomspråkliga, makrosociologiska eller ideologiska krafter?

- 3) Vad kan en interaktionell anpassning av det här slaget ha för betydelse för språkförändringar eller språkbevarande på lång sikt och på högre samhällsliga nivåer?

Andra frågor som får en mindre utförlig behandling är följande: Vilka språkdrag är det man anpassar och vilka inte? Kan det här interaktionella greppet på variationsforskningen tillämpas på alla talarkonstellationer, talare av olika varieteter, talare av samma varietet, socialt eller maktmässigt jämställda och ojämsställda talare? Hur långt kan avståndet vara mellan talare A:s *grundutförande* (se Nilsson 2011 s. 226) av den aktuella variabeln och talare B:s återanvändning av den för att man ska kunna anse att det är frågan om ackommodation?

Problemet med intern variation i samtal och hur variantvalet fortskrider och eventuellt förändras under samtalets gång har starka beröringspunkter med åtminstone två välkända sociolingvistiska problem. Det ena är det praktiskmetodiska hur samtalspartnern eller intervjuaren kan undvika att påverka informanterna med sitt eget språk och beteende, dvs. att klara av Labovs observatörens paradox, att observera en talares språk som det är när han/hon inte är observerad (1972 s. 209). Alla dialektforskare har väl gjort den erfarenheten att informantens tal blir mer likt hans/hennes vardagliga basvarietet, dvs. oftast fjärrar sig från intervjuarens, ju längre samtalet fortskrider. Därför väljer man för analys gärna ut en senare del av inspelningen (se t.ex. Sandström 2010 s. 341 m.fl.). Om informanten har en annan varietet än intervjuaren, så går det här egentligen emot ackommodationsteorin som förutsäger att konvergensen ökar under ett samtal.

Det har varit ett ideal för intervjuare att inte påverka informantens språk och många har löst problemet genom att knappast säga någonting utom att ställa korta frågor. Men det finns studier, t.ex. Jahr 1979, Trudgill 1986 och Sundgren 2002, där författarna har undersökt sitt eget språk under sociolingvistiska intervjuer och visat att de själva ackommoderar till informanternas språk (se även Nilsson 2015 s. 13). Ju högre andel lokala icke-standardvarianter som informanten yttrar, desto fler sådana former kommer också ur forskarens mun. Studierna av Jahr, Trudgill och Sundgren visar alla att det är intervjuaren/forskaren som anpassar sig till informanten, inte tvärtom. I samtliga dessa fall är vidare ackommodationen relaterad till interlokutörens socialgrupp och kön. Men

bara i Sundgrens arbete får man belägg på den lokala kontextens inverkan på variationen, i övrigt är det procentandelen av de båda inblandade talarnas totala antal av de aktuella varianterna som presenteras.

Det andra problemet som aktualiseras av Nilssons artikel (och andras) är hennes utnyttjande av talackommodationsteorin, *Speech accommodation theory (SAT)*, numera utvidgad till *Communication accommodation theory (CAT²)*, vars främsta förespråkare har varit socialpsykologen Howard Giles. Han (och andra) menar att interagerande individer anpassar sig på olika sätt till varandra. Man kan antingen, grovt sett, försöka bli mer lik den man samspekar med (konvergera) eller mer olik (divergera) eller inte förändra sig alls (behålla status quo) om man från början har olika idiolekter. I denna artikel slås de två sistnämnda strategierna samman till icke-konvergens. Det är inte bara själva språket man tenderar att anpassa i dyadiska eller grupsituationer utan flera andra beteendefaktorer: kroppshållning, rörelsemönster, gester, närhet, beröring, ögonkontakt, blickriktning, röststyrka, talhastighet, rytm m.fl. Det finns mycket som talar för att särskilt konvergens är en universell egenskap i mänskligt beteende. Den harmoni och tillfredsställelse som man upplever när man känner att andra uppskattar en och efterliknar en är en stark socialpsykologisk kraft.

Men SAT beaktar också fler socialpsykologiska krafter bakom ackommodation än likhets-attraktionsprocesser. En sådan faktor är beräkningen av socialt utbyte (se Giles & Smith 1979, Thakerar m.fl. 1982), t.ex. kalkylerandet av de kostnader och vinster som är förbundna med konvergens. Sådana kostnader kan vara förlust av uppfattad integritet och personlig identitet eller den större språkliga ansträngning som krävs för att konvergera. Uppvägs detta av den högre sociala värdering eller personliga uppskattning man kan få genom att ta efter samtalspartnarnas idiom, ofta, men långt ifrån alltid, en mer prestigefull varietet? Konvergens kan också tas emot på olika sätt beroende på hur den man anpassar sig till uppfattar den andras beteende i fråga om motiv och avsikter. Visar konvergeraren uppriktig uppskattning eller är han/hon bara en inställsam listmare? Konvergens kan alltså ha negativa konsekvenser för konvergeraren likaväl som divergens kan ha positiva effekter för divergeraren i form av den egna gruppens uppfattning av hans/hennes beteende som positivt.

Jag vill med den här artikeln göra två saker. Dels vill jag jämföra en interaktionell analys med en språkstrukturell och värdera resultaten av en sådan

² Eftersom mitt material är audioinspelade samtal kommer jag att fortsätta kalla den talackommodationsteorin.

jämförelse. Dels vill jag diskutera ackommodationens roll i fråga om språkförändringar. Närmast följer en redogörelse för material och metod, följd av två avsnitt med resultat från den interaktionella och den språkstrukturella analysen. Därefter diskuteras några metodiska och teoretiska problem med de två analysgreppen och framställningen avslutas med en sammanfattande diskussion.

2. Material och metod

Mitt material utgörs av den korpus av arrangerade vardagliga samtal som samlades in i Eskilstuna 1967–68. Samlingen består av informella dialoger och samtalsliknande intervjuer med socialt, ålders- och könsmässigt varierade informanter. Hela korpusen omfattar 83 talare och upptar 53 timmars tal, men den här studien grundar sig på 35 talare, 15 kvinnor och 20 män. De varierar i ålder från 17 till 82 år. Jag eftersträvade ett representativt urval av inspelningar som också var utskrivna. Av intresse för bedömningen av relationen mellan intervjuaren, som var jag, och informanterna kan nämnas att jag vid tidpunkten för inspelningarna var 31 år. Jag gjorde klart att jag själv var infödd och uppväxt i staden, med några få deltagare var jag avlägset bekant. Alla informanter var infödda Eskilstunabor. De flesta inspelningarna är dialoger mellan forskaren och informanterna, men det förekommer också i total-korpusen tre dialoger utan någon intervjuare och sex inspelningar med intervjuaren och två informanter. Alla informanter var utvalda enligt gängse sociolingvistiska principer. (För ytterligare detaljer se Pettersson & Forsberg 1970.)

2.1 De språkliga variablerna

Jag har för ändamålet valt ut tre variabler, två morfologiska och en morfofonologisk, som tidigare analyserats enligt variationslingvistiska metoder. Bara informanter som uppvisar variation i fråga om den aktuella variabeln har excerperats.

Den första variabeln är det personliga, demonstrativa och determinativa pronomenet i 3:e person pluralis (DE), tillika bestämd fristående artikel i pluralis, med varianterna *dom* ~ *di*. Redan på 1960-talet var *di* ett recessivt drag och vid

den tiden i Eskilstuna begränsat till talare över 55 år. Data är hämtade från 10 informanter hos vilka andelen *di* varierar mellan 5 och 94 %. De excerperade inspelningarna uppgår till en sammanlagd taltid om ca 6 timmar.

Den andra variabeln är supinum av andra konjugationens verb (SUP2) med varianterna *-t* (standard) och *-i* (lokalt), t.ex. *bygg-t* ~ *bygg-i*. Att använda *i*-supiner är karaktäristiskt för Mälardalsregionen och i synnerhet Sörmland. I princip verkar alla verb i böjningsklassen kunna få *-i* i supinum utom, tycks det, *göra*, *höra*, *säga*, *lägga* som i materialet alltid realiseras som *gjort*, *hört*, *sagt*, *lagt*. De här fyra verben ingår således inte i variabeln. Av de 35 talarna är det 18 som har belägg på båda varianterna, och de genomgångna inspelningarna omfattar ca 9 timmar och 20 minuter.

Den morfofonologiska variabeln är bestämdhetsändelsen i singularis av neutrala substantiv, här benämnd (B.SING.NEUTR), med varianterna *-(e)t* (standard) och *-(e)Ø* (lokalt), t.ex. *hus-et* ~ *hus-e*, *dike-t* ~ *dike-Ø*. Den *t*-lösa formen är den bland de tre variablerna som har det största utbredningsområdet, från norra Götaland norrut, men ändelsens standardform är tveklöst *-(e)t*. När jag i fortsättningen avser alla morfofonematiska undertyper inom variabeln kommer jag att benämna varianterna *-t* och *-Ø*. Till beläggsamlingen bidrar 22 informanter som talar i totalt 10 timmar och 20 minuter. Vissa av de 35 talarna har excerperats för fler än ett språkdrag. Det totala antalet informantbelägg på variablerna framgår av tabell 1 nedan.

2.2 Saliens

Jag har valt de här variablerna därför att de är framträdande eller iögonfallande drag i den lokala dialekten och utgör en ganska tydlig gränslinje mellan standard och lokalspråk. Enligt Trudgill (1986 s. 11) är det sådana framträdande (*salienta*) drag som blir föremål för ackommodation. *Saliens* är dessutom skillnaden mellan å ena sidan variabler som är *markörer* i en talgemenskap, dvs. är känsliga för både social och stilistisk variation, och å andra sidan *indikatorer* som bara varierar socialt. Markörer anses ligga högt upp i talares medvetande, och denna medvetenhet leder talare till att modifiera sin realisering av variabeln i situationer som de anser kräver det. Den gör sig följaktligen gällande också i ackommodationsförlopp där det är viktigt att mottagaren uppfattar anpassningen. Indikatorer kan övergå till markörer genom att tillföras *saliens*.

De egenskaper hos språkdrag som skapar *saliens* är, fortfarande enligt Trudgill (1986 s. 11):

- 1) Öppet stigmatiserade drag, t.ex. på grund av att det finns en högstatusvariant som överensstämmer med skriftnormen och en lågstatusvariant som inte gör det och därmed blir stigmatiserad.
- 2) Former som är indragna i en pågående förändring.
- 3) Varianter som är fonetiskt påfallande olika.
- 4) Variabler som har en funktion i upprätthållandet av fonologisk opposition.

Av de tre variabler jag valt uppfyller *dom* ~ *di* villkor 2 och 3 och möjligen 1, medan *i*-supiner tillfredsställer kraven 1–3 och *t* ~ \emptyset villkor 1 (med viss tvekan) och 4.

Mina informanter skulle som nämnts växla mellan variablernas två varianter och helst ha den lokala formen som sin normalvariant, dvs. mest använda, eftersom deras samtalspartner kunde förväntas använda standardformen som sitt defaultvärde.

Till grund för excerperingen ligger transkriptioner av inspelningarna som sorgfälligt nagelfarits av mig och ett par andra forskare. Jag bedömer att återgivningen svarar mot normala krav på precision. Samtalsutdragen återges här i en läsvänlig version.

2.3 Undersökta interaktionella företeelser

Jag har excerperat fyra interaktions- och variationsrelevanta företeelser.

1) Återanvändning av en konstruktion, som kan utgöras av en fras, en kollokation, en hel sats eller ett ovanligt ord som den föregående talaren har yttrat; i vissa fall är det ett exakt eko av den just yttrade konstruktionen. Det finns återanvändningar som innehåller belegg på någon av de aktuella tre variablerna, men jag har också noterat sådana som inte innehåller något sådant eller bara ett från den ena talaren. I sådana fall kan det alltså inte bli frågan om vare sig konvergens eller divergens i den nu aktuella bemärkelsen. Dessa konstruktioner är bara återanvändningar och kan inte hänföras till någon av de utvalda variablerna. Det rör sig ofta om svar på frågor från intervjuaren vilka, ibland med en lätt omformulering, återanvänds av informanten, se ex. 1 nedan. Sådana återanvändningar har inte något med språkstrukturen att göra och upptas därför ej i tabell 2 nedan. Däremot är de naturligtvis utslag av en strävan efter anpassning till interlokutören.

Valet av den fonologiska eller morfologiska variabeln som den relevanta enheten för ackommodationen berör en teoretisk och metodisk fråga som jag kommer tillbaka till i avsn. 5.1, nämligen om en yttrad form för att räknas som ackommodation måste uppträda som (del av) samma ord som den första talaren använde eller om det räcker med att den bara tillhör, i det här fallet, samma morfologiska typ. Kan t.ex. *åki* klassas som en ackommodering bara i förhållande till ett tidigare, av annan talare yttrat, *åki* eller kan också ett föregående *köpi* kvalificera *åki* som en ackommodering? Jag har valt den senare strategin.

2) Ackommodationer till samtalspartnernas varianter. Här dyker det upp åtminstone två svårigheter:

i. I talgemenskaper som nutida urbana svenska samhällen som kännetecknas av en allomfattande språklig variation, så finner man överallt i enskilda samtal intraindividuell variation. Exempel på den för ögonblicket aktuella variabeln i någon av dess varianter kan uppträda var som helst, antingen tätt efter en av samtalspartnernas förekomster eller på rejält avstånd från partnerns tur. För att anses som ett fall av konvergens till eller divergens från partnern har jag postulerat att draget måste uppträda högst fem rader (i normalfallet motsvarande 5–10 sekunder) efter den första talarens belägg (grundutförandet).³ Detta gäller också den ovannämnda typen av återanvändningar.

ii. Den andra svårigheten vid analysen av ackommodationer är att informantens dominerande variant kan vara densamma som interlokutörens. Detta innebär att en förekomst av varianten tätt efter den första talarens inte behöver vara ett fall av medveten eller omedveten ackommodation. Jag använde i samtalen och använder fortfarande inte *di* eller *i*-supiner men varierar mellan de två varianterna i (B.SING.NEUTR) med ganska jämn fördelning. Jag använder alltså uteslutande *dom* av variabeln (DE), men de 10 informanterna har både *dom* och *di*, hälften har *dom* som normalform medan andra har jämn fördelning eller stor övervikt för *di*. Ska nu ett belägg på *dom* strax efter ett av mina *dom* räknas som ackommodation eller inte? Svårigheten minskar i de fall då informanten strax före presterat ett belägg på den andra varianten eller återgår till denna kort efter det problematiska fallet.

³ Det finns ju också talarintern variation i monologer och i dialoger där den ifrågasvarande variabeln bara uppträder i den ena talarens repliker, men båda dessa företeelser är ointressanta i det här sammanhanget.

3) Motexempel till konvergens, dvs. talaren väljer den andra varianten i förhållande till den som samtalspartnern just har yttrat, vilket kan uppfattas som divergens. I de flesta fall är det frågan om att informanten håller fast vid sin normalvariant och därmed inte försvagar sin integritet. Men genom att välja en annan variant än interlokutören kan informanten också signalera en mer medveten opposition mot denne. Samma varningar som jag utfärdade mot tolkningar som möjliga fall av konvergens gäller också här.

4) Turintern variation hos en och samma talare i fråga om en och samma variabel, dvs. variantbelägg som inte står strax efter ett av samtalspartnerns exempel på variabeln och därför inte kan tillgodoräknas någondera av formerna för ackommodation. Det är kanske inte, strängt taget, en interaktionell företeelse, men den intar ett avgörande led i argumentationen om svårigheten att analysera intraindividuell samtalsintern variation, och det är därför jag har tagit med den i det här sammanhanget.

3. Resultat av den interaktionella analysen

Av tabell 1 framgår att det totala antalet belägg är 1 635 men att dessa är tämligen ojämnt fördelade på de tre variablerna. Den mest frekventa variabeln är inte oväntat (DE) med totalt 888 belägg, följd av (B.SING.NEUTR) med 602 belägg. Klart glesast, men ändå tillräckligt belagd, är (SUP2) med 145 instanser. I fråga om (DE) och (SUP2) är det standardformen som dominerar, men i (B.SING.NEUTR) är rollerna ombytta, den lokala varianten är i majoritet. I alla tre fallen uppnår den dominerande varianten drygt 60 %. Enskilda informanters bruk av varje variabels två varianter redovisas nedan i anslutning till genomgången av exemplen.

Tabell 1. Totala antalet belägg på variablerna.

Variabel	(DE)		(SUP2)		(B.SING.NEUTR)		Totalt
Variant	<i>dom</i>	<i>di</i>	<i>-t</i>	<i>-i</i>	<i>-t</i>	<i>-Ø</i>	
	557	331	87	58	236	336	
Summa	888		145		602		1 635

Tabell 2. Förekomst av fem interaktions- och variationsrelevanta företeelser (absolut antal).⁴

Variabel	Konvergens ingående i återanvändning	Divergens ingående i återanvändning	Konvergens ej ingående i återanvändning	Divergens ej ingående i återanvändning	Tur-intern variation
(DE)	9	5	7	20	63
(SUP2)	2	–	–	2	7
(B.SING.NEUTR)	13	11	4	9	34
Totalt	24	16	11	31	104

Tabell 2 visar förekomsten av de fem företeelser jag analyserat:

- konvergenser som är del av en återanvänd fras eller sats och divergenser av samma art,
- konvergenser som ej ingår i en återanvändning och divergenser av samma art,
- turintern variation.

Vad gäller återanvändningarnas roll för den morfologiska ackommodationen kan vi se att det är ungefär lika många konvergenser/divergenser som ingår i återanvändningar (40) som sådana som inte gör det (42). Det verkar alltså inte som om återanvändningar skulle ha någon avgörande inverkan på ackommodationen av enskilda grammatiska drag. I övrigt är tre ting i tabell 2 värda att framhålla.

1. Det låga antalet exempel på (SUP2), vilket också gäller tabell 1 och generellt för variabeln i hela Eskilstunakorpusen i förhållande till övriga excerperade variabler. Av de tre variablerna är detta dock den mest salienta, vilket är huvudskälet till att den medtagits här.
2. Det är fler fall av divergens än av konvergens, totalt 47 gentemot 35. Jag vill här påminna om att jag som divergens räknar inte bara sådana fall där talare B från att så långt i samtalen ha valt samma variant som talare A övergår till att välja en annan variant än den A producerat i en replik omedelbart före. I den kategorin ingår också sådana fall där B i en tätt efterföljande tur *inte* förändrar sin från A:s bruk avvikande normalvariant till en som är mera lik eller identisk med A:s. Av flera skäl måste man

⁴ Av skäl som nämnts ovan ingår inte de återanvändningar som inte innehåller någon av de tre variablerna i tabell 2. Totalt finns i de excerperade inspelningarna 52 exempel på sådana återanvändningar, mycket ojämnt fördelade på talarna.

hävda att motexemplen utgör starkare bevis för divergens än adapteringarna för konvergens. (För en utförligare argumentation, se avsnitt 5.3.)

3. Antalet belägg på turintern variation överstiger klart totalantalet konvergenser och divergenser, 104 gentemot 82. Det är en indikation på den starka benägenheten att variera intraindividuell i samtal, oberoende av om detta tolkas som ackommodation eller som en immanent egenskap i allt naturligt språkande.

Vi ska så övergå till en granskning av några exempel. Dessa är ordnade efter kombinationer av de interaktions- och variationsrelevanta företeelserna som jag analyserat: återanvändning utan någon av de aktuella variablerna, konvergens som ingår i återanvändning, divergens som ingår i återanvändning, konvergens utan återanvändning, divergens utan återanvändning, konvergens tillsammans med divergens samt turintern variation.

Ex. 1. Återanvändning utan inkludering av någon av variablerna.⁵

01 E 147: di skulle ha ett stop brä`nnvin fö`rst å främst /

02 I: ja`ha de va re vi`ktiaste

03 E 147: ja dä va dä vi`ktigaste (skratt)

Här är det en 82-årig kvinna som berättar om faderns lilla smidesrörelse och det ibland problematiska hanterandet av lärlingar. Informantens påstående på rad 1 föranleder en kommentar från intervjuaren, vilken i sin tur följs av en bekräftelse av informanten i form av en i stort sett ordagrann upprepning. De enda obetydliga avvikelserna i E 147:s replik rad 3 är varianten *ja* gentemot I:s *ja`ha*, uttalet *dä* gentemot *de*, *vi`ktigaste* jämfört med I:s *vi`ktiaste* och slutligen det formellare *va dä* i stället för I:s ledigare *va re*. Detta är för en åhörare knappt uppfattade avvikelser. Märkbart är däremot det ordagranna ekot.

I nästa två exempel är det också frågan om återanvändning av en fras eller sats som samtalspartnern har yttrat omedelbart före, men i dessa fall omfattar upprepningen också en av de undersökta variablerna.

Ex. 2. Konvergens som del av återanvändning.

01 E 118: då blir han ingenjö`r nästa å`r då /

02 E 67: ja`a (skratt)

03 E 118: elle året därpå`

04 E 67: året därpå` ja

⁵ Transkriptionsnyckel: / = paus, ` = betonad stavelse acc. 1, ` = betonad stavelse acc. 2, _ understrykning = aktuell variant.

Samtalet i ex. 2 förs av två kvinnliga arbetskamrater i 35–40-årsåldern i ett personalrum på deras arbetsplats. E 118:s normalform av (B.SING.NEUTR) under den drygt 28 minuter långa inspelningen är *-t*, 11 belägg mot 2 *-Ø*. E 67 däremot favoriserar den *t*-lösa varianten, 10 *-Ø* mot 2 *-t*, varav den ena alltså uppträder i denna bekräftande ekoreplik. E 67:s efterföljande fem belägg på denna variabel är alla *t*-lösa, av vilka två dyker upp i ordet *åre*. Det är emellertid svårt att utifrån sociala prestigefaktorer hävda att E 67:s konvergerande i ex. 2 skulle vara ett fall av anpassning uppåt på den sociala skalan.⁶ Talarna arbetar i samma firma, men inget i samtalet tyder på att de är vänner eller bekanta utanför arbetet. I någon sorts sociologisk hierarki är E 67 snarast den överordnade. Hon är några år äldre, hon har längre anställningstid i firman, hon var vid inspelningstidpunkten avlöningskontorist medan E 118 satt vid pressarna, och hennes 20-årige son utbildar sig till ingenjör vid sidan om verkstadsarbete. Det är vidare E 67 som särskilt mot slutet ser till att samtalet håller i gång genom att ta upp nya ämnen. I början av samtalet lämnar E 67 också ett tydligt exempel på divergens; hon håller fast vid sin *t*-lösa normalform i ordet *jobbe* trots att E 118 i den omedelbart föregående repliken yttrat *jobbet*. Å andra sidan uppvisar E 67 sju exempel på återanvändning utan någon variabel mot E 118:s två. Det kan vara svårt att sätta fingret på vilka psykologiska faktorer som är i spel här. Men på ytan är ex. 2 i alla händelser ett klart fall av anpassning.

Ex. 3. Konvergens som del av återanvändning.

01 I: jaha ni ha by'ggt den själv här alltså /

02 E 142: ja / ja ha inte by'ggt den själv men ja ha alla fall skötj o' m-et

Här är det variabeln (SUP2) som står i fokus. E 142 har jämn fördelning mellan de två varianterna *-t* och *-i* (5 resp. 3 belägg), medan I har *-t* i detta sitt enda belägg. Alla andra exempel på variabeln kommer senare i samtalet. Här bör E 142:s *by'ggt* bedömas som en anpassning till I:s form eftersom han dels har tämligen jämn fördelning över inspelningen mellan de två varianterna, dels övergår till *i*-form, *sköti*, i nära anslutning till den förra, standardspråkliga supinformen. Ex. 3 demonstrerar också ett fall av turintern variation som informanten har ytterligare ett exempel på senare i inspelningen, *läsi* gentemot *ärvt*. Formerna på *-t* förekommer i tre olika verb, *byggt* (2), *haft* (2) och *ärvt*, likaså *i*-varianterna, *försöki*, *läsi*, *sköti*.

⁶ Det är vanligt inom ackommodationsforskningen att fokusera på konvergens från en mindre till en mer prestigefull varietet.

Närmast följer ett exempel på divergerande former som ingår i en återanvändning av en sats eller fras.

Ex. 4. Divergens som del av återanvändning.

01 I: eh ni hadde va`rit på Jä`rnbolaget o`ckså /

02 E 91: ja` hadde vari på Jä`rnbolage o`ckså /

I ex. 4 är det tal om E 91:s arbetsplatser, och här har vi återigen ett fall av ordagrant återbruk av I:s replik sånär som på ett självklart pronomensbyte från *ni* till *jag*. Men i fråga om variabeln (B.SING.NEUTR) divergerar informanten från I, *Järnbolage* gentemot I:s *Järnbolaget*. Man kan också notera en parallell divergens där förekomsten av ett ändelse-*t*, här i supinum av 4:e konj., utgör det variabla draget: E 91:s *vari* gentemot I:s *varit*. Båda talarna företer ganska jämn fördelning av de två varianterna av (B.SING.NEUTR), E 91 har 46 belägg av *-t* mot 40 av *-Ø* och I har totalt i den aktuella korpusen 35 *-t* och 43 *-Ø*. Man kan således knappast urskilja en normalform hos någongdera av talarna.

Hittills har beläggen på konvergens och divergens varit förpackade i sekvenser som måste beskrivas som ordagrann återanvändning av samtalspartnerns grundutförande. Ofta består återanvändningarna av en bekräftande respons på den andres fråga (i påståendeform, ex. 3, 4), kommentar (ex. 1) eller förmodan (ex. 2). Återanvändningarna har alltid gällt fraser eller satser, aldrig enstaka ljud eller ändelser. Det blir det emellertid frågan om i den fortsatta exemplifieringen (ex. 5–9).

Exempel 5 är ett påfallande prov på ackommodation.

Ex. 5. Konvergens utan återanvändning.

01 I: va då alltså bo`rtom eh de här va`ttentornsberge där el-

02 E 26: ja de va de där hö- de där hö`ga huse som li`gger nu ...

Talaren är en 59-årig kvinna ur socialgrupp I men utan längre skolgång. Hennes normalform av variabeln (B.SING.NEUTR) är tveklöst *-t*, 27 belägg med *-t* mot 9 *t*-lösa. (Däremot uppvisar I 9 *Ø*-former mot 3 *t*-varianter.) De förra är spridda över hela inspelningen, medan de senare dyker upp först i andra hälften av samtalet. Vid två tillfällen som föregår ex. 5 i samtalet har E 26 hållit fast vid sin *t*-form trots att I omedelbart före uttalat en *t*-lös form. Enligt ackommodationsteorin måste E 26 i de fallen sägas demonstrera divergens. Ex. 5 måste dock bedömas som ett klart exempel på konvergens till samtalspartnerns form.

Det finns emellertid i min korpus betydligt fler motexempel till den här demonstrerade konvergensen, 31 mot 11, dvs. huvudtalarens divergens från sin samtalspartners val av variant. Ex. 6 är ett sådant fall.

Ex. 6. Divergens utan återanvändning.

01 E 144: men Jo`ansson han hade en sta`di plå`nbok så han lö`ste dom /

02 I: hmhm /

03 E 144: så di vart belå`tna /

04 I: va rom kompanjo`ner då eller

05 E 144: ja`då va` di väl

Här diskuteras en i Eskilstuna seglivad historia om hur det gick till när skjutmåttan uppfanns, som den framgångsrika företagaren C. E. Johansson fick patent på. E 144 har relativt jämn fördelning på varianterna, 82 *dom* mot 58 *di*, medan I kategoriskt väljer *dom*. E 144 uppvisar åtskilliga exempel på turintern variation mellan *di* och *dom*, bl.a. strax efter denna passus, men här håller han fast vid *di* trots I:s *dom* på rad 4 och den versatilitet han i övrigt ådagalägger. Talarens andra *di* måste tolkas som divergens i betydelsen icke-konvergens. Det står här dessutom i den icke-prefererade ställningen som subjekt i en nexusförbindelse med omvänd ordföljd (se tabell 5), vilket ökar intrycket av talarens oberoende. I:s mellankommande *dom* skulle kunna uppfattas som divergens, men eftersom *di* inte ingår i dennes språkliga resurser, måste denna tolkning avvisas. Det *dom* som står på första raden ingår inte i variabeln eftersom det står som objekt.

Nästa exempel demonstrerar hur konvergens och divergens kan uppträda inom samma korta sekvens. Här är tre talare inblandade, förutom intervjuaren två sambor i 65-årsåldern.

Ex. 7. Konvergens och divergens.

01 I: när eh / kom ba`dhuse till

02 E 131: ja`a å / då dä`r var

03 E 136: de hä`r badhuse vi har nu`

04 I: ja

05 E 131: nä`ej / ga`mla badhuse_t va`

06 I: n- nja ja tänkte på de ny`a

Båda talarna har klar övervikt för lokalformen, 65 respektive 60 % \emptyset -former, ungefär samma proportioner som intervjuarens få belägg. Här avviker E 131 med sin variant *badhuset* (rad 5) från såväl intervjuarens som sin medinformants *badhuse*. Det är ett mycket tydligt exempel på divergens eftersom

talarens närmast föregående åtta belägg på variabeln alla företer \emptyset -form. E 136:s belägg (rad 3) kan däremot tolkas som konvergens till intervjuaren; även om hennes belägg på variabeln till 60 % är \emptyset -former, så är hennes två närmast föregående belägg t -former. Det är värt att uppmärksamma att E 136:s förmodan (med frågeintonation) innebär en anslutning till vad I avsett med sin fråga, medan E 131 invänder mot denna tolkning och avviker språkligt. Här är det uppenbart att språklig ackommodation i båda riktningarna uttrycker eller kan uttrycka sociala allianser eller avståndstaganden. I ett tidigare skede av samtalet finner man en liknande komplex sekvens där intervjuaren uttalar ordet *fängelset* med t -form och E 131 tre rader senare säger *vattnet* som han sedan låter följas av två instanser av ordet *fängelse* i den formen. Alldeles efter det senare belägget på *fängelse* yttrar E 136 \emptyset -varianten *stakete* i en sekvens där de båda talarna gemensamt försöker minnas och beskriva hur det såg ut på platsen. Det är inte lätt att påvisa ett konsekvent mönster av konvergens och divergens i talarnas beteende; E 131 både konvergerar och divergerar i förhållande till intervjuaren och E 136 gör sammaledes i relation till sin sambo.

Att den intraindividuell variationen förutom ackommodering kan ha andra orsaker antyder också flerfaldiga belägg på turintern variation på vilken följande två utdrag är exempel.

Ex. 8. Turintern variation.

01 E 134: sen ä re en vi Ö'bergs⁷ som ha hjälpt mej try`ckj dom

Ex. 9. Turintern variation.

01 E 73: man ha väl levj som sta`sskille

02 I: mm

03 (8 sekunder senare)

04 E 73: många som ha vari här å jo`bba å hjälpt mej /

05 I: jaha'

06 (15 sekunder senare)

07 E 73: / man ha ju levj ho'p mä / sta`ss-/-borna om man säger

I båda exemplen är det realiseringen av (SUP2) som varierar. I ex. 8 har vi att göra med s.k. dubbelsupinum i stället för standardspråkets supinum + infinitiv: *hjälpjt mej trycka dom*, men dubbelsupinum är det helt dominerande i mellansvenskt talspråk och därför tolererat. Mest anmärkningsvärt är emellertid det minimala avståndet mellan de två supinumvarianterna in-

⁷ Öbergs är ett boktryckeri i staden.

gående i samma verbfras. Det är för mig en tydlig indikation på den språkliga variationens allestädesnärvaro och svårförutsedda mönster. I det excerperade avsnittet av inspelningen uppvisar talaren 8 *t*-former (varav 5 instanser av *läst*) och 4 *i*-supiner på tre olika verb. Det är därför inte helt lätt att avgöra vad som är hans normalform, men någon påverkan från samtalspartnern är i det här fallet utesluten; jag har inga belägg på vare sig *t*- eller *i*-form i det här samtalet. Vad gäller talaren E 73 i ex. 9 ligger det däremot närmast till att betrakta *i*-formen som hans normalform. Han producerar under inspelningen 11 belägg på sammanlagt nio olika verb mot 8 belägg av *t*-varianten på fyra skilda verb (varav 5 fall av *haft*). Intervjuarens närmast föregående replik innehåller emellertid två belägg på *t*-form av (SUP2), *hänt* och *skällt*, och dessa kan naturligtvis ha triggat E 73:s *levt*. Cirka 8 sekunder senare yttrar informanten ett *hjälp*t som i sin tur följs av *levi* 15 sekunder senare, allt detta inom samma tur som endast ackompanjeras av I:s stödsignaler. Här möter vi också i samma tur ordintern variation genom *levt~levi*, något som också dyker upp i paret *köpt~köpi*, men i det fallet är det mycket långt mellan beläggen. Ett annat fall av turintern variation på variabeln (SUP2) hos E 73 är sekvensen *haft~röki~röki~haft*,⁸ där det mellan de två *haft* förflyter ca 10 sekunder. Intervjuaren har inte något fall av vare sig *t*- eller *i*-form på relevant avstånd, varför det varken kan bli tal om konvergens eller divergens i den här operationella betydelsen utan bara ett åskådliggörande av variationens generella och ibland till synes slumpbetonade närvaro i spontant tal.

4. Resultat av den språkstrukturella analysen

Några av de i föregående avsnitt presenterade exemplen är ganska klara fall av konvergens som del av eller icke del av en återanvänd fras. Det finns vidare fler belägg på divergenser inom och utanför återanvändningar än konvergenser och dessutom talar- och t.o.m. turintern variation som inte kan tolkas som vare sig konvergens eller divergens i relation till samtalspartnern. Det är denna senare kategori som är klart talrikast företrädd i materialet, den är t.o.m. större än de fyra övriga tillsammans. Man finner alltså i den här korpusen formvariation som inte i första hand är interaktionellt motiverad utan resultatet av sådana

⁸ Verbet *ha* förekommer i inspelningarna också med supinformen *havi*, vilket är skälet till att det inlemmats i variabeln.

inomspråkliga faktorer som måste anses allmänt verksamma när det gäller språklig variation och förändring. Vi ska se på några sådana faktorer och börjar med variabeln (DE).

4.1 Variabeln (DE)

Fördelningarna i tabellerna 3–5 bygger på den totala förekomsten av (DE) hos de tre äldsta åldersgrupperna i Eskilstunakorpusen och till grund för siffrorna ligger hela det inspelade materialet för de talare (24 stycken) som uppvisar någon variation mellan *dom* och *di*. Uppgifterna har hämtats från Grass 1970.

Tabell 3. Fördelningen av *dom* och *di* över grammatiska kategorier.

	<i>dom</i>		<i>di</i>		
	Antal	%	Antal	%	
Best. artikel	29	53	26	47	
<i>De här/där</i>	113	65	60	35	
Det. pron.	34	69	15	31	
Pers. pron.	1457	73	540	27	
Dem. pron.	78	84	15	16	
Totalt	1711		656		chi ² : p = 0,000243

Tabell 3 visar en jämnt fallande frekvens för *di* från bestämd artikel, som är den procentuellt vanligaste, till demonstrativt pronomen. Fördelningen är starkt signifikant ($p = 0,000243$), och de största skillnaderna finner man i ytterändarna av skalorna. Nämnas bör vidare att (DE) är klart vanligast i funktionen som personligt pronomen, 85 % av alla belägg, medan ingen av de övriga kommer över 7 %. Valet mellan *dom* och *di* verkar alltså delvis vara beroende av den ordklass som ordet i varje enskilt fall tillhör. Kategoriseringen av (DE) som personligt eller demonstrativt pronomen har nästan genomgående bestämts av betoningsgraden, betonat klassas som demonstrativt, obetonat som personligt pronomen. Det finns alltså andra grammatiska och prosodiska faktorer som spelar in i valet av variant, t.ex. betoning (se tabell 4).

Tabell 4. Fördelningen av *dom* och *di* efter betoning.

Obetonat				Betonat				
<i>dom</i>		<i>di</i>		<i>dom</i>		<i>di</i>		
Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%	
1495	73	554	27	74	86	16	14	chi ² : p = 0,05182

Här har beläggen på bestämd artikel och på *de här/där* uteslutits på grund av att de alltid är obetonade. Fördelningen av de kvarvarande beläggen ligger nära signifikans på 5-procentsnivån, och jag vill tolka resultatet så att *dom* gynnas av en högre grad av betoning eller prominens och att *di* är klart vanligast i obetonad ställning. En annan faktor som spelar in för valet är ordföljden i nexusförbindelser där subjektet är (DE) som personligt eller demonstrativt pronomen. Tabell 5 presenterar resultatet av en sådan analys.

Tabell 5. Fördelningen av *dom* och *di* efter ordföljd.

Rak				Omvänd				Fishers test för exakt sannolikhet: $p = 0,0001$
<i>dom</i>		<i>di</i>		<i>dom</i>		<i>di</i>		
Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%	
119	46	139	54	88	77	26	23	

För undersökning av ordföljdens inverkan har tre talare med stort antal belägg, totalt 372, på (DE) excerperats. Typfallen är sekvenser som *di säger* gentemot *säger dom*. Varianten *di* gynnas alltså inte bara av att vara obetonad utan ännu starkare ($p < 0,01$) av att som subjekt stå i en nexusförbindelse med rak ordföljd. Det finns gott om exempel på turintern variation och samtidig variation av ordföljd, t.ex. *di demonstrera första maj / de gjorde dom ju* (E 99) och *ja ha / de gjorde dom / å di slogs mä* (E 144). Det finns också flera exempel på final fundamentdubbling där pronomenformen varierar, t.ex. *di bor i Arboga, dom* (E 99) och *för di har vari döa i många år dom* (E 144). Det sista exemplet med betonat *di* och obetonat *dom* synes, liksom den statistiska signifikansen, antyda att ordföljd väger tyngre än betoning vid val av formvariant. Men över huvud taget är *di* ett recessivt drag som för 50 år sedan var bäst bevarat i icke-prominenta, obetonade ställningar som bestämd artikel, som del av den pronomina frasen *de här/där* och som subjekt i nexusförbindelser med rak ordföljd. De här faktorerna har sannolikt samverkat för att *di* på det hela taget skulle föra en undanskymd tillvaro, och man kan nog tolka dragets recessiva karaktär som delvis ett resultat av de här förhållandena.

4.2 Variabeln (SUP2)

Vad gäller (SUP2) har jag försökt hitta inomspråkliga faktorer som kan påverka variantvalet, men det är svårt. Prominens i sekvensen som den manifesteras i dikotomin betonad : obetonad ger som framgår av tabell 6 inga resultat.

Det är helt enkelt ingen skillnad mellan supinformer i betonad och obetonad ställning. Men som jag nämnt tidigare tycks verb vilkas stam slutar på /t/ som *göra* och *höra* eller företer vokalvariation i tempusformerna som *säga* och *lägga* ogärna ta *i* som supinvariant. Dessa fyra verb ingår därför inte i variabeln. Men det finns enstaka belägg i korpusen på *i*-supin efter /t/ i *bära*, *hyra*, *köra*, så variationen verkar snarast vara knuten till individuella verb. Sålunda förekommer vissa verb enbart med *i*-supin: *åka* med sammanlagt 6 belägg hos fyra talare, *byta*, *skänka* och *sätta* med 2 belägg hos vardera två informanter. Enbart *t*-form företer t.ex. *tänka* med 3 belägg på tre olika talare och *lära* med 2 belägg på två talare. Vanligast inom korpusen, oberoende av talare, är emellertid att ett verb förekommer med både *t*- och *i*-form; detta är fallet med *bygga*, *glömma*, *ha*, *hjälpa*, *hända*, *köpa*, *köra*, *leva*, *läsa* och *söka*. I fråga om *glömma*, *köpa*, *leva* och *söka* uppträder variationen förutom interindividuellt också intraindividuell. Som framgick av tabell 2 är det mycket få fall där variantvalet kan tolkas som utslag av konvergens eller divergens. Vad gäller den inomspråkliga variationsbetingningen verkar det säkrast att tolka den som bunden till enskilda verb och att detta lämnar större spelrum för ackommodation.

Tabell 6. Fördelningen av belägg på (SUP2) efter betoning.

Obetonat				Betonat				Ej signifikant
<i>t</i> -variant		<i>i</i> -variant		<i>t</i> -variant		<i>i</i> -variant		
Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%	
52	59,8	35	40,2	34	59,6	23	40,4	

4.3 Variabeln (B.SING.NEUTR)

När det sedan gäller (B.SING.NEUTR) finns det några tydliga språkliga faktorer som verkar ha betydelse för variationen. Den första är substantivens morfofonematiska struktur med fyra huvudtyper som åskådliggörs i nedanstående schematiska uppställning.

Morfofonematiska typer av (B.SING.NEUTR).

1 A	Stamslut på K	'V:K eller 'V(:)KK	ex. <i>hus</i> , <i>bord</i> , <i>golv</i>
1 B	Stamslut på K	VK	ex. <i>fönster</i> , <i>bröllop</i>
2 A	Stamslut på V	'V:	ex. <i>bageri</i> , <i>knä</i>
2 B	Stamslut på V	V	ex. <i>dike</i> , <i>öga</i> , <i>gymnasi(um)</i>

Dessa huvudtyper kan finindelas ytterligare (se Nordberg 1971 s. 130 ff.), men de här redovisade räcker gott för det aktuella syftet.

Tabell 7. Fördelningen av belägg på (B.SING.NEUTR) efter morfofonematisk typ.

Morfemtyp	-t		-Ø		
	Antal	%	Antal	%	
1 A	194	42,6	261	57,4	
1 B	3	14,3	18	85,7	
2 A	16	50,0	16	50,0	
2 B	23	24,5	71	75,5	chi ² : p = 0,00047232

Fördelningen vad gäller antalet belägg är som synes väldigt sned. Typ 1 A är totalt dominerande, bl.a. beroende på att den ju innehåller många mycket vanliga vardagsord som *hus*, *hörn*, *land*, *sätt*, *torg*, *vis*, *år*. Fördelningen -t ~ -Ø mellan morfemtyperna är starkt signifikant (p = 0,00047232). Man kan urskilja två grupper, en som består av 1B och 2B, vilka gynnar t-lös form i jämförelse med den andra gruppen som utgörs av 1A och 2A. De förra består av två- eller flerstaviga ord med obetonad slutstavelse, men en annan förklaring kan vara att särskilt 2B innehåller ett litet antal mycket vanliga ord, särskilt *ställe* i frasen *i ställe(t) (för)* som står för drygt 2/3 av alla belägg i sin undergrupp. Siffrorna i tabell 7 grundar sig på de 22 talare som jag excerperat för den här undersökningen och inte på hela Eskilstunamaterialet. Det senare uppvisar konsekvent en högre andel t-former än mitt nu aktuella urval, men rangordningen mellan de fyra olika morfofonologiska typerna är densamma och skillnaderna dem emellan är i den nu utnyttjade korpusen starkare accentuerade. (För mer detaljer beträffande (B.SING.NEUTR) hänvisas till Nordberg 1971.) Klart är i varje fall att morfofonologisk struktur har betydelse för valet av ändelsevariant.

En annan verksam faktor i variationen, kan man misstänka, är den påföljande fonetiska kontexten. Det har i många olika sammanhang visats hur ett konsonantkluster förenklas variabelt beroende på följande fonologiska segment. Det gäller t.ex. det i engelskan uppträdande t/d-bortfallet i sekvenser som *bold*, *find*, *last*, *first*, *passed*, där andelen förenklingar av konsonantkombinationen är avhängig av om den i taledjan följs av en konsonant, en vokal eller en paus, exempelvis [faɪnd] → [faɪn], [læ:st] → [læ:s] och [pæ:st] → [pæ:s], se t.ex. Labov 1972 s. 216 ff. För att undersöka hur det förhåller sig med (B.SING.NEUTR) har jag urskilt samma tre efterkontexter, konsonant, vokal och paus eller turslut, se tabell 8. Som synes ökar t-varianten sin andel från en konsonantisk (39 %), över en vokalisk (46 %) till en efterkontext bestående av antingen paus eller turslut (52 %). Det är en påfallande jämn stegring av andelen fullformer vi bevittnar och det är också fonetiskt en mycket begriplig variation och naturligt att -t lättare faller bort omedelbart före en annan konsonant

än i de övriga omgivningarna. Fördelningen ligger nära signifikans på 5-procentsnivån. Efterkontexten måste anses påverka utformningen av variationen i fråga om den här variabeln.

Tabell 8. Fördelningen av belägg på (B.SING.NEUTR) efter påföljande fonetisk kontext.

Konsonant				Vokal				Paus/turslut			
-t		-Ø		-t		-Ø		-t		-Ø	
Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%
100	39	154	61	49	46	57	54	70	52	65	48

chi²: p = 0,05552066

Också betoningen kan förmodas inverka på variationen, se tabell 9. Den betoningsanalys jag gjort gäller givetvis ordens stamstavelser, inte själva ändelsen. Liksom i fråga om (DE), se tabell 4, så gynnas icke-standardvarianten av att stå i obetonad ställning även om skillnaden mellan de två betoningsgraderna inte är lika stor här och inte statistiskt signifikant. Ändå är det här kanske i det långa loppet avgörande för favoriseringen av standardvarianten -t. Ett språkdrag som uppfattas tydligt bör *mutatis mutandis* ha en fördel över ett som kanske inte uppfattas lika tydligt.

Tabell 9. Fördelningen av belägg på (B.SING.NEUTR) efter betoning.

Obetonat				Betonat				Fishers test för exakt sannolikhet: p = 0,1475, ej signifikant
-t		-Ø		-t		-Ø		
Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%	
51	34	99	66	185	41	267	59	

4.4 Sammanfattning av den språkinternt betingade variationen

Sammanfattningsvis kan man hävda att prosodi (betoning) och grammatik (ordklass, morfofonematisk typ, ordföljd) har en väsentlig inverkan på den inomindividuella variationen i fråga om (DE) och (B.SING.NEUTR), medan (SUP2) inte kunnat undersökas tillfredsställande i detta avseende. Detta att en betydande inomspråkligt motiverad variation har kunnat påvisas bör sammanställas med att den turinternta variationen är klart vanligare än den som kan tolkas som konvergens eller divergens (se tabell 2).

5. Metodiska och teoretiska problem

Som synes av det föregående så finns det metodiska och teoretiska problem när man försöker klarlägga förhållandet mellan interaktionella och språkliga orsaker till variation och förändring. I den här avdelningen kommer jag att diskutera några av dem.

5.1 Relevant enhet för ackommodationsanalys

Vilken språklig enhet ska räknas som bärare av ackommodationen, det enskilda fonologiska eller morfologiska draget oavsett vilket ord det förekommer i, eller kan bara återanvändandet av samma ord i samma form anses som konvergens? Ska man kanske räkna med flera grader av kon/divergens: en starkare som gäller det enskilda draget oavsett ord och en svagare som gäller ackommodationen enbart av samma ord? Eller borde styrkeförhållandet vara det motsatta? Men ackommodationen i det förra fallet träffar en hel ordgrupp och kräver en större förmåga till språklig abstrahering hos den ackommoderande talaren. Kanske bör man beakta båda typerna beroende på variabel, jfr (DE) och (SUP2).

Det finns ytterligare en nivå, ännu abstraktare, nämligen varietetsnivån, där en talare konvergerar till eller divergerar från sin interlokutörs varietet i dess helhet. Denna typ av ackommodation innefattar ett helt språkssystem och är alltså en typ av kodväxling men berör inte varietetsintern strukturell förändring. Den bör inte förbindas med sådan förändring därför att den inte fokuserar enskilda variabler (Auer & Hinskens 2005 s. 338) men innebär naturligtvis ett närmande till samtalspartnern. Ett skäl att utesluta den i detta sammanhang är också att den kan beröra sådana variabler som inte nödvändigtvis förekommer i talare A:s repliker i det samtal man analyserar.

Uppfattas dessa olika nivåer av ackommodation som lika starka indikatorer på konvergens av talarna eller skiljer de sig åt i fråga om den socialpsykologiska effekten? Vad gäller den effekten finns det studier som tyder på att ordagranna repetitioner, förutom som solidariserande, i vissa fall kan uppfattas som parodiering eller förlöjligande härmning (Auer & Hinskens 2005 s. 339), och det är otänkbart att sådant beteende leder till permanent adaptering hos »konvergeraren». Frågan om ackommodationsnivåernas styrka kompliceras vidare av att de så att säga går in i varandra som t.ex. ordnivån och variabelnivån i exempel 2–4. Förhållandet mellan nivåerna kan ta sig va-

rierande uttryck. Exempel 1 visar återanvändning av satsen *det var det viktigaste* som inte innehåller någon av de valda variablerna men är ett ordagrant eko av I:s föregående replik. I exempel 2–3 är konvergensen i variablerna (B.SING.NEUTR) och (SUP2) inlemmade i återanvändningar. I ex. 2 kombineras sålunda E 67:s upprepning av frasen *året därpå* med hennes adaptering till E 118:s realisering av (B.SING.NEUTR) som *-t*. Och exempel 4 illustrerar återanvändning av en hel sats (konvergering) men divergerande val av variant på variabeln (B.SING.NEUTR), *-Ø* gentemot *-t*. Exempel 5–7 visar så anpassningar på variabelnivå som inte ingår i någon återanvändning av en fras eller sats (men i ett par fall av ord). Huvudsakligen har jag i min genomgång koncentrerat mig på variabelnivån, som erbjuder de talrikaste exemplen. Varietetsnivån har jag inte undersökt närmare, främst av ovan nämnda skäl. Jag tror inte heller att det skulle vara lika meningsfullt i ett samhälle som Eskilstuna som i en tydligare bidialektal talgemenskap. Vad gäller den språkhistoriska aspekten av ackommodationer som förändringsincitament bör variabel- och varietetsnivån, i de fall denna senare förekommer, tillmätas större vikt än återanvändningen av ord, fraser och satser, vilka till stor del är betingade av enskilda samtals dynamik och snarare utgör en del av pragmatiken än av språkstrukturen. Återanvändningar har ofta en diskursiv funktion som ett alternativ till *ja* som bekräftande svar på frågor (se ex. 4). I ex. 1–3 fungerar *ja* snarare som en initial eller final kontextualisering än som svarsord (se J. Lindström 2011 s. 213 ff.). Se dock Schegloff 1996. Flera forskare menar att ackommodationer, och särskilt kanske återanvändningar av fraser och satser, bäst förstås som mekaniska processer. Man imiterar sekvenser som samtalspartnern just använt därför att dessa redan är tillgängliga och en upprepning medför den minsta kognitiva ansträngningen (se Auer & Hinskens 2005 s. 339).

5.2 Kvalifikationer för ackommodation

Hur långt efter den första realiseringen av den aktuella varianten av talare A kan en förekomst av samma variant från talare B vara placerad och fortfarande tolkas som en ackommodation? Det här är ett besvärligt problem på grund av den utbredda intraindividuell variationen genom hela samtalen oberoende av närheten till den variant som samtalspartnern använt. För att bedöma ett beläggs status måste man vidga både för- och efterkontexten och se hur informanten tidigare eller senare valt variant.

Vidare finns det inte så få talare (12 av 35) som uppvisar både konvergens och divergens gentemot sin samtalspartner, t.o.m. i samma replik. I exempel 3, där variabeln är (SUP2), konvergerar E 142 till I:s *byggt* men fortsätter med att välja *sköti* och inte *skött*, varigenom han i den terminologi vi använder här divergerar från I. Det här beteendet är förstås evidens för turintern variation men svårtolkat i termer av ackommodation för att inte tala om dess roll i långt utdragna språkförändringar.

5.3 Konvergensers och divergensers inbördes styrka

Vad har det starkaste bevisvärdet, konvergerande former som signalerar anpassning (språkförändring i långtidsperspektivet) eller divergerande former (i betydelsen icke-konvergens) som tillkännager språklig självständighet (bevarande i långtidsperspektivet)?⁹ Intervjuaren i den här inspelningsserien har inga icke-standardformer av variablerna (DE) och (SUP2) och ungefär jämn fördelning av varianterna i (B.SING.NEUTR). Detta får till följd att närhelst ett *di* eller en *i*-supin uppträder kort efter en förekomst av samma variabel i intervjuarens mun så är det automatiskt ett exempel på divergens. Men så är det ju inte i de flesta fall med de två motsatta varianterna, *dom* och *t*-supin, som är normalform för flera av talarna eller i alla fall jämnstarka med sina växelformer. Alltså behöver inte en informants exempel på *dom* eller *t*-supin strax efter samtalspartnerns likalydande variantval nödvändigtvis uppfattas som ett fall av konvergens. Mitt svar på den inledande frågan blir således att den divergerande formen har störst bevisvärde generellt sett, i varje fall då talarkonstellationen är som i detta material. Dessutom menar socialpsykologer att språklig och beteendemässig konvergens är en allmänmänsklig benägenhet (Giles & Smith 1979), och parad med de indikationer på att språklig konvergens i viss utsträckning kan ha en mekanistisk förklaring tyder detta på att det krävs större viljestyrka och integritet för att divergera än för att konvergera.

5.4 Personlighetstypers roll

Är dispositionen för språklig anpassning eller avståndstagande densamma hos alla talare eller måste vi ta i beaktande olika typer av talarpersonligheter eller

⁹ I själva verket kan också divergens leda till språkförändring om nämligen den som divergerar från det gemensamma utgångsläget kan tänkas påverka sin samtalspartner så att denne i fortsättningen kommer att följa divergerarens exempel.

från situation till situation skiftande grad av jämställdhet innan vi framför interaktionell konvergens som en starkt verksamt faktor i språkförändringar? Den senare känner man ganska väl till, men jag för min del tror att också talares personlighetstyper är högst relevanta. Vad det kan röra sig om är, mycket schematiskt, grad av säkerhet, självkänsla, trygghet i uppträdande och handlande, också en viss orubblighet, ofta uppnådd genom ålder och erfarenhet, och å andra sidan osäkerhet, ombytlighet, rörlighet, utåtvändhet. Säkert också imitativ förmåga. Jag skulle inte bli förvånad om det visar sig att ålder spelar in; äldre människor kan tänkas vara mindre benägna att konvergera till yngre medmänniskor än vad ungdomar och unga vuxna är, och detta gäller säkert också i fråga om språk. En framgångsrik tillämpning av faktorn personlighetstyp för att förklara språklig variation och förändring i en norsk landsbygdskommun är Skjekkeland 2009, som delar in sina 14–28 år gamla informanter i två personlighetstyper, *homo domesticus* och *homo dynamicus*, på grundval av drag som livsstil, inställning till hembygden och integration i lokalsamhället, attityder, framtidsplaner, social och geografisk rörlighet och liknande. Det vore i högsta grad intressant att applicera sådana begrepp vid försöken att förklara den varierande benägenheten för språklig ackommodation.

5.5 Faktorer på makronivå

Också makrosociologiska och kulturella faktorer inverkar på variationen även om de inte lyfts fram i denna artikel. För förhållandena i Eskilstunaspråket hänvisas vad avser de här behandlade variablerna till Grass 1970, Tingbrand 1970, Nordberg 1971 och Sundgren 2002. Alla variablerna, liksom för övrigt andra, här icke nämnda språkdrag, företer ibland mycket betydande social, åldersmässig och könsbetingad variation. Dessutom måste den »identity-projection model» som Auer & Hinskens (2005) förordar som huvudsaklig förklaring till språkförändring (se avsnitt 6) vara verksamt i det svenska storsamhället med dess på olika grunder prestigefyllda grupper.

6. Avslutande diskussion

Den överordnade uppgiften i den här artikeln har varit att belysa förhållandet mellan talackommodation, språkstruktur och språklig förändring och de två

förras relativa styrka när det gäller inverkan på den tredje. Jag har utgått från Nilssons antologikapitel (2011); hennes fokus ligger där på konvergens, även om det i hennes exempel förekommer fall av divergens. Det finns ett par belägg också på turintern variation men de kommenteras inte. Nilsson har senare (2015) fördjupat sin analys med starkare inriktning på språkförändringsaspekterna.

Huvudresultatet från den empiriska delen av min undersökning är att det finns fler exempel på divergenser än på konvergenser (47 gentemot 35). Om man menar att konvergering i det långa loppet är en språkförändrande mekanism, medan divergering i betydelsen icke-konvergering är en språkbevarande faktor, måste slutsatsen bli att en kamp mellan dessa två krafter skulle sluta oavgjord eller möjligen något oftare med seger för bevarande, eftersom icke-anpassning i många situationer måste anses som den kraftfullare sociala markeringen (se avsnitt 5.3). Till detta kommer att min korpus innehåller fler fall av turintern variation (104 belägg gentemot 82) och mer än dubbelt så många som fallen av konvergens och divergens vart och ett för sig. I hela Eskilstunakorpusen är både inter- och intraindividuell variation i alla undersökta variabler så omfattande och naturlig att man långtifrån alltid kan vara bergsäker på att variantformer är resultatet av konvergens eller divergens även om de uppträder alldeles efter ett belägg på variabeln från samtalspartnern.

Förutom att jag kort berört andra socialpsykologiska krafter bakom ackommodation än likhets-attraktionsprocesser (avsnitt 1), har jag hittills inte problematiserat begreppen konvergens och divergens utan behandlat dem som enhetliga fenomen, helt simpelt uttryckande anpassning respektive distansering. En första komplicerande faktor är relationen mellan de inblandade talarna; är de jämställda eller ojämsställda? Av de 9 samtal jag tagit mina exempel från så förs två mellan socialt och åldersmässigt jämställda talare medan de övriga består av dialoger mellan en intervjuare och en informant, mellan vilka det också var ålders- och sociala skillnader av varierande omfattning. Talarna i Nilssons korpus måste sägas vara på det hela taget något mer jämställda än de i min, men i båda våra inspelningsserier kan man räkna med att deltagarna är inställda på samarbete och skapandet av en vänlig atmosfär.

Vad som emellertid gör empiriska ackommodationsstudier på naturligt tal till ett något äventyrligt företag är de komplikationer som ligger i själva begreppet ackommodation och som först benämnts ut i Thakerar, Giles & Cheshire 1982 på grundval av en rad socialpsykologiska experiment. Ackommodation är inte bara ett språkligt förlopp utan innefattar också psykologiska processer; i själva verket är det dessa som är kärnan i hela fenomenet men som i autentiska

situationer är svåra att påvisa. Man kan konvergera och divergera såväl psykologiskt som språkligt, och när det gäller den språkliga ackommodationen kan denna vara både objektiv, dvs. vad man verkligen säger, och subjektiv, vad man tror sig säga. Denna uppsplätning träder fram både vid konvergens och divergens. Man kan alltså vara i den fasta tron att man lägger sig nära sin samtalspartners talstil samtidigt som en uppmärksam åhörare konstaterar att man i själva verket distanserar sig från den. Orsaken till denna motsättning föreslår författarna vara att man – framför allt när talarna är ojämsladda i något avseende – styrs av språksociala stereotyper som påverkar både perceptioner och värderingar och att det är dessa som ligger bakom talarnas ackommoderande beteende. Författarna menar också att det är naivt att tro att konvergens i tal alltid implicerar social integrering och divergens alltid social differentiering. Man har vidare visat att subjektiv språklig konvergens som är kopplad till psykologisk konvergens ofta är komplex på så sätt att den fyller olika sociala och psykologiska funktioner för i någon bemärkelse ojämsladda talare. Konvergens i socialt blandade men samarbetsinriktade dyader tycks inte uppstå på den objektiva, mätbara språkliga nivån utan bara på den psykologiska och subjektiva språkliga nivån.

Dessa rön är resultatet av experimentella förfaranden där man kunnat manipulera de ingående parametrarna. Något sådant står sällan lingvister till buds, åtminstone inte om man arbetar med naturligt, vardagligt tal. Det både Nilsson och jag analyserar är objektiv språklig konvergens och divergens, och vi har inte kunnat eller velat ta reda på vad informanterna tror att de sagt eller avsett och känt. I gengäld är vi som lingvister angelägna om att förfina den språkliga analysen och hantera socialt signifikanta variabler i språkligt varierade kontexter och avvisar de grova kategorier, t.ex. taltempo och impressionistiskt bedömd sociolektal variation, som socialpsykologerna oftast arbetat med.

Kontentan av detta blir att vi som åhörare eller forskare, när det gäller spontana vardagliga samtal, inte säkert kan avgöra vad ackommodationen socialpsykologiskt innebär och vilken eventuell avsikt som legat bakom den; se resonemangen i anslutning till exempel 2 och 7. Detsamma gäller den tidigare berörda frågan om den i varje enskilt fall aktuella varianten verkligen är ett fall av konvergens eller divergens eller om den enbart är en del av den allomfattande intraindividuell variation som utmärker moderna, i synnerhet urbana, språkmiljöer. Det finns i både Nilssons och min korpus otvetydiga fall av konvergens och divergens, men jag har fler belägg på turintern variation utan någon näraliggande replik av samtalspartnern än av konvergens och divergens tillsammans (tabell 2). Om man dessutom ser beläggen på ackommodation inte

bara i förhållande till den turinterna variationen utan till hela den talarinterna som den framkommer i inspelningarna, torde det vara uppenbart att dessa belägg bara utgör en mycket liten andel av den samlade variationen.

Många vill se talackommodation och i första hand konvergens som en viktig orsak till språkförändringar över tid. I vad mån kan man då förutsäga långsiktig språkförändring eller bevarande utifrån talarindividuell ackommodationsbenägenhet? Auer & Hinskens (2005) diskuterar ingående två modeller för förhållandet mellan ackommodation och språkförändring på samhällsnivå, den som bygger på direkt interaktionsfrekvens (change-by-accommodation model) och den som för fram identifikation med en eftertraktad grupp vars språk talaren har en stereotypiserad bild av som den avgörande faktorn (identity-projection model). Enligt denna senare modell behöver inte en samtalspartner tala enligt den stereotyp som huvudtalaren menar utmärker den sociala grupp som han/hon önskar tillhöra eller tror att partnern tillhör och som han/hon närmar sitt tal till. På grundval av både experimentella undersökningar och inspelningar av naturligt tal konkluderar Auer & Hinskens (s. 356 f.) att det är svårt (mest på grund av bristen på tillfredsställande data) att finna samförekomst mellan interindividuell ackommodation på mikronivå och förändring på samhällsnivå men att det snarare är den identitetsrelaterade modellen som bäst förklarar spridningen av språkförändringar på samhällsnivå. Ett argument för detta är att hyperkorrektion bara är förenligt med denna modell.

Undersökningarna i Eskilstuna skulle emellertid kunna ge ett litet bidrag till frågans belysning. En andra undersökning i staden gjordes 1996 med samma metodik som den första (Sundgren 2002). I denna senare studie ingick 13 talare som deltagit i den förra och sju av dessa har nu kunnat analyseras i fråga om ackommodationsbenägenhet i 1967-korpusen.

Av detta mycket begränsade material att döma blir det dock svårt att hävda ett samband mellan interindividuell anpassning och långsiktig språkförändring. I fråga om (B.SING.NEUTR) motsäger förekomsterna av och riktningen på ackommodationen 1967 snarast utvecklingen på samhällsplanet och i de flesta fall också talarnas individuella förändringsgång. Det enda belägg på ackommodation som pekar fram mot en bestående strukturell förändring på både samhälls- och individuell nivå är E 73:s konvergens i (SUP2) från *-i* till *-t*. Men denna enda fluga gör knappast någon sommar.

Eftersom de interaktionella processerna ofta är svåra att kategorisera som mer eller mindre medvetna exempel på konvergens och divergens, blir det intressant att undersöka några språkstrukturella faktorer för att jämföra deras inverkan som pådrivande eller bromsande kraft i språkförändringar över längre

tid. Som framgår av avsnitt 4 och tabell 3–9 blir det i samtliga undersökta språkdrag utom ett tydliga utslag vad gäller valet av variant alltefter det värde som de språkstrukturella dragen antar. I (DE):s fall är detta särskilt påtagligt för draget grammatisk kategori, där *di* uppvisar en jämn spridning från 16 % som demonstrativt pronomen till 47 % som bestämd artikel, och för ordföljd i nexusförbindelse, där *di* går från 23 % vid omvänd ordföljd till 54 % vid rak. (B.SING.NEUTR) företer tydliga skillnader mellan de morfemtyper som utmärks av obetonad slutstavelse, t.ex. *fönster*, *dike*, och de som har betonat stamslut, t.ex. *hus*, *bageri*, se tabell 7. I fråga om inverkan från den påföljande fonetiska kontexten visar varianten -Ø en jämnt fallande frekvens från konsonantisk efterkontext över vokalisk till paus/turslut, se tabell 8. Dessa fördelningar är statistiskt signifikanta. Men även realiseringen av de andra undersökta dragen utom ett varierar påtagligt mellan de möjliga språkliga alternativen.

Jämför man nu de interaktionella processerna med sådana inomspråkliga strukturer som jag presenterat här och bedömer deras styrka som förändringspådrivare på makronivå, kan man konstatera några saker. En enskild konvergering är ju i sig en språkförändring om än på ett utpräglat mikroplan, men det finns inga garantier för att anpassningen upprepas nästa gång personerna samtalat eller ens senare i samma samtal. Det är inte ofta som talarna ackommoderar till sin interlokutör i samma riktning under samtalen i fråga om så frekventa variabler som (DE) och (B.SING.NEUTR); i mitt material är de vanligaste frekvenserna av konvergens noll eller ett belägg per samtal. Lika vanligt är att man både konvergerar och divergerar under ett och samma samtal. De sociala, psykologiska och situationella förhållanden som gynnade konvergering vid det första tillfället kanske inte föreligger vid fortsatt interaktion eller så upptogs inte försöket till närmande väl av den det riktade sig till. Även om konvergeringen visar sig lyckosam och föranleder konvergeraren att anta den nya varianten som sin normalform, är det inte heller säkert att den fortsätter spridas till andra presumtiva konvergerare. Varje enskild konvergering är ett socialt vågspel som man inte kan förutse tolkningen eller följderna av. Detsamma gäller för övrigt divergering. Det finns enligt min mening betydande osäkerhet vad gäller tolkningen av det som på ytan ser ut som konvergens eller divergens både i förhållande till den omfattande samtals- och turinterna variationen i nutida talspråk och vad gäller frågan om dessa företeelser psykologiskt verkligen är vad de synes vara. En egenskap hos den interaktionellt motiverade variationen är att den, till skillnad från den lingvistiskt motiverade, är sekventiellt betingad, dvs. av vad samtalspartnern nyss yttrat. Beläggen är alltså kontextuellt bundna, vilket torde inskränka deras spridningsförmåga.

De inomspråkliga, strukturella dragen är till skillnad från de interaktionella objektivt konstaterbara. Man kan tveklöst kategorisera dem efter vad de synes vara och de låter sig lätt kvantifieras. De strukturella drag jag studerat är sådana som konstaterats vara variationsbärande i tidigare undersökningar av Eskilstunakorpusen. I samtliga fall kan man påvisa variation i realiseringen av variabeln, ibland ganska stor, t.ex. vad gäller (DE) grammatisk kategori och ordföljd, i fråga om (B.SING.NEUTR) morfofonematisk typ och efterkontext. I andra fall är den inte lika påfallande men klart urskiljbar. Den inomspråkligt motiverade variationen verkar vara mer beständig och förutsebar än den interaktionellt betingade. Språkstruktur kan givetvis förändras men är ofta trögrörig, se t.ex. Sundgren 2002 vad gäller morfologisk förändring. Rent inomspråkliga orsaker verkar vara vanligare i fråga om fonologisk förändring; man kan tänka på den pågående förskjutningen av svenskans långa främre vokaler, se Nordberg 1975 och Leinonen 2010. Ljud- och formförändringar kan förklaras genom andra förskjutningar i ljud- eller formsystem. Nästan alltid spelar också utomspråkliga, särskilt makrosociala, faktorer en roll. Språkackommodation av den art som har behandlats i det föregående är en av dessa men långt ifrån den enda eller den mest betydande.

Det är sannolikt att språklig ackommodation är ett viktigt inslag i talar- och samtalsintern variation, men att som många gör upphöja den till en av de verkssammaste krafterna i långsiktiga språkförändringar menar jag är ganska riskabelt. Språkackommodation är ett fenomen på utpräglad mikronivå, två ljud, ord eller fraser, yttrade av var sin talare på ett specifikt ställe i en konversation. Med språkförändringar menar vi däremot oftast bestående språkliga nyheter på en nationell nivå, alltså ett typiskt makrofenomen. Men förbindelseleden mellan en enstaka konvergering i ett samtal och en fullbordad språkförändring på samhällelig makronivå eller mellan en isolerad divergens i ett samtal och språkbevarande på samhällsnivå har sällan specificerats. Trudgill (1986) har dock före Auer & Hinskens gjort ett försök men presenterar inga konkreta exempel på enskilda konvergenser eller divergenser. Han redovisar visserligen data från enskilda dialoger, men uppgifterna om talarnas varierande beteenden är inte preciserade med avseende på lokal kontext utan lämnas som procentandelar av de enskilda talarnas produktion av de undersökta varianterna. Man får en bild av den ena talarens kvantitativt bestämda ackommodation till de individuella interlokutörerna eller till socialt bestämda grupper av dem. Hans huvudintresse gäller det långsiktiga, gradvisa tillägandet av en annan, men besläktad varietet än den egna ursprungliga, t.ex. amerikansk och brittisk engelska, och ordningsföljden mellan de undersökta variabelernas förändring, ut-

tryckt i frekvensen av de aktuella varianterna. Man kan här snarare tala om intraindividuell (men inte nödvändigtvis samtalsintern) variation och det är ackommodation till en varietet mer än till enskilda talare.¹⁰ Trudgill vill fixera en punkt där ackommodationen blir så frekvent att den övergår till att bli permanent, dvs. blir en språkförändring på individnivå. Detta, menar han, kan sägas inträffa första gången en talare använder ett nytt drag utan att någon talare av den varietet som ursprungligen innehöll draget är närvarande (Trudgill 1986 s. 40). Språkförändring på ett makroplan kan ta fart då flera talare betar sig likadant i enskilda samtal.

Det torde framgå av det ovanstående att jag vid en värdering av talackommodation och språkstrukturella faktorer som språkförändrande eller språkbevarande krafter tillmäter de senare ett säkrare och mer påvisbart inflytande än talackommodering. Detta innebär inte att jag fränkänner konvergenser och divergenser betydelse för framväxten av stabil variation och ibland också bestående språkförändring. Men enskilda, lokalt uppståndna ackommoderingar i båda riktningarna är ofta resultatet av tillfälliga attityder och stämningsslagen, och som vi sett blandas konvergerande och divergerande variabelbelägg oavbrutet i samma samtal och hos samma talare. Det viktiga är vad som händer efter den första, ursprungliga konvergensen för att nu inskränka oss till den typen. Fortsätter talare A att konvergera till talare B under resten av samtalet och vid fortsatta samtal med B och sprider sig A:s nytillägnade variant till andra talare som konvergerar till A? Den turinterna variationen utan någon direkt lokal påverkan från någon annan talare är klart vanligare än det totala antalet ackommoderingar, se tabell 2. Och är det som vi på ytan tolkar som konvergens alltid vad det synes vara?

Dessa tillsammans med andra tidigare nämnda osäkerheter gör att man måste vara mycket försiktig när man tilldelar ackommodationer en väsentlig roll i språkförändringsprocesser. Jag menar att interaktionella och språkinterna krafters inflytande på språkförändringar kan variera både efter den språkgemenskap man studerar och de interindividuella relationer, permanenta eller tillfälliga, som råder mellan de samtalande. Av de modeller som Auer & Hinskens (2005) prövar, »[a] change-by-accommodation model» och »[an] identity-projection model» (s. 337) menar jag liksom författarna att den senare har mer som

¹⁰ En svensk studie som påminner om Trudgills är A. Lindström 2003 som tar upp vad hon kallar dialektstilisering, dvs. det medvetna utnyttjandet av ett dialektdrag som inte ingår i vare sig talarens normala varietet eller samtalspartnerns men som antyder social identitet eller hög värdering av det som dialektdraget associeras med. Det förutsätter dock inte något grundutförande som vid konvergens. Både Trudgills och Lindströms arbeten påminner inte så lite om identifikationsmodellen.

talat för sig. Nilsson målar (2015) upp en mer komplex bild än i sitt tidigare arbete (2011) av förhållandet mellan interindividuell interaktion och språkförändring och framhåller betydelsen av konvergens mot lokala traditionella former och divergerande beteende från innovativa prestigefyllda standardvarianter som främjande språklig stabilitet. Det finns en sorts dubbelhet i många språksamhällens struktur, menar hon (2015 s. 13), som man måste beakta när man söker sammanlänka ackommodation på mikronivå med samhälleliga språkförändringar. Kopplingen till talares uppfattning om vad som för tillfället åtnjuter prestige och vilka allianser som är värda att bygga med språkliga medel bidrar till komplexiteten, en uppfattning jag ansluter mig till.

Återanvändning, samtalsintern konvergens och divergens är några av de verksamma faktorerna bakom variation på en mikrosocial nivå. Men också på en högre samhällelig nivå är språkvariation synnerligen naturlig och utbredd, och det är svårt att hävda att just de nämnda socialpsykologiska processerna skulle vara lika väsentliga för variation och förändring på ett övergripande makrosocialt plan. Inomspråkliga faktorer och andra utomspråkliga som personlighetstyper, social makrostruktur, ideologi och kulturella trender är fullt ut lika viktiga.

Litteratur

- Auer, Peter & Hinskens, Frans, 2005: The role of interpersonal accommodation in a theory of language change. I: *Dialect change. Convergence and divergence in European languages*, red. av Peter Auer, Frans Hinskens & Paul Kerswill. Cambridge: Cambridge University Press. S. 335–357.
- Bockgård, Gustav & Nilsson, Jenny, 2011: Dialektologi möter interaktionsforskning. En introduktion till interaktionell dialektologi. I: *Interaktionell dialektologi*, red. av Gustav Bockgård & Jenny Nilsson. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen. S. 7–50.
- Giles, Howard, Coupland, Justine & Coupland, Nikolas, 1991: Accommodation theory: Communication, context and consequence. I: *Contexts of accommodation: Developments in applied sociolinguistics*, red. av Howard Giles, Justine Coupland & Nikolas Coupland. Cambridge: Cambridge University Press. S. 1–68.
- Giles, Howard & Smith, Philip M., 1979: Accommodation theory: Optimal levels of convergence. I: *Language and social psychology*, red. av Howard Giles & Robert N. St Clair. (Language in society 1.) Oxford: Basil Blackwell. S. 45–65.
- Grass, Eva, 1970: Växlingen *di-dåmm* i Eskilstuna stadsspråk. Undersökning av ett recessivt språkdrag. (FUMS Rapport nr 16.) Uppsala: Forskningskommittén i Uppsala för modern svenska.
- Jahr, Ernst Håkon, 1979: Er det sånn jeg snakker? I: *Språk og samfunn*, red. av Jo Kleiven. Oslo: Pax. S. 122–137.

- Labov, William, 1972: Sociolinguistic patterns. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Leinonen, Therese, 2010: An acoustic analysis of vowel pronunciation in Swedish dialects. (Groningen Dissertations in Linguistics 83.) Groningen.
- Lindström, Anna, 2003: Språklig variation och social praktik. Om stiliserad dialektimitation i ett svenskt vardagssamtal. I: Grammatik och samtal. Studier till minne av Mats Eriksson, red. av Bengt Nordberg, Leelo Keevallik Eriksson, Kerstin Thelander & Mats Thelander. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 63.) Uppsala. S. 113–124.
- Lindström, Jan, 2011: Samtalsgrammatik på dialekt? I: Interaktionell dialektologi, red. av Gustav Bockgård & Jenny Nilsson. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen. S. 199–222.
- Nilsson, Jenny, 2011: Dialektal anpassning i interaktion. I: Interaktionell dialektologi, red. av Gustav Bockgård & Jenny Nilsson. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen. S. 223–249.
- Nilsson, Jenny, 2015: Dialect accommodation in interaction: Explaining dialect change and stability. I: *Language & Communication* 41. S. 6–16.
- Nordberg, Bengt, 1971: Bøjningen av neutrala substantiv i Eskilstunaspråket. Utomspråkligt och inomspråkligt betingad variation. I: *Nysvenska studier* 51 (tr. 1972). S. 117–227.
- Nordberg, Bengt, 1975: Contemporary social variation as a stage in a long-term phonological change. I: *The Nordic Languages and Modern Linguistics* 2, red. av K.-H. Dahlstedt. Stockholm: Almqvist & Wiksell. S. 587–608.
- Pettersson, Per & Forsberg, Karin, 1970: Beskrivning och register över Eskilstuna-inspelningar. (FUMS Rapport nr 10.) Uppsala: Forskningskommittén i Uppsala för modern svenska.
- Sandström, Caroline, 2010: Genus i östra Nyland. Från dialektutjämning till dialektmärk. (Nordica Helsingiensia 20.) Helsingfors.
- Schegloff, Emanuel A., 1996: Confirming allusions: Toward an empirical account of action. I: *American Journal of Sociology* 102. S. 161–216.
- Skjekkeland, Martin, 2009: Språk og samfunn i endring. Ein studie av tilhøvet mellom lokal identitet og talemålsutvikling. Oslo: Novus.
- Sundgren, Eva, 2002: Återbesök i Eskilstuna. En undersökning av morfologisk variation och förändring i nutida talspråk. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 56.) Uppsala.
- Thakerar, Jitendra N., Giles, Howard & Cheshire, Jenny, 1982: Psychological and linguistic parameters of speech accommodation theory. I: *Advances in the social psychology of language*, red. av Colin Fraser & Klaus R. Scherer. Cambridge m.fl.: Cambridge University Press. S. 205–255.
- Tingbrand, Birgitta, 1970: Supinum i Eskilstuna stadsspråk 1. Variantformer av 1:a, 2:a och 4:e konjugationerna. (FUMS Rapport nr 12.) Uppsala universitet: Forskningskommittén i Uppsala för modern svenska.
- Trudgill, Peter, 1986: *Dialects in contact*. (Language in society 10.) Oxford: Basil Blackwell.

Från landsbygdsdialekter till Vasasvenska

Tecken på dialektutjämning och registrering av en stadsvarietet i fyra steg

Av VIVECA RABB

Abstract

Rabb, Viveca, viveca.rabb@abo.fi, Ph.D., Faculty of Arts, Psychology and Theology, Åbo Akademi University: "From countryside dialects to Vaasa Swedish. Indications of dialect levelling and enregisterment of a town variety in four steps". *Språk och stil* NF 26, 2016, pp. 38–68.

The aim of the study is to discuss changing indexicality and enregisterment of a Swedish dialect in western Finland. Indexicality is studied for the variety as a whole, rather than for individual dialectal traits. Fifteen women and 15 men born 1936–1997 from the town Vaasa and the neighboring municipality Korsholm were interviewed. The theoretical and methodological framework for the study was taken from sociolinguistics and perceptual dialectology. The informants show a collision of different indexical orders: while older informants tend to link Vaasa Swedish (VS) to the working class, younger ones tend to associate the variety with the whole town. In the first case, VS seems to index *modesty* and *certain poverty*, while in the second case, it indexes *toughness*, *courage*, *aggression* and *self-confidence*. The question of whether a moderate use of VS simply may index *authentic Vaasa Swede* is discussed. This would explain why women and younger people use the dialect less, perhaps being unwilling to be associated with toughness and aggression, while still wanting to be associated with the town and to call their own variety VS. The variety seems to be enregistered for younger informants, whereas older informants pick out certain working-class neighborhoods as bearers of a distinct dialect. The enregisterment of VS can be described as a four-step gradual movement from countryside dialects to working-class speech, and then from working-class speech in a certain neighborhood to a town dialect.

Keywords: enregisterment, indexicality, dialect levelling, perceptual dialectology, interviews, Swedish, Vaasa.

Utgångspunkten för denna artikel är Asif Aghas »The social life of a cultural value» (2003) och Michael Silversteins »Indexical order and the dialectics of sociolinguistic life» (2003). Aghas artikel handlar om hur en regional dialekt i sydöstra England småningom under 1700-talet och framåt omdefinierades och registrerades som standardspråk för hela Storbritannien (det s.k. RP). Silversteins artikel handlar om begreppet indexikalitet, som enligt skribenten (s. 193) kopplar ihop mikrosociala och makrosociala analysramar för alla sociolinguistiska fenomen. Eckert (2012 s. 94) menar att den s.k. tredje vågens sociolinguistik fokuserar på språkdragens sociala betydelse, och på hur denna betydelse kan förändras med samhällets behov och variera mellan olika grupper av talare,

och att Silversteins indexikalitet handlar om just detta. Hon lyfter här särskilt fram Barbara Johnstone (t.ex. 2006, 2013) som enligt henne först kombinerade Aghas och Silversteins tankar till en syntes om hur förändringar i språkets sociala betydelse sker och om hur man kan undersöka denna.

Sociolingvistikens bruk av Aghas och Silversteins teorier innehåller fortfarande frågetecken. Hittills verkar de inte heller ha använts i någon större omfattning på svenskt material. Syftet med denna artikel är att undersöka hur arbetarspråket i den österbottniska staden Vasa, Finland, i utjämnad form verkar omdefinieras som Vasasvenska som kan användas som språklig resurs för att signalera t.ex. tuffhet eller lokal tillhörighet av Vasabor oavsett social tillhörighet och hemstadsdel. Min avsikt är sålunda att bidra till forskningen om hur språket kan indexera föränderliga sociala värden och om hur registreringen av en ny varietet kan gå till.

Mitt material består av intervjuer med 20 Vasabor och 10 korsholmare. Vasa hade år 2015 ca 67 000 invånare och ca 23 % av dessa har svenska som modersmål. Korsholm är Vasas grannkommun. Den omringar Vasa nästan helt och hade vid samma tid drygt 19 000 invånare, varav ca 70 % är svenskspråkiga. Det teoretiska och metodiska ramverket består av sociolingvistik och folkdialektologi. Folkdialektologin (även kallad perceptuell dialektologi) innebär enligt t.ex. Clopper & Pisoni (2006) forskning om vad icke-lingvister tänker och tror om dialekter. Röster bland forskarna för fram budskapet att den språkliga variationen fungerar som bärare av social betydelse just genom att talarna inom språksamfundet själva ser variationen som meningsfull och att det därför är ytterst viktigt att utöver talarnas produktion också studera deras perception (t.ex. Bijvoet & Fraurud 2011, Fridland & Kendall 2012).

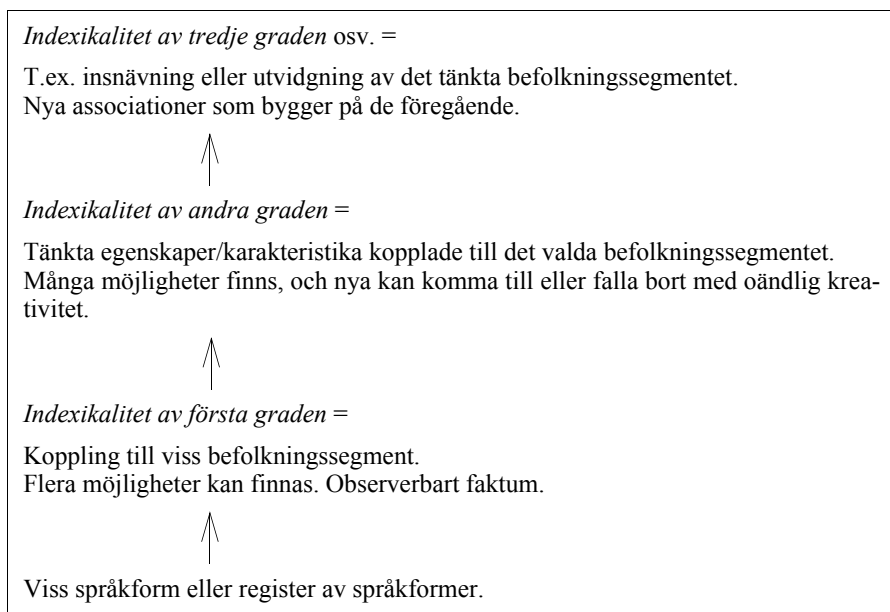
Arbetet har utförts med finansiellt stöd från Konestiftelsen i Finland. I den första delen av projektet undersökte jag 37 Vasabors användning av nio olika språkdrag i samtal med en familjemedlem eller vän. Det här var en kvantitativ undersökning gjord med hjälp av klusteranalys (Rabb 2014, 2015). I det fortsatta arbetet utförde jag de folklingvistiska intervjuerna som används också i denna artikel. De 20 utvalda Vasainformanterna tillhörde de 37 vars språkliga produktion undersöktes kvantitativt. Informanternas syn på vilka språkdrag som ingår i svenskan i Vasa, diskuteras i Rabb (u.u.). I en annan artikel med mera metodiskt syfte diskuterar jag symbiosen av undersökningar av språklig perception och produktion, närmare bestämt utifrån synvinkeln huruvida informanternas intuitioner överensstämmer med klusteranalysens resultat av den språkliga produktionen och vad de dubbla perspektiven kan tillföra sociolingvistikens (Rabb manus under bearbetning).

1. Registrering av en varietet och indexikalitetens roll i processen

Vad säger då egentligen Agha och Silverstein och hur har sociolingvister använt deras teorier? *Registrering* (enregisterment) innebär enligt Agha (2003 s. 231) »processes through which a linguistic repertoire becomes differentiable within a language as a socially recognized register of forms». Agha visar (2003, 2006) hur kännedomen om RP som standardspråk, dvs. vilka språkdrag som ingår i det, långsamt ökade i Storbritannien under 1700- och 1800-talen genom aktörer som skolan, olika handböcker om gott uppförande och genom billiga noveller och romaner som nådde ett bredare skikt av människor än tidigare skönlitteratur gjort. Samtidigt förde dessa kanaler (explicit eller implicit) också fram åsikten att en bildad människa bör tala just så, och att var och en med aspirationer på social mobilitet uppåt bör tänka på att använda ett dialektfritt språk. Det här är alltså ett exempel på en registreringsprocess.

Agha (2003) menar att ett visst uttal består av såväl språkljud som en viss social person som länkas till detta språkljud, och att båda de här aspekterna måste göras synliga på olika sätt för att en registrering ska kunna ske. Var och en av de inblandade aktörerna har var för sig en marginell betydelse, men tillsammans bildar de enligt Agha en talkedja som kan ge upphov till en kollektiv förståelse av ett visst fenomen. Han påpekar att det handlar om en förändring i såväl perception som produktion, och att uttalet/dialekten känns igen av ett mycket större antal människor än de som faktiskt kan använda den och tala så på ett (enligt andra människor) övertygande sätt. Dessutom kan de konkreta detaljerna variera under processens gång: t.ex. exakt vilka språkdrag som förknippas med registret i fråga, och den kollektiva bilden av vem (vilket slags person) som är den prototypiska talaren. Den varietet som senare registrerades som RP hade t.ex. under 1500-talet varit en prestigefylld sociolekt knuten enbart till sydöstra England, och med delvis andra språkliga kännetecken än nu.

Silversteins teori om indexikalisk ordningsföljd (eng. *indexical order*) (2003) förklarar jag med hjälp av figur 1. Läs figuren nedifrån och upp. Det finns en mikrokontext för varje yttrande, som utgör dess aktuella samtalskontext. Den består dels av en (omedveten) överenskommelse inom talgemenskapen om hur lämpliga olika språkformer är i en viss kontext, dels av en tanke om språkformernas kontextuella implikation, deras kreativa effekt. Tanken är att varje språkanvändare har rationaliserat sina tidigare erfarenheter av liknande samtal och skapat sig en bild, en projektion, av talare med ett visst (register av) språkdrag. Denna projektion bildar en del av makrokontexten, och kan delas av många talare (eller t.o.m. de flesta talarna) i en viss talgemenskap.

Figur 1. Indexikalitet enligt Silverstein (2003).

Ett visst språkdrag (eller en hel uppsättning språkdrag, ett register) kan således möjligtvis kopplas till en viss del av det sociala rummet: en viss samhällsklass, en viss åldersgrupp, ett kön, en viss yrkesgrupp eller liknande. Detta kallar Silverstein för indexering av första graden. Det här betyder då rent konkret att en lyssnare försöker göra sig en bild av talaren t.ex. genom dennes språkbruk, eller att en talare genom sitt språkbruk kan försöka ge intryck av tillhörighet till en viss åtråvärd grupp människor (och hoppas då att lyssnaren för sin inre syn frammanar just denna bild). Språkliga tecken refererar alltså till en viss kontext där de enligt erfarenheten i en viss kultur eller talgemenskap brukar förekomma (Silverstein 2003 s. 195).

Men varför vill man som talare likna en viss grupp människor? Silverstein påpekar att den sociala gruppen i sin tur kan förknippas med specifika egenskaper och att det här är indexering av andra graden. Konkret kan t.ex. en viss grupp ungdomar kopplas till tuffhet och deras eventuella språkbruk/register indexerar då tuffhet. Det finns alltså olika grader eller nivåer av indexikalitet: första graden, andra graden osv. Silverstein (2003 s. 193–194) menar att indexikalisk ordningsföljd är ett nödvändigt begrepp för att relatera mikrosociala och makrosociala analysramar till varandra för vilket sociolingvistiskt feno-

men som helst och att fenomenet utgör en viktig kraft vid språkförändring. De olika bilderna eller föreställningarna som kan hämtas från den makrokontextuella nivån kan variera och förnyas och ersättas av andra i ett längre tidsperspektiv. Givetvis kan också tanken om vilka språkformer det egentligen är som konkret bildar ett visst register, förändra sig.

Johnstone m.fl. (2006) kombinerade Aghas och Silversteins teorier och undersökte hur en arbetarvarietet i Pittsburgh från och med 1970- och 1980-talen började omdefinieras och registreras som hela stadens dialekt. Efter det har ett flertal sociolingvistiska undersökningar utförts med samma eller delvis samma teori-bakgrund, t.ex. Beal 2009, Campbell-Kibler 2012, Dong 2010, Eckert 2008, 2012, Johnstone 2009, 2011, 2013, Lehtonen 2015, Pharao m.fl. 2014, Remlinger 2009, Remlinger m.fl. 2009, Woolard 2008. Bland dessa finns såväl undersökningar som fokuserar på den perceptuella delen av registreringen (t.ex. Campbell-Kibler 2012, Pharao m.fl. 2014), undersökningar som fokuserar på registreringens konkreta manifestationer (t.ex. Beal 2009, Johnstone 2009), undersökningar som fokuserar på både produktion och perception (t.ex. Lehtonen 2015) som teoretiska diskussioner (t.ex. Woolard 2008, Eckert 2012). Eckert (2012 s. 94) konstaterar att variationen i språket bildar ett socialemiotiskt system som kan uttrycka hela skalan av de sociala relationerna i ett samfund. Relationerna ändras hela tiden och därför kan språkdragen inte ha fixerade sociala betydelser, utan deras centrala egenskaper bör vara just indexikalisk föränderlighet.

2. Material

Materialet för den här artikeln består av semistrukturerade folklingvistiska intervjuer med 30 informanter från Vasa och Korsholm, födda mellan åren 1936 och 1997. Se karta 1 nedan. Kön fördelningen bland informanterna är jämn, dvs. 15 kvinnor och 15 män. Av dessa är 20 personer (10 kvinnor, 10 män) födda och uppvuxna i Vasa. Tre av dem ser sig själva som tvåspråkiga, medan resten uppger sig vara svenskspråkiga. Vasainformanternas utbildningsbakgrund varierar på följande sätt: forskarnivå: 2 personer, högre högskolenivå: 7 personer, lägre högskolenivå eller högre yrkesutbildning: 6 personer, utbildning på mellannivå (t.ex. yrkesinstitut eller gymnasium): 5 personer (kategorisering enligt Statistikcentralens utbildningsklassificering år 2010). Ingen av de 20 informanterna har utbildning enbart på grundnivå (folkskola eller grundskola). Studerande räknar jag till den grupp deras kommande examen tillhör. En informant går ännu i gymnasiet och jag har klassificerat honom enligt den

utbildning han önskar sig efteråt (se diskussion i t.ex. Gunnarsdotter Grönberg 2004). Informanternas fördelning på olika typer av utbildningar är således relativt jämn, åtminstone mellan högre högskolenivå och mellannivå.

De övriga 10 informanterna är födda och uppvuxna i grannkommunen Korsholm. Det är fråga om 5 kvinnor och 5 män, som alla uppger sig vara svenskspråkiga. Jag har koncentrerat mig mest på två byar som ligger granne med stadsgränsen, nämligen kommuncentret Smedsby (4 informanter) och Singsby (2 informanter). De här byarna ligger båda någon enstaka kilometer från Vasa torg. De övriga fyra informanterna kommer från kommundelarna Kvevlax, Replot och Solf (se karta 1 nedan). Generellt har informanterna från Korsholm kortare utbildning än de från Vasa; av de 10 har ingen utbildning på forskarnivå, 2 personer har högre högskoleexamen, 2 har högre yrkesutbildning, 4 personer har utbildning på mellannivå, och 2 informanter har utbildning på grundnivå.

Intervjuerna gjorde jag år 2014, oftast hemma hos informanten men i några fall i en ostörd eller åtminstone lugn möteslokal, t.ex. i något bibliotek eller lugnt café. Intervjuerna varierar i längd mellan ca 1 och 4 timmar; i medeltal var de i Vasa drygt 2 timmar långa och i Korsholm knappt 1 timme. Skillnaden beror delvis på att mina frågor till korsholmarna var färre. Vidare var Vasaintervjuerna designade för att kunna användas också för andra syften (Rabb manus under bearbetning). Dessutom gav Vasaborna ofta långa svar på varje fråga, medan informanterna i Korsholm för det mesta var mera kortfattade. Det totala materialet uppgår till drygt 50 timmar. Jag ställde frågor som *Vem pratar som du eller var pratar man som du? Finns det en typisk Vasasvenska och hur låter den i så fall? Talar alla svenskspråkiga Vasabor enligt din åsikt på samma sätt? (Om inte), vilka skillnader finns det och vad tror du de beror på? Förändras Vasasvenskan tycker du? Talar du (alt. folk i Vasa) på samma sätt i olika situationer eller tror du att du varierar ditt språk beroende på vem du talar med eller vilken situation det är fråga om?* Varje informant har i texten fått en beteckning enligt sitt kön och sitt födelseår. Jag anger även om informanten vuxit upp i (nuvarande) Vasa eller i Korsholm.

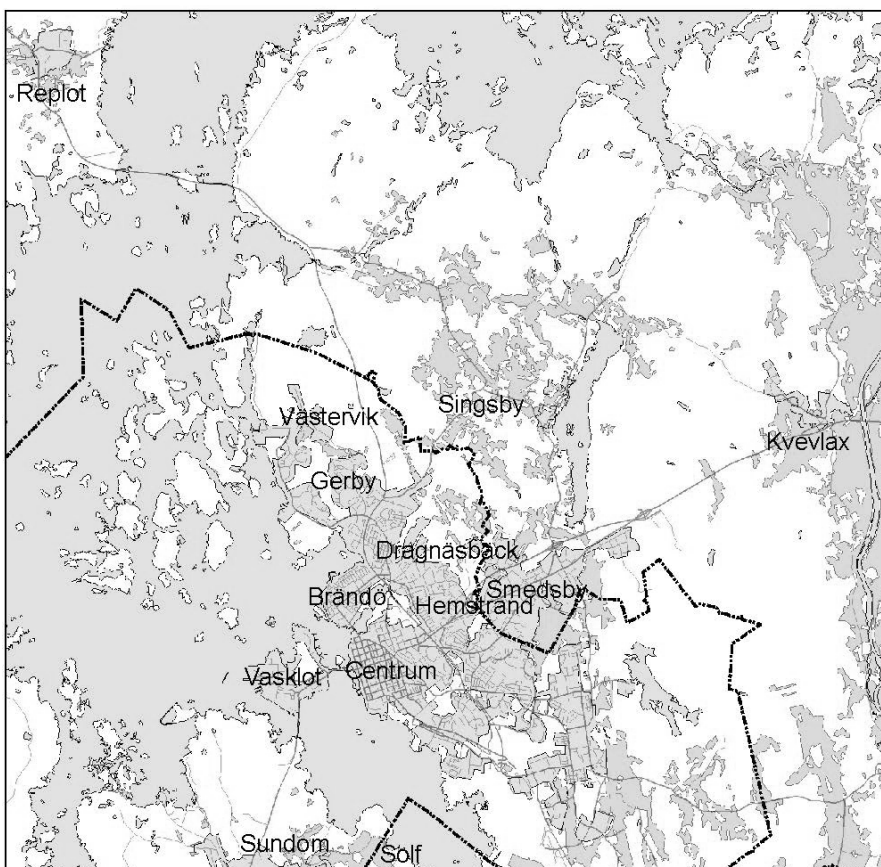
3. Från landsbygdsdialekter till Vasasvenska

Jag kommer här att diskutera sådana exempel från intervjuerna som visar på skiftande indexering och registrering av olika typer av Vasasvenska. Det finns en glidande skala i informanternas uppfattningar. Jag börjar med synsätt som tyder på att det finns en koppling mellan Vasasvenska och arbetarklassen, alltså

att Vasasvenska indexerar arbetarklass. Se karta 1 för lokalisering av de stadsdelar som nämns i exemplen. Exempel som ger uttryck för liknande synsätt diskuteras tillsammans.

3.1 Arbetarspråket och dess rötter

Några äldre informanter från Vasa, alla åtminstone i 60-årsåldern, kopplar olika typer av Vasasvenska till arbetarklass, vilket skulle motsvara Silversteins indexering av första graden, dvs. koppling av ett eller flera språkdrag till en viss socialt urskiljbar befolkningsgrupp (Silverstein 2003, jfr även figur 1).

Karta 1. Vasa och delar av Korsholm med viktiga, omnämnda stadsdelar och byar markerade.

(1) K1958 (Vasa) om Vasasvenska som arbetarvarietet¹

- VR: **tyckä du at Va:sasvensk ji in dialekt** (.) elå ji int e he
 K1958: nä: int (.) alltså ja (.) ja e no: såm (.) men ja ve:t at ja ha ju le:st dehä: nå:nstans (.) så int ve:t ja hu pass
- VR: mm
 K1958: att e e: jā: (.) **sku: tenk att e e en klassmarkö:r**
 VR: mhm
 K1958: en dedä:r (.) såsiålekt ellä va de he:tär (.) du tjennä ju till de du få: sej åm ja ha:r he:lt fe:l
- VR: mm
 K1958: at jag tenk- att e finns såm **den bildade menschan så så pra:tar int (.) ha aldri tala Va:sasvenska**
- VR: åkej (.) så at tej såm (.) men [tej såm-
 K1958: [å dihä riktiga stassboona ska vi sej såm såm ha bott i [centrum a:v Va:sa
- VR: [åkej
 K1958: ja: nä: men nu pra:ta vi (.) ja tenkä ju såm på Beckssvenska ja nu men (.) jā: men i alla fall alltså de e no: li:te sådä:r at
- VR: ja:
 K1958: at e e såm (.) åm man ha vari tillrecklit (.) ja me:na (.) e **finns ju dihä FI:NA slektäna i Va:sa åckså såm (.) så di ha int pra:ta (.) di ha pra:ta bettere svenska di (.) [elä standa:rdsvenska**
- VR: [men (.) tråo du at (.) tråo du att (.) at man int kan huö po tej at di kåm-bä fron Va:sa
- K1958: **jaa de e dedä man kan inbill sej (.) jåå (.) jåå (.) just de at man (.) di kan int bli: place:rade liksåm (.) di kan li:ka jä:na va från Helsingfärs**
- VR: men ji e så
 K1958: ja tro: no: kansche de
 VR: hmm
 K1958: alltså at **de e min tro: at (.) at e e på de sette**

I (1) svarar informanten K1958 på frågan huruvida Vasasvenskan enligt henne är en dialekt eller inte. Denna informant har bott sina första år i stadsdelen Dragnäsback och hon klassificerar sina föräldrar som arbetare. Självt har hon ett yrke som krävt universitetsstudier och hon karakteriserar för-

¹ Jag har valt att transkribera de diskuterade exemplen på dialekt för att ge lokalfärg och i någon mån behålla de olika informanternas röster även i skrift. Lång vokal har betecknats med kolon. Pauser har betecknats med (.) och samtidigt tal har märkts ut med hakparenteser. Utelämnade passager (där informanten oftast sagt samma sak en gång till med lite andra ord) har noterats med [...]. Ord som informanten själv betonat har skrivits med versaler. I de längre exemplen har jag lyft fram de viktigaste bitarna med fetstil och efter varje exempel sammanfattar jag huvudpoängerna i det som informanten sagt.

hållandet till den egna dialekten som traumatiskt, eftersom hon upplever att den inte duger i hennes nuvarande kretsar. I (1) menar hon att Vasasvenskan, och då närmare bestämt den s.k. Bäckssvenskan i Dragnäsback, är en klassmarkör och att de riktiga stadsborna, bildade människor i stadens centrum i stället talar neutral standardsvenska och alltid har gjort det. Hon tror således att man inte kan höra på bildade människors tal att de kommer från Vasa.

Johnstone m.fl. (2006 s. 82) verkar se indexeringen av första graden som någon sorts jungfruligt tillstånd, då talarna själva inte nödvändigtvis är medvetna om att de talar avvikande, eftersom »alla talar så». Kopplingen mellan språk och klass görs då av andra, inte av talarna själva. Silverstein (2003 s. 217–218) jämför också kopplingen mellan vissa språkdrag och ett visst befolkningssegment med William Labovs begrepp *indikator* (t.ex. Labov 1972). Labovs begrepp *markör* skulle då kunna jämföras med en indexering av andra graden. Silverstein betonar dock (2003 s. 218) att skillnaden inte handlar om språklig medvetenhet, utan om huruvida talaren låter (eller inte låter) språkdragen variera enligt kraven från olika register. I mitt material menar också de informanter som pratar om arbetarspråket att de redan som barn var medvetna om språkliga klasskillnader, att vissa skolkamrater med »finare» bakgrund pratade på ett annat sätt, och någon nämner också att sådana barn favoriserades av lärarna. Barndomsminnen kan tillrättaläggas i efterhand, men det är alltså inte säkert att talarna av arbetarspråket själva är omedvetna om sitt språk och de associationer språket ger.

Några äldre informanter kommer också in på arbetarvarietetens, eller ibland snarare Bäckssvenskans, rötter utanför Vasa. I exempel 2 framför informanten sådana tankar.

(2) M1947 (Vasa) om arbetarvarietetens rötter

M1947: **alltså dide riktig genui:na va:sasvenska slektäna sedan uu- (.) sedan dedä:r (.) ska vi no sej sekstånhondrata:le**

VR: mm

M1947: **så di e no: ganska få: [hä:r, hä:r i Va:sa**

VR: [mm preci:s

M1947: de finns vel nå:gra (.) uta dide riktig gamla slektäna (.) men men di hö: jo då:, no:, ti en viss kategåri: uta mennchs- menschå då:

VR: mm preci:s

M1947: **så at (.) no e jo Va:sa (.) svenskar (.) majorite:ten a:v dåm så (.) såm finns i da: så ha:r no: ankny:tning ti (.) ti lanso:rten [se:kårt**

VR: [så du me:nar at åm man skra:pa li:te på y:tan på Va:sabo:rna så kåmmä di från lande

- M1947: **jå: ja tro: no: at en sto: de:l (.) en sto: de:l kåmm- (.) ha: no: ha: no: ganska nä:ra (.) ba:kgrond (.) i lansbygden (.) å (.) pra:ta därför an-nålonda en dåm (.) åm ja no sejjär (.) dihä (.) a:nri:ka (.) fi:na (.) sle- (.) Va:saslektäna sām sām (.) di ha ALDRI anv-pra:ta Va:sasv- Va:sasprå:k (.) utan di [ha:r dedä dendä vå:- vå:rdade rikssvenskan**
- VR: [så du tenkä dej at
e e sām en sāsia:l [schillnad
- M1947: [e e no: **apsåluut en sāsia:l schillnad jåå arrbetafamiljä-na (.) så (.) sām e inflyttade frå:n frå:n dedä:r o:lika håll (.)** li:ksām mina föreltrar
- VR: mm
- M1947: ha: no: (.) e ha blivi ti et e:get språ:k (.) **ejentligen (.) sku man vel nestan kona tenk sej (.) så (.) at Va:sasvenska ha blivi (.) en en e:n sånhä:r sammansmeltning u:tav u:tav u:tav dialektär från Sonndåm Sålff Vi:kby: Kve:vlax Petsmo**
- VR: mm
- M1947: så e nå:n fårm uta:v sammansmeltning uta: uta di **för at dä: finns MYKI u:ttryck sām no e direkt li:kadanna** på på på dihe (.) sām å (.) där i Petsmo å Kve:vlax no dä: mina systra finns så (.) no ha: di myki u:ttryck sām e li:kadanna sām i Va:sasvenskan

Informanten M1947, också han med arbetarbakgrund och föräldrar inflyttade från den österbottniska landsbygden, ser ytterst Vasasvenskans rötter i utjämnade landsbygdsdialekter talade just av arbetarfamiljer med ursprung utanför Vasa (2). Han betonar att Vasasvenskan har många gemensamma drag med dialekterna på landsbygden. Vad som är indexering av första graden beror alltså på vilken utgångspunkt man väljer, vilket jag menar att Johnstone (t.ex. Johnstone m.fl. 2006) inte betonar tillräckligt. Historiskt sett har säkerligen de sociala kopplingar som språket har, redan genomgått otaliga förändringar, varav de flesta inte längre går att belägga av forskningen. Man kunde emellertid tänka sig att utifrån just detta material se kopplingen till enskilda byar på landsbygden utanför Vasa som den ursprungliga indexeringen av första graden, Vasasvenskans primära rötter. Kopplingen till arbetarspråk i staden är i så fall bara en precisering på samma indexikaliska nivå.

Tanken att arbetarvarieteteten uppstått genom dialektutjämnning av de inflyttade familjernas olika dialekter, stämmer troligen överens med sanningen. Informanten K1941 från Korsholm berättar om den dialektutjämnning som skett i språket hos hennes moster och dennas man i Dragnäsback: *nåo hadd di in sa: li bLaningg po se- si:n dialektär ti, tå sko e va naliiti int, såde onjifää så stass-båovan sko föstaa va di taLa*. Hon menar alltså att släktingarna i Dragnäsback friserade och blandade sina dialekter för att bli förstådda av stadsborna. Nämnvärt är t.ex. att Dragnäsback ända fram till 1935 rent geografiskt och admi-

nistrativt var en del av byn Gerby i Korsholm (Jern 2000). År 1935 bytte flera uppkomna förstadsliknande delar av Korsholm kommuntillhörighet och blev delar av Vasa. Områdena hade blivit industrialiserade och beboddes till stor del av arbetare. Förutom Dragnäsbäck hör även grannområdet Hemstrand (tidigare en del av byn Böle) samt Bobäck och Roparnäs (tidigare delar av Smedsby) till denna kategori. Några av arbetarområdenas rötter på landsbygden var sålunda även rent konkreta.

Om man beaktar förändringarna i administrativ indelning är växlingen till att koppla språket till arbetarklass inne i staden redan en indexering av andra graden, en utveckling från den tidigare kopplingen till landsbygdsdialekter. Det finns dessutom enligt två av informanterna flera olika arbetarområden med egna dialekter. Informanterna nämner Bäckssvenska (i Dragnäsbäck), och Västerviksdialekt (Västervik var en by i Korsholm ända tills år 1973, då det införlivades med Vasa). Enligt dessa informanter finns det alltså inte nödvändigtvis något gemensamt arbetarspråk för hela Vasa.

Johnstone (t.ex. Johnstone m.fl. 2006, Johnstone 2013) påpekar hur dialektutjämning tenderar att ske samtidigt som dialekten mer explicit länkas till social identitet (jfr här Silverstein 1998 s. 415). Det här betyder enligt henne rent konkret att enbart en del av dialektdragen då registreras och följer med till nästa nivå. Dialektutjämning kan således gå hand i hand med en ökning av intresset för dialekter, och det här kan gälla såväl i enskilda fall som i stora drag. Johnstone (2013) påpekar t.ex. att det akademiska intresset för dialektologi blossade upp just samtidigt som industrialiseringen satte fart på migrationen med dialektutjämning som följd. I mitt samtalsmaterial där jag undersökt Vasabors språkliga produktion (Rabb 2014), bildar de äldsta talarna med arbetarbakgrund från Dragnäsbäck (födda på 1920–1940-talen) ett eget kluster efter utförd klusteranalys. De använder de undersökta språkdragen på ett sätt som jämfört med jämnåriga på landsbygden framstår som utjämnat, men likväl klart mer dialektalt än jämnåriga Vasabor i materialet med längre utbildning eller som haft yrken där språket har varit betydelsefullt. Såväl resultaten från den språkliga analysen som skeendena i Vasas och Korsholms historia stöder sålunda för de äldsta talarnas del informanternas tankar om kopplingar mellan Vasasvenska och arbetarklass samt mellan arbetarspråket och dialekter på landsbygden utanför Vasa.

3.2 Svenskan i Dragnäsbäck det prototypiska arbetarspråket?

En del av informanterna ger uttryck för att de låter vissa stadsdelar i Vasa representera Vasasvenskan mer än andra. Här tycks också Vasabornas indexeringar skilja sig lite från informanternas i Korsholm.

(3) M1950 (Korsholm) om *beckin*

- VR: nå åm man kåmbä lite lenggär inn i (.) i nu:varand sta:n tå såm (.) såm nu ty:p Dra:gnesbeck (.) hendär e na tå
- M1950: tí taLa no: heilt e:get tyckä ja
- VR: ja: nå va ji stjillnan tå
- M1950: ja: (.) e ji svå:rt ti sej fö me he
- VR: ja:
- M1950: vi segä jo bettjin å ti segä beckin å
- VR: ja:
- M1950: () segä di vel tro: ja å (.) he segä jo int- (.) vi segä jo sko:jin vi
- VR: ventas nu va va stjillnan tå: tå
- M1950: sko:gin å [sko:jin
- VR: [jaa di saa sko:gin jaa (.) [just he me gie
- M1950: [vi segä me ji: å ti
- VR: me ge:
- M1950: ge: (.) å i Karpröi segä di skåojin (.) å Jongsond

Ett par äldre informanter från Korsholm kommenterar hur man i Dragnäsbäck i Vasa har en egen varietet. Som exempel anför de just ordet *beckin*. I registret ingår enligt M1950 i (3) uttal som *beckin* och *skoogin*, medan man i informantens hemby Singsby (vid den nuvarande stadsgränsen) och i grannbyarna Karperö och Jungsund säger *bettjin* och *sko:jin/skåojin*. Informanterna framhåller sålunda avsaknaden av s.k. norrländsk förmjukning kombinerat med den bestämda slutartikeln *-in* som de språkdrag som kännetecknar stadsdelen Dragnäsbäck. I Rabb (2014) visar jag emellertid hur även andra i samtalsmaterialet från Vasa än de från Dragnäsbäck, kan uttrycka sig så. Dragnäsbäcktalarnas språkbruk kännetecknas även av andra språkdrag, som alla tillsammans bildar ett register. Jag drar här den försiktiga slutsatsen att just exemplet *beckin* har börjat indexera *person från Dragnäsbäck*, kanske just därför att ordet ingår i ortnamnet, då Dragnäsbäckborna kallar sin stadsdel *Beckin*. Just detta språkdrag (bland många andra som hade varit möjliga kandidater) har alltså blivit Dragnäsbäckbornas varumärke, något specifikt som tillhör just dem. Ett allmänt drag i arbetarspråket har således lyfts fram och börjat länkas till en viss plats, en viss stadsdel i Vasa med traditionellt stor arbetarbefolkning.

(4) K1956 (Vasa) om *beckin*

K1956: ja minns jo bara he då ja jick i Smessby i sko:lan så (.) så dehä: di skratta jo
åt ås dihe Sålvo:an til exempel

VR: jaha:

K1956: då vi tala åm beckin

VR: ja

K1956: så skratta di å tyckt at vi vila va fi:n (.) [då di sa: bettjin

VR: [åkej ja

K1956: men vi sa: jo beckin

VR: já: já: åkej

K1956: beckin va jo Dra:gnesbeck (.) int sa: man jo (.) Dra:gnesbeck int

K1956 berättade att hennes hemby Västervik vid slutet av 1800-talet fick kraftiga impulser från staden i och med att stadens herrskap började bygga sommarstugor där, vilket gav många Västervikskvinnor inkomster (och på samma gång kontakter med stadsbor) genom t.ex. tvättservice. K1956 gick på högskolan omkring 1970 i sin dåvarande hemkommun Korsholm, där hon tyvärr inte kände sig helt språkligt hemma genom att Västerviksdialekten var mera utjämnad (antagligen p.g.a. ovanstående) än de andra ungdomarnas dialekter. I (4) menar hon att särskilt Solborna gjorde narr av just uttalet *beckin*, och att de tyckte att ungdomarna från Västervik med detta uttal gjorde sig till och försökte vara fina i kanten. Hon lyckades inte få dessa ungdomar att förstå att uttalet *beckin* var en del av hennes dåtida Västerviksdialekt, och att hon tvärtom kände sig underlägsen gentemot ungdomar i stan, som enligt henne på riktigt var fina. Indexerar ordet *beckin* då helt enkelt *stadsbo* från vissa korsholmares synvinkel?

Såväl Johnstone m.fl. (2006) som Beal (2009) framhäver att bortflyttade stadsbor eller mobilitet generellt har en viktig roll i registreringen av hemvarietet genom indexering av tredje graden. Beal menar att det är just dessa personer som ofta köper prylar med dialekttryck och på olika sätt medvetet försöker odla identiteten i exil. Johnstone m.fl. och Beal menar att bortflyttade är viktiga eftersom de genom kontakten med andra dialekter och uttal är mer medvetna om sin egen dialekt än de som stannat kvar på hemorten i allmänhet är. Det finns ett musikband med anknytning till Vasa som heter *Vasas Flora och Fauna*. Det kan ses som exempel på det här fenomenet. I samband med släppet av skivan *Släkt med Lotta Svärd*, säger låtskrivaren och bandmedlemmen Mattias Björkas (Vasabo numera bosatt i Stockholm):

(5) Vasabo i exil om förhållandet till den egna dialekten

Jag har försökt skriva på svenska i många herrans år men oftast blev det fel. Jag försökte skriva på någon slags vanlig finlandssvenska eller högsvenska och det lät otroligt fänigt. Jag kom inte alls närmare mig själv. Det var först när jag började skriva på den dialekt jag växte upp med som det fungerade. (Citat från Sandelin 2015.)

Björkas verkar i (5) ha ett väldigt nära förhållande till sin dialekt, som i intervjun kallas *Gerbysvenska*. Det är svårt för läsaren att veta om termen kommer från Björkas själv eller från intervjuaren/artikelskribenten (Sandelin 2015). Det är kanske inte någon tillfällighet att den låtskrivare som är den förste som väljer att göra låtar på någon form av Vasasvenska är just Vasabo i exil. Både Beal (2009) och Johnstone m.fl. (2006) ser emellertid fenomenet från stadsbonds synvinkel, den person som kommer i kontakt med landsbygden eller med andra städers språk. I Johnstone 2014 utvidgar författaren sitt material så att hon även intervjuar personer från andra orter, dock alltid sådana som numera är bosatta i Pittsburgh. Mitt material visar att det även kan löna sig att fråga efter »den andres» synvinkel. Det är möjligt att en registrering av Vasasvenskan som hela stadens klassneutrala språk kan ha påverkats av just landsbygdens syn. Agha (2003 s. 234, 260, 269) påpekar att en dialekt känns igen av ett mycket större antal människor än dem som faktiskt själva använder den, och att deras uppfattningar också ger sitt bidrag vid registreringen.

De ovannämnda exemplen pekar ut Dragnäsbäck och Gerby (och åtminstone tidigare Västervik) som platser med en egen varietet samtidigt som andra delar av Vasa där samma språkdrag trots allt finns ignoreras. Vad säger då informanterna om andra delar av Vasa? Upplever de att hemstadsdelen har någon betydelse för hurdan svenska som talas? Finns det konkurrenser till Dragnäsbäck om titeln »del av Vasa som har en egen varietet»?

(6) Informanten M1964 (Vasa) om geografins roll för Vasasvenskan

M1964: **såm e va åtminståne då ja vext opp så at di såm (.) di såm va från (.) Dragnesbeck Jerbyhålle så så pra:ta me:r sänhe slang (.) beto:nat en di såm bodd in i centrum a:v nå anle:dning**

VR: mhm

M1964: at (.) se:kärt nån kva:rle:va a:v (.) at Dragnesbeck va ju (.) såm förr i ti:den så fälk rörd ju int på sej på sama sett så (.) så at **Dragnesbeck va ju nestan såm nå:n (.) nån by:**

VR: mm

- M1964: at va såm fälk (.) knappast e:ns tjennä till så e at Dragnesbeck så börja vel int hö: ti Va:sa fören nån gång på tretitale elä nå sånt utan e hö:rd vel ti Kårs-hålm före tro: ja
- VR: ja: mm
- M1964: åck (.) å ja me:na dä:r fanns då (.) bryggäri:e å å va he:tär e spetsfabri:ken så sånt (.) så at du bö:va såm int fa: nån annanstans int hadd di ju nå bi:lar hellär int i nån större u:streckning å då (.) så at **då le:vd di såm et veldit loka:lt pre:glat li:v å då då ble:v e en sänhe u:tpre:glad (.) kall e då dialekt ellär (.) ja förortsslang ellä va man no ska kall e men (.) å e fanns no vel ändå kva:r se:kärt då ja (.) vext äpp** då at ja e jo int från Dra:gnesbeck men at Hemstrand e jo alldeles alldeles breve: så at e ga:v vel ändå nå:n pre:gel åt (.) ja mena ja e jo uppvuxen mindre en en kilåme:tär frå:n
- VR: mm
- M1964: grensin ti Dra:gnesbeck helt enkelt så at e e ju kla:rt at e såm
- VR: mm
- M1964: hö:rd hö:rd vel till ede sama då
- VR: mm
- M1964: ja me:na fö at int ta:l åm då at (.) at åm **di ta:la me:r tala me:er hö:g-svenska i (.) elä närmsvenska in i (.) in i centrum så at åm man no böri reken me Sondäm sen så ere ju (.) e e jo en he:lt schild dialekt dä:r he då ijenn såm**
- VR: mm
- M1964: **såm jo ändå falle e me (.) by:ar** ellär e ha vel tunnats u:t he åckså

Några stadsdelar i Vasa lyfts fram särskilt när informanterna tänker på språkliga skillnader inom Vasa. Förutom Dragnäsbäck, Västervik och Gerby i de tidigare exemplen, nämns även stadsdelarna Brändö, Hemstrand, Sundom och Vasklot. Se karta 1 ovan. I (6) menar informanten M1964 att folk i Dragnäsbäck och Gerby under hans uppväxt talade mer »slangbetonat» än andra. Det här förklarar han med den lägre rörligheten förr och att Dragnäsbäck var jämförbart med en by på landet med ett mycket lokalt liv, t.o.m. med egna arbetsgivare som t.ex. ett bryggeri och en spetsfabrik. Det speciella språket påverkade också Dragnäsbäcks grannstadsdel Hemstrand, där han själv växte upp. Däremot räknar han Sundomdialekten som något helt eget men menar att också den har tunnats ut med tiden.

Några informanter menar att Brändösvenskan och Gerbysvenskan tidigare har jämnats ut och närmast sig Bäckssvenskan, som av en person (M1963) kallas *Vasasvenskans moder*. Flera anser också att de språkliga skillnaderna mellan Vasa centrum och Dragnäsbäck, alternativt Gerby, har minskat sedan t.ex. 1970-talet. Stadsdelarna Sundom, Gerby och Västervik började tillhöra Vasa först år 1973, då de som byar vid den dåtida stadsgränsen överfördes från Korsholm (Herberts 2000). Stadsdelen Brändö, som även det traditionellt var ett ar-

betarområde (se t.ex. Ehrström 2010), blev genast en del av staden när Vasa flyttades till sin nuvarande plats efter den förödande branden i (med sitt nutida namn) Gamla Vasa år 1852. På kartan ovan kan man se hur Brändö och Vasklot ligger närmast Vasa centrum, sedan kommer Dragnäsbäck och Hemstrand, medan Gerby, Västervik och Sundom ligger längre bort från centrum. Man kunde sålunda i utgångsläget ha tänkt sig det hela så att de stadsdelar som mest nyligen förts över från Korsholm till Vasa skulle ha de minst utjämnade varieteterna och sålunda vara de starkaste kandidaterna till egna, registrerade varieteter av Vasasvenska i nuläget: alltså Gerby, Västervik och Sundom.

Beal (2009) diskuterar hur såväl Newcastle som Sheffield tävlar om uppmärksamhet i sina respektive landsändar och hur Newcastle lyckats bättre än Sheffield i registreringen av sin dialekt, eftersom det är den enda större staden i landskapet Northumberland, medan Sheffield tävlar med flera andra städer i Yorkshire som alla har liknande dialektala drag. Det här resonemanget kan antagligen också användas i fråga om stadsdelar i en stad. Informanterna verkar mena att både Gerbydialekten och Brändösvenskan samt svenskan på Vasklot har jämnats ut och ganska långt förlorat sin betydelse för personer ur deras generation, medan dessa dialekter tidigare uppvisade tydligare särdrag. Tanken är att Gerbydialekten hade landsbygdskaraktär, medan den nu utjämnats till Bäckssvenskans nivå. Intressant nog hör de informanter som nämner det här inte alls till samma generation, men upplever i alla fall samma sak. De flesta verkar också tycka att Bäckssvenskan längre än de övriga stadsdelarna har haft sin distinktiva varietet.

Enligt mitt material verkar utgångsläget sålunda ha varit mer eller mindre registrerade varieteter i åtminstone stadsdelarna Dragnäsbäck, Brändö, Gerby, Västervik och Sundom. Av dessa lyckades uppenbarligen Gerby, Dragnäsbäck och Sundom skapa och försvara sitt »varumärke» bäst. Dessa tre hade troligen också (haft) de mest olika dialekterna. Sundom hörde tidigare till Solf kommun och Sundomdialekten brukar dialektologiskt sorteras under Solfdialekten. Gerby och Västervik var grannbyar i Korsholm på andra sidan staden, och Gerby var en större by än Västervik och lyckades antagligen därför försvara sitt varumärke bättre än Västervik. Dragnäsbäck, Hemstrand, Brändö och Vasklot var äldre arbetarstadsdelar. Brändö och Dragnäsbäck hade båda stor befolkning, men medan inslaget av finskspråkiga alltid varit relativt stort på Brändö och i Hemstrand, har Dragnäsbäck upplevts som en »svensk» stadsdel. Vid frågan om vilka delar av eller platser i Vasa som mina informanter upplever som särskilt »svenska», svarade också många av dem just Dragnäsbäck. Det här kan möjligen förklara varför Brändösvenskan inte lyckats hävda sig i längden mot

grannen Bäckssvenskan. Informanten K1958 säger att *Risken finns ju att di talar Beckssvenska i Brändö: åckså*. En varietet har alltså här tappat rätten till sin egen etikett och sorteras i stället under grannvarieteten. Det här kunde man kanske kalla *avregistrering*.

Dessutom verkar Dragnäsbäckborna ha en ovanligt hög grad av samhörighet och vi-anda. År 2005 gav de t.ex. ut en egen bygdebok: *Dragnäsbäck – en småstad i staden*. På så vis verkade språkdragen bestämd slutartikel *-in* + frånvaro av norrländsk förmjukning associeras just med Dragnäsbäck, även om de används också av svenskspråkiga Vasabor med arbetarbakgrund från andra stadsdelar. När mina informanter pratar om Sundomdialekten och Gerby-svenskan, verkar endast de yngsta över huvud taget se dessa varieteter som Vasasvenska (de övriga tycks fortfarande ofta betrakta dessa stadsdelar som landsbygd, inte som helt integrerade delar av staden (t.ex. M1964 om Sundom som by i (6) ovan), vilket gör Dragnäsbäcks ställning mera ohotad som *Vasasvenskans moder* (M1963).

Med detta i minnet vill jag återkomma till betydelsen hos uttalet av ordet *Beckin*. I Rabb (u.u.) diskuterade jag vilka språkdrag som samma 30 informanter lyfter fram som tillhörande Vasasvenskan. Det visar sig att 7 informanter (alla från Vasa) nämner den bestämda slutartikeln *-in*, medan 2 informanter (båda från Korsholm) nämner frånvaron av norrländsk förmjukning. Slutartikeln *-in* används också allmänt i Korsholm, så det är inte förvånande att kors-holmarna inte förknippar den med Vasa, medan de tvärtom lyfter fram ett drag som tydligt kontrasterar mot deras eget uttal. Vasaborna noterar däremot slutartikeln, som kontrasterar mot standardsvenskans *-en*, medan de inte reagerat på frånvaron av norrländsk förmjukning, som ju är det normala i standard-svenskan. Det här betyder att uttalet *Beckin* sammantaget känns anmärkningsvärt såväl för Vasabor som för människor på landsbygden utanför Vasa. Detta kan vara en förklaring till den betydelse som det här namnet har fått i dialekt-diskussionen och till tendensen till registrering av arbetarklassspråket som något specifikt för stadsdelen Dragnäsbäck.

Agha (2003 s. 256–257) diskuterar något han kallar den reflexiva tropen:

The word implements a reflexive trope: it semantically denotes the interactional effect indexed by its phonological shape! The trope links an image of social personhood neatly to a single word, one that is repeatable, humorous, memorable, and hence capable of widespread circulation.

Aghas resonemang handlar om Uriah Heep, en karaktär i Charles Dickens bok *David Copperfield*, och en person som börjat uppfattas som den personifierade

utelämnaren av engelskans *h*, på basis av ett enda ord som upprepas flera gånger i dialogen ([*h*]umble). Det finns flera olika retoriska troper men jag tolkar situationen här på svenska som synekdoke, vilket ju innebär att man låter ett enskilt ord stå för ett annat begrepp av antingen vidare eller snävare betydelse (t.ex. Henriksson 1982). Ordet *Beckin* får således i ett enda, lämpligt ord stå för ett helt register och samtidigt för en viss stadsdel där registret främst tros användas. Agha (2003) menar att en sådan här trop i hög grad hjälper till att göra kopplingen mellan ett visst uttal och dess sociala karaktär känd i vida kretsar, dvs. med Silversteins (2003) begrepp den sociala grupp eller egenskap den indexerar.

Här verkar alltså kopplingen till en viss grupp människor (arbetarklass) övergå till en koppling till främst en delgrupp av dessa människor (arbetarklass i Dragnäsbäck prototypisk företrädare för gruppen). Om den förstnämnda kopplingen (arbetarklass) var indexering av första graden, kan man i så fall se den senare nämnda kopplingen (plats/klass) som en precisering på samma nivå. Enligt Silverstein reserveras nämligen indexering av högre grad till de fall när folk tar fasta på en eller flera särskilda egenskaper som medlemmarna i gruppen uppfattas ha (Silverstein 2003). Agha (2003) visar för sin del på en motsatt händelsekedja vid registreringen av RP: från en koppling till plats/klass till enbart klass, likväl med samma typ av argumentation.

3.3 Mot en Vasasvenska?

Några informanter ovan i 3.2 var av uppfattningen att skillnaderna minskar språkligt mellan svenskan i Vasa centrum å ena sidan och Bäckssvenskan (eller möjligen Bäcks-/Gerbysvenskan) å andra sidan. För det här synsättet finns det ytterligare argument, som ska diskuteras här.

(7) Informanten M1947 (Vasa) om Vasasvenskans sociala betydelse

M1947: men he såm ja ha blivi fövå:na övär at (.) öh (.) likksåm de såm e mest fremmande fö mej så e marknadsfö:ring ekånåmi: å dåm kretsana (.) men **dä:r finns faktist många (.) många ekånå:mär å många (.) såm vill va:, ri:ka å framgångs- framgångsri:ka å (.) så många uta dåm pra:tar en riktit li:ksåm (.) sånhä rikti genui:n Va:sasvenska**

VR: åkej (.) å de fövå:na dej

M1947: de fövå:na mej ja: (.) så att e blanda bårt lite dihä: mina (.) mina teåri:är ibland (.) **de fövå:na mej (.) å sånhä:r ska vi sej (.) ty:pår strandlejjån såm gå: me sina so:lbrillår å sina (.) sina vi:ta vi:ta tendär å: (.) å dedä: sin**

bru:na kråpp (.) å vi:sar åmkring sej så (.) såna ty:pär (.) sist å slu:tligen kan sen sen ME:RA pra:ta Va:sasvenska en en en dām sām ja: rö:r mej me:

VR: åkej

M1947: [...] e fövå:na mej (.) då ja (.) men men ja ve:t int va de bero: på: (.) ja ve:t int varfö de fövå:na mej hellä men (.) **he e vel no: nå:nting sām ja ha: nå sån-de föru:tfattade me:ningar åm at (.) at at (.) mitt ba:rndo:mssprå:k (.) min min (.) mitt ba:rndo:mssprå:k (.) så (.) ha:r nånting å jö:r me den (.) den andan sām fanns i vå:r familj å å våra bekanta (.) å de va at man ska va ansprå:kslö:s å å å å å dedä:r man (.) ska int ha: nå myki ve:sen åm sej (.) å (.) å at at va fatti så va ju int (.) nå:nting man stre:va till (.) men (.) men i alla fall (.) at at va ri:k så va nestan nå:nting på på grensen ti o:mora: listkt at de måst vara nå fe:l me didä: sām e ri:ka**

VR: just de

M1947: så den andan ha no: fonnits dä:r å å därför ha: vel (.) nu nä: jag tenkä på: de därför (.) därför fövå:na vel dihå ty:påna mej för at ja (.) **ja ha föknippa li:ksām (.) dedä mitt ba:ndo:mssprå:k (.) då me en sånhä:r (.) ansprå:ks-lö:s å saktmo:di (.) anda [...]**

VR: så at du ha li:ksām tenkt dej at de ha:r at jöra me: (.) at Va:sasvenska hö:r hemma i nå:n ty:p a:v arbe:tamiljö:

M1947: jå: ja ha no: tenkt de å å

VR: å så nu nä: du treffar unga menshä sām int alls värkar vara såna sām endå pra:tar (.) men, kan de ha nånting at (.) kan de va en jeneratjonsfrå:ga å

M1947: se:kärt (.) se:kärt (.) e de de kansche di e låsskåplade frå:n frå:n dāmhä:r (.) frå:n denhä kåpplingen sām ja ha:r [...] elä **di sām ha vekst opp (.) tretti å:r se:nare en mej (.) så kansche di e sām (.) me:ra låsskåplade frå:n frå:n (.) dihå såsia:la stroktu:råna**

I exempel 7 ser vi indexering på olika nivå. Informanten M1947 kommer själv från arbetarmiljö och upplever sig ha gjort en klassresa som påverkat hans språk i hög grad. Han ser helt klart att Vasasvenskan för honom personligen indexerar arbetarklass. Det här var alltså indexering av första graden, en länkning mellan språkformer och en viss grupp i samhället. När informanten funderar vidare, indikerar arbetarklass i sin tur anspråkslöshet och också en viss fattigdom. Användning av Vasasvenska indexerar följaktligen i andra hand anspråkslöshet och fattigdom. Det här är med Silversteins begrepp ett exempel på indexering av andra graden, en koppling till vissa karakteristika som upplevs känneteckna gruppen (Silverstein 2003). Det är därför som informanten känner sig förvirrad och förvånad när han numera ofta kan höra *strandlejon* och *försäljare*, dvs. personer med prototypiska egenskaper som är raka motsatsen till anspråkslöshet och fattigdom, prata Vasasvenska. Här finns också en konflikt mellan olika typer av indexering, eftersom informanten själv efter ytterligare funderande inser att strandlejonet i fråga troligen kopplar Vasasvenska till helt

andra värden och egenskaper än han själv gör: *ingen koppling till sociala strukturer*. Dong (2010) kallar den här situationen en kollision mellan olika indexikaliska system (eng. *orders*).

Längre fram i samma intervju ger M1947 ytterligare förslag till hur yngre människor i Vasa möjligen indexerar Vasasvenskan:

(8) Informanten M1947 (Vasa) om Vasasvenskans möjliga sociala betydelse för yngre människor

M1947: faktist mindre kvinnå såm pra:ta Va:sasvenska (.) **mindre onga kvinnå såm pra:ta Va:sasvenska en menn** (.) ja tro:r att de ha: nå:nting å jö: me: no:g at at ja: (.) **kan e va nå:nting å jö: me: at at man ska va (.) at man e li:ksåm li:te (.) man e li:te såm (.) FRECK man e li:te kåva kondi² åm man pra:ta Va:sasvenska**

VR: åkej å de e li:ksåm int kvinnlit de då

M1947: **nä: de e int kvinnlit de då at va: va dedä: freck å kåva kondi (.) så kvinnår (.) tyckå ja pra:ta me:ra (.) no:g standa:rdsprå:k å et mju:kare språ:k (.)** men de e ju kånstít då för at li:- li:te samma (.) nestan samma (.) ja sko föknipp de li:te me: (.) me dedä:r at de ble:v ju en viss ti:d åtminståne at de ble:v ble:v heftit bland bland flickår å onga kvinnår at svä:ra [å rö:ka til exempel å dricka sej full (.) då sku de ju va heftit at at pra:t Va:sasvenska å bland dåm men ja ha int stött på nå såna int

VR: nä: just

M1947: [a:v nån anle:dning

VR: **[men i din jeneratjo:n då (.) pra:ta dina sko:l- [flick- sko:lkamra:tä li:ka mycke Va:sasvenska**

M1947: [jå: apsålut li:kadant (.) **men kansche en de:l utav våkabalä:ren sen (.) va sånt såm di int anvend [...]** så no hö: jo en viss färm u:tav sånhä:r (.) m sånhä (.) sånhä atity:dä så hö: hö: ti dihå påikjengena no: så at man ska va man ska va hå:rd å man ska va mo:di å man ska int va redd å man ska de e:na å de andra så (.) ha jo hö:rt me:ra till (.) å kansche då (.) jellde e såm man bru:ka sej dihå adrenali:nstinna härrana (.)ha: lettare at fo:rtsett me de me dehä:r språ:ke såm e då li:te me:ra kansche agressi:ft å å så

VR: ja: preci:s

M1947: å li:te såm at at dedä:r »ja bry: me schi:t i andra (.) hä:r kåmmå ja:g» (.) så (.) ja ja **ja tro:r egentligen at at e kansche va kan vara e:n o:rsa:k varför varfö dehå Va:sasvenskan ha hållits ha hållits vi li:v at at dihå:r denhä ny:a jeneratjo:nen såm ha vext upp så (.) kansche just på grund a:v no he at at va li:te annålonda å va li:te hefti å va li:te agressi:v å li:te sån-hä:r at »u:r ve:gen hä: kåmmå ja:g» (.) de e dåm såm anvendär Va:sasvenska å de passa jo bra: in på dånhä:r på dånhä:r på dånhä: föselja-na å på dånhä:r dånhä:r va man no ska kall dånhä:r (.) ty:påna såm**

² *kova kund* = finska för *hård kille*.

**såm åtminståne u:tå:t sett vill vi:sa at di ha:r (.) di ha: li:ksåm schelv-
fötro:ende**

Informanten föreslår först (liksom även några andra informanter) koppling till fotbollskretsar som en indexering aktuell för strandlejonen och deras gelikar. Fotbollskretsarna utgör givetvis också en social struktur, men inte nödvändigtvis en klassbaserad sådan.³ I (8) funderar han vidare och kommer fram till att unga kvinnor inte tycks prata Vasasvenska i samma utsträckning som män. Efter att ha tänkt efter en stund drar han slutsatsen att det här beror på att Vasasvenskan för yngre människor kanske indexerar tuffhet, fräckhet, hårdhet, mod, aggressivitet och självförtroende, och att unga män i högre grad än unga kvinnor verkar vilja framstå som sådana och använda Vasasvenska drag som stilistiska resurser med detta mål för ögonen. Han menar att kvinnorna i hans generation använde/använder Vasasvenska på samma sätt som männen men att det för yngre människor inte tycks vara så, eftersom de egenskaper som numera kopplas samman med Vasasvenska annars har mera att göra med traditionell manlighet än med kvinnlighet. Det blir då följaktligen okvinnligt att prata för mycket Vasasvenska.

Även här ser vi alltså en indexikalitet av andra graden med fokus på tänkta karakteristiska drag, som kanske ursprungligen har förknippats med arbetarklassen (Silverstein 2003). Agha (2003 s. 265–269) ser byte av exempeltalare som ett mycket viktigt fenomen vid förändring av ett register. I (8) sker en förskjutning av exempeltalare från den anspråkslöse arbetaren i (7) till den tuffe och häftige killen med självförtroende, en markant skillnad som verkligen tyder på en förändring i indexering. Arbetare kan dock lätt även kopplas till tuffhet, och de olika tänkesätten kan därför vara besläktade (se t.ex. Eckert 2008 s. 465).

Även andra informanter menar att yngre Vasabor är mer lika än äldre i sitt sätt att tala och att geografi och klasstillhörighet har relativt liten betydelse numera. Flera personer kommenterar att män talar mera dialektalt än kvinnor, men de har svårt att förklara varför: *E flickår såm på et annat sett at dåm e då pry- pry:dligare?* (M1963), *Ja ve:t int åm de e mo:därsmå:lsundävi:sningen såm ha sådå förstö:rt de, ellär? Man ska no: såm pra:ta sånhä:r (.) rett svenska.* (K1972) eller *Påjkana kanske endå vå:ga li:te me:ra (.) va sej*

³ Informanten M1993 förklarade att om man vill idrotta helt på svenska i Vasa så kan man enbart välja mellan fotboll och friidrott. Alla andra idrottsföreningar är enligt honom tvåspråkiga eller helt finskspråkiga, även på juniornivå. Det här skulle betyda att om man föredrar att utöva sin idrott på sitt modersmål, är valmöjligheterna så pass begränsade att klassbaserade val verkar mindre sannolika.

schelv. (M1993). De funderar alltså på flickors eventuella prydighet, skolans standardiserande roll (som kanske påverkar flickor mera) och att pojkar i högre grad vågar vara sig själva och prata som de vill. K1972 och M1964 antyder också en destandardisering av den bildade klassens standardsvenska (jfr t.ex. *Standard languages and language standards in a changing Europe*, 2011), samtidigt som arbetarklassens språk har undergått dialektutjämning. Spektret inom den talade svenskan i Vasa har sålunda minskat enligt dessa informanter.

I Rabb 2014 framgick att alla Vasabor i samtalsmaterialet fick besvara frågan om vad de kallar sitt eget språk. De äldsta, mest standardspråkliga informanterna (5 personer), svarade då *svenska*, *finlandssvenska* eller *Vasasvenska*. De äldsta och mest dialektala informanterna (13 personer) svarade däremot *Bäckssvenska* (alternativt *Bäckinsvenska*) eller *Sundomdialekt* (alternativt *Sundomspråk*). I de två kluster som främst bildades av unga och medelålders personer (totalt 19 personer) löd dock svaren *Vasasvenska*, *Vasaslang* eller *Vasadialekt*. Enbart en person svarade *svenska* utan specificering. Det här betyder alltså att de äldsta och mest standardspråkliga informanterna upplevde sig ha ganska svag, lokal koppling i sitt språk, medan de äldsta och mest dialektalande informanterna svarade genom att hänvisa till sin hemstadsdel. De upplevde att deras språk har en mycket kraftigt lokal koppling. De yngre och medelålders informanterna upplevde alla med ett undantag att deras språk har lokal koppling och att denna lokala koppling gäller hela staden. De ansåg alltså att det finns en Vasasvenska, och att de själva talar denna varietet.

Det här tyder på att Vasasvenskan är en registrerad varietet för de unga och medelålders informanterna, med registrerade språkdrag som Vasabor oberoende av klass och hemstadsdel – men kanske främst män – kan använda som språklig resurs vid behov. Men betyder det här också att Vasasvenskan är en realitet? Agha (2003) betonar att registrerade varieteter inte nödvändigtvis behöver baseras på språkliga egenskaper utan mera kan handla om människors *upplevelse* av sociala realiteter. Johnstone (t.ex. Johnstone m.fl. 2006, Johnstone 2011a, 2011b, 2013) påpekar också i sina undersökningar av hur »Pittsburghese» registreras som en egen varietet, att det i samtliga fall handlar om språkdrag som används i ett mycket större område och ingalunda är begränsade till staden Pittsburgh.

Analysen av samtalsmaterialet (Rabb 2014) ger vid handen att de äldsta informanterna sorteras enligt bildningsnivå (klass), och samtidigt i någon mån enligt sin hemstadsdel. De två grupperna med medelålders och yngre infor-

manter däremot verkar inte kunna kopplas till vare sig klass eller hemstadsdel. I båda grupperna förekommer personer med såväl längre som kortare utbildning och hemmahörande i olika delar av Vasa, inklusive centrum. Det finns dock en tendens till att kvinnorna i gruppen är äldre än männen i samma grupp, vilket betyder att de kvinnliga informanterna pratar mer standardspråkligt än männen i sin ålderskategori (se vidare diskussion i Rabb, manus under bearbetning). Det verkar alltså onekligen som om Vasasvenskan hos äldre människor mycket väl kan indexera arbetarklass, och att Sundomdialekten (som informanterna däriifrån kallade sitt språk) inte upplevs vara äkta Vasasvenska av de övriga, eftersom den bildade ett helt eget kluster vid klusteranalysen utan att informanterna här ändå kommenterade Sundom så mycket (t.ex. M1964 i (6) menar att Sundom har en helt egen dialekt liksom andra »byar»). Även tanken på att Vasasvenskan för yngre människor indexerar tuffhet och självförtroende (eller något liknande, men i varje fall inte klass eller hemstadsdel) får således stöd av den språkliga produktionen i samtalsmaterialet.

3.4 De olika typerna av svenska i Vasa på språkdragsnivå

Den här artikeln fokuserar på indexering av olika typer av Vasasvenska som helhet, inte på vad enskilda språkdrag indexerar. Vilka språkdrag kan rent konkret ingå i de olika typerna av Vasasvenska? Eckert (2012) menar att ett register är en viktig källa till stilistiska resurser på så vis att man aktivt kan välja vilka språkdrag man använder av dem som ingår i registret och i vilken utsträckning man använder dem. Samtidigt är ett register en potentiell kreativ slutprodukt, den palett med färger man har till hands att sedan välja från. Hon ser alltså talaren som en stilistisk agent som genom livet konstruerar sig själv bland annat genom språket.

De språkdrag som analyserades i samtalsmaterialet (Rabb 2014) var följande (exemplen går från det mest standardnära till det mest dialektala uttalet som är möjligt i Vasa):

- uttalet av kort u (t.ex. *hund* – *hond*, dvs. utan eller med s.k. europeiskt u-ljud)
- frånvaro eller närvaro av primära diftonger (t.ex. *hem* – *heim*)
- assimilerade eller oassimilerade konsonantkombinationer (t.ex. *kåmmär* – *kåmbär*)

- verbens infinitivform (t.ex. *kasta* – *kast*)
- verbens preteritumform (t.ex. *ringde* – *ringd*)
- uttalet av pronomenet *den där* (*dendä* – *dende* – *hande* – *hande/honde*)
- uttalet av pronomenet *det där* (*dedä* – *dede* – *hede*)
- uttalet av ordet *mycket* (*mycke* – *mycki* – *myki* – *mytji*)
- valet av infinitivmärke (*att* – *å* – *ti*)

Användningen av dessa nio språkdrag i Vasamaterialet undersöktes med hjälp av hierarkisk klusteranalys och språkdragen fördelade sig över de fem klustren på följande sätt:

Tabell 1. Sammanfattning av dialektanvändningen klustervis (från Rabb 2014).

	1	2	3	4	5
kort <i>u/o</i>	<i>u</i>	<i>u/o</i>	<i>u/o</i>	<i>o</i>	<i>o</i>
ändelse, inf.	ja	ja/nej	nej/ja	nej/ja	nej
ändelse, pret.	ja	nej/ja	nej	nej	nej
monoftong/diftong	<i>e</i>	<i>e</i>	<i>e/(ei)</i>	<i>e/ei</i>	<i>ei</i>
assimilering	ja	ja	ja	ibland	nej
den där	<i>dendä</i>	<i>dendä/dende</i>	<i>dende/hande</i>	<i>hande/</i> <i>(honde)</i>	<i>hande/honde</i>
det där	<i>dedä</i>	<i>dedä/dede</i>	<i>hede</i>	<i>hede</i>	<i>hede</i>
mycket	<i>mycke/mycki/</i> <i>(myki)</i>	<i>myki/(mycke)/</i> <i>(mycki)</i>	<i>myki</i>	<i>myki</i>	<i>mytji</i>
infinitivmärke	<i>att/å</i>	<i>att/å</i>	<i>att/å/ti</i>	<i>ti</i>	<i>ti</i>

De analyserade språkdragen verkar ha social betydelse så att varianterna uppträder i vissa kombinationer med vissa konnotationer (jfr Eckert 2008 s. 462). Talarna i materialet tycks således främst hålla sig inom sin kolumn. Om man använder ett visst språkdrag, använder man gärna samtidigt vissa andra språkdrag som indexerar samma sak och tillsammans bildar de ett register. Unga och medelålders informanter som talar mer dialektalt (kluster 3) säger t.ex. *hundra* (men ganska ofta *hondra*), de har gärna apokope av verbens infinitivformer (*lees*) och alltid i preteritum (*leest*). De säger *sten* och *kåmmär* ('kommer'), *dende biilin* ('den där bilen'), *hede boorde* ('det där bordet') och *myki* ('mycket'). Slutligen använder de alla tillgängliga infinitivmärken.

De mest standardnära språkdragen som finns i kolumn 1 (kluster 1) används av pensionärer med jämförelsevis hög utbildningsgrad. Kluster 2 representeras av unga och medelålders personer med mera standardnära språk. Språkdragen i kolumn 4 används vidare främst av äldre personer med anknytning till

Dragnäsback. Den mest dialektala kolumnen längst till höger (kluster 5) representerar slutligen språket hos pensionärerna från Sundom. Om man anknyter det här till deltagarnas egen benämning av sitt språk, så kunde man säga att registret i kolumn 1 enligt informanterna är finlandssvenska, kolumnerna 2–3 representerar Vasasvenska eller Vasaslang, kolumn 4 är Bäckssvenska och kolumn 5 är Sundomdialekt. Det här är dock en aning förenklat. Det fanns i kluster 4 ett par personer helt utan anknytning till Dragnäsback, och de ansåg båda att de talar Vasasvenska, trots att de alltså använde sig av språkdragen i kolumn 4. Johnstone (t.ex. Johnstone m.fl. 2006) påpekar också hur enbart vissa språkdrag av registret i hennes material registreras vidare och följer med upp på följande nivå. Det handlar således om dialektutjämning i flera steg. Det här ser man också i mitt material i och med att Bäckssvenskan är en mer utjämnad varietet än Sundomdialekten, Vasasvenskan är lite mer utjämnad än Bäckssvenskan osv.

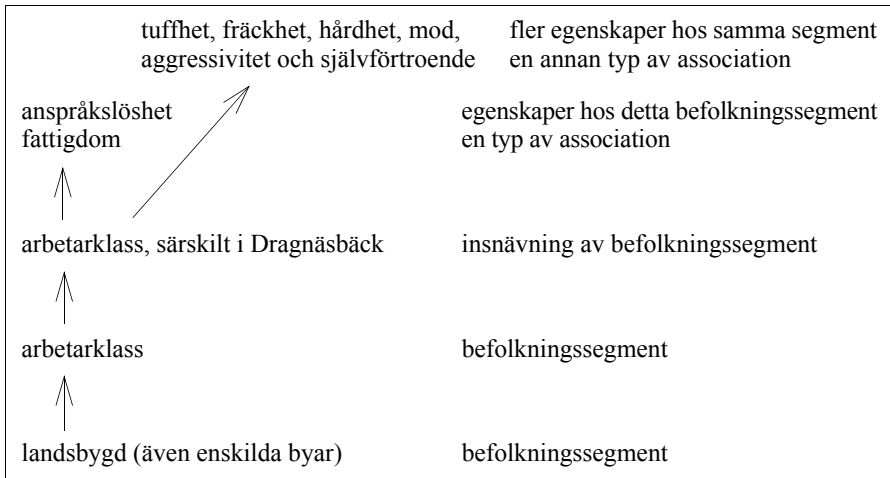
Johnstone (2014) såväl som Bijvoet & Fraurud (2011) diskuterar hur dialekter och register är socialt konstruerade på så vis att registreringen skapar tanken om att det finns geografiskt välavgränsade och homogena varieteter, medan det egentligen inte förhåller sig så. Svenskan i Vasa är inte homogen, men i vilken mån är de undersökta Vasadragen kännetecknande just för Vasa? De dialektala varianterna av typen *hond*, *heim* och *kåmbär* är allmänna på landsbygden i hela Österbotten enligt Wiik (2002 s. 79 f., 87 ff., 196, 203, 205), och i städerna påträffas de åtminstone i Jakobstad (Ivars 1996 s. 90 ff.), varianten *kåmbär* även i Kristinestad (Ivars 1996 s. 54 f.). Fonemet /u/ finns i Sydösterbotten, men i begränsad utsträckning jämfört med i standardsvenskan (Wiik 2002 s. 79). Bortfall av verbets slutvokal i såväl infinitiv som preteritum möter man på landsbygden i hela Österbotten, med undantaget att kortstaviga verb i infinitiv i norra Österbotten oftast bevarar vokalen (Wiik 2002). I städerna förekommer apokope åtminstone i Jakobstad och Kristinestad (Ivars 1996 s. 99–100, 56). De mest dialektala varianterna i Vasa uppträder således alla även i dialekterna på landsbygden runt Vasa och varianterna skapar tillsammans ett kontinuum mellan standard och dialekt. Det här betyder att stadsgränsen inte egentligen är någon språkgräns. Beroende på vem man träffar på landsbygden, kan man numera som ett resultat av dialektutjämning få höra även de mest standardnära varianterna. De standardnära registren torde dock vara mycket vanligare i Vasa än på landsbygden, medan de mest dialektala registren tvärtom är mycket vanligare på landsbygden än i Vasa.

4. Slutdiskussion

I den här artikeln har jag behandlat 30 Vasabors och korsholmares tankar om Vasasvenskan och med hjälp av dessa diskuterat registrering och indexering av olika typer av Vasasvenska i flera steg. Grovt sett kan man säga att materialet tyder på en skiftning från ett arbetarspråk till en stadsomfattande Vasasvenska som det finns paralleller till i t.ex. Johnstone m.fl. 2006. Det är dock viktigt att påpeka att min undersökning är synkron och att de olika uppfattningar som antyds i materialet existerar samtidigt (jfr Johnstone & Kiesling 2008 om variationen mellan olika personer i hur de uppfattar social betydelse), låt vara att det verkar finnas en skillnad mellan de äldsta informanterna å ena sidan och de medelålders och yngre informanterna å andra sidan, en skillnad som indikerar en förändring av synsätt över tid. Resultaten överensstämmer med resultaten från undersökningen av Vasabornas språkliga produktion i Rabb 2014, och de båda undersökningarna sammantagna ger resultaten större tyngd.

Johnstone verkar i sina olika artiklar (t.ex. Johnstone m.fl. 2006) ha övertagit Silversteins (2003) diskussion om olika grader av indexikalitet rakt av och kanske i en förenklad form. Som visades i figur 1 ser Silverstein kopplingar till ett visst befolkningssegment som indexikalitet av första graden, kopplingar till vissa karakteristika som tänks känneteckna detta befolkningssegment som indexikalitet av andra graden, och ytterligare utvidgningar eller insnävningar från detta som indexikalitet av tredje graden osv. (Silverstein 2003). Som även Eckert (2008 s. 464) påpekar, är det knappast Silversteins mening att antyda att utvecklingen skulle vara linjär, eftersom han understryker att följande nivå hela tiden är immanent i den tidigare (Silverstein 2003 s. 194). Min undersökning visar den här komplexiteten tydligt. Utvidgningar och insnävningar kan ske på alla nivåer och allt exakt »räknande» och differentierande av antalet nivåer blir sålunda mycket lokalt, flytande och nästan meningslöst: vad exakt som är nivå 1, vad som är nivå 2 osv. Min bild av situationen i Vasamaterialet blir den som skisseras i figur 2.

En insnävning och ett förtydligande av indexeringen kan sålunda även ske på den första nivån, där kopplingen går till ett visst befolkningssegment. Kopplingen till olika tänkta egenskaper hos befolkningssegmentet i fråga kan också gå i helt olika riktningar och båda kan ändå i grunden utgå från samma befolkningssegment. De är då egentligen inte vidarekopplingar av varandra, trots att de olika typerna av associationer kan vara av olika ålder. De möjliga sociala betydelseerna bildar enligt Eckert (2008) tillsammans ett *indexikaliskt fält*. Mitt material har även visat att det kan vara svårt att veta var och när man ska börja

Figur 2. Social betydelse hos dialektalt tal i Vasa enligt mitt material.

leta, eftersom indexeringen bör ses i ett längre, historiskt perspektiv. Det här har diskuterats av Beal (2009) och Johnstone (2014), men kan knappast betonas tillräckligt. Eftersom de sociala betydelserna skiftar enligt de historiska omständigheterna, är det knappast möjligt eller ens meningsfullt att bestämma rötterna (och med andra ord, indexeringen av »första» graden) för t.ex. Vasasvenskan. Kanske kan man svepande säga att alla kopplingar till befolkningssegment är indexeringar av första graden, medan alla kopplingar till egenskaper är av andra graden. Indexeringarna av andra graden kan emellertid på någon ort på sikt omvandlas till kopplingar till ett visst befolkningssegment (inte nödvändigtvis samma som det ursprungliga), och då blir ordningstalen missvisande och konstiga.

Man kan spekulera om huruvida Vasasvenskan helt enkelt indexerar lokal identitet eller plats, eftersom så gott som alla mina medelålders och yngre informanter säger sig prata Vasasvenska, oberoende av hur mycket eller lite lokala drag som faktiskt finns i deras språk i samtalsmaterialet. De vill gärna förknippas med detta språk, även om de inte nödvändigtvis använder det så mycket. Varför? Kanske är det först vid mer omfattande användning av Vasadrag som associationerna börjar gå till tuffhet, medan moderat användning helt enkelt indexerar *infödd, autentisk Vasabo*. Eckert (2014 s. 44) menar alltså att autenticitet är en egenskap som talare aktivt gör anspråk på genom sina språkliga val. Johnstone (2014 s. 100) påminner också om att den språkliga autenti-

citeten bara är en del av autenticiteten som helhet. Den skapas naturligtvis också genom andra praktiker och val i en människas liv. Silverstein (2014) diskuterar hur människor i princip kan vara positivt inställda till en dialekt och vilja att den ska bevaras, samtidigt som de paradoxalt nog personligen försöker undvika att tala så. Det här fenomenet kan också vara en del av förklaringen, även om det draget till sin spets borde betyda att informanterna skulle skygga för att kalla sin egen varietet Vasasvenska, vilket de alltså inte gör.

Den här skiftningen i materialet mellan ett lokalt språk som indexerar klass mot ett lokalt språk som möjligen indexerar (framför allt tuffa) svensktalande Vasabor, kan kanske jämföras med resultaten från nyare forskning om multietniska ungdomsspråk i Nordeuropa. Kerswill (2013 s. 146–147) hävdar att trenden är den att dessa varieteter inte längre indexerar immigrant eller någon viss minoritet, utan snarare en stad eller vissa delar av den. Han påpekar även att associationerna går mot en arbetarklassidentitet snarare än en medelklassidentitet, och att det här betyder att den multietniska varieteteten får med sig de associationer till inkorrekthet och tuffhet som arbetarklassvarieteteten annars brukar ha.

Kan man då säga att Vasasvenskan är en registrerad varietet i materialet? Utifrån en folklingvistisk undersökning ser Campbell-Kibler (2012) bevis på att en varietet är registrerad när informanterna visar att de uppfattar dess existens som allmänkunskap och utan att fenomenen eller begreppen behöver förklaras eller definieras. Dessutom menar hon att det är ett tydligt tecken när informanterna inte tycker sig behöva ge personliga bevis eller belägg för sina åsikter. Dong (2010) menar på liknande sätt att huvudkriteriet är att befolkningen tycks ta förekomsten av en viss varietet för given och att de förefaller vara överens om vad den indexerar. I mitt material pratar de medelålders och yngre informanterna om Vasasvenskan på ett närmast självklart sätt. Ingen ifrågasätter att det finns en sådan varietet. Några av de äldsta informanterna däremot verkar vackla. T.ex. i exempel (1) pratar informanten K1958 ytligt sett om Vasasvenskan, medan det senare i citatet framgår att hon egentligen tänker på den s.k. Bäckssvenskan. Jag drar slutsatsen att Vasasvenskan ser ut att vara registrerad för största delen av informanterna, men att några av de äldre hellre lyfter fram enskilda stadsdelar, särskilt Dragnäsbäck, som innehavare av en registrerad varietet. Min förhoppning är att saken i framtiden kan undersökas ytterligare.

Litteratur

- Agha, Asif, 2003: The social life of a cultural value. I: *Language & Communication* 23. S. 231–273.
- Agha, Asif, 2006: *Language and social relations*. New York: Cambridge University Press.
- Beal, Joan C., 2009: Enregisterment, commodification, and historical context: “Geordie» versus “Sheffieldish.» I: *American Speech* 84. S. 138–156.
- Bijvoet, Ellen & Fraurud, Kari, 2011: Language variation and varieties in contemporary multilingual Stockholm: an exploratory pilot study of young people’s perceptions. I: *Young urban Swedish. Variation and change in multilingual settings*, red. av Roger Källström & Inger Lindberg. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 14.) Gothenburg: University of Gothenburg. S. 1–34.
- Campbell-Kibler, Kathryn, 2012: Contestation and enregisterment in Ohio’s imagined dialects. I: *Journal of English Linguistics* 40(3). S. 281–305.
- Clopper, Cynthia G. & Pisoni, David B., 2006: Perception of dialect variation. I: *The handbook of speech perception*, red. av David B. Pisoni & Robert E. Remez. Oxford: Blackwell. S. 313–337.
- Dong, Jie, 2010: The enregisterment of Putonghua in practice. I: *Language & Communication* 30. S. 265–275.
- Dragnäsback – en småstad i staden, utg. av En grupp Dragnäsbackbor. Vasa 2005.
- Eckert, Penelope, 2008: Variation and the indexical field. I: *Journal of Sociolinguistics* 12(3). S. 453–476.
- Eckert, Penelope, 2012: Three waves of variation study. The emergence of meaning in the study of variation. I: *Annual Review of Anthropology* 41. S. 87–100.
- Eckert, Penelope, 2014: The trouble with authenticity. I: *Indexing authenticity. Sociolinguistic perspectives*, red. av Véronique Lacoste, Jakob Leimgruber & Thiemo Breyer. Berlin: De Gruyter. S. 43–54.
- Ehrström, Peter, 2010: *Från bomull till kunskapsindustri. En lokalitets- och restruktureringsundersökning av stadsdelen Brändö*, Vasa. Vasa: Scriptum.
- Fridland, Valerie & Kendall, Tyler, 2012: Exploring the relationship between production and perception in the mid front vowels of U.S. English. I: *Lingua* 122:7. S. 779–793.
- Gunnarsdotter Grönberg, Anna, 2004: *Ungdomar och dialekt i Alingsås*. (Acta Universitatis Gothoburgensis.) Göteborg.
- Henriksson, Alf, 1982: *Verskonstens ABC*. Stockholm: Atlantis.
- Herberts, Kjell, 2000: *Byarnas Korsholm – en statistisk utflykt*. I: *Ett vrångt och svårt folk. Korsholm under 650 år*, red. av Svenolof Karlsson. Korsholms kommun.
- Ivars, Ann-Marie, 1996: *Stad och bygd. Finlandssvenska stadsmål i ett regionalt och socialt perspektiv*. (Folkmålsstudier 37.) Helsingfors.
- Jern, Kurt, 2000: *Korsholmsbygden genom seklerna*. I: *Ett vrångt och svårt folk. Korsholm under 650 år*, red. av Svenolof Karlsson. Korsholms kommun.
- Johnstone, Barbara, 2009: Pittsburghese shirts: Commodification and the enregisterment of an urban dialect. I: *American Speech* 84. S. 157–175.
- Johnstone, Barbara, 2011a: Making Pittsburghese: Communication technology, expertise, and the discursive construction of a regional dialect. I: *Language and Communication* 31. S. 3–15.

- Johnstone, Barbara, 2011b: Dialect enregisterment in performance. I: *Journal of Sociolinguistics* 15/5. S. 657–679.
- Johnstone, Barbara, 2013: Ideology and discourse in the enregisterment of regional variation. I: *Space in language and linguistics. Geographical, interactional and cognitive perspectives*, red. av Peter Auer, Martin Hilpert, Anja Stukenbrock & Benedikt Szmrecsanyi. (*Linguae & Litterae* 24.) Berlin–Boston: De Gruyter. S. 107–127.
- Johnstone, Barbara, 2014: 100 % authentic Pittsburgh. Sociolinguistic authenticity and the linguistics of particularity. I: *Indexing authenticity. Sociolinguistic perspectives*, red. av Véronique Lacoste, Jakob Leimgruber & Thiemo Breyer. Berlin: De Gruyter. S. 97–112.
- Johnstone, Barbara, Andrus, Jennifer & Danielson, Andrew E., 2006: Mobility, indexicality, and the enregisterment of ‘Pittsburghese’. I: *Journal of English Linguistics* 34. S. 77–104.
- Johnstone, Barbara & Kiesling, Scott F. 2008: Indexicality and experience: Exploring the meanings of /aw/-monophthongization in Pittsburgh. I: *Journal of Sociolinguistics* 12/1. S. 5–33.
- Kerswill, Paul, 2013: Identity, ethnicity and place. The construction of youth language in London. I: *Space in language and linguistics. Geographical, interactional and cognitive perspectives*, red. av Peter Auer, Martin Hilpert, Anja Stukenbrock & Benedikt Szmrecsanyi. Berlin–Boston: De Gruyter. S. 128–164.
- Labov, William, 1972: *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Lehtonen, Heini, 2015: Tyylitellen. Nuorten kielelliset resurssit ja kielen sosiaalinen indeksisyys monietnisessä Helsingissä. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Pharao, Nicolai, Maegaard, Marie, Møller, Janus Spindler & Kristiansen, Tore, 2014: Indexical meanings of [s+] among Copenhagen youth: Social perception of a phonetic variant in different prosodic contexts. I: *Language in Society* 43. S. 1–31.
- Rabb, Viveca, 2014: Dialektvariation i Vasa. I: *Svenskans beskrivning* 33, red. av Jan Lindström, Sofie Henricson, Anne Huhtala, Pirjo Kukkonen, Hanna Lehti-Eklund & Camilla Lindholm. (*Nordica Helsingiensia* 37.) Helsingfors. S. 372–382.
- Rabb, Viveca, 2015: Standard eller dialekt? Några nedslag i modern Vasasvenska. I: *Vasa som språkgemenskap. Perspektiv på den tvåspråkiga stadens flerspråkighet*, red. av Harry Lönnroth & Liisa Laukkanen. (*Vaasan yliopiston julkaisuja: Tutkimuksia* 304.) Vasa.
- Rabb, Viveca, u.u: Uppfattningar om Vasasvenskans kännetecknande språkdrag. Inne i och utanför staden. I: *Ideologi, identitet, intervention. Tionde nordiska dialektologkonferensen*, red. av Jan-Ola Östman. (*Nordica Helsingiensia*.) Helsingfors.
- Rabb, Viveca, manus under bearbetning: Perception av Vasasvenska kontrasterad mot produktion.
- Remlinger, Kathryn N., 2009: Everyone up here: Enregisterment and identity in Michigan’s Keweenaw Peninsula. I: *American Speech* 84. S. 118–137.
- Remlinger, Kathryn N., Salmons, Joseph & von Schneidemesser, Luanne, 2009: Revised perceptions: Changing dialect perceptions in Wisconsin and Michigan’s Upper Peninsula. I: *American Speech* 84. S. 176–191.
- Sandelin, Petter, 2015: Den exotiska finlandssvensken. Hämtat från: <http://svenska.yle.fi/artikel/2015/02/26/den-exotiska-finlandssvensken> 4.11.2015.

- Silverstein, Michael, 1998: Contemporary transformations of local linguistic communities. I: *Annual Review of Anthropology* 27. S. 401–26.
- Silverstein, Michael, 2003: Indexical order and the dialectics of sociolinguistic life. I: *Language & Communication* 23. S. 193–229.
- Silverstein, Michael, 2014: The race from place. Dialect eradication vs. the linguistic authenticity of “terroir». I: *Indexing authenticity. Sociolinguistic perspectives*, red. av Véronique Lacoste, Jakob Leimgruber & Thiemo Breyer. Berlin: De Gruyter. S. 159–187.
- Standard languages and language standards in a changing Europe, red. av Tore Kristiansen & Nikolas Coupland. Oslo: Novus 2011.
- Wiik, Barbro, 2002: Studier i de österbottniska dialekternas fonologi och morfologi. (Studier i nordisk filologi 80.) Helsingfors.
- Woolard, Kathryn A. 2008: Why *dat* now?: Linguistic-anthropological contributions to the explanation of sociolinguistic icons and change. I: *Journal of Sociolinguistics* 12/4. S. 432–452.

Adjektivböjningens *-a* och *-e*

Ett seglivat variationstillstånd

Av MARIA BYLIN

Abstract

Bylin, Maria, maria.bylin@su.se, Post Doctoral Fellow, Department of Swedish Language and Multilingualism, Stockholm University. “The adjectival morphemes *-a* and *-e*. A state of enduring variation”. *Språk och stil* NF 26, 2016, pp. 69–100.

The adjectival agreement of noun phrases referring to human individuals in Swedish is renowned for its complex pattern of variation between *-a* and *-e*. This article reports three studies on the subject. The first one maps the use of the marked form *-e*, and finds it to be mainly used for males and generic individuals, but occasionally also for other animates, such as animals, women, and non-personal agents. The variation between *-a* and *-e* for males has often been thought of as regionally governed, but the second study, based on blog texts, suggests that region plays a subordinate role (or possibly no role at all) in writing. Many factors have been said to influence the variation, and the third study reported in the article tests their impact with statistical methods on modern data. The results indicate that the variation in noun phrases referring to specific male individuals is more influenced by pragmatic and semantic factors, as compared to the variation in noun phrases referring to generic individuals, which is more affected by formal and lexical factors. This difference is interpreted as a consequence of how the referents are conceptualized.

The variation between *-e* and *-a* is often assumed to reveal an ongoing change. However, when the results of these studies are compared to a thorough description of the system from 1892, the emerging picture is one of enduring variation, influenced by the very same factors today as over a century ago.

Keywords: semantic gender, animacy, semantic agreement, lexical agreement, referential agreement, adjectival agreement in Swedish.

Inledning

Den som tvekar inför valet mellan *min äldsta bror* och *min äldste bror* måste sägas ha solid och vetenskaplig grund för sin osäkerhet. I litteraturen beskrivs nämligen den adjektiviska *a-* och *e-*böjningen som »flytande med stora stilistiska, regionala och individuella variationer» (Teleman 1965 s. 225), och det

Denna forskning har gjorts möjlig genom stipendier från Anna Ahlströms och Ellen Terserus stiftelse samt Erik Wellanders fond.

finns »gott om komplikationer och modifikationer av huvudmönstret» (Källström 1993 s. 97). SAG beskriver listigt *-e* som »optionellt» för män och generiska individer, men komplexiteten i *e*-böjningens optionalitet framträder med all önskvärd tydlighet i den paragraftext som följer (SAG 1999:2 s. 227–230).

Huvudsyftet med denna artikel är att ge en empiriskt grundad bild av det moderna variationstillståndet, och att utifrån en statistisk analys av material från perioden 2004–2014 kunna säga något om vilka faktorer som styr variationen idag. Analysen och beskrivningen relateras till Corbetts (1991, 2006) typologiska beskrivning av genussystem som blandsystem, där semantiska och formella drag kan vara olika framträdande. Modellen är vald just för att kunna inkludera såväl semantiska och pragmatiska som formella faktorer, eftersom de alla har antagits inverka på *a*- och *e*-frekvensen. Variationstillståndet sätts också i ett historiskt perspektiv, eftersom flera av faktorerna aktualiserar historiska förklaringar. Denna del av adjektivböjningen har nämligen befunnit sig i variation i många hundra år, sedan det fornsvenska kasussystemet – som väl också innehöll ett visst mått av variation – började försvinna.

Kort introduktion till *-a* och *-e*

Adjektivisk *a*- och *e*-böjning kallas ofta sexusböjning, och *-e* beskrivs som en markör för manligt kön hos referenten, dvs. inte för huvudordets grammatiska genus. Den är ändå villkorad av grammatiskt genus, eftersom den i princip bara förekommer i utrala nominalfraser, som dessutom ska vara definitiva och referera till någon animat individ, i typfallet en man, som t.ex.

- (1) vår nye medarbetare Dylan

Det är alltså en böjning som bara är möjlig i ett fåtal kontexter. Man kan inte heller välja mellan *-a* eller *-e* på alla adjektiviska attribut, eftersom alla inte har den variationsmöjligheten. Den finns hos

- nästan alla adjektiv, *nya/-e*, *gamla/-e*, *längsta/-e* (undantaget några få som **rakryggada*)
- vissa adjektiviska pronomen som *nästa/-e*, *samma/-e*
- ordningstalen *första/-e*, *andra/-e* (men inte **tredja*, **fjärda* osv.)
- perfektparticip, som *missförstådda/-e*, *omsprungna/-e* (men inte **befordrada*).

Det finns heller ingen symmetri i skillnaden mellan *-a/-e*, eftersom *a*-formen inte på samma sätt fungerar som femininmarkör, utan även används för män samt för inanimater.

- (2) vår nya medarbetare Elina
- (3) vår nya medarbetare Dylan
- (4) vår nya kopieringsmaskin

Vid referens till generisk individ används såväl *-e* som *-a*.

- (5) *Den nye/nya medarbetaren* ska hela tiden ha någon att rådfråga om något är oklart.

Denna beskrivning av variationen och dess villkor är en renodling av det nutida grundmönstret, som kommer att göras mer nyanserad längre fram, men detta koncentrat borde vara tillräckligt för att den historiska bakgrundsskiss som nu följer ska bli begriplig.

Variationens historia

De nusvenska böjningsmorfemen *-a* och *-e* härstammar från det fornsvenska kasus- och genussystemet på så sätt att de bildades ur dess ändelser. Under äldre nysvensk tid har variationen *-a* och *-e* i adjektivböjningen befunnits styrd av en avklingande inverkan från det försvunna kasus- och tregenussystemet, som långt in i nysvensk tid påverkade såväl adjektivens som substantivens variation mellan *-a* och *-e* (Wessén 1962, Ståhle 1979, Santesson 1986, Larsson 2004). Variation mellan *-a* och *-e* förekom även i predikativ och plural, där nusvenskan bara har *-a*, och det var alltså huvudordets grammatiska genus och nominalfrasens syntaktiska funktion som påverkade valet av *-a* eller *-e*. Ur detta formellt reglerade variationstillstånd formades efter hand den semantiska subkategorin *sexus*. Den kopplades till referentens kön och manifesterades i en allt mer semantisk användning av pronomenen *han* och *hon*, som tidigare signalerat grammatiskt genus (Tegnér 1892 s. 215, Davidsson 1990) samt adjektivböjningens *-a* och *-e*. Morfemen omtolkades alltså till att i huvudsak koda referentens kön, vilket måste ha skett under 1800-talet, eftersom Santessons studie (1986) visar på ett i huvudsak syntaktiskt reglerat system fram till och med 1771, medan Tegnér d.y. 1892 beskriver ett semantiskt styrt system, med i huvudsak samma drag som *sexusböjningen* har idag.

Tegnér d.y. vill dödförklara det fornsvenska tregenussystemet i grammatikbeskrivningen, och det är i det ärendet han argumenterar för en åtskillnad mel-

lan å ena sidan grammatiskt genus, som manifesterar sig i utral och neutral kongruensböjning, och å andra sidan semantiskt genus, som också manifesterar sig i neutralt och utralt genus, men framförallt i pronomenerbruk och den adjektiviska sexusböjningen. Tegnér beskriver *-e* som ett uttryck för animathet såväl som för manligt kön, och påpekar att hästar som uppfattas som manliga individer och omtalas med *han* (istället för *den*) kan få *-e* (1892 s. 359–360). Att *-e* användes för kvinnor i »kurialstil» uppfattar Tegnér som föråldrat (1892 s. 364–365). Överhuvudtaget framhåller Tegnér högre stil som en *e*-faktor: »Vårt genus animatum betecknas alltså icke beständigt med *-e*, utan endast när det uppträder mera högtidligt, så att säga i paraddräkt» (1892 s. 360). I samband med detta påpekar han att adjektiv av den mer högtidliga typen, som *vise*, *ridderlige*, nästan alltid får *-e*, medan andra vardagligare adjektiv, som *söta*, *rara*, nästan aldrig får det, liksom inte heller adjektiv som inte används för att beskriva människor, t.ex. *folkrik*, *klar* (1892 s. 359–362). Adjektivs *e*-benägenhet hör alltså, enligt honom, ihop med deras användningsområden, och skiljelinjen mellan den högtidliga och den vardagliga sfären. Tegnér menar också att stockholmskan var särskilt *a*-benägen, såväl vid vardagliga »maskulina *a*-adjektiver af smeksam karakter» (1892 s. 361) som rent generellt (1892 s. 380–383).

Den bild av systemet som Teleman 1965 ger skiljer sig mycket lite från den som tecknas i Tegnér 1892. Både Teleman och Tegnér beskriver *-e* som en markör för animathet och manligt kön. Båda framställer *-e* för män som det vanliga, och *-e* för kvinnor som en anomali (Tegnér 1892 s. 360, Teleman 1965 s. 225, 230).

Ur ett längre historiskt perspektiv kan man alltså beskriva förändringen som en övergång från variation i flera kontexter, som påverkades av kvardröjande kasuseffekter, till ett annat tillstånd, där samma former varierade uteslutande i utrala definitiva nominalfraser i singular, och semantiskt främst kodade referentens animathet och kön.

Formell och semantisk kongruens

Genus är en egenskap som tillskrivs substantiv, men visar sig i relaterade ords kongruensböjning. När kongruensen styrs av huvudordets betydelse och/eller referentens egenskaper klassificeras den som *semantisk kongruens*, och när den styrs av formella egenskaper, dvs. substantivets formella eller grammatiska genus, kallas det *formell kongruens*. Begreppspar som *grammatisk kongruens* –

semantisk kongruens, liksom *grammatiskt genus – semantiskt genus*, implicerar att de semantiska kategorierna är motsvarigheter till de grammatiska systemen. Om de är det, och i så fall på vilket sätt, finns det olika uppfattningar om. Enligt ett vanligt sådant synsätt är grammatiskt genus och grammatisk kongruens delar av det grammatiska systemet, eftersom de styrs av formella faktorer och därmed antas regleras inom syntaxen, medan semantiskt genus och semantisk kongruens, som bl.a. regleras av referentens egenskaper, hör till semantiken och pragmatiken. I typologiska beskrivningar kallas semantiska genus utifrån denna syn oftast »klasser», särskilt i sådana språk som primärt grupperar sina substantiv efter betydelse.

Enligt ett annat synsätt är formellt och semantiskt genus och kongruens i grunden ett och samma fenomen, dvs. ett fenomen som kan påverkas av såväl semantiska som formella faktorer. Corbett (1991 s. 4–5) förespråkar en sådan syn och argumenterar för att semantiska genus trots allt bör uppfattas som samma fenomen som grammatiska genus, med argumentet att även semantiska genus, eller »klasser» av substantiv som kategoriseras efter sin betydelse kan styra formen på de ord som kongruensböjs. Därmed blir även semantiskt grundad kongruens en indikator på genus.

Enligt Corbett (1991 s. kap 2–3) har nästan alla språk blandsystem med tyngdpunkten åt ena eller andra hållet. Formella genusssystem delar då primärt in ord i genuskategorier utifrån lexikala formfaktorer, som kan vara morfologiska eller fonologiska, medan semantiska system huvudsakligen delar in orden i genuskategorier utifrån deras betydelser. Semantiska faktorer har enligt Corbett (1991 s. 8) alltid befunnits verksamma på någon punkt i de formella system som studerats, medan formella faktorer ofta – men inte alltid – spelar en roll i semantiska system. Typologiskt sett är kön en vanlig semantisk indelningsgrund, och Dahl (2000a s. 577) framhåller att om ett språks genusystem fördelar animater på olika genus, så är kön det främsta kriteriet för en sådan uppdelning.

Det svenska genusystemet brukar, sedan Tegnér 1892, oftast beskrivas som ett blandsystem med två delar, där bl.a. sexusböjningen åberopas som evidens för semantisk kongruens. Man räknar då dels med ett formellt eller grammatiskt genusystem, som tar sig uttryck i uttralt och neutralt genus, dels med ett semantiskt, som kodar animathet och sexus, men även det tar sig uttryck i uttralt och neutralt genus, samt i pronomenen *han, hon, den, det* och oppositionen *-a/-e* (t.ex. Teleman 1965, 1987, Källström 1993). Josefsson (2009, 2014) ser genuskongruens som ett helt syntaktiskt fenomen, och ger en formell analys av det, även om hon menar att själva motiveringen till den syntaktiska processen mycket väl kan vara semantisk. Därmed kan man säga att hon ser semantiskt

och syntaktiskt genus som skilda system, även om det syntaktiska får information från det semantiska, så att de samspelar. Men det är också möjligt att utifrån Corbett (1991, 2006) se det som ett enda system där såväl semantiska som formella faktorer är verksamma (Andersson 2000, Enger 2004, 2013). Enger (2013) diskuterar semantisk dividualitativ kongruens med Josefsson (2009, 2014), och åberopar i den diskussionen sexusböjningen som evidens för att svenskan har semantisk böjning inom nominalfrasen (Enger 2013 s. 288).

Vilken syn på förhållandet mellan formellt och semantiskt genus i svenskan man har verkar främst bero på hur man värderar olika analyser av samma empiri, något som i sin tur snarast beror av den teoretiska viljan att beskriva eller bestrida syntaxen som ett autonomt system. Men oavsett om man ser det som ett enda system eller som två samverkande brukar sexusböjningen anföras som ett exempel på att svenskan har semantiskt genus, med motiveringen att den kodar referentens kön.

Att semantisk böjning kodar substantivets betydelse är Corbetts (1991 s. 181) sätt att beskriva det utifrån ett typologiskt perspektiv, men Enger (2013), som studerar semantisk kongruens i skandinaviska språk, menar att *referentiell kongruens* är en bättre term än *semantisk kongruens* (Enger 2013 s. 278). Dahl (2000b) framhåller dock att man inte bör begränsa sig till det ena eller det andra, utan överväga båda, eftersom det kan kasta ljus över sådant som annars ser ut som inkongruens. Som argument använder han just den svenska sexusböjningen och dess möjlighet att ibland använda *-e* för kvinnliga referenter vid yrkesrelaterade nominalfraser, som begreppslikt kan uppfattas som manliga (Dahl 2000b s. 107–111, ett synsätt som också används i Bylin 2016). Att man beskriver icke-formellt genus som *semantiskt* grundar sig just på kontrasten mot det formella genuset, och kan alltså problematiseras om man skiljer mellan begrepp och referent, med tanke på att referens brukar räknas till pragmatiken. Men *semantisk kongruens* är den traditionella termen, som även jag använder som paraplyterm för såväl begreppslikt som referentiell kongruens.

I denna undersökning utgår jag från Corbetts synsätt, kompletterat med Dahls, eftersom jag vill undersöka *a-* och *e-*böjningen som ett sammanhållet kongruensfenomen utan att utesluta vare sig formella eller semantiska (inklusive pragmatiska) faktorer. Och om man föreställer sig semantisk och formell kongruens som poler på samma skala, kan man av den historiska beskrivningen i föregående avsnitt dra slutsatsen att variationen mellan *-a* och *-e* förskjutits från den formella polen mot den semantiska. I fornsvenskan fyllde ju formerna positioner i ett formellt kongruenssystem, och därefter reglerades variationstillståndet till en början starkt av formella faktorer, som kvardröjande trengenus- och kasuseffekter. Efter hand kom det allt mindre att påverkas av kasus,

och alltmer av semantiska faktorer i ett mer blandat system, där -e främst blivit en markör för semantiskt genus, som dock används i symbios med uttralt och neutralt, dvs. grammatiskt genus. Hur den användningen beskrivs och normeras idag är ämnet för nästa avsnitt.

Beskrivningen och normeringen av dagens system

Mönstret för -a och -e framstår som varierat intill obegriplighet om man läser mer än en beskrivning av det, men det beror snarare på att beskrivningarna tar upp olika aspekter utifrån skilda dispositionsprinciper och perspektiv, än på att någon direkt oenighet skulle föreligga. I detta avsnitt refererar jag litteraturen i syfte att bena ut de faktorer som antagits påverka variationen, och därför är texten också strukturerad efter de faktorerna.

Kön

Att kön idag uppfattas som den grundläggande *a*- och *e*-faktorn framgår bland annat av att *e*-böjningen kallas *maskulinböjning* (SAG 1999:2 s. 227) och böjningskategorin *sexus* (SAG 1999:1 s. 223). Det är också en faktor som normeras, på så sätt att preskriptiva handböcker avråder från -e för kvinnor i alla nominalfraser – utom sådana som utgörs av fasta tjänstebeteckningar, där de tvärtom rekommenderas (Språkriktighetsboken 2005 s. 93–95, Svenska skrivregler 2008 s. 101). Samtidigt noterar alla som skriver om detta att -e ibland används för kvinnor i andra sammanhang, och SAG beskriver det som vanligast i yrkesrelaterade nominalfraser (1999:2 s. 230). De fasta tjänstebeteckningarna, av typen *förste bibliotekarie*, kan då ses som en särskild subkategori av de yrkesrelaterade nominalfraser SAG beskriver.

Språkvårdare avråder enhälligt från -e för kvinnor, med det implicita argumentet att -e är en markör av manligt kön. Det omvända gäller inte -a för män, som beskrivs som mer talspråklig, regional, stilmässigt lägre form, men alltid som grammatisk (SAG 1999:2 s. 228, Hultman 2003 s. 89, Språkriktighetsboken 2005 s. 90). Tolkningen av -a och -e som kod för kön verkar också kunna påverkas av om det adjektiviska ordet används attributivt eller självständigt. Teleman 1965 skriver att »-e markerar alltså (mänsklig individ av) maskulint eller irrelevant kön, medan -a är den intensiva termen och betecknar uteslutande (mänsklig individ av) feminint kön» vid självständig användning, medan det vid attributiv kongruens förhåller sig tvärtom (Teleman 1965 s. 226). Variation finns dock, och

enligt SAG påverkas den av *hur* självständig den självständiga användningen är: »Om substantivet utelämnats genom grammatisk ellips är *e*-suffixet inte obligatoriskt» (SAG 2 1999:2 s. 228). Det är ofta svårt att avgöra om huvudordsellips föreligger eller inte (jfr Prytz 2000 s. 397), men klart är att det adjektiviska ordets funktion som attributivt eller självständigt är en faktor som har antagits spela stor roll för såväl distributionen som tolkningen av *-a* och *-e*.

Generisk referens

En generisk individ är vem som helst som stämmer in på den generiska nominalfrasens beskrivning. Till exempel kan vem som helst som hyr sin bostad vara referent till nominalfrasen *hyresgästen*. Om nominalfrasen inte specificerar kön (som t.ex. *mamma* gör), så är den generiska individen potentiellt av vilket kön som helst. För generisk referens anger SAG *-e* som det vanliga, och skriver »[a]tt *e*-suffixet används vid generell referens till referenter av båda könen, hänger samman med att manligt kön fungerar som det omarkerade fallet» (1999:2 s. 229). SAG beskriver då *-e* som en maskulin form, snarare än en generisk. Men SAG påpekar också att *e*-suffixets generalitet kan hänga samman med att det ibland används för att signalera just animathet eller mänsklighet, snarare än kön, och ger då exemplet *den uppmärksamme läsaren* i kontrast till *den optiska läsaren* (1999:2 s. 229). Där står också att även *a*-formen kan användas för könsneutral referent. Samtidigt verkar bruket av *-e* och *-a* för generisk referent i SAG:s beskrivning samverka med faktorn attributiv och självständig användning så att det vid självständig användning är *-a* som fungerar som exklusiv femininform och tolkas som kvinnlig referent, medan *-e* kan referera antingen till en manlig eller generisk individ. *Den sjuka* är alltså en kvinna enligt SAG, medan *den sjuke* kan vara antingen en sjuk man eller en sjuk i allmänhet (1999:2 s. 228).

Normerande språkvårdslitteratur har av lätt insedda skäl haft svårt att utfärda de efterfrågade pedagogiska rekommendationerna om en könsneutral generisk form, vilket ett citat från Milles *Jämställt språk* får illustrera: »Kanske kan man ändå försiktigtvis anmoda tveksamma språkbrukare att försöka använda *a*-former i de flesta fall» (Milles 2008:58).

Region

Som Tegnér's beteckning »uppsvenskt a» ger vid handen har även regionala skillnader antagits påverka variationen. *A*-form för män beskrivs som ett mer eller mindre talspråkligt färgat drag som även förekommer i skrift, men då bär

med sig ett ledigare stilvärde (SAG 1999:2 s. 228). *A*-formen uppges vara geografiskt förankrad i Svealand eller »uppsvenskt talspråk», medan *e*-formen står starkare i Götaland. I SAG beskrivs denna geografiska variation som talspråklig, men ibland antas det att preferenserna slår igenom även i skriftspråket (t.ex. Källström 1993 s. 97, Språkriktighetsboken 2005 s. 90). Då och då nämns i dessa sammanhang också *e*-mål där alla, även inanimater och kvinnor får *-e* vid tvåstaviga adjektiv, som *det store vite huset* och *lille söte Ida* (Språkriktighetsboken 2005 s. 89–90, Milles 2008 s. 56). *E*-mål lämnas dock utanför denna studie, eftersom den fokuserar på den offentliga, skrivna svenskan och därmed förbigår sådana lokalt förankrade talspråksvarieteter som talarna inte tar med sig till skriftspråket. Däremot bedöms den regionala standardpreferens för *-e* eller *-a* som ibland antas avspegla sig i skriftspråket som relevant, just för att evidensläget är oklart.

Stil

Ända sedan Tegnér 1892 nämns stil som en faktor, där *e*-formen för män anses gynnas av formalitet och skriftspråklighet, medan *-a* för män ska gynnas av informellitet och talspråkighet (SAG 1999:2 s. 228–229, Westman 2001 s. 88, m.fl., Språkriktighetsboken 2005 s. 90). Frågan är dock hur stilfaktorn ska förstås. Det skulle kunna handla om olika genrer, som medför olika stilnivåer på grund av den sociala verksamhet som texterna i genren ska passa in i, eller om stilvärdet på individuella ord, och i så fall skulle såväl attribut som huvudord kunna spela roll. Tegnér's exempel *ridderlige, söta* (1892 s. 361) leder tanken mot attributets stilvärde, medan SAG:s exempel, där *familjens store son* och *familjens stora bråkstake* förekommer i samma text, leder tankarna mot huvudordets stilvärde.

Sammanfattningsvis verkar alltså alla, i över hundra år, ha varit överens om att stil inverkar på variationen, men hur denna påverkan fungerar mer specifikt är ännu oklart. Om *-e* signalerar formell stil hänger det dock rimligtvis samman med att den formella stilen hör arbetslivet till, och att arbetslivet med dess tjänste- och yrkesbeteckningar i sin tur har hört männen till, så att historiska referensmönster ligger bakom kopplingen mellan formell stil och *-e*.

Huvudordet

Huvudordet kan påverka valet av *-e* eller *-a* på flera sätt, varav några kan beskrivas som formella och andra som semantiska. En formell faktor som fram-

hävs är om huvudordet överhuvudtaget finns uttryckt i nominalfrasen, dvs. om användningen av det adjektiviska ordet är attributiv eller självständig (SAG 1999:2 s. 228). Vid självständig användning kan man inte gärna förklara *a*- och *e*-mönstret som formell kongruens med något huvudord, eftersom huvudordet antingen är underförstått, eller helt frånvarande, beroende på hur man analyserar nominalfrasen. Men själva skillnaden mellan självständig och attributiv användning förstår jag som en formell faktor.

I en attributiv nominalfras kan egenskaper hos huvudordet påverka *e*-frekvensen såväl formellt som semantiskt. För det första påverkar huvudordets grammatiska genus: neutrala substantiv som betecknar en man får ytterst sporadiskt *-e*. Men även betydelsen av enskilda utrala lexem skulle kunna påverka *e*-frekvensen, och det är också något som normeras. Till exempel avråder Hultman (2003 s. 89) och Språkriktighetsboken (2005 s. 95) från att använda *-e* när huvudord som inte är primärt personbetecknande, används för manlig referent i överförd betydelse, som till exempel *kelgris* eller *stjärna*. Då normerar man alltså efter den lexikala kärnbetydelsen, och det ser jag som en i grunden begriplig semantisk huvudordsfaktor som inte kan härledas till egenskaper hos den mänskliga referenten.

Till de formella faktorer som föreslagits hör kvarlevor av det historiska tregenusssystemet. Det aktualiseras ännu för att förklara varför substantiv som *människa* (femininum i tregenusssystemet och pronominaliserat med *hon* Tegnér 1892 s. 251) ska vara mer benäget att ta attribut på *-a*, och gamla maskuliner med slut på *-are* mer benägna att ta *-e* (Källström 1993 s. 81). Det betraktar jag som idiosynkratiska kvarlevor, dvs. ett nu lexembundet arv från ett svunnet system, som jag ändå klassificerar som formellt med motiveringen att det är bundet till lexemet som form.

Men huvudordet skulle kunna påverka på ett mer systematiskt plan också, eftersom det föreslagits (SAG 1999:2 s. 229, Källström 1993 s. 102) att *-e* skulle vara vanligare vid huvudord som har stamslut på *-e*, och *-a* vid ord som har stamslut på *-a*. På ett övergripande plan är detta självklart sant, eftersom substantiv som refererar till kvinnor oftare slutar på *-a* (*flicka*, *gumma*), och nästan alltid får *-a* på adjektivet, medan substantiv som betecknar män oftare slutar på *-e* (*pojke*, *gubbe*) och oftare får *-e* på adjektivet. Men det är rimligtvis inte det som avses med påståendet, utan att tendensen skulle gälla enbart vid manlig och/eller generisk referens. En sådan samvariation skulle i så fall kunna implicera att *-a* och *-e* följer någon typ av generell, inomspråklig princip, som en fonologisk tendens till vokalharmoni, eller den typologiska tendensen att morfem som markerar genus på kontrollör och attribut är fonolo-

giskt lika, som t.ex. i spanskans *los chicos altos – las chicas altas* (Corbett 2006 s. 87–88).

Sammanfattning och forskningsfrågor

Växlingen mellan adjektivens *-a* och *-e* har uppenbarligen utgjort ett variationstillstånd åtminstone sedan kasussystemet började upplösas, dvs. sedan 1400-talet. Det som därefter skett är att de kontexter där variationen var möjlig har begränsats, och de faktorer som inverkar på variationen har förändrats. De faktorer som visade sig verksamma enligt de historiska variationsgrammatiska studierna (Santesson 1986, Larsson 2004) var främst formella, medan de *e*- och *a*-faktorer som antas påverka variationen sedan Tegnér's beskrivning från 1892 till idag är såväl semantiska som formella.

Referentens kön är en pragmatisk faktor, som kan klassificeras som semantisk utifrån den traditionella innebörden av *semantisk kongruens*. Om huvordet har inanimat grundbetydelse räknas också som en semantisk faktor. Stil- eller genrefaktorn, som innebär att *e*-frekvensen antas samvariera med stilen, skulle också kunna beskrivas som relaterad till semantik och referensmönster, även om det kräver ett rymligare semantikbegrepp. Andra av de föreslagna faktorerna kan snarast klassificeras som formella: huvordets stamslut, attributiv eller självständig användning, och grammatiskt tregenusarv. De geografiskt betingade *a*- och *e*-tendenserna vinner dock knappast på att kategoriseras som semantiska eller formella. Den regionala faktorn måste rimligtvis vara helt oberoende av såväl kön som formella faktorer, eftersom man knappast har talat mindre om män i nominativ i Svealand än i Götaland, eller mer om män med självständigt använda adjektiv i Götaland än i Svealand.

Så även om *a*- och *e*-böjningen verkar ha en robust semantisk kärna så beskrivs många andra typer av faktorer som verksamma, såväl formella som geografiska. Det är dock oklart vilka som verkligen påverkar variationen och hur. Här redovisas en empirisk undersökning av hur *e*-böjningen används idag, vilket ska ge bättre underlag för att beskriva dess betydelser. Därav följande forskningsfråga:

1. Hur ser variationen mellan *-a* och *-e* överhuvudtaget ut idag?
 - a. Hur ser *e*-formens användningsområde ut, dvs. i vilka kontexter och för vilka referenter används *-e*?
 - b. Vilka betydelser kan *e*-formen antas ha, givet dess användningsområde?

Därefter undersöker jag vilka av de tidigare föreslagna faktorerna som inverkar på variationen för manliga och generiska individer.¹

2. Vad påverkar valet av *-e* eller *-a* när referenten är en man?
 - a) Självständig eller attributiv användning?
 - b) Huvudordet
 - a. lexemspecifika konventioner?
 - a. stamslut?
 - c) Stil
 - a. Det adjektiviska ordet?
 - a. Om texten hör till den offentliga eller familjära sfären?
 - d) Region
3. Vad påverkar valet av *-e* eller *-a* när referenten är en generisk individ?
 - a) Självständig eller attributiv funktion?
 - b) Huvudordet
 - a. lexemspecifika konventioner?
 - a. stamslut?
 - c) Stil
 - a. Det adjektiviska ordet?
 - a. Om texten hör till den offentliga eller familjära sfären?

Resultatredovisningen har utifrån dessa frågor delats upp i tre avsnitt.

1. *E*-formens användningsområde
2. Vad påverkar valet när referenten är en man?
3. Vad påverkar valet när referenten är generisk?

Material

De faktorer som har antagits påverka variationen är sådana att de har krävt olika typer av material för att undersöka.² Fokus har legat på attributiva fraser i tidningstext, även om en grupp självständigt använda adjektiv också excerpe-

¹ *E*-former används visserligen för fler referenttyper, men manlig och generisk referens är de enda kategorier som lämpar sig för den statistiska analysen, av skäl som kommer att framgå i metod- och materialavsnittet.

² Tack till David Håkansson som hjälpt mig att lägga upp materialinsamlingen och att göra den statistiska analysen samt läst och kommenterat texten.

rats för att kunna undersöka om självständig användning är en faktor att räkna med. Huvudundersökningen baseras på tidningstext från Mediearkivet, som här får representera det offentliga språket. För att kunna kontrastera det språkbruket mot det språk som beskriver privata relationer, har den kompletterats med belägg från diskussionsforumet Familjeliv, som här får representera den vardagligare, intimare sfärens språk.³ Den regionala faktorn har inte varit möjlig att undersöka i detta material, varför ytterligare en undersökning på bloggtext har gjorts med en metod som presenteras i samband med faktorn *regional varietet*.

I huvudstudien kartläggs mönster och *e*-faktorer i standardsvenskan. Därför består materialet av tidningstext från olika delar av Sverige. Tanken är att inkludera alla regionala standardvarianter – i den mån tidningstext nu överhuvudtaget speglar något regionalt språkbruk. TT:s texter publiceras ju ofta oförändrade i alla landsändar, och journalister flyttar runt. Men för att undgå eventuella effekter av den tänkbara faktorn, är beläggen excerperade ur följande tidningar:

- Piteåtidningen
- Sundsvalls tidning
- Dagens Nyheter
- Sydsvenskan
- Göteborgsposten
- Barometern (Kalmar län).

Sökorden är attributen, och jag har valt adjektiv och particip som kan ha både *-a* och *-e*, dock inga pronomen. Jag har valt de flesta utifrån *Nusvensk frekvensordbok*, för att få med en blandning av hög- och lågfrekventa ord, adjektiv i såväl positiv som superlativ, samt några particip. Sökning med asterisk (t.ex. *ny**) ger träff på de nominalfraser där adjektivet förekommer, och ur träfflistorna har jag excerperat upp till 25 definitiva nominalfraser per tidning med referens till mänsklig individ. Därutöver har alla fraser med *e*-böjt attribut excerperats, oavsett vad de refererar till, med syftet att få en helhetsbild av *-e*:s användning.

Sökningarna har begränsats från den 1 december 2014 bakåt i tiden, som längst till den 1 december 2004. Datumet den 1 dec 2014 har jag satt av rena kontrollerbarhetsskäl, men den bortre gränsen 2004 motiveras av att jag endast

³ Tack till Jenny Lundgren och Sunna Nygård på Språkrådet, som excerperat exemplen ur Familjeliv.

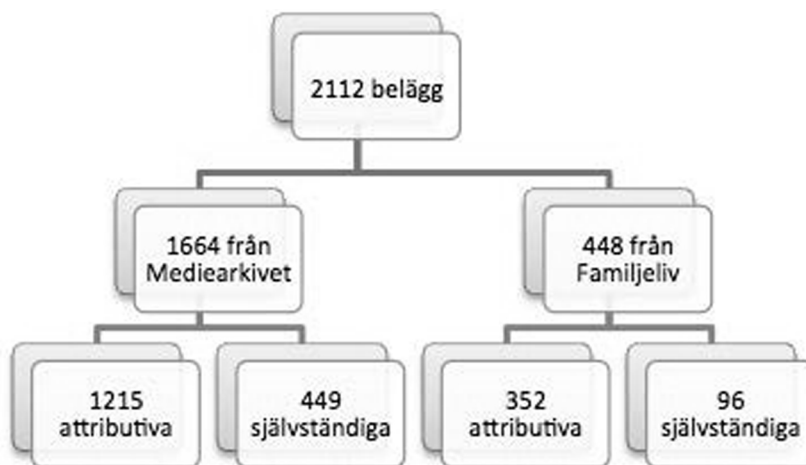
velat undersöka det senaste decenniets språkbruk. Följande 10 olika adjektiv och particip har använts för sökningarna:

- anställd
- enskild
- missförstådd
- ny
- svensk
- tapper
- ungersk
- utsatt
- yngst
- överlägsen

Det samlade resultatet utgörs av 2112 nominalfraser med *a*- och *e*-böjda adjektiv, fördelade på korpusar och syntaktisk funktion som framgår av figur 1.

Klassificering av referens

Beläggen har enbart klassificerats som manlig eller kvinnlig referens om referentens kön explicit framgått av kontexten genom pronomenväl eller omnämnande, eller genom att huvudordet är manligt eller kvinnligt könat, som *pappa*, *mamma*, *son*, *dotter*. Nominalfraser av typen *den yngste deltagaren* har klassi-

Figur 1. Beläggens fördelning på korpus och syntaktisk funktion.

ficerats som okänt kön, om det inte uttryckligen framgått av kontexten vilket kön deltagaren har. De nominalfraser som används för att beräkna faktorer med effekt på valet av *-e/-a* vid manlig referens har alltså explicit markerats för manlig referens på andra sätt än med *-e*.

Som generiska räknas de nominalfraser som betecknar en roll eller funktion som alla individer som beteckningen stämmer in på ska täckas av. Till skillnad från *okänt kön* ska de generiska användningarna alltså kunna appliceras på personer oavsett kön.

- (6) Och kostnader i samband med bygglov behöver inte den enskilde fastighetsägaren stå för.

Ovanstående utsaga gäller alla enskilda fastighetsägare oavsett kön, och klas-sas därför som generisk.

Det finns också gränssfall, som t.ex. då man talar i generella termer om *den enskilde spelaren* som en generisk fotbollsspelare, men där kontexten är herr-allsvenskan eller damallsvenskan, vilket innebär att den generiska spelaren antagligen konceptualiseras som man eller kvinna. Dessa knepiga belägg (7 st) har helt uteslutits ur undersökningen, eftersom tillförlitligheten hos den statistiska analysen av vilka referenter som får vilket böjningsmorfem bygger på att referenterna verkligen kan kategoriseras utan tveksamheter.

Som anonyma räknas nominalfraser som syftar på en individ, vars kön är okänt. Könet kan vara okänt för alla, som i

- (7) När den nya chefen har blivit utsedd kommer rollerna att klarna.

Men könet på individen kan också vara känt för skribenten, men okänt för läsaren, som det kan ha varit i detta fall:

- (8) Den nya läraren ska ha läst in eleven i skolans förråd.

Det är alltså olika typer av val: i det ena fallet väljer skribenten *-a* eller *-e* utan att veta könet på den individ man väljer för, i det andra fallet vet skribenten men inte läsaren. Problemet är att dessa två typfall nästan alltid har varit omöjliga att skilja på, eftersom jag inte kan se i texten vad journalisten eller skribenten vet. Därför klumpas de i denna undersökning ihop i kategorin *anonym* (jfr Ledin & Lyngfeldt 2013).

Tre av beläggen refererar till könsöverskridare, och ett till en individ som pronominaliseras med *hen*. Dessa belägg har alla *a*-böjda adjektiv, och eftersom fyra belägg utan variation varken kan användas för beskrivningen av *-e* eller för variationsanalys rapporteras de här som fyra *a*-fall och lämnas sedan därhän.

E-formens användningsområde

1102 av de totalt 2112 fraserna hade *e*-form. Av de 1102 fraserna med *-e* var det 1016 som refererade till mänskliga individer, medan 86 antingen refererade till kollektiver som företag och lag, eller till djur – vanligtvis en häst. *E*-former-
nas fördelning på olika referenter framgår av tabell 1, där de står ordnade efter fallande frekvens.

Tabell 1. *E*-formernas användning fördelad på typer av referenter.

man	generisk	djur	anonym	kvinna	kollektiver
672	255	81	75	14	5

Föga överraskande är en manligt könad individ den vanligaste *e*-referenten, i nominalfraser som

- (9) den svenske immigranten Justus Sjöberg
- (10) den angripne 17-årige pojken

Att generisk referens är näst vanligast är inte heller förvånande. Att en nominalfras har generisk betydelse behöver man visserligen hela textsammanhanget för att se, men här ges ändå exempel på typfall av sådana nominalfraser med *-e*, som var generiska i sina sammanhang.

- (11) Utan att det ska hållas inom församlingen och att både förövaren och den utsatte ska få andlig vägledning och möjlighet att försonas?
- (12) De kan ju ta sig alla möjliga former som för den utsatta individen alla är nog så hemska.

Djurens *e*-benägenhet är kanske mer överraskande.

- (13) den i dödens travande tapper Kung Töll
- (14) den utsatte jättebjörnen Victor

Att andelen djur är så pass hög förtjänar två kommentarer. Den ena är att siffran faktiskt speglar en inte helt försumbar användning av *e*-formen. Den andra är att siffran varierar mycket beroende på vilket adjektiviskt ord man söker på, eftersom vissa adjektiv och particip förekommer oftare än andra i trav- och galoppsportsreferat, och 77 av de 81 djurreferenterna är hästar. Så genererade t.ex. *tapper* och *överbägen* de allra flesta, 73 av de 77 hästreferenterna. Siffran är förstås betydligt lägre för de andra adjektiven. Mönstret med *-e* som en i huvudsak maskulin form som då och då ändå används om feminina varelser går igen i djurvärlden, där de flesta *e*-märkta djuren är hanar, men några (6 av 81) är honor.

Endast en av de excerperade nominalfraserna hade neutralt genus och *e*-böjt attribut. Den refererar till en manlig individ.

(15) Svenske hoppet André Myhrer

Iakttagelsen att *e*-formen då och då används om kvinnor, och då oftast om kvinnor i yrkesverksamhet, bekräftas av denna undersökning, då 14 nominalfraser av följande typer hade kvinnlig referens.

(16) överlägsne segraren Sarah Garner, USA,

(17) landstingets nye ordförande

Dessutom framgår det att *e*-formen ibland (5 belägg) används om kollektiver eller liknande, som företag och nationer.

(18) den nye ägaren UMA Fastigheter

(19) Israel som den klart överlägsne militära parten

Hur stor andel av referenterna av en viss typ som får *-e* är endast möjligt att beräkna för de referenttyper där jag excerperat både *a*- och *e*-varianterna, dvs. för mänskliga individer. Deras procentandel *-e* i det totala materialet anges i tabell 2.

Tabell 2. E-frekvensen för mänskliga individer i hela materialet.

	andel <i>-e</i>	totalt antal referenter
kvinnor	3 %	420
män	77 %	878
generiska	56 %	455
anonyma	39 %	190

Andelen män som får *-e* är 77 %, och andelen kvinnor som får *-e* är 3 %, vilket om man läser det omvänt innebär att 23 % av männen får *-a*, och 97 % av kvinnorna. Böjningskategorins etikett *sexusböjning* ska alltså inte tolkas absolut, även om den speglar en mycket stark tendens för specifika individer.

Vid generisk referens är det drygt hälften, 56 %, som får *-e*, och omvänt knappt hälften, 44 %, som får *-a*.

I kategorin *anonym* är andelen *-e* 39 %, men eftersom man inte vet hur många män, kvinnor eller helt oidentifierade individer som ligger bakom siffran har den lågt informationsvärde.

Sammanfattningsvis bekräftar undersökningen alltså att *e*-formens i särklass vanligaste funktion är att markera manligt kön i utrala nominalfraser. Manligt kön implicerar ju animathet, och kön används ibland som ett kriterium för animathet (Dahl 2000b s. 102). Undersökningen visar att andra animata användningar av *-e* inte är försumbara, och därför vill jag beskriva animathet som den

vidaste ringen kring *-e:s* betydelse (jfr Tegnér 1892, Teleman 1987, Källström 1993, SAG 1999:2 s. 229). Det män har gemensamt med alla andra *e*-referenter i tabell 1, dvs. generiska individer, kvinnor, fotbollslag, nationalstater, hästar av båda könen, björnar, svanar, vinproducentsföretag, apor m.fl., är ju att de är varelser eller kollektiva enheter som kan tillskrivas förnuft, vilja och känsla. Dessa referenttyper beskrivs också i Dahl 2000b som typologiskt vanliga jokrar vid animathetsböjning (2000b s. 100).

Det mest basala villkoret för *-e* är alltså att referenten kan betraktas som animat. Resten verkar man kunna tumma på: manligt kön, uttralt genus och individuell referens är alla *e*-villkor som bryts då och då, men några icke-animater med *-e* fanns inte bland mina belägg.⁴ Kön och animathet är också konceptuellt sammanlänkade; det är ju först och främst högre animater som vi kategoriserar som könade individer.

Kön och animathet är båda kategorier som räknas som semantiska. Det är egenskaper som vi i första hand förknippar med referenterna, även om kön ibland också ingår i lexemets betydelse, som t.ex. i *pappa, syster*. I den meningen är *a-* och *e-*böjningen förvisso en semantisk böjning, samtidigt som den klart följer den formella kongruensböjningens tudelning i utrala och neutrala huvudord, eftersom den (med ett enda undantag i detta material) bara tillämpas i den utrala kategorin. Som många framhållit, och som kommer att framgå nedan, är också andra faktorer än kön verksamma, men vilka faktorer som väger tungt beror i sin tur på om *-e* kodar kön eller ej.

Urval, klassificering och metod för statistisk analys

Den statistiska analysen går ut på att klarlägga vilka faktorer som påverkar variationen. Den analysen görs endast på variationen för manlig och generisk referens. De övriga referentkategorierna utesluts av följande skäl:

- Materialet med kvinnlig referens har en *e*-frekvens som understiger de ca 5 % som rekommenderas för en analys av variationen mellan variablerna *-e* och *-a* (Håkansson 2008 s. 113). För en diskussion vad som tycks gynna *-e* för kvinnor hänvisar jag istället till Bylin 2016.

⁴ Inanimater med *-e* finns naturligtvis på webben om man googlar dem, men de allra flesta av dem jag hittade fanns i texter som var mer eller mindre identifierbara som norska.

- Anonym referens blir en ointressant kategori i detta sammanhang eftersom det framgår av tidigare forskning samt av denna studie att en tung faktor för *e*-frekvensen vid specifik individ är kön. Och för alla belägg som kategoriserats som anonyma är könet visserligen okänt för läsaren, men i de allra flesta fall sannolikt inte för skribenten. Det innebär att den statistik som skulle kunna produceras antagligen skulle vara styrd av faktorn kön – men det skulle inte gå att ta hänsyn till, eftersom den inte går att se.
- För djur, kollektiver och företag etc. har endast *e*-fall excerperats, vilket innebär att det inte finns någon variation att analysera. (Och även om *a*-fallen hade excerperats hade *e*-frekvensen med största sannolikhet understigit de 5 % som rekommenderas.)

Det är alltså bara för kategorierna manlig referens och generisk referens som en statistisk analys har gjorts, med syftet att se vilka faktorer som inverkar på valet av variablerna *-e* och *-a*. Analysen anger vilka faktorgrupper som har en statistiskt signifikant påverkan på variationen. Den inverkan anges med ett sannolikhetsvärde, som i det nedanstående gäller variabeln *-a*. Ett värde högre än 0,50 gynnar alltså *-a*, medan ett lägre värde än 0,50 missgynnar *-a*. Den intressantaste siffran är dock skillnaden mellan det högsta och det lägsta faktorvärdet i en grupp: spännvidden. Ju större spännvid, desto större påverkan antas faktorgruppen ha (Håkansson 2008 s. 108–110). Faktorgrupperna är härledda ur den tidigare forskning som refererats ovan, och har kodats med olika grader av klassificeringsvånda, som redovisas i det följande.

Gruppen *offentligt/privat* relaterar till det som beskrivits som stil, och inkluderar två faktorer: Tidningstext och Familjelivstext. Man kan förvisso diskutera hur väl beteckningen *privat* passar på ett offentligt diskussionsforum, men själva klassificeringen av belägg som tagna ur det ena eller andra materialet har inte gett upphov till någon gränsdragningsproblematik.

Stamslut härleds till de förslag som framförts om att huvudordet påverkar *e*-frekvensen, och inkluderar tre faktorer: *-a*, *-e* och övriga. Beläggen har klassificerats utifrån huvudordens stamslut, och uttalet har varit vägledande. Som stamslut på *-e* har jag alltså räknat ord vars stamslut uttalas som [ə], dvs. *kille* och *lärare* har kodats som ord med stamslut på *-e*. Ord som *rookie* och *Antoine* har kodats som övriga.

Syntaktisk funktion består av två faktorer: självständig (*den enskilde*) och attributiv användning (*den enskilde individen*), som uppges spela roll för variationen. SAG anför grammatisk ellips som en faktor, men jag har inte försökt klassificera eller gradera ellipser, utan de adjektiviska ord som

saknar substantiviskt huvudord har helt enkelt kategoriserats som självständiga.

Adjektiviskt ord relaterar också till stil, och hur många faktorer gruppen består av varierar mellan de olika analyserna av referentkategorier, eftersom adjektiva ord är olika vanliga för skilda referenttyper, och de adjektiva ord som gett få belägg slagits samman till kategorin övriga.

Vilka faktorer påverkar valet när referenten är en man?

Av de faktorer som föreslagits visade sig främst *offentlig/privat* samt *stamslut* ha en signifikant inverkan på variationen vid manlig referens, men vissa adjektiva ord verkar också kunna påverka.

Stil

Det som visar sig ha störst påverkan på *e*-frekvensen är vilken sfär texten är hämtad från, vilket framgår av att spännvidden mellan tidningstext och familjelivstext är högst, närmare bestämt 0,46.

Tabell 3. Manlig referens i attributiva fraser.

Faktorgrupp	% <i>-a</i>	sannolikhet	Antal belägg
Offentlig/privat			
Tidningstext	15,5	0,86	647
Familjeliv	60	0,40	146
<i>Spännvidd</i>		<i>0,46</i>	

Med det klarlagt blir nästa fråga varför det har så stor inverkan. En tänkbar orsak är att tidningarna är mer normenliga, och i högre utsträckning väljer det som betraktas som språkligt korrekt. Många uppfattar *-a* för en specifik manlig referent som direkt felaktigt trots att grammatik- och språkkriktighetsböcker beskriver det som korrekt, men ingen verkar uppfatta *-e* för man som ett språkfel (Bylin 2016). För manliga referenter skulle *-e* alltså vara ett säkrare val ur ett korrekthetsperspektiv. Samtidigt finns det ju variation i alla korpusens tidningar, så det kan inte handla om något medvetet språkligt val som tillämpas konsekvent på all redaktionell text.

En annan tänkbar förklaring är att frekvenskillnaden kan bero på hur man konceptualiserar de manliga referenterna som förekommer i de olika sfärerna,

så att män som offentliga personer oftare förses med *-e* än män som privatpersoner, som oftare får *-a*. Att *e*-frekvensen är högre i tidningstext ligger i linje med att *-e* historiskt inte bara kommit att förknippas med animathet och manlighet, utan också med den offentlighet som så länge varit männens värld, att *-e* har »en air av offentlighet» som Westman (2001 s. 93) har uttryckt det. Dags-tidningarnas huvuduppgift är att bevaka makt- och tjänsteutövning, och de har därmed utgjort en textvärld där män har varit, och ännu är, de vanligaste referenterna. Eftersom excerperingsmetoden har inneburit att jag sökt på adjektiviska ord, och sedan excerperat varje definit nominalfras med referens till mänsklig individ så har jag också kunnat se hur ofta män respektive kvinnor refereras till med dessa adjektiv. Det skiljer sig visserligen åt beroende på det adjektiviska ordet (*ungersk* gav t.ex. nästan uteslutande manliga referenter, medan *utsatt* gav betydligt högre andel kvinnliga), men räknat på samtliga adjektiviska ord utgör män över två tredjedelar (73 %) av de könsspecificerade referenterna i tidningsbeläggen, men endast hälften (49 %) av dem i Familjelivsbeläggen. Resultaten åskådliggörs i tabell 4.

Tabell 4. Kvinnliga och manliga referenters andel av nominalfraserna med könsspecifik referens.

	Procentandel kvinnliga ref.	Procentandel manliga ref.	Totalt antal könsspec. ref.
Tidningstext	27	73	998
Familjeliv	51	49	300

Även om siffrorna kan variera beroende på vilka adjektiv man väljer, ligger siffrorna för tidningstext i samklang med rapporten *Räkna med kvinnor!* (Edström m.fl. 2012 s. 11) som påpekar att »[f]örhållandet två tredjedelar män och en tredjedel kvinnor som nyhetssubjekt förefaller vara stabilt i Sverige sedan åtminstone 15 år». Även Andersson Odén (2005 s. 43) fann ett liknande mönster, med ca 75 % män i regionala och lokala tidningar. Tidningstexter är alltså – med flera olika räknemetoder – till största delen de manliga referenternas värld, och det finns knappast anledning att tro att de var färre förr. Därmed har också *-e* varit högfrekvent i tidningstexter, och kommit att associeras till denna typ av text, liksom till män i deras professionella roller.

På det mer *a*-benägna Familjeliv utgör män ungefär hälften av referenterna. Där diskuteras också mestadels det vardagliga livet och skribenterna refererar till män i deras roller som privatpersoner, dvs. som pappor, vänner, söner och sambor.

Offentlighetseffekten kan associeras till Tegnér's formulering om att adjektiv från högre stilarter inte vet av »något hvardagslag; de bära alltid stor uniform,

och ett simpelt -a (vid maskuliner) kan därför icke anstå dem», medan andra adjektiv har »ett anspråkslöst hvardagstycke, som bäst förliker sig med -a». (1892 s. 361) Tegnér betonade attributets stilvärde, men *adjektiviskt ord* ger inga entydiga resultat i denna undersökning. För att separera *adjektiviskt ord* från *offentligt/privat* analyserades materialen var för sig. I Familjeliv gav *adjektiviskt ord* ingen statistiskt signifikant effekt, men i tidningstext var skillnaden signifikant och spännvidden 0,36.

Tabell 5. Det adjektiviska ordet i tidningstext.

Faktorgrupp	% -a	Sannolikhet	Antal belägg
Adjektiviskt ord			
överlägsen	7	0,69	70
tapper	8	0,66	61
svensk	13	0,55	112
ungersk	15	0,50	129
övriga	15	0,50	114
yngst	19	0,43	137
ny	26	0,33	103
<i>Spännvidd</i>		<i>0,36</i>	

Som framgår av tabellen är det då främst *överlägsen* och *tapper* som är *e*-benägna och *ny* som är *a*-benäget, medan resten av de adjektiviska orden inte varierar särskilt mycket. Det kan dock bero på att de adjektiviska orden mer eller mindre kommer ur samma stilregister. Ett av de ord som avviker mest är just *tapper*, som också är det ord som kanske lättast associeras till högtidlighet och historiska manliga referentmönster. Det verkar alltså som att vissa adjektiv kan vara mer eller mindre *e*-benägna vid manlig referens, och det är också fullt tänkbart att ett mer stilmässigt varierat urval skulle ha resulterat i en större effekt.

För att återknyta till diskussionen om hur det som kallats *stil* ska förstås i termer av *e*-gynnande faktor, så tolkar jag siffrorna som att vissa adjektiviska ord kan påverka, men att det i första hand är textens sociala sammanhang, genre, sfär (eller hur man nu vill avgränsa och beteckna det), som samvarierar med *e*-frekvensen vid manlig referens, och att det har ett samband med hur referenterna konceptualiseras som offentliga eller privata personer.

Huvudordet och dess stamslut

Spännvidden mellan stamslut på -a och -e ligger på 0,28, vilket innebär att det påverkar variationen, om än inte så starkt.

Tabell 6. Manlig referens i attributiva fraser.

Faktorgrupp	% -a	sannolikhet	Antal belägg
Stamslut			
-a	41	0,72	44
-övriga	25	0,52	460
-e	19	0,44	289
<i>Spännvidd</i>		0,28	

Ovan diskuterades olika tänkbara anledningar till att stamslut skulle påverka *e*-frekvensen, och för att avgöra vad som verkar troligast krävs en närmare analys av huvudorden bakom siffrorna. Orden med stamslut på *-a* har en *a*-frekvens på 41 %, och de 41 procenten utgörs av totalt 18 st belägg, där huvudorden är av följande typer:

- 9 har *stjärna* som efterled, typ *den ungerska landslagsstjärnan*
- 3 st har *räkneord* som efterled, typ *den svenska världsfemman*
- 5 st *pappa*
- 1 st *människa*.

De flesta ord med stamslut på *-a* som får *-a* på attributet är alltså substantiv i överförd betydelse, plus ett fall av *människa*, som alla normeras mot *-a* (Hultman 2003 s. 89, Språkriktighetsboken 2005 s. 91–93). De återstående fem beläggen har *pappa* som huvudord, som förvisso slutar på *-a*, men också kan länkas till tendensen att män oftare får *-a* när de omtalas som privatpersoner. Så att huvudord med stamslut på *-a* oftare får *-a* än andra huvudord verkar bero på att de huvudorden i de flesta fall är överförda personbeteckningar, eller beteckningar för män som privatpersoner, snarare än på att någon generell fonologisk eller morfologisk tendens skulle vara verksam.

Undersökningen visar alltså att huvudordet i en attributiv fras kan utgöra en faktor på så sätt att vissa huvudord starkt gynnar *-a*. Att det är så beror sannolikt på lexemspecifika, historiska användningsmönster, eller att de betecknar män som privatpersoner som *pappa*. Även om femininum i fornsvenska är en förklaring som skulle täcka *-stjärna* och *människa*, så finns det en mer aktuell förklaring som visserligen inte täcker det enda fallet *människa*, men såväl *-stjärna* som siffersubstantiven. De huvudorden har primärt använts om inanimater och normeras mot *-a* idag. Min tolkning av det är alltså att man då väljer *-a* för att huvudordet är associerat till inanimathet (eller möjligen för att språkvårdare uppfattar huvudordet som associerat till inanimathet), och inte *-e* för att referenten är en man. Därmed kan man förstå dessa *a*:n som en sorts kongruens med begreppet, och inte med referenten.

Syntaktisk funktion

En faktorgrupp som inte påverkade variationen på något statistiskt signifikant sätt var syntaktisk funktion. Det innebär alltså att självständig eller attributiv användning inte inverkar på valet av *-a* eller *-e* när referensen är manlig.

Regional varietet

Regional variation har inte gått att undersöka i material från tidningar eller på Familjeliv. Istället har jag här använt Mikael Parkvalls⁵ metod för dialektkartor (Parkvall 2012 s. 22–27), som innebär att man samlar belägg från bloggar där bloggaren uppger ort. Sedan kategoriseras beläggen utifrån 10 olika indelningsprinciper (postnummer, län, tidningsdistribution m.fl.) som läggs över varandra. Då kan ett regionalt mönster framträda. Metoden är naturligtvis inte utan svagheter, eftersom man inte vet om bloggaren uppger sin uppväxtort, eller sin nuvarande bostadsort efter ett långt liv av flyttar. Trots denna osäkerhet har metoden gett tydliga regionala mönster vid flera av Parkvalls undersökningar, som kartan i figur 2 över *förste/första* i datumangivelser, som *förste januari*. (För fler av Parkvalls dialektkartor, se <http://lingvistbloggen.ling.su.se>)

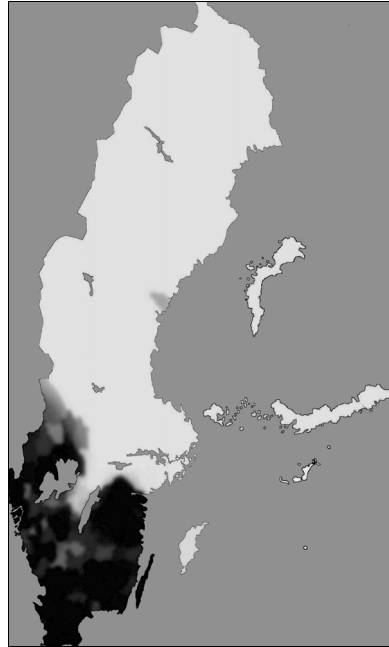
Beläggen till denna undersökning har samlats in på samma sätt. Jag har sökt på *nye/nya kille*, *äldste/äldsta son*, *yngste/yngsta bror* etc., för att få träffar med manlig referens. Så har jag excerperat 500 belägg med *-e* och 500 belägg med *-a* från bloggar där bloggaren fyllt i *ort/plats*. Parkvall har sedan, med samma metod som han använt för *första januari vs förste januari*, skapat en karta utifrån de belägg jag samlat in, och den utgör figur 3.

Som framgår av figur 3 bildas inget entydigt mönster. Även om man kan se en svartare tendens söderut finns det flera fläckar av grått där, liksom områden av svart och grått i södra Norrland. Att regional tillhörighet skulle vara en *e*-faktor att räkna med i skriftspråk återstår alltså att bevisa.

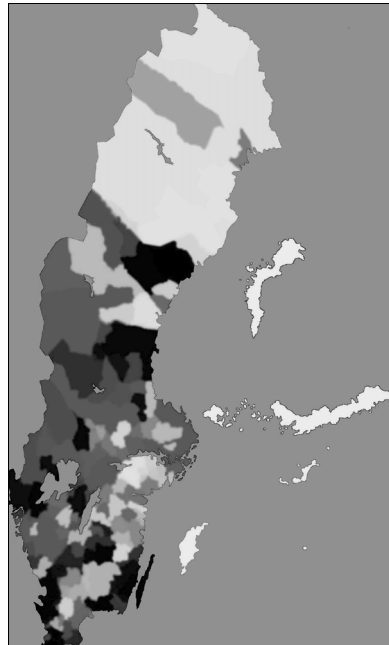
Vilka faktorer påverkar valet när referenten är en generisk individ?

Totalt 455 belägg hade generisk referens. Den statistiska analysen visade att syntaktisk funktion hade signifikant inverkan, vilket framgår av tabell 7.

⁵ Tack till Mikael Parkvall som instruerat mig i metoden och tillverkat kartan.

Figur 2. Förste januari vs första januari. Svart representerar mer än 60 % -e, grått mellan 40 och 60 % -e, och vitt mindre än 40 % -e.

Figur 3. Karta över bloggare som använt -e eller -a vid manlig referens. Svart representerar mer än 60 % -e, grått mellan 40 och 60 % -e, och vitt mindre än 40 % -e.

Tabell 7. Generisk referens.

Faktorgrupp	% -a	Sannolikhet	Antal belägg
Syntaktisk funktion			
Självständiga	32	0,28	273
Attributiva	63	0,80	182
<i>Spännvidd</i>		0,52	

Syntaktisk funktion

Spännvidden 0,52 tyder på att syntaktisk funktion har påtaglig betydelse, vilket också stämmer med tidigare beskrivningar. Som väntat gynnar attributiv funktion *-a*, medan självständig funktion gynnar *-e*. Skillnaden är dock mindre än man kunde förvänta sig efter att ha läst beskrivningarna i litteraturen. Till exempel SAG beskriver *-e* som »åtminstone i skriftspråk obligatoriskt» vid självständig användning (1999:2 s. 228), men i denna undersökning är det ändå 32 % av de självständigt använda adjektiviska orden med generisk referens som har *-a*, vilket inte är någon försumbar andel.

Eftersom det är så stor skillnad i variationsmönstren så analyseras självständiga och attributiva användningar nedan var och en för sig.

Självständiga användningar

De faktorgrupper som har statistiskt signifikant inverkan på självständiga användningar med generisk referens är främst *adjektiviskt ord*, men även *offentligt/privat* har viss inverkan (se tabell 8).

Tabell 8. Självständiga användningar med generisk referens.

Faktorgrupp	% -a	Sannolikhet	Antal belägg
Adjektiviskt ord			
anställd	15	0,36	78
enskild	8	0,19	96
utsatt	67	0,87	95
överlägsen	50	0,79	4
<i>spännvidd</i>		0,68	
Offentligt/privat			
Familjeliv		0,64	74
tidningstext		0,45	199
<i>Spännvidd</i>		0,19	

Det adjektiviska ordet framstår alltså här som den främsta faktorn, med en spännvidd på 0,68. Mycket få av de adjektiv som excerperades förekom i själv-

ständig användning med generisk referens, varför endast två adjektiv och två particip är med i denna del av materialet. Och de visar sig alltså ha lexemspecifika *a*- och *e*-frekvenser.

För självständiga användningar är Familjeliv något mer *a*-benäget, men inte alls så starkt som vid manlig referens. Som framgår av tabell 8 är spännvidden 0,19, att jämföra med 0,46 vid manlig referens. Om man ser den stora spännvidden vid manlig referens som en effekt av hur man konceptualiserar referenten, är det inte förvånande att generiska referenter, som är abstrakta, inte följer samma mönster. En viss effekt har dock *offentligt/privat* ändå, vilket möjligen kan tolkas som ett tecken på att *-e* är mer associerat till offentligheten än *-a*, oavsett referens.

Attributiva användningar

Också vid attributiva användningar är det färre adjektiviska ord som används i generiska nominalfraser. Vanligast är *enskild* och *utsatt*, och resten har slagits samman i kategorin *övriga*. De attributiva beläggen med generisk referens från Familjeliv var endast tio stycken, varför ingen analys av *offentlig/privat* har gjorts. Endast faktorgrupperna *adjektiviskt ord* och *stamslut* på huvudordet har alltså prövats.

Tabell 9. Attributiva användningar med generisk referens.

Faktorgrupp	% -a	Sannolikhet	Antal belägg
attribut			
enskild	54	0,34	122
utsatt	98	0,92	40
övriga	45	0,31	20
<i>spännvidd</i>		<i>0,61</i>	
stamslut			
-a	95	0,24	39
-x	61	0,41	107
-e	33	0,88	36
<i>Spännvidd</i>		<i>0,64</i>	

Även för attributiva belägg har det adjektiviska ordet betydelse, så att *utsatt* styr mer mot *-a* än *enskild*, såväl i attributiv användning som i självständig. De båda adjektivens generiska användningsmönster liknar i övrigt varandra på så sätt att båda har *person*, *individ*, *människa* och *elev* som frekventa huvudord, men de har ändå mycket olika *e*- och *a*-frekvenser som därmed framstår som styrda av det adjektiviska ordet.

Även huvudordet har betydelse, vilket framgår av faktorgruppen stamslut. Där återkommer *människa* som ett speciellt huvudord. De ord som både har stamslut på *-a* och attribut på *-a* är alla fall av *den enskilda människan* eller *den utsatta människan*. Av de 24 belägg som slutar på *-e* och har stamslut på *-e* slutar 20 på *-are*, vilket betyder att morfemet skulle kunna styra mot *-e*, i enlighet med Källströms antagande (1993 s. 81). Samtidigt ska det påpekas att 10 av de 12 ord som har stamslut på *-e* och attribut på *-a* också är *-are*-ord, så *-are* uppvisar inte alls samma klara mönster som t.ex. *stjärna* och *människa*.

Variationens tillstånd

Kartläggningen av *e*-formens distribution och tolkningen av dess semantik ger vid handen att animathet fungerar som den yttersta ringen kring betydelsen, och animathet impliceras också genom betydelsen 'manligt kön'. Att animathet är det mest basala villkoret framgår av att olika typer av animata icke-män, som kvinnor, kollektiver och djur av båda könen förekommer som referenter vid *e*-böjning, medan inanimater helt lyser med sin frånvaro i denna undersökning.

Den statistiska analysen visade att *a*- och *e*-frekvensen vid manlig referens påverkas av tre olika faktorer. Adjektiven från tidningstext var oftare *e*-böjda än adjektiven från diskussionsforumet Familjeliv, och adjektiviskt *-a* för män var vanligare om huvudordet i nominalfrasen också slutade på *-a*. I tidningstext gav de adjektiviska orden visst utslag vid manlig referens, men i Familjeliv gav de ingen signifikant effekt. Regional variation vid manlig referens undersöktes i bloggtexter och resultatet redovisades i form av en dialektkarta, som inte gav något stöd åt tanken att *-e* skulle vara starkt regionalt styrt i skriftspråk, åtminstone inte *-e* vid manlig referens i attributiva fraser.

Mönstret vid generisk referens skiljer sig tydligt från det mönster som manlig referens uppvisade. Om de generiska beläggen kom från tidningstext eller Familjelivstext visade sig visserligen ha en liten effekt på variationen vid självständigt använda adjektiv, och i attributiva generiska nominalfraser visade sig huvudordets stamslut inverka. Men de faktorer som visade starkast samband med *-a* och *-e* vid generisk referens var om adjektivet användes attributivt eller självständigt, samt vilket det adjektiviska ordet var.

Att faktorerna ger skilda utslag i de två referentkategorierna antas här bero på de semantiska skillnaderna mellan dem. Konceptualiseringen av den individuella referenten verkar spela huvudrollen vid specifik referens, medan gene-

risk refens, där konceptualiseringen av referenten rimligtvis är mer abstrakt, ger större utrymme åt syntaktiska och lexikala faktorer.

Mönstret för manlig referens förklaras också utifrån analysen av *-e* som ett offentlighetsmorfem, dvs. att *-e* som maskulinmarkör också kommit att associeras till offentlighetens och arbetslivets texter, eftersom män länge varit – och ännu är – de vanligaste referenterna i dem. Det antas vara orsaken till att tidningstexter är mer *e*-benägna generellt, och särskilt *e*-benägna då manliga referenter omtalas och konceptualiseras som yrkesverksamma, eller som innehavare av offentliga maktpositioner. Och omvänt till att Familjelivstexter, där män utgör hälften av referenterna och omtalas som privatpersoner, är mer *a*-benägna. Detta stämmer också med den tendens som kan ses i användningen av *-e* för kvinnor, eftersom offentlighet, yrkesverksamhet och formell makt verkar gynna *-e* även för kvinnliga referenter (Bylin 2016).

Vid manlig referens styrs alltså variationen främst av semantiska eller pragmatiska faktorer, som referentens egenskaper. Den generella koppling jag gör mellan *-e* och offentlighet respektive *-a* och privatliv, kan beskrivas som en stilkonvention med pragmatisk grund i form av historiska referentmönster, mönster som jag också tror ligger bakom enstaka adjektiviska ords *e*-benägenhet. Att stamslut på *-a* ofta ger adjektiv på *-a* vid manlig referens klassificeras här som en begreppslig semantisk aspekt, dvs. som en böjning efter betydelsen av substantivet snarare än efter referentens egenskaper. Huvudord som *stjärna* och *femma* har ju tidigare använts för inanimata referenter, och att de nu styr mot *-a* beskrivs som en böjning efter den historiskt konventionaliserade kärnbetydelsen av ordet. Analysen pekar därmed på att formval vid semantisk kongruens kan göras utifrån begreppet såväl som utifrån egenskaper hos referenten (jfr Dahl 2000b s. 107–111, Bylin 2016).

Denna studie avgör på intet sätt frågan om huruvida svenskan ska analyseras som ett språk med både ett grammatiskt och ett semantiskt genussystem, eller som ett språk med ett enda system där såväl formella som semantiska faktorer påverkar. Däremot visar den att den adjektiviska *a*- och *e*-böjningen är ett fenomen där såväl formella som semantiska och pragmatiska faktorer har betydelse, liksom att en analys som skiljer mellan begrepp och referens kan bidra till förståelsen av variationer inom det vi kallar semantisk kongruens.

Den adjektiviska *a*- och *e*-böjningens ofta påtalade komplexitet beror till stor del på att faktorerna inverkar på olika sätt vid skilda referentkategorier, och mönstret kompliceras ytterligare av några lexemspecifika tendenser. Historiskt sett står det klart att systemet har förändrats sedan 1500-talet, främst genom att kontexterna där variationen är möjlig inskränkts och genom att effekterna av

kasussystemet klingat av. Däremot verkar systemet inte ha förändrats nämnvärt sedan Telemann 1666 eller ens sedan Tegnér 1892. Det finns fortfarande variation vid manlig och generisk referens, och marginellt vid kvinnlig referens. Den tendens att ibland använda *-e* om djur som Tegnér beskrev existerar än idag, liksom kopplingen mellan högre stil eller offentlighet och *-e*. Det är naturligtvis sannolikt att frekvenserna har förändrats något, men grunddragen i variationen verkar vara desamma. Inte sällan antas det att komplexiteten i, och osäkerheten kring, variationen mellan *-a* och *-e* tyder på en pågående förändring (se Hornscheidt 2000 s. 354, Språkriktighetsboken 2005 s. 89, Bylin u. u.), men när denna undersöknings resultat jämförs med tidigare beskrivningar av *-a* och *-e*, framträder snarare bilden av ett anmärkningsvärt seglivat variationstillstånd.

Litteratur

- Andersson, Erik, 2000: How many gender categories are there in Swedish? I: Gender in Grammar and Cognition. I. Approaches to Gender, red. av Barbara Unterbeck m.fl. Berlin: Mouton de Gruyter. S. 545–559.
- Andersson Odén, Tomas, 2005: 2004 års publicistiska bokslut. Del 1. Om tidningars redaktioner och innehåll. Göteborg: Institutionen för Journalistik och Masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Bylin, Maria, 2016: Den s.k. sexusböjningen. I: Svenskans beskrivning 34. Förhandlingar vid Trettiofjärde sammankomsten. Lund 22–24 oktober 2014, red. av Anna W. Gustafsson, Lisa Holm, Katarina Lundin, Henrik Rahm & Mechtild Tronnier. Lund: Lunds universitet. S. 119–132.
- Bylin, Maria, u. u.: Den otidsenliga böjningen. I: Konferensvolymen för Språk och kön 2016.
- Corbett, Greville G., 1991: Gender. Cambridge: Cambridge University Press.
- Corbett, Greville G., 2006: Agreement. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dahl, Östen, 2000a: Elementary gender distinctions. I: Gender in Grammar and Cognition. I. Approaches to Gender, red. av Barbara Unterbeck m.fl. Berlin: Mouton de Gruyter. S. 577–594.
- Dahl, Östen, 2000b: Animacy and the notion of semantic gender. I: Gender in Grammar and Cognition. I. Approaches to Gender, red. av Barbara Unterbeck m.fl. Berlin: Mouton de Gruyter. S. 99–115.
- Davidsson, Herbert, 1990: Han hon den. Genusutvecklingen i svenskan under nysvensk tid. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 45.) Lund: Lund University Press.
- Edström, Maria, Jacobson, Maria & Lindsten, Simone, 2012: Räkna med kvinnor! Sverige. Global Media monitoring Project 2010. Nationell rapport. <http://www.alltarmojligt.se/images/aam/publikationer/raknamedkvinnor10.pdf>. Hämtad den 28 oktober 2015.
- Enger, Hans Olov, 2013: Scandinavian pancake sentences revisited. I: Nordic Journal of Linguistics 36. S. 275–301.

- Hornscheidt, Antje, 2000: Linguistic and public attitudes towards gender in Swedish. I: Gender Across Languages: The Linguistic Representation of Women and Men Vol. 3, red. av Marlis Hellinger & Hadumod Bussman. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. S. 339–368.
- Hultman, Tor G., 2003: Svenska Akademiens språklära. Stockholm: Svenska Akademien.
- Håkansson, David, 2008: Syntaktisk variation och förändring. En studie av subjektlösa satser i fornsvenska. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 64.) Lund: Lunds universitet, Språk- och litteraturcentrum.
- Josefsson, Gunlög, 2009: Peas and Pancakes: On apparent disagreement and (null) light verbs in Swedish. I: Nordic Journal of Linguistics 32. S. 35–72.
- Josefsson, Gunlög, 2014: Scandinavian gender and pancake sentences: A reply to Hans-Olav Enger, I: Nordic Journal of Linguistics 37. S. 431–449.
- Källström, Roger, 1993: Kongruens i svenskan. (Nordistica Gothoburgensia. 16.) Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Larsson, Ida, 2004: Språk i förändring. Adjektivändelserna -a och -s från fornsvenska till nysvenska. (Meddelanden från Institutionen för svenska språket 49) Göteborg: Göteborgs universitet.
- Ledin, Per & Lyngfelt, Benjamin, 2013: Olika *hen*-syn. Om bruket av *hen* i bloggar, tidningstexter och studentuppsatser. I: Språk och stil NF 23. S. 141–174.
- Milles, Karin, 2008: Jämställt språk. En handbok i att skriva och tala jämställt. Stockholm: Nordstedts akademiska förlag.
- Parkvall, Mikael, 2012: Här går gränsen! I: Språktidningen nr 6. S. 20–27.
- Prytz, Johanna, 2000: SAG:s behandling av substantiverade adjektiv. I: Att använda SAG. 29 uppsatser av Svenska Akademiens grammatik, utg. av Elisabet Engdahl & Kerstin Norén (Meddelanden från Institutionen för svenska språket. 33.) Göteborg: Göteborgs universitet.
- SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: Svenska Akademiens grammatik. 1–4. Stockholm: Svenska Akademien.
- Santesson, Lillemor 1986. Tryckt hos Salvius. En undersökning om språkvården på ett 1700-talstryckeri med särskild hänsyn till ortografi och morfologi. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 37.) Lund: Lund University Press.
- Språkriktighetsboken 2005: Utarbetad av Svenska språknämnden. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 93) Stockholm: Nordstedts akademiska förlag.
- Ståhle, Carl Ivar, 1979: Svaga maskuliner i nysvenskan. Ett stycke svensk språk- och språkvårdshistoria. I: Språknorm och språkform. En bok till Bertil Molde på 60-årsdagen den 16 september. Stockholm: Esselte studium. S. 103–235.
- Svenska skrivregler 1991: Utg. av Svenska språknämnden. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Svenska skrivregler 2000: Utg. av Svenska språknämnden. Stockholm: Liber.
- Svenska skrivregler 2008: Utg. av Språkrådet. Stockholm: Liber.
- Tegnér, Esaias, 1892: Om genus i svenskan. (Svenska Akademiens handlingar 6.) Stockholm: Kungl. Boktryckeriet P. A. Nordstedt & söner.
- Teleman, Ulf, 1965: Svenskans genusmorfem. I: Arkiv för nordisk filologi 80. S. 217–230.

- Teleman, Ulf, 1987: Hur många genus finns det i svenskan? I: Grammatik på villovägar, red. av Ulf Teleman. Stockholm: Almqvist & Wiksell. S. 106–114.
- Wessén, Elias, 1962: Svensk språkhistoria. I. Ljudlära och ordböjningslära. (Sjätte upplagan.) Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Westman, Margareta, 2001: Språkets myller. Stockholm: Nordstedts Ordbok.

Vem tycker om *hen*?

Av ANNA LINDQVIST, MARIE GUSTAFSSON SENDÉN och EMMA BÄCK

Abstract

Lindqvist, Anna, anna.lindqvist@psy.lu.se, Ph.D., Department of Psychology, Lund University; *Gustafsson Sendén, Marie*, mgu@psychology.su.se, Ph.D., Department of Psychology, Stockholm University; *Bäck, Emma Aurora*, emma.back@psy.gu.se, Ph.D., Department of Psychology, Gothenburg University: "Who likes *hen*?". *Språk och stil* NF 26, 2016, pp. 101–129.

Swedish is the first language that has a gender-neutral third-person singular pronoun, *hen*, that has spread from transgender and queer communities to the broader society and now exists in parallel with the two traditional gendered pronouns representing 'she' and 'he'. Many strong emotions have arisen during this process, both for and against *hen*. This study aims at analyzing what background factors may explain the attitudes towards *hen*. In total, 240 individuals participated in our online questionnaire where they indicated their attitude towards *hen*, as well as responded to questions assessing attitudes towards sexist language (i.e. gender discriminating language), modern sexism (i.e. the belief that gender-discrimination is no longer an issue), political views (from left to right), interest in gender issues and their identification with their own gender identity. The results show no gender difference in attitudes towards *hen*, but participants strongly identifying themselves with their gender identity had a tendency to be more negative towards the word. Political view was not a significant predictor. However, participants with sexist attitudes had a tendency to dislike *hen*, whereas those who were interested in gender issues and were negative towards sexist language had a tendency to like the word. Finally, younger age implied a stronger tendency to like *hen*.

Keywords: Swedish, gender-neutral pronoun, nonsexist language, feminist language planning, sexism, attitudes towards sexist language, non-binary gender identity.

1. Inledning

Redan år 1966 föreslog Rolf Dunås i en språkspalt i Upsala Nya Tidning att svenskan skulle införa ett könsneutralt tredje personligt pronomen – *hen* – inspirerat av finskans redan existerande könsneutrala pronomen *hän*. År 1994 plockades ordet upp igen, den här gången i Svenska Dagbladet av språkforskaren Hans Karlgren (Björkman 2012). Det skulle dock dröja till början av 2010-talet innan ordet fick ordentligt fäste i det svenska språket. År 2015 kom

hen med i Svenska Akademiens ordlista över svenska språket (SAOL), vars fjortonde upplaga lanserades av förlaget Norstedts med parollen »*Hen* är här nu» (Gabrielsson 2015). Den här studien undersöker vilka individuella faktorer som kan förklara vem som tycker om *hen*.

Hens väg till SAOL har varken varit rak eller oproblematisk. Sällan har ett nyord fått så mycket uppmärksamhet som *hen*, och offentliga personer har uttalat sig både för och emot ordets användning (se t.ex. Milles 2013 för en genomgång). Trots att många anser att *hen* är ett praktiskt ord att använda generiskt, så har diskussionerna främst rört en könsöverskridande användning. Attityderna till användandet av *hen* har varit, och är fortfarande, både positiva och negativa, men framför allt starka (Gustafsson Sendén m.fl. 2015). Både bland förespråkare av och motståndare till ordet finns föreställningen att *hen* kan förändra uppfattningar om kvinnligt och manligt (Wojahn 2015). Bland annat ifrågasätts hela den binära synen på kön och genus som två tydligt separerade kategorier, genom att *hen* även öppnar upp för könsidentiteter och genuspraktiker mellan och bortom könsdikotomin kvinna/man. Huruvida detta är önskvärt eller ej är en fråga där åsikterna går isär. I laddade mediala diskussioner har föräldrars användning av *hen* till sina barn jämförts med barnmisshandel (se t.ex. Dalén 2012), medan förespråkare för ordet menat att *hen*-användningen snarare kan bidra till ökad jämställdhet (se t.ex. Lagerwall 2012).

I den här artikeln är vi intresserade av att undersöka vilka bakgrundsfaktorer som kan förklara människors inställning till *hen*. Syftet med studien är därmed att analysera vad som påverkar attityderna till *hen*. Vilka tycker om ordet och vilka ogillar det? Till exempel undersöker vi betydelsen av könstillhörighet, könsidentitet, ålder, politisk inställning liksom andra attityder relaterade till jämställdhet.

1.1 Disposition

Artikeln börjar med en genomgång av hur språk (re-)producerar genus, med särskilt fokus på så kallad manlig bias, det vill säga tendensen att omedvetet tolka det/den icke definierade som manligt. Därefter ges exempel på hur feministisk språkplanering, eller språkaktivism, använts för att genom språket aktivt motverka denna manliga bias. Efter det presenteras svenskans nya könsneutrala och ickebinära personliga pronomen i tredje person singular – *hen* – som kanske är det just nu mest spridda och kända ord i svenskan som har en språkaktivistisk bakgrund. Sedan presenteras vilka bakgrundsfaktorer som ti-

digare forskning har identifierat som viktiga för att förklara människors olika attityder till feministisk språkplanering. Artikeln avslutar vi med att empiriskt visa vilka av dessa bakgrundsfaktorer som kan förklara just attityderna till *hen*, med förhoppningen att kunna besvara frågan: Vem tycker om *hen*?

2. Språk och genus

Språket ses som ett viktigt verktyg för att producera och reproducera föreställningar kring genus¹ exempelvis med avseende på vilka genusidentiteter som finns tillgängliga eller vad som förknippas med kvinnlighet respektive manlighet (Stahlberg m.fl. 2007). I detta skapande av genus implicerar språket att »kön» är binärt och därmed utgörs av begreppsparat kvinna/man (Ansara & Hegarty 2013), en dikotomi som innebär att något antingen är kvinnligt *eller* manligt (Carrera m.fl. 2012).

Att språket är ett verktyg för (re-)produktion av stereotypa och normativa genuskonstruktioner innebär också att det antas kunna användas för att motverka dessa, något som efterfrågas av en del språkforskare (se t.ex. Hornscheidt 2015; Wayne 2004). Vi kommer här att exemplifiera hur språket idag inte kan betraktas som jämlikt med avseende på genus, samt gå igenom några av de försök som gjorts för att använda språket som verktyg för att nå ökad jämställdhet. Avsikten är att avsnitt 2 därigenom kan utgöra ett fundament för den fortsatta diskussionen om *hen*, som presenteras mer utförligt i avsnitt 3.

2.1 Manlig bias i språket: Omedvetna associationer till manlighet

Tidigare forskning om språk och genus har i flertalet språk påvisat tydliga tendenser till så kallad androcentrism, vilket avser tendensen att det manliga på lexikal nivå ofta utgör normen (se t.ex. Hegarty & Buechel 2006 för en definition). Detta antas i sin tur på ett omedvetet plan påverka människor att oftare associera ord som är avsedda att vara könsneutrala eller generiska till män och manlighet än till andra könsidentiteter. Inom psykologin kallas sådana associationer för *bias*, vilket kan översättas som »omedvetna systematiska feltolkningar».

¹ Med »genus» avses här socialt genus, snarare än grammatiskt genus.

Ord som lexikalt implicerar en manlig bias (s.k. *male bias*; se t.ex. Gustafsson Sendén m.fl. 2015; Lenton m.fl. 2009; McKelvie & Waterhouse 2005) är till exempel svenskans *människa*, *man* (som allmänt indefinit pronomen), *talman* liksom engelskans *humanity* (i betydelsen 'mänsklighet') och *man* (i betydelsen 'människa'). De här orden härstammar etymologiskt från ordet *man*, och även om orden inte längre explicit förknippas med män, så gör de alltså det implicit. I flera språk (t.ex. tyska och franska) prioriteras dessutom manlighet explicit, exempelvis används maskulinum i plural för att beskriva en grupp av individer så fort minst en av dessa är man (Sarrasin m.fl. 2012; Stahlberg m.fl. 2007). I språk där substantiv har grammatiskt genus (femininum och maskulinum) utgör den maskulina pluralformen normen. Detta stämmer även med några få exempel i svenskan där ett yrke kan böjas efter innehavarens (binära) kön, till exempel skådespelerska/skådespelare. Den ursprungligen manliga formen kan användas för vilken skådespelare som helst oavsett kön, och den manliga formen används alltid i plural om inte hela gruppen är skådespelerskor. Maskulinum kan alltså beteckna vem som helst oavsett könsidentitet, medan femininum alltid betecknar en kvinna.

Denna androcentrism har också inneburit att även vid aktiva försök att göra språket könsneutralt fortsätter människor att associera så kallade neutrala former till manlighet. Ett sådant exempel finns i engelskan: När det könsneutrala pronomenet för tredje person plural – *they* – används som ett könsneutralt pronomen för tredje person singular (vilket delvis kan ses som en motsvarighet till *hen*; Gastil 1990; Strahan 2008), associeras ordet oftast till manligt genus. Samma sak har visat sig i såväl engelskan som svenskan för ord som *person*, *författare* och andra neutrala personbeteckningar (Bäck m.fl. 2015; Douglas & Sutton 2014; Stahlberg m.fl. 2007), och gäller framför allt om kontexten inte starkt antyder något annat.

2.2 Strategier för att motverka manlig bias

Feministisk språkplanering, eller språkaktivism, har länge och med olika medel verkat för att minska manlig bias i språket. Ett sätt är att ta bort existerande dubbelformer, såsom *lärarinnalärare*, och låta den historiskt manliga formen *lärare* bli en allmän form som betecknar samtliga omtalade lärare oavsett könsidentitet. En generisk användning av en tidigare maskulin ordform gör dock att ordet fortfarande kan bli föremål för manlig bias, där de flesta tänker på en man när de möter ordet *lärare* (Gabriel m.fl. 2008). Ett annat sätt har varit

att byta ut tidigare könade begrepp mot könsneutrala sådana, till exempel att byta ut *städerska* mot *lokalvårdare* (Milles 2013).

En motsatt strategi är att införa dubbelformer genom att inkludera femininformen av existerande ord, i stället för att bara ha maskulin generisk form (Budziszewska m.fl. 2014; Merkel m.fl. 2012). Den här språkplaneringen är vanligast i språk med grammatiskt genus hos substantiv (t.ex. polska, tyska, franska). Dubbelformer tenderar dock att falla offer för androcentrism, där personer som beskrivs med den manliga formen får mer positiva bedömningar än personer som beskrivs med den kvinnliga formen (Budziszewska m.fl. 2014; Formanowicz m.fl. 2013; Merkel m.fl. 2012). I polskan har det även visats att när nya former har införts blir kvinnor som benämns med den kvinnliga formen lägre värderade med avseende på kompetens än om de benämns med den manliga formen (Formanowicz m.fl. 2013). Det betyder att språkreformer kan ha negativa effekter för enskilda individer, åtminstone under en övergångstid. Samtidigt har motsatsen senare visat sig i språk där dubbla former har blivit standard. I tyskan bedöms numera en kvinna som benämns med en feminin yrkestitel högre än om hon benämns med den ursprungliga maskulina formen (Formanowicz m.fl. 2015). Vilka effekter beteckningar får på bedömningar tycks därför ha samband med om det nya ordet har blivit norm eller inte.

När det gäller pronomen har ett förslag varit att använda *han/hon* eller *hon/han* som ett könsneutralt alternativ (Stahlberg m.fl. 2007). Visserligen verkar användningen av dubbla pronomen i större utsträckning leda till könsbalanserade associationer än då enbart *han* används som allmän form (Romaine 2001; Stahlberg m.fl. 2007), men trots det tycks den vanligaste associationen av *han/hon* fortfarande vara till manligt genus, åtminstone i svenskan (Wojahn 2013). Dessutom tenderar dubbla pronomen att associeras till det ord som står först, vilket enligt normen oftast är den maskulina formen, något som alltså än en gång ökar risken för manlig bias (Hegarty & Buechel 2006; Hegarty m.fl. 2011; Kahneman & Miller 1986). Därtill har både feminiseringsstrategin och användningen av dubbla pronomen nackdelen att de förutsätter en könsdikotomi och därmed exkluderar ickebinära individer (jfr Carrera m.fl. 2012).

Sammanfattningsvis kan vi se att tidigare språkreformer med syftet att reducera manlig bias och androcentrism i språket inte verkar ha fått önskade konsekvenser. En idé med *hen* är dock att ordet inte bara syftar till att inkludera kvinnor i ett språk med manlig bias, utan att ordet även kan användas för att inkludera samtliga individer oavsett könsidentitet (se t.ex. Ledin & Lyngfelt

2013; Milles 2013 för en diskussion). Dessutom finns en möjlighet att *hen* i mindre utsträckning riskerar att bli utsatt för manlig bias, vilket tidigare forskning antyder (Bäck m.fl. 2015). Den feministiska språkplanering som banat väg för *hen* har därmed inte längre syftet att synliggöra kvinnor i relation till män, utan har snarare ett syfte vidgat till att ifrågasätta hela den binära könsdikotomin i språket. *Hen* kan på det viset ses som en utlöpare av den tredje vågens feminism, som exempelvis inbegriper såväl postkolonial teori som queer-teori (jfr Ambjörnsson 2006).

3. *Hen* är här nu!

Efter att *hen* redan på 1960-talet föreslogs som ett genusneutralt pronomen dröjde det nästan 50 år innan det svenska språkets användare på allvar tog *hen* till sig. Nu föreslås *hen* kunna reducera språkets genusbias, i synnerhet manlig bias (Lindqvist m.fl. 2015; Wojahn 2013).

3.1 Vad är *hen*?

Världens språk kan delas in i tre grupper, baserat på genus hos pronomen och övriga ord: »grammatiskt genus» består av språk där substantiv, adjektiv och pronomen genusmarkeras (t.ex. ryska, tyska, franska); »naturligt genus» inkluderar språk där pronomen men inte substantiv genusmarkeras (t.ex. engelska, svenska); och språk »utan genus» saknar såväl genusbestämda substantiv som pronomen (t.ex. turkiska och finska; Stahlberg m.fl. 2007). Traditionellt har svenskan således (haft) två könade tredje persons personliga pronomen singular, *hon* och *han*, medan exempelvis finskan enbart har ett könsneutralt pronomen, *hän*. Det är världsunik att det i ett språk med naturligt genus effektivt implementerats ett nytt könsneutralt pronomen som existerar parallellt med de två traditionella. Liknande försök har visserligen gjorts i exempelvis engelskan, med könsneutrala pronomen som *ze* eller *hir*, men dessa ord har inte nått särskilt långt utanför de hbtq-kretsar² där de har sitt ursprung (Crawford & Fox 2007), något som *hen* däremot gjort.

2010-talets svenska *hen* har sitt ursprung hos postkolonialt influerade queer- och transaktivister som plockat upp ordet. Det är dock troligt att den språkpla-

² Förkortningen hbtq står för homosexuella, bisexuella, trans- och queerpersoner.

nering som lett till implementeringen av *hen* i svenskan inte hade kunnat äga rum utan att personer i maktposition tydligt kommunicerat sina tankar kring ordet (Milles 2013), och att dessa sedan spridits via media (Vogel 2014). I fallet *hen* har både traditionella och sociala medier bidragit till ordets utbredning. För att människor ska använda sig av så kallat könsrättvist språk behövs såväl positiva attityder och träning/erfarenhet i att använda ordet som sociala normer vilka uppmuntrar till användning (Sczesny m.fl. 2015). I och med att flera offentliga personer samt journalister har använt ordet har de sociala normerna gällande att använda *hen* blivit starkare.

3.2 Vem är *hen*?

Hen kan användas på olika sätt, där användningen öppnar upp för olika tolkningar av vem *hen* är (Ledin & Lyngfelt 2013; Milles 2013). Sammantaget kan sägas att *hen* antingen kan användas där kön inte anses relevant, som beskrivning av en person där kön inte är eller ska bli känt, eller om en person som är ickebinär, det vill säga som inte definierar sig som vare sig kvinna eller man.

Den första användningen av *hen*, där kön anses oviktigt eller inte är känt, inbegriper **generisk och indefinit användning** av *hen*. Här används *hen* som en förenkling av språket genom att göra det onödigt med dubbla former (t.ex. *hon/han*). Det generiska *hen* kan användas för att referera till människor i allmänhet samt när kön anses oviktigt eller inte är känt, till exempel »Vid registrering på universitetet ska studenten alltid ha med sig legitimation. *Hen* bör även medföra ...». Den generiska användningen antas även kunna bidra till minskad betydelse av kön i situationer då kön inte bör vara relevant för bedömningen av en person (Bäck m.fl. 2015; Milles 2013). I denna kategori kan vi även tillfoga en anonymiserande användning, det vill säga situationer där *hen* används om en person vars identitet inte ska röjas (Ledin & Lyngfelt 2013).

En **könsöverskridande användning** av *hen* innebär däremot att specifika individer benämns som *hen*. Till exempel kan *hen* användas för att beteckna individer som inte identifierar sig inom den binära könsdikotomin, såsom vissa ickebinära queer- eller transpersoner. *Hen* kan följaktligen befinna sig både mellan och bortom *hon* och *han*. En sådan användning kan därmed resultera i att *hen* används som pronomen om de personer som vill bli betecknade som *hen* medan andra personer benämns som *hon* eller *han*. Det finns även mer radikala

åsikter att *hen* bör användas för alla individer, oavsett könsidentitet, och att *hen* därmed bör ersätta de könsdefinierande pronomen *hon* och *han*. Till exempel: »Jag träffade min granne igår, *hen* sa att ...» (även om det är känt att grannen identifierar sig som kvinna).

Uppdelningen i olika användningsområden kan dock överlappa varandra. I den första användningen utgör *hen* referenskategori medan den andra användningen har att göra med egenskaper som återfinns hos referensobjekten i fråga. Detta innebär exempelvis att ickebinära individer kan benämnas som *hen* i en situation där *hen* fungerar som referenskategori snarare än som könsöverskridande pronomen.

I den mediala debatten har det könsöverskridande *hen* väckt starkast känslor, samtidigt som denna användning av *hen* verkar vara mest sällsynt (Ledin & Lyngfelt 2013; Milles 2013; Wojahn 2015). År 2012 stod det könsöverskridande *hen* till exempel för endast 15 % av den totala *hen*-förekomsten i bloggar (Ledin & Lyngfelt 2013).

Analys av argumenten i debatten visar att motståndare till *hen* ofta utgår ifrån en biologisk/fysiologisk (dvs. en essentialistisk) könsdikotomi som sitt främsta argument mot *hen* och inte sällan menar att barn bör skyddas från *hen*, vilket betyder att de fokuserar argumenten på (mot) ett könsöverskridande *hen*. I de undersökningar om argumenten som hittills genomförts har en relativt vanlig kommentar från motståndare till *hen* varit att »tjejer är tjejer och killar är killar», det vill säga argumentet att könsbiologin är dikotom (Vergoossen m.fl. 2016). Men eftersom såväl fysiologiskt kön som könsidentitet uppvisar fler variationer än dikotomin kvinna/man, blir det tydligt att detta argument är ideologiskt.

Ett viktigt argument hos förespråkarna är å andra sidan att *hen* just kan visa att könsdikotomin inte är allennärådande, samt att *hen* kan vara ett verktyg för ökad jämställdhet genom att neutralisera kön där det inte bör ha betydelse (Milles 2013). Dessutom lyfts det fram att *hen* är ett praktiskt ord, då det kan användas om alla individer, oavsett könstillhörighet. Förespråkarna fokuserar därmed ofta sina argument på en generisk användning av *hen*. Ledin & Lyngfelt (2013) menar dock att det snarare är fråga om en glidande skala vad gäller *hen*-användning, än två olika typer av användning som står emot varandra. Det vill säga – debatten om *hen* kan vara mer polariserad än vad som visar sig i den faktiska språkanvändningen.

4. Individuella faktorer som påverkar attityder till feministisk språkplanering

Tidigare forskning har identifierat en del bakgrundsfaktorer som kan förklara attityder till språkreformer med syftet att uppnå jämställdhet. Se Gustafsson Sendén m.fl. 2015 för en genomgång av bakgrundsvariabler som tidigare visat sig förklara attityder till *hen*.

4.1 Könsidentitet

Personer som identifierar sig som män har generellt varit mindre benägna att stödja feministiska språkreformer än personer med andra könsidentiteter (Braun m.fl. 2007; Douglas & Sutton 2014; Lavooy & Katt 2012). I den här studien undersöker vi könsidentitet dels genom självdefiniering (dvs. genom en öppen fråga där deltagarna med egna ord själva fick svara på hur de vill definiera sin könsidentitet, enligt rekommendation från Ansara & Hegarty 2014). Alla identifierar sig dock inte lika starkt med sin könstillhörighet, vilket möjligen har betydelse för attityderna till ett pronomen som kan sägas utmana idén om binärt kön. Därför använder vi ett mått som undersöker hur starkt deltagarna identifierar sig med sin respektive könsidentitet (Luhtanen & Crocker 1992), där deltagarna fått svara på i vilken grad de håller med om fyra olika påståenden, från 1 = håller inte alls med, till 7 = håller helt med. Påståendena rör deltagarnas identifikation med sin egen könsidentitet, såsom: »Min könsidentitet är en viktig del av min självbild» och »Min könsidentitet har ingen betydelse för min känsla av vilken sorts person jag är». Identifikation med egen könsidentitet har tidigare uppmärksammats som en viktig förklaring för attityder till *hen*, där starkare identifikation har hört samman med mer negativa attityder (Gustafsson Sendén m.fl. 2015). Samtliga påståenden återfinns i publikationen av Luhtanen & Crocker (1992). Anpassningen till identifikation med specifik könsidentitet återfinns i publikationen av Gustafsson Sendén m.fl. (2015).

4.2 Attityd till sexistiskt språk

Det har tidigare, i en nordamerikansk kontext, utvecklats flera instrument för att mäta attityder och beteenden i relation till det som enligt forskningsfältet de-

finierats som sexistiskt språk (Parks & Robertson 2000). Den skala vi använder mäter just attityderna till sexistiskt språk. Deltagarna får ange i vilken utsträckning de håller med om elva olika påståenden från 1 = håller inte alls med, till 5 = håller helt med. Skalan innehåller exempel på ord som kan aktivera någon form av lexikalisk manlig bias, samt i vilken utsträckning personerna håller med om att så är fallet, med påståenden som: »De som tycker att talman är sexistiskt missuppfattar ordet» och »När lärare pratar om historiska skeenden, så borde begrepp som 'våra förfäder' bytas till uttryck som även beskriver andra än män». Vi är intresserade av att se hur detta mått kan förklara attityder till *hen*. Den ursprungliga skalan inkluderar tolv påståenden och återfinns i publikationen av Parks & Robertson (2000: Section I). Ett påstående togs bort då det inte passar i en svensk kontext.

4.3 Sexism

Det finns flera definitioner av sexism, där en form som är vanligare i samhällen med längre hunden jämställdhet är så kallad modern sexism (för en jämförelse av traditionell och modern sexism, se Swim m.fl. 1995). Vår begreppsliga utgångspunkt är den socialpsykologiska litteratur som definierar sexism som fördomar eller diskriminering mot kvinnor (Ekehammar m.fl. 2000; Glick & Fiske 1996; Reid 1988; Swim m.fl. 1995). Här ses fördomar som en attityd, som trots en inneboende föränderlighet ändå är relativt stabil och därmed utgör en del av en individs personlighet (Bergh 2013). Den här definitionen av sexism innebär ett förnekande av att könsdiskriminering utgör ett problem och hör ihop med en negativ inställning till såväl feminism som genusfrågor. Olika former av sexism har visat sig kunna förklara negativa attityder till könsneutralt språk och feministiska språkreformer i både franska, tyska och engelska (Formanowicz m.fl. 2013; Sarrasin m.fl. 2012; Sczesny m.fl. 2015), samt gällande attityder till *hen* (Gustafsson Sendén m.fl. 2015). Därtill har det visats att förmågan att känna igen sexistiskt språk samvarierar med låga nivåer av sexism (Parks & Robertson 2004). Det kan noteras att samtliga instrument som hittills mäter sexism primärt utgår ifrån en binär syn på kön och genus.

I den här studien mäter vi sexism med det validerade, socialpsykologiska instrumentet "modern sexism" (Swim m.fl. 1995) som anpassats till en svensk kontext (Ekehammar m.fl. 2000). Instrumentet består av åtta påståenden där deltagarna får ange hur väl de håller med om dessa, på en skala från 1 = håller inte alls med, till 7 = håller helt med. Påståendena rör förnekande av pågående

könsdiskriminering, motstånd mot jämställdhetsarbete samt ogillande av kvotering, såsom: »Diskriminering på grund av kön är inte längre ett problem i Sverige» och »Det är lätt att förstå feministers synpunkter». Samtliga åtta påståenden som mäter modern sexism återfinns i publikationen av Ekehammar m.fl. (2000).

4.4 Politisk åskådning

Till viss del kan manlig könsidentitet som orsak till negativ inställning till feministiska språkreformer i sin tur förklaras med bredare ideologiskt relaterade faktorer, såsom politisk åskådning i termer av konservatism eller högerorienterade åsikter, där män i högre utsträckning visat sig inneha dessa åsikter (Formanowicz m.fl. 2013; Norton & Herek 2013; Whitley & Ægisdottir 2000). Politiska högeråsikter har tidigare kunnat förklara negativa attityder till *hen*; denna bakgrundsfaktor har dessutom tidigare visat sig ha större betydelse än den egna könstillhörigheten (Gustafsson Sendén m.fl. 2015). För att undersöka politisk åskådning bad vi deltagarna själva skatta var de befinner sig politiskt på en sjugradig skala, från 1 = långt till vänster, till 7 = långt till höger. Vi bad även deltagarna ange hur intresserade de var av genusfrågor på en sjugradig skala, från 1 = inte alls intresserad, till 7 = mycket intresserad. Denna mätning motiveras av att intresse för genusfrågor i sig är något som varierar inom vänster- och högerblocken.

4.5 Ålder

Tidigare forskning har i en nordamerikansk kontext identifierat ålder som en bakgrundsfaktor som kan förklara attityder till sexistiskt språk (Parks & Robertson 2005, 2008; Parks & Robertson 1998), där effekten av ålder i sin tur tycks kunna förklaras av exempelvis personernas attityder till kvinnor, något som i den här studien fångas upp i bakgrundsfaktorn modern sexism (se avsnitt 4.3). Ålder kan också vara relaterat till mer progressiva åsikter generellt, däribland feminism. Ett exempel på ungas engagemang i feministiska frågor visar sig i att 11 % av väljarna i åldern 18–29 i valet 2014 röstade på Feministiskt initiativ (FI); bland förstagångsväljare var siffran 9 % (SR 2014), jämfört med det slutliga valresultatet där FI fick 3,12 % (Valmyndigheten 2014).

5. Metodik

För att ta oss an frågeställningen om hur attityder till *hen* ser ut, samt vilka som tycker om *hen*, har vi använt oss av en enkätstudie på webben. Ansatsen är kvantitativ, där en redogörelse för hur olika bakgrundsfaktorer hör samman samt förklarar attityder till ordet *hen*, syftar till att besvara huvudfrågan: Vem tycker om *hen*?

5.1 Enkät

Studiens deltagare rekryterades genom att en länk till webbenkäten postades i olika Facebook-grupper, med en uppmaning att sprida länken vidare. För att ytterligare öka spridningen på deltagarna postades länken i olika typer av grupper (såsom intressegrupper för exempelvis jakt, bakning och feminism). Data samlades in våren 2015. Enkäten bestod dels av ett frågebatteri med 16 påståenden som specifikt undersökte deltagarnas attityder till ordet *hen*. Påståendena kommer från en förstudie med fokus på att studera argument för och emot användningen av *hen*, och utgör exempel på argument som framkommit i den mediala diskussionen om ordet, exempelvis: »Att använda *hen* kan vara ett verktyg för ökad jämställdhet» och »Det är bara extrema feminister som använder ordet *hen*». Deltagarna ombads att ange i vilken grad de höll med om respektive påstående, från 1 = håller inte alls med, till 5 = håller helt med.

Som nämnts ovan innehöll enkäten även frågor om deltagarnas egen könsidentitet (se avsnitt 4.1): fyra påståenden som mäter deltagarnas identifikation med sin könsidentitet (Luhtanen & Crocker 1992; se avsnitt 4.1); de tolv påståenden som ingår i skalan »attityd till sexistiskt språk» (Parks & Roberton 2000; se avsnitt 4.2); de åtta påståenden som ingår i skalan »modern sexism» (Ekehammar m.fl. 2000; se avsnitt 4.3); frågor om deltagarnas politiska åskådning och intresse för genusfrågor (se avsnitt 4.4) samt en fråga om deltagarnas egen ålder (se avsnitt 4.5). Totalt tog enkäten ca 10–15 minuter att besvara. Ingen personlig information om deltagarna samlades in, och deltagandet var därmed helt anonymt.

5.2 Deltagare

Totalt fyllde 240 personer i enkäten, varav 173 kvinnor (72 %, i analyserna kodade som »hon»), 60 män (25 %, i analyserna kodade som »han») och 6 som

definierade sig ickebinärt (3 %, i analyserna kodade som »hen»); en person angav inte könsidentitet. Deltagarna var i åldrarna 18 till 70 år, med en medelålder på 34 år \pm 10 år.

5.3 Analysmetod och databearbetning

Vi har analyserat data statistiskt för att kunna besvara vilka av de tidigare identifierade bakgrundsfaktorerna som kan förklara deltagarnas attityder till ordet *hen*. För att kunna genomföra dessa statistiska analyser har vi först slagit ihop de påståenden som tillsammans utgör mått på ovan nämnda bakgrundsfaktorer (se bilaga I:1) och beräknat deras medelvärden, så kallade medelvärdesindex.

6. Resultat

Tabell 1 visar hur alla bakomliggande faktorer samvarierar med attityd till *hen* samt med varandra. I delavsnitten nedan presenteras hur respektive bakgrundsfaktor kan förklara attityden till *hen*, där resultaten från de statistiska analyserna redovisas i bilaga I. Slutligen presenteras en modell som visar hur respektive bakgrundsfaktor kan förklara attityden till *hen*. För denna modell har vi använt den statistiska analysmetoden multipel regression som gör det möjligt att kontrollera hur mycket enskilda variabler bidrar till att förklara attityder till *hen*.

Tabell 1. Korrelationer (Pearson, r), medelvärden (M) och standardavvikelser (SD) för de variabler som inkluderats i regressionsanalyserna.

Variabel	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	M	(SD)
(1) Attityd till <i>hen</i>	–							3,83	(0,90)
(2) Ålder	–0,17*	–						34,4	(10,5)
(3) Könsidentifikation	–0,14*	–0,10	–					4,46	(1,46)
(4) Attityd sexistiskt språk	–0,76**	0,10	0,11	–				2,54	(0,84)
(5) Modern sexism	–0,63**	–0,01	0,35	0,72**	–			2,14	(1,14)
(6) Politisk åskådning	0,42**	0,07	–0,01	0,47**	0,50**	–		3,83	(1,85)
(7) Intresse genusfrågor	0,56**	0,02	–0,05	–0,54**	–0,53**	–0,39**	–	5,15	(1,72)

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$

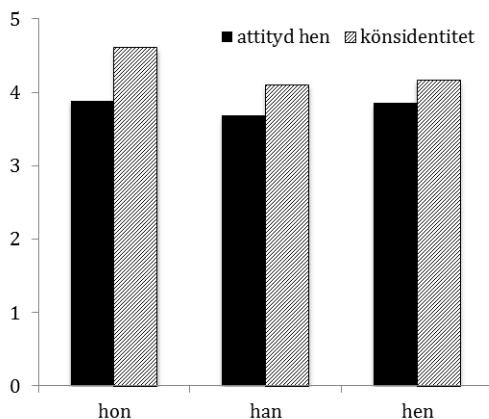
6.1 Attityd till *hen*

I tidigare forskning har det framkommit att den i början av 2010-talet polariserade uppfattningen om *hen*, där många var starkt negativa till ordet samtidigt som förespråkarna var starkt positiva, har jämnat ut sig något och att många nu generellt sett är ganska positiva till *hen* (Gustafsson Sendén m.fl. 2015). Detta resultat kan bekräftas av attityderna till *hen* i denna studie, där deltagarna på en femgradig skala (där värdet 1 motsvarar en mycket negativ inställning till *hen*, och 5 motsvarar en mycket positiv inställning) uppvisade ett medelvärde på $3,83 \pm 0,90$. Det fanns en svag negativ relation mellan attityder till *hen* och deltagarnas ålder (se tabell 1) vilket beskriver en svag tendens att äldre deltagare hade mer negativa åsikter till *hen*.

6.2 Könsidentitet

Figur 1 visar attityd till *hen* samt könsidentifikation uppdelat på könstillhörighet. Det fanns ingen signifikant skillnad mellan deltagarnas kön gällande skalan könsidentitet (se bilaga I:2.1), vilket indikerar att deltagarnas könsidentifikation inte skiljde sig åt beroende på egen könstillhörighet.

När det gäller inställning till ordet *hen* finns en svag men signifikant negativ relation mellan könsidentifikation och attityd till *hen* (se tabell 1), vilket beskriver tendensen att en stark könsidentifikation innebär en något mer negativ atti-

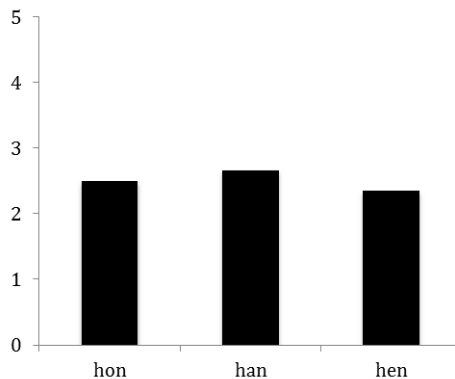
Figur 1. Attityd till *hen* (ju högre värde desto mer positiv) och identifikation med egen könsidentitet (ju högre värde desto större identifikation) uppdelat på könsidentitet.

tyd till *hen*. Det fanns ingen skillnad i attityd till *hen* beroende på deltagarnas kön (se figur 1 samt bilaga I:2.2).

Sammanfattningsvis fanns det alltså inga skillnader mellan könen gällande vare sig identifikation med sin könstillhörighet eller attityder till *hen*. Däremot visar resultaten att de deltagare som har en stark identifikation med sin egen könstillhörighet, det vill säga som antingen hon, han eller hen, oavsett vilken könstillhörighet det är, också tenderar att vara något mer negativt inställda till ordet *hen*. I den här studien är alltså inte män mer negativa än personer med annan könstillhörighet till ordet *hen*.

6.3 Attityd till sexistiskt språk

När deltagarna skattade attityder till sexistiskt språk på en femgradig skala, där ett högre värde anger en större acceptans för det som enligt fältet definierats som sexistiskt språk, blev det totala medelvärdet $2,54 \pm 0,84$. Det fanns en stark negativ korrelation mellan attityder till sexistiskt språk och attityder till *hen* (se tabell 1), vilket beskriver att ju större acceptans för sexistiskt språk, desto negativare inställning till ordet *hen*. Det fanns ingen skillnad i attityd till sexistiskt språk beroende på deltagarnas kön (se figur 2 och bilaga I:2.3), och det fanns inget samband mellan deltagarnas attityd till sexistiskt språk och deras identifikation med sin könstillhörighet (se tabell 1).

Figur 2. Attityd till sexistiskt språk uppdelat på könsidentitet. Ju högre värde desto större acceptans för sexistiskt språk.

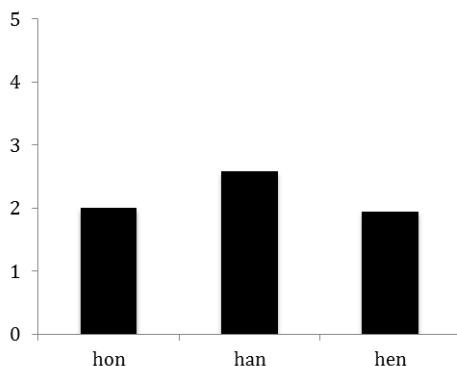
6.4 Sexism

När deltagarna skattade påståendena gällande modern sexism på en sjugradig skala, där ett högre värde anger högre sexism, blev det totala medelvärdet $2,14 \pm 1,14$, vilket är ett lågt värde. Deltagarna var på gruppnivå alltså inte särskilt sexistiska. Det fanns en signifikant och relativt stark negativ korrelation mellan skalan modern sexism och attityder till *hen* (se tabell 1), vilket beskriver relationen att ju högre värde på sexismskalan (dvs. ju mer sexistisk) desto mer negativ inställning till ordet *hen*.

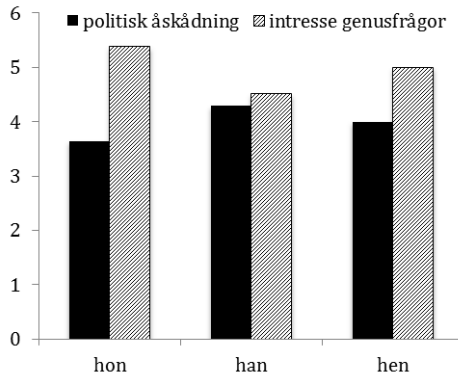
Det fanns inget samband mellan sexism och styrka i könsidentifikation (se tabell 1). Däremot framkom en skillnad i sexism beroende på deltagarnas könstillhörighet (se figur 3 och bilaga I:2.4). Tukey's posthoc-test visade att skillnaden låg mellan kvinnor och män ($p < 0,01$), där män alltså har ett signifikant högre värde på sexismskalan än kvinnor, vilket bekräftar resultaten från tidigare forskning (se till exempel Ekehammar m.fl. 2000). Det fanns dessutom en stark signifikant korrelation mellan sexism och attityd till sexistiskt språk (se tabell 1), vilket beskriver tendensen att sexistiska värderingar hör samman med hög acceptans för det som definieras som sexistiskt språk.

6.5 Politisk åskådning

När deltagarna själva skattade var de befann sig politiskt från långt till vänster till långt till höger på en sjugradig skala, där ett lågt värde signalerar vänster medan ett högt värde signalerar höger, blev medelvärdet $3,83 \pm 1,85$ vilket

Figur 3. Modern sexism uppdelat på könsidentitet. Ju högre värde desto mer sexistiska åsikter.

Figur 4. Politisk åskådning (ju högre värde desto mer högerorienterade åsikter).

innebär att deltagarna på gruppnivå befann sig i den politiska mitten med en dragning något mer åt höger. Det rådde ett negativt samband mellan politisk åskådning och attityd till *hen* (se tabell 1), vilket indikerar att personer med vänsteråsikter tenderar att vara mer positiva till *hen* än personer med högeråsikter. Tabell 1 visar även att det fanns ett positivt samband mellan intresse för genusfrågor och attityd till *hen*, samt ett negativt samband mellan intresse för genusfrågor och politisk åskådning. Resultatet indikerar att personer som är intresserade av genusfrågor också tenderar att vara mer positiva till *hen*, samt i större utsträckning identifiera sig till vänster politiskt.

Inget samband kunde påvisas mellan identifikation med sin könstillhörighet och politisk åskådning eller intresse för genusfrågor (se tabell 1). Det fanns däremot en nästan signifikant skillnad i politisk åskådning beroende på deltagarnas kön (se figur 4 och bilaga I:2.5). Tukey's posthoc-test visade att den nästan signifikanta skillnaden låg mellan kvinnor och män ($p = 0,052$), där män alltså befinner sig mer till höger politiskt än vad kvinnor gör. Det fanns också en signifikant skillnad i intresse för genusfrågor beroende på könstillhörighet. Tukey's posthoc-test visade att den signifikanta skillnaden återigen låg mellan kvinnor och män ($p < 0,01$), där kvinnor var mer intresserade än män. Detta resultat är i linje med tidigare forskning gällande könsskillnader i politisk åskådning (jfr Formanowicz m.fl. 2013; Norton & Herek 2013; Whitley & Ægisdóttir 2000).

Av tabell 1 framgår vidare ett positivt samband mellan politisk åskådning och såväl sexism som attityd till sexistiskt språk, vilket visar att personer som

identifierar sig mer till höger tenderar att ha mer sexistiska åsikter och även ha en större acceptans för sexistiskt språk. Det fanns dessutom ett negativt samband mellan intresse för genusfrågor och såväl sexism som attityd till sexistiskt språk, vilket även indikerar att personer som är intresserade av genusfrågor uppvisar lägre grad av sexistiska åsikter samt är mer negativa till sexistiskt språk.

6.6 Hur mycket förklarar bakgrundsfaktorerna?

För att undersöka hur mycket respektive bakgrundsfaktor bidrar till att förklara attityder till *hen* genomfördes en regressionsanalys med attityd till *hen* som beroende variabel, och med ovan nämnda bakgrundsfaktorer (binärt kön,³ ålder, identifikation med könsidentitet, acceptans för sexistiskt språk, sexism, politisk åskådning, intresse för genusfrågor) som oberoende variabler. Tabell 2 visar resultaten från regressionen. Betavärdena anger hur viktig respektive bakgrundsfaktor är för att förklara attityden till *hen* (ju högre värde desto viktigare är bakgrundsfaktorn) och *Justerad R²* anger hur stor del av variansen i attityden till *hen* som förklaras av inkluderade bakgrundsfaktorer. Modellen förklarade 62,5 % av variansen, vilket bör betraktas som ett i sammanhanget högt värde. Som visas i tabell 2 utgjorde bakgrundsfaktorerna ålder, identifikation med könsidentitet, attityd till sexistiskt språk, sexism och intresse för genusfrågor signifikanta prediktorer, medan politisk åskådning och binärt kön inte var signifikanta. Av de signifikanta bakgrundsfaktorerna bidrog attityd till sexistiskt språk mest till att förklara attityden till *hen*, vilket kan utläsas genom att den variabeln har det högsta betavärdet. Intresse för genusfrågor bidrog näst mest.

Eftersom attityd till sexistiskt språk och intresse för genusfrågor uppvisade starka samband både sinsemellan och med attityd till *hen* (se tabell 1) och dessutom hade de två högsta betavärdena, undersöktes dessa bakgrundsfaktorer betydelse ytterligare. För att analysera hur mycket attityd till sexistiskt språk och intresse för genusfrågor enskilt påverkar attityden till *hen* utfördes en hierarkisk multipel regressionsanalys med attityd till *hen* som beroende variabel, och med bakgrundsfaktorerna ålder, identifikation med könsidentitet och modern sexism som prediktorer i första steget, med attityd till sexistiskt språk i andra steget, och med intresse för genusfrågor i tredje steget (binärt kön och

³ Eftersom endast sex deltagare (3 %) hade angett ickebinärt kön var det statistiska underlaget för litet för att kunna inkludera dessa i analysen. Därför användes dummyvariabeln binärt kön i modellen, där kvinnor kodades som 1 och män kodades som 0.

Tabell 2. Multipel regression som predicerar attityd till *hen*.

Bakgrundsfaktor	β
Binärt kön	-0,014
Ålder	-0,104*
Könsidentifikation	-0,086*
Attityd till sexistiskt språk	-0,509**
Modern sexism	-0,124*
Politisk åskådning	-0,057
Intresse för genusfrågor	0,215**
<i>N</i>	228
<i>Justerad R</i> ²	0,625**

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$

Tabell 3. Hierarkisk multipel regression som predicerar attityd till *hen*.

Bakgrundsfaktor	Steg 1	Steg 2	Steg 3
	β	β	β
Ålder	-0,164***	-0,107**	-0,111***
Könsidentifikation	-0,132***	-0,079*	-0,080**
Modern sexism	-0,631***	-0,215***	-0,158***
Attityd till sexistiskt språk		-0,585***	-0,510***
Intresse för genusfrågor			-0,213***
<i>N</i>			235
<i>Justerad R</i> ²	0,441***	0,602***	0,632***
<i>Ändring i R</i> ²		0,161	0,030

* $p < 0,06$, ** $p < 0,05$, *** $p < 0,01$

politisk åskådning uteslöts eftersom de inte blev signifikanta i den första modellen). Tabell 3 visar resultaten från regressionen.

Bakgrundsfaktorerna i det första steget förklarade 44,1 % av variansen i attityd till *hen*. Här blev modern sexism den avgjort viktigaste variabeln för att predicera attityd till *hen*. När attityd till sexistiskt språk lades till ökade andelen förklarad varians till 60,2 %, en ökning med 16,1 procentenheter, vilket visar att attityd till sexistiskt språk är en enskilt viktig bakgrundsfaktor som bidrar till att förklara attityden till *hen*. Detta bekräftas av betavärdena i steg 2, som signalerar att attityd till sexistiskt språk är den viktigaste faktorn för att förklara attityd till *hen*, samtidigt som betavärdet för sexism minskade avsevärt jämfört med i steg 1. När intresse för genusfrågor lades till ökade andelen förklarad varians med 3 procentenheter, samtidigt som betavärdet signalerar att denna bakgrundsfaktor är näst viktigast för att förklara attityd till *hen* (attityd till sexistiskt språk var fortfarande viktigast även om dess betydelse minskade något).

Det verkar alltså som om även intresse för genusfrågor i sig är en enskilt viktig prediktor för attityden till *hen*, utöver det som redan fångats upp av övriga bakgrundsfaktorer.

7. Sammanfattande diskussion

Vi har i den här studien undersökt hur attityden till svenskans nya könsneutrala tredje persons pronomen singular – *hen* – ser ut, samt vilka bakgrundsfaktorer som kan förklara attityderna till ordet. Studien utfördes genom att 240 personer fyllde i en webbenkät, där de dels självskattade sin attityd till *hen*, dels angav sin könsidentitet och ålder. Dessutom svarade de på frågor som ingår i måtten identifikation med könsidentitet, attityd till sexistiskt språk och modern sexism, samt angav var de placerar sig själva politiskt på en höger/vänsterskala och hur intresserade de är av genusfrågor.

7.1 Så – vem tycker om *hen*?

Deltagarna hade på gruppnivå en relativt positiv inställning till *hen*, där medelvärdet för hela urvalsgruppen var 3,83 på en femgradig skala. Det fanns en svag tendens till att äldre personer hade en mer negativ attityd till *hen* än yngre. När det gäller könsskillnader märktes det inga skillnader i attityder till *hen* beroende på hur deltagarna själva identifierade sig (som hon, han eller hen); däremot såg vi att de som uttryckte en stark identifikation med sin könsidentitet också hade en mer negativ inställning till *hen*.

Tidigare forskning har kunnat visa att konstaterade könsskillnader i relation till feministiska språkreformer, såsom *hen*, kan förklaras med såväl sexism som politisk åskådning (se t.ex. Formanowicz m.fl. 2013; Gustafsson Sendén m.fl. 2015; Norton & Herek 2013). Våra resultat liknar delvis tidigare forskning gällande detta, genom att män i studien generellt hade högre värden på sexism-skalan, det vill säga var mer sexistiska, än kvinnor. Dessutom visade en regressionsanalys att (binärt) kön i sig självt inte var en signifikant prediktor för attityd till *hen*, men att såväl könsidentifikation som modern sexism var det. I en tidigare studie blev (binärt) kön en signifikant prediktor i ett första steg, men när det kontrollerades för sexism och politisk åskådning försvann effekten (Gustafsson Sendén m.fl. 2015). Tillsammans indikerar detta att även om könsskillnader i attityder kan påvisas, är det i sig ett otillfredsställande resultat eftersom skillnaderna ofta kan förklaras av något annat.

Det är också möjligt att införandet av *hen* är en språkreform som skiljer sig från många tidigare språkreformer vars fokus har varit att synliggöra kvinnor, exempelvis genom att ersätta ett generiskt *han* med de dubbla formerna *hon/han*, eller genom att skapa ett vardagligt ord för kvinnors könsorgan – *snippa*. *Hen* kan sägas minska synligheten av både kvinnligt och manligt, vilket möjligen skulle kunna innebära att attityderna till ordet är mer lika hos de kvinnor och män som visserligen identifierar sig inom könsdikotomin, men som inte har en särskilt stark identifikation med sin könstillhörighet. Därför är det intressant att skalan som mäter attityder till sexistiskt språk var den viktigaste prediktorn för att förklara deltagarnas attityder till *hen*, eftersom skalan i fråga liksom sexismskalan till stor del fokuserar på osynliggörande eller förminskande av kvinnor enligt en syn på kön som binärt. Resultatet indikerar därmed att intresset för könsrättvist språk sträcker sig bortom diskriminering av kvinnor genom att även inkludera andra diskrimineringsformer relaterade till genusfrågor.

I den här studien blev inte politisk åskådning i sig en enskilt viktig bakgrundsfaktor för att förklara attityder till *hen*, men intresse för genusfrågor blev det. Dessa två mått var både korrelerade med varandra, med modern sexism, attityd till sexistiskt språk samt med attityd till *hen*. Resultatet indikerar att ännu viktigare än hur deltagarna identifierade sig på den politiska höger/vänsterskalan, tycks bakgrundsfaktorer relaterade till genusfrågor vara. När dessa bakgrundsfaktorer inkluderades i en statistisk modell blev inte politisk åskådning i sig själv en viktig faktor för att förklara attityder till *hen*. Frågan om *hen* verkar alltså sträcka sig bortom den traditionella uppdelningen av politik som enbart en höger/vänsterfråga. Att intresse för genusfrågor dessutom samvarierar med attityder till sexistiskt språk bekräftar troligen indikationen ovan, nämligen att detta intresse öppnar upp för engagemang i fler diskrimineringsformer än enbart kvinnodiskriminering.

Sammanfattningsvis kan resultaten formuleras så att den som tycker om *hen* är en person som inte har en stark identifikation med sin självdefinierade könsidentitet (oavsett kön), har låg acceptans för sexistiskt språk, inte har sexistiska åsikter, samt är intresserad av genusfrågor. Lägre ålder har också ett samband med en positiv attityd till *hen*.

7.2 Studiens begränsningar och funderingar inför framtiden

Även om *hen* nämndes redan på 1960-talet är det fortfarande ett nytt ord i svenskan. Vi är mitt i det skede då *hen* håller på att bli en integrerad del av det

svenska språket. Tidigare forskning om *hen* har visat att attityderna till ordet blivit mindre extrema sedan 2012, det vill säga på bara tre år (Gustafsson Sendén m.fl. 2015). Det betyder att attityderna till *hen* troligen fortfarande är under förändring, och det kommer antagligen att ta ytterligare några år innan ordet och attityderna till det har satt sig ordentligt. Därför bör de här resultaten ses som ett nedslag i en pågående språklig process.

Dessutom påverkas studiens identifierade attityder till *hen* av deltagarnas representativitet. Även om webbenkäten spreds bland olika typer av grupper, så vet vi inget om hur representativt urvalet faktiskt är. Därmed kan den relativt positiva inställningen till *hen* möjligen förklaras av en urvals-bias, där de som redan är mer positiva till ordet har en starkare tendens att delta i undersökningen. Trots detta är studiens resultat intressanta, då syftet är att identifiera vilka personliga bakgrundsfaktorer hos deltagarna som kan förklara attityder till *hen*, oavsett attitydernas riktning. Eftersom studiens syfte alltså inte är att undersöka hur attityderna till *hen* generellt ser ut i samhället, behöver inte urvalet vara fullt representativt för att generaliserbarheten ska vara god. Möjligen finns dock en könsbias som gör att de deltagare med manlig könsidentitet som fyller i en enkät om *hen* generellt är mer positiva till ordet än de med manlig könsidentitet som inte fyller i enkäten. För att med säkerhet kunna dra slutsatser om hur deltagarnas könsidentitet förklarar attityder till *hen* krävs därför en större enkätundersökning med bättre representativitet i urvalet.

Sexism har i tidigare studier visat sig vara en prediktor för lägre värderingar av personer som benämns med alternativa titlar. I en engelsk studie användes olika begrepp för att benämna en styrelseledamot (*chairman*, *chairperson*, *chair*; McConnell & Fazio 1986). Resultaten visade att personer med starkare sexistiska värderingar hade en tendens att värdera en styrelseledamot som kallades *chairman* högre än när styrelseledamoten benämndes med de övriga titlarna. Personer med låga sexistiska värderingar påverkades inte av ordvalet. Det finns alltså en risk att sexism inte bara har samband med negativa attityder till ord som är resultatet av feministisk språkplanering, såsom *hen*, utan även med negativa bedömningar av personer som benämns med dessa ord. Detta återstår att undersöka.

Därtill kan diskuteras dels huruvida det instrument vi använt för att mäta sexism verkligen mäter det, dels hur sexism ska definieras. Vi har i den här studien utgått ifrån en socialpsykologisk definition av sexism som handlar om individens attityder och beteenden i relation till könsdiskriminering, framför allt gentemot kvinnor (Ekehammar m.fl. 2000). I den här litteraturen ses sexism som en del av en individs personlighet vilken ofta även är kopplad till andra

former av fördomar (Bergh 2013). Det är alltid problematiskt att mäta personlighet eller fördomar på ett sätt som ger ett rättvisande resultat utan att instrumentet lider av för mycket social önskvärdhet i svaren. Modern sexism, som använts i den här studien, är ett exempel på hur normativa uppfattningar i samhället formar individers attityder och beteenden. De mest klassiska sexistiska uttrycken är relativt ovanliga och i stället uppträder mer subtila former av sexism (Ekehammar m.fl. 2000). Avsikten är att det är dessa som ska fångas i instrumentet.

Instrumentet är validerat i en svensk kontext, men skulle behöva uppdateras vad gäller både frågornas formulering och vad som ska avses med sexistiska attityder och beteenden. Exempelvis syftar *hen* inte enbart till att öka jämställdhet mellan män och kvinnor utan även till att inkludera icke-binära personer. Detta gör att de sätt som sexism har definierats på i tidigare studier kanske behöver revideras. Detta ligger utanför ramen för den aktuella studien, men är väl värt att notera inför framtida forskning.

Vad som även återstår att undersöka är hur *hen* kommer att användas i framtiden, samt hur attityderna till *hen* påverkas av vilken användning som blir vanligast. Kommer *hen* främst att användas som en generisk, icke könsbestämd beskrivning av någon vars könsidentitet är okänd? Eller kommer *hen* att öppna upp könsdikotomin genom att förändra den utbredda synen på kön som binärt, det vill säga som antingen kvinna *eller* man? Och vad får respektive användning av *hen* för konsekvenser för jämställdheten? Frågorna tangerar dessutom diskussionen om Sapir–Whorf-hypotesen, det vill säga idén att förutsättningar inom språket påverkar vårt tänkande och hur vi föreställer oss världen (se Ledin & Lyngfelt 2013 för ett resonemang om Sapir–Whorf-hypotesen och *hen*). Men oavsett vad en tycker om *hen* möjliggör ordet nya och bredare villkor för mentala representationer av kön.

Litteratur

- Ambjörnsson, Fanny, 2006: Vad är queer? Stockholm: Natur och Kultur.
- Ansara, Y. Gavriel & Hegarty, Peter, 2013: Misgendering in English Language Contexts: Applying Non-Cisgenderist Methods to Feminist Research. I: International Journal of Multiple Research Approaches 7(2). S. 160–177.
- Ansara, Y. Gavriel & Hegarty, Peter, 2014: Methodologies of Misgendering: Recommendations for Reducing Cisgenderism in Psychological Research. I: Feminism & Psychology 24(2). S. 259–270.
- Bergh, Robin, 2013: Prejudiced personalities revisited: On the nature of (generalized) prejudice. Doktorsavhandling. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.

- Björkman, Anders Q., 2012: »Hen» föreslogs av språkforskare redan 1994. I: Svenska Dagbladet. <http://blog.svd.se/kultur/2012/03/08/»hen»-foreslogs-av-sprakforskare-redan-1994-i-svd/>. Besökt 16 november 2015.
- Braun, Friederike, Oelkers, Susanne, Rogalski, Karin, Bosak, Janine & Sczesny, Sabine, 2007: »For Reasons of Intelligibility ...». How Masculine Generics and Alternative Forms Affect the Cognitive Processing of a Text. I: *Psychologische Rundschau* 58(3). S. 183–189.
- Budziszewska, Magdalena, Hansen, Karolina & Bilewicz, Michał, 2014: Backlash over Gender-Fair Language: The Impact of Feminine Job Titles on Men's and Women's Perception of Women. I: *Journal of Language and Social Psychology* 33(6). S. 681–691.
- Bäck, Emma Aurora, Lindqvist, Anna & Gustafsson-Sendén, Marie, 2015: Hen Can Do It: Effects of Using a Gender Neutral Pronoun in a Recruitment Situation. I: *Könskonstruktioner och Språkförändringar: En rapport från den åttonde nordiska konferensen om språk och kön*, red. av Jenny Magnusson, Karin Milles & Zoe Nikolaidou. S. 71–91.
- Carrera, María Victoria, DePalma, Renée & Lameiras, Maria, 2012: Sex/Gender Identity: Moving Beyond Fixed and 'Natural' Categories. I: *Sexualities* 15(8).
- Crawford, Mary & Fox, Annie, 2007: IX. From Sex to Gender and Back Again: Co-Optation of a Feminist Language Reform. I: *Feminism & Psychology* 17(4). S. 481–486.
- Dalén, Karl, 2012: Starka reaktioner efter intervjuer om »hen». I: *Dagens Nyheter*. <http://www.dn.se/kultur-noje/starka-reaktioner-efter-intervjuer-om-hen>. Besökt 16 november 2015.
- Douglas, Karen M. & Sutton, Robbie M., 2014: »A Giant Leap for Mankind» but What About Women? The Role of System-Justifying Ideologies in Predicting Attitudes toward Sexist Language. I: *Journal of Language and Social Psychology* 33(6). S. 667–680.
- Ekehammar, Bo, Akrami, Nazari & Araya, Tadesse, 2000: Development and Validation of Swedish Classical and Modern Sexism Scales. I: *Scandinavian Journal of Psychology* 41(4). S. 307–314.
- Formanowicz, Magdalena, Bedynska, Sylwia, Cislak, Aleksandra, Braun, Friederike & Sczesny, Sabine, 2013: Side Effects of Gender-Fair Language: How Feminine Job Titles Influence the Evaluation of Female Applicants. I: *European Journal of Social Psychology* 43(1). S. 62–71.
- Formanowicz, Magdalena, Cislak, Aleksandra, Horvath, Lisa K. & Sczesny, Sabine, 2015: Capturing Socially Motivated Linguistic Change. How the Use of Gender-Fair Language Affects Support for Social Initiatives in Austria and Poland. I: *Frontiers in Psychology* 6.
- Gabriel, Ute, Gygas, Pascal, Sarrasin, Oriane, Garnham, Alan & Oakhill, Jane, 2008: Au Pairs Are Rarely Male: Norms on the Gender Perception of Role Names across English, French, and German. I: *Behavior research methods* 40(1). S. 206–212.
- Gabrielsson, Andreas, 2015: »Hen» tar plats i SAOL – men DN fortsätter vara restriktiva. I: *Dagens Media*. <http://www.dagensmedia.se/nyheter/kampanjer/article3901799.ece>. Besökt 16 november 2015.
- Gastil, John, 1990: Generic Pronouns and Sexist Language: The Oxymoronic Character of Masculine Generics. I: *Sex Roles* 23(11–12). S. 629–643.

- Glick, Peter, & Fiske, Susan T., 1996: The ambivalent sexism inventory: Differentiating hostile and benevolent sexism. I: *Journal of Personality and Social Psychology* 70. S. 491–512.
- Gustafsson Sendén, Marie, Bäck, Emma Aurora & Lindqvist, Anna, 2015: Introducing a Gender-Neutral Pronoun in a Natural Gender Language: The Influence of Time on Attitudes and Behavior. I: *Frontiers in Psychology* 6.
- Hegarty, Peter & Buechel, Carmen, 2006: Androcentric Reporting of Gender Differences in APA Journals: 1965–2004. I: *Review of General Psychology* 10(4). S. 377–389.
- Hegarty, Peter, Watson, Nila, Fletcher, Laura & McQueen, Grant, 2011: When Gentlemen are First and Ladies are Last: Effects of Gender Stereotypes on the Order of Romantic Partners' Names. I: *British Journal of Social Psychology* 50(1). S. 21–35.
- Hornscheidt, Lann 2015: Trans_x_ing linguistic actions and linguistics. I: *Könskonstruktioner och språkförändringar: En rapport från den åttonde nordiska konferensen om språk och kön*, red. av Jenny Magnusson, Karin Milles & Zoe Nikolaidou. S. 29–45.
- Kahneman, Daniel & Miller, Dale T., 1986: Norm Theory: Comparing Reality to its Alternatives. I: *Psychological Review* 93(2). S. 136–153.
- Koeser, Sara & Szecseny, Sabine, 2014: Promoting Gender-Fair Language: The Impact of Arguments on Language Use, Attitudes, and Cognitions. I: *Journal of Language and Social Psychology* 33(5). S. 548–560.
- Lagerwall, Katarina, 2012: På Egalia tas fokus bort från könet. I: *Dagens Nyheter*. <http://www.dn.se/nyheter/sverige/pa-egalia-tas-fokus-bort-fran-konet/>. Besökt 16 november 2015.
- Lavooy, Maria & Katt, James, 2012: Sexist Language Usage and Attitudes toward Women: Competence, Goodwill and Trust-Worthiness. I: *International Journal of Psychology* 47. S. 722.
- Ledin, Per & Lyngfelt, Benjamin, 2013: Olika *hen*-syn. Om bruket av *hen* i bloggar, tidningstexter och studentuppsatser. I: *Språk och stil* NF 23. S. 141–174.
- Lenton, Alison, Sedikides, Constantine & Bruder, Martin, 2009: A Latent Semantic Analysis of Gender Stereotype-Consistency and Narrowness in American English. I: *Sex Roles* 60(3–4). S. 269–278.
- Lindqvist, Anna, Bäck, Emma Aurora & Gustafsson Sendén, Marie, 2015: Reducing the Gender Bias in Language? Consequences of Using a Gender-Neutral Third Person Pronoun Singular in a Language with Gendered Pronouns, in preparation.
- Luhtanen, Riia & Crocker, Jennifer, 1992: A Collective Self-Esteem Scale: Self-Evaluation of One's Social Identity. I: *Personality and Social Psychology Bulletin* 18(3). S. 302–318.
- McConnell, Allen R. & Fazio, Russell H., 1986: Women as Men and People: Effects of Gender-Marked Language. I: *Personality and Social Psychology Bulletin* 22(10). S. 1004–1013.
- McKelvie, Stuart J. & Waterhouse, Kelly, 2005: Impressions of People with Gender-Ambiguous Male or Female First Names. I: *Perceptual and Motor Skills* 101(2). S. 339–344.
- Merkel, Elisa, Maass, Anne & Frommelt, Laura, 2012: Shielding Women against Status Loss: The Masculine Form and Its Alternatives in the Italian Language. I: *Journal of Language and Social Psychology* 31(3). S. 311–320.

- Milles, Karin, 2013: En öppning i en sluten ordklass? Den nya användningen av pronomenet *hen*. I: *Språk och stil* NF 23. S. 107–140.
- Norton, Aaron T. & Herek, Gregory M., 2013: Heterosexuals' Attitudes toward Transgender People: Findings from a National Probability Sample of U.S. Adults. I: *Sex Roles* 68(11–12). S. 738–753.
- Parks, Janet B. & Robertson, Mary Ann, 1998: Influence of Age, Gender, and Context on Attitudes toward Sexist/Nonsexist Language: Is Sport a Special Case? I: *Sex Roles* 38(5–6). S. 477–494.
- Parks, Janet B. & Robertson, Mary Ann, 2000: Development and Validation of an Instrument to Measure Attitudes toward Sexist/Nonsexist Language. I: *Sex Roles* 42(5–6). S. 415–438.
- Parks, Janet B. & Robertson, Mary Ann, 2004: Attitudes toward Women Mediate the Gender Effect on Attitudes toward Sexist Language. I: *Psychology of Women Quarterly* 28(3). S. 233–239.
- Parks, Janet B. & Robertson, Mary Ann, 2005: Explaining Age and Gender Effects on Attitudes toward Sexist Language. I: *Journal of Language and Social Psychology* 24(4). S. 401–411.
- Parks, Janet B. & Robertson, Mary Ann, 2008: Generation Gaps in Attitudes toward Sexist/Nonsexist Language. I: *Journal of Language and Social Psychology* 27(3). S. 276–283.
- Reid, Pamela Trotman, 1988: Racism and sexism. I: *Eliminating racism: Profiles in controversy*, red. av Phyllis A. Katz & Dalmas A. Taylor. Boston, MA: Springer US. S. 203–221.
- Romaine, Suzanne, 2001: A Corpus-Based View of Gender in British and American English. I: *Gender across Languages: The Linguistic Representation of Women and Men*. Vol. 1. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. S. 153–175.
- Rubin, Donald L., Greene, Kathryn & Schneider, Deidra, 1994: Adopting Gender-Inclusive Language Reforms: Diachronic and Synchronic Variation. I: *Journal of Language and Social Psychology* 13(2). S. 91–114.
- Sarrasin, Oriane, Gabriel, Ute & Gygax, Pascal, 2012: Sexism and Attitudes toward Gender-Neutral Language the Case of English, French, and German. I: *Swiss Journal of Psychology* 71(3). S. 113–124.
- Sczesny, Sabine, Moser, Franziska & Wood, Wendy, 2015: Beyond Sexist Beliefs: How Do People Decide to Use Gender-Inclusive Language? I: *Personality and Social Psychology Bulletin* 41. S. 943–954.
- SR, 2014: Hur röstade unga förstagångsväljare? <http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=4737 &artikel=5964384>. Besökt 16 november 2015.
- Stahlberg, Dagmar, Braun, Friederike, Irmen, Lisa & Sczesny, Sabine, 2007: Representation of the Sexes in Language. I: *Social Communication*, red. av Klaus Fiedle. New York, NY: Psychology Press. S. 163–187.
- Strahan, Tania E., 2008: They in Australian English: Non-Gender-Specific or Specifically Non-Gendered? I: *Australian Journal of Linguistics* 28(1). S. 17–29.
- Swim, Janet K., Aikin, Kathryn J., Hall, Wayne. S. & Hunter, Barbara A., 1995: Sexism and Racism – Old-Fashioned and Modern Prejudices. I: *Journal of Personality and Social Psychology* 68(2). S. 199–214.

- Valmyndigheten, 2014: Val Till Riksdagen – Röster. <http://www.val.se/val/val2014/slutresultat/R/rike/>. Besökt 16 november 2015.
- Vergoossen, Hellen, Bäck, Emma Aurora, Lindqvist, Anna & Gustafsson Sendén, Marie, 2016: Contemporary Arguments Against Gender-Neutral Language. 28th Annual Convention of the Association for Psychological Science (APS), Chicago, US, 26–29 maj 2016.
- Wayne, Linda D., 2004: Neutral Pronouns: A Modest Proposal Whose Time Has Come. I: *Canadian Women Studies* 24(2/3). S. 85–92.
- Whitley, Bernard E. & Ægisdóttir, Stefanía, 2000: The Gender Belief System, Authoritarianism, Social Dominance Orientation, and Heterosexuals' Attitudes toward Lesbians and Gay Men. I: *Sex Roles* 42. S. 947–968.
- Vogel, Anna, 2014: Laddade ord. Hur nya uttryck, som kategoriserar människor, tas in i svenskan. I: *Språk och stil* NF 24. S. 72–100.
- Wojahn, Daniel, 2013: De personliga pronomenens makt: En studie av hur pronomen styr våra föreställningar om personer. I: *Svenskans beskrivning* 32. Förhandlingar vid trettioandra sammankomsten för svenskans beskrivning, Karlstad den 13–14 oktober 2011, red. av Björn Bihl, Peter Andersson & Lena Lötmarker. S. 356–367.
- Wojahn, Daniel, 2015: *Språkaktivism : Diskussioner om feministiska språkförändringar i Sverige från 1960-talet till 2015.* (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 92.) Uppsala.

Bilaga I: Resultat från statistiska analyser

1. De respektive måttens interna reliabilitet

För att en sammanslagning av frågor tillhörande samma mått ska vara möjlig, krävs att de påståenden som ingår i samma mått har en hög överensstämmelse sinsemellan. För att testa detta har vi använt reliabilitetsmättet Cronbach's alpha, som anger reliabiliteten i ett värde mellan 0,00–1,00 (ju högre värde, desto större reliabilitet). Tabell I visar värdena på Cronbach's alpha från samtliga av de bakgrundsfaktorer som ingick i enkäten. Samtliga bakgrundsfaktorer uppvisade god intern reliabilitet.

Tabell I. Värden på reliabilitetsmättet Cronbach's alpha för enkätens bakgrundsfaktorer.

Bakgrundsfaktor	Cronbach's alpha
Attityd till <i>hen</i>	$\alpha = 0,93$
Acceptans för sexistiskt språk	$\alpha = 0,90$
Modern sexism	$\alpha = 0,81$
Könsidentitet	$\alpha = 0,76$

2. Signifikanstest av bakgrundsvariabler

2.1 Skillnad i attityd till *hen* beroende på könstillhörighet

($M_{hon} = 3,87$, $SD = 0,90$; $M_{han} = 3,68$, $SD = 0,88$; $M_{hen} = 3,85$, $SD = 1,30$; $F(2.238) = 1,06$; $p = 0,35$).

2.2 Skillnad i könsidentifikation beroende på könstillhörighet

($M_{hon} = 4,61$, $SD = 1,49$; $M_{han} = 4,10$, $SD = 1,30$; $M_{hen} = 4,17$, $SD = 1,63$; $F(2.235) = 2,82$; $p = 0,06$)

2.3 Skillnad i attityd till sexistiskt språk beroende på könstillhörighet

($M_{hon} = 2,50$, $SD = 0,86$; $M_{han} = 2,67$, $SD = 0,80$; $M_{hen} = 2,35$, $SD = 0,82$; $F(2.235) = 0,99$; $p = 0,37$)

2.4 Skillnad i sexism beroende på könstillhörighet

$M_{hon} = 2,00$, $SD = 1,03$; $M_{han} = 2,58$, $SD = 1,30$; $M_{hen} = 1,94$, $SD = 1,47$;
 $F(2.238) = 6,19$; $p < 0,01$

2.6 Skillnad i politisk åskådning beroende på könstillhörighet

$(M_{hon} = 3,65$, $SD = 1,84$; $M_{han} = 4,30$, $SD = 1,81$; $M_{hen} = 4,00$, $SD = 2,10$;
 $F(2.238) = 2,86$; $p = 0,06$)

2.7 Skillnad i intresse för genusfrågor beroende på könstillhörighet

$(M_{hon} = 5,38$, $SD = 1,63$; $M_{han} = 4,52$, $SD = 1,87$; $M_{hen} = 5,00$, $SD = 2,10$;
 $F(2.238) = 5,77$; $p < 0,01$)

»Vi måste öva upp och ta mod till oss, enda sättet att sedan bli dugliga väljare.»

Strategiskt kommunikationsarbete inom den kvinnliga rösträttsrörelsen

Av KARIN MILLES

Abstract

Milles, Karin, karin.milles@sh.se, Associate Professor, School of Culture and Education, Södertörn University, Sweden: “‘We have to practice and be courageous, the only way to become capable voters in the end.’ Strategic communicative work in the Swedish suffrage movement”. *Språk och stil* NF 26, 2016, pp. 130–160.

Research has shown that the Swedish women’s suffrage movement used language as a means to affect public opinion and used the means developed by popular movements to educate women. The aim of this article is to examine how the women’s suffrage movement spread among its members communicative oral skills to participate in meetings. The point of departure is four research questions: 1) How was learning organized through the courses on citizenship that the movement arranged? 2) What role did written instructions play? 3) How was learning organized in the local branches of the movement? 4) How did the anti-suffrage movement and the misogyny of the time influence the strategies deployed?

The theoretical framework used is ethnography of communication and the material consists of meeting minutes, course programs, news articles and handbooks from the archives of the Swedish women’s suffrage movement.

The results show 1) that the courses were successful and contained both practical meeting exercises and lectures by skilled lecturers, 2) that the movement both used existing handbooks and produced their own, 3) that the work in the local branches gave the participating women substantial meeting experience. And finally, 4) that the anti-suffrage movement paradoxically may have functioned as one of the driving forces behind the educational initiatives that enhanced the skills of women and strengthened the suffrage movement.

Keywords: the Swedish suffrage movement, adult education, communicative oral skills, meetings.

»Det är väl bekant, huru svårt kvinnor hava att foga sig i en ordentlig diskussions parlamentariska former.»

(Gustaf Cederschiöld 1900 s. 18.)

Snart har svenska kvinnor haft rösträtt i hundra år. Men vägen fram till den kvinnliga rösträtten var längre än rösträttskämparna hade anat, och kantades av många utmaningar och bakslag. Ett av argumenten mot den kvinnliga rösträtten

Rubrikens citat är hämtat ur ett brev från Ann Margret Holmgren till Ellen Hagen 1907 (efter Florin 2006 s. 146). Tack till Wellanders fond som finansierat en förstudie till föreliggande undersökning.

var att kvinnorna inte skulle klara av den, att de varken var mogna eller kompetenta nog att axla det samhällsansvar som det fulla medborgarskapet innebar. Citatet ovan kan ses som ett inlägg i den debatten.

Citatet är välkänt för alla språkvetare. Det är Gustaf Cederschiöld, professor i nordiska språk, som beskrev det så kallade »kvinnospråket» i en bok från förra sekelskiftet. Kvinnor var av naturen alltför känslostyrda för att kunna vänta på sin tur i en diskussion, de pratade i mun på andra och »stundom [inträdde] svimning» (ibid. s. 21). Även om Cederschiölds bok inte uttalat var ett inlägg i rösträttsdebatten kan ju läsaren själv dra slutsatser. Vilket kaos skulle det inte bli i riksdagens kammare, om de pladdriga, känslostyrda kvinnorna släpptes dit in?

Rösträttsförespråkarna å sin sida tyckte att det var en självklarhet att kvinnor skulle ha rösträtt. Det var en fråga om rättvisa – kvinnor betalade skatt, de var ansvariga inför lagen – då skulle de också ha rätten att rösta. För att styrka argumentationen arbetade man medvetet med att genom utbildning förbereda kvinnorna för det kommande medborgerliga ansvaret. Detta drag var inte lika framträdande i andra länders rörelser, påpekar Lydia Wahlström, själv starkt engagerad för rösträtten, i sin översikt över den svenska kvinnorörelsen (Wahlström 1933 s. 86). Det folkbildande arbete som bedrevs på den välkända kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad har fått en del uppmärksamhet, men det arbete som bedrevs långt tidigare inom rösträttsrörelsen är inte lika väl beskrivet än.

Denna utbildning försökte man få till stånd på olika sätt. Man uppvaktade skolföreståndare med propåer att de skulle införa kurser i samhällslära, initierade studiecirklar och vandringsbibliotek, och man tryckte upp eget material, sammanställde litteraturlistor och arrangerade kurser. En grundläggande roll i detta uppfostringsarbete spelade också själva rösträttsarbetet. Att organisera sig för rösträtten i någon av de många föreningarna medförde att kvinnorna, på köpet, också lärde sig hur man deltog i det offentliga politiska livet – de blev insatta i de aktuella sakfrågorna och lärde sig att bedriva strategiskt politiskt arbete.

Att engagera de breda folklagren för samhällsfrågor och få dem att delta i den offentliga debatten var något som drev många organisationer från nykterhetsamfund till socialistiska föreningar. Den svenska rösträttsrörelsen blev alltså del av den tidens stora folkbildningsprojekt (Florin & Rönnbäck 2001).

En del av detta folkbildningsprojekt var kunskapsmässig – man ansåg att kvinnorna bättre behövde sätta sig in i tidens aktuella frågor och i hur samhället fungerade. En annan del var färdighetsmässig – man ansåg att kvinnorna be-

hövde övning för att kunna delta i det politiska livet. Dessa två delar hänger naturligtvis samman och är beroende av varandra. När det gällde färdigheter var kommunikativa kompetenser centrala. För att kunna verka som fullt ansvarig medborgare måste man kunna tala för sig, diskutera, förhandla och delta i beslutande organ: helt enkelt kunna »foga sig i en ordentlig diskussions parlamentariska former».

Det är alltså inte konstigt att bland annat övningar i mötesteknik kom att ingå i rösträttsrörelsens medborgarkurser. Den kvinnliga rösträttsrörelsen var inte ensam om att på det här sättet vilja ge sina medlemmar kommunikativa färdigheter, exempelvis arbetarrörelsen gjorde liknande ansträngningar (Josephson 1996a).

Historikern Christina Florin har poängterat hur viktigt språket var för rösträttsrörelsen, då samtliga »strategier byggde på en rad olika projekt som alla stödde sig på *språkliga* uttrycksformer – tidningsskrivier, upprop, namnsamlingar, petitioner, kursverksamhet, artiklar, cirkulär, broschyrer, flygblad, bilder, teaterpjäser, böcker och tidskriftsserier» (Florin 2006 s. 145, kursiv i original).

Den kvinnliga rösträttsrörelsen verkade under en tid som kännetecknades av stora förändringar av kommunikationssätt och medier. De allmänna kommunikationerna byggdes ut framför allt vad gällde tågnätet och de särskilda damkupéer som fanns möjliggjorde att kvinnor kunde resa utan manligt beskydd. Ny teknik gjorde att framställning och distribution av tidskrifter och annat tryckt material blev både billigare och snabbare. Allt detta kunde den kvinnliga rösträttsrörelsen dra nytta av i sitt opinionsarbete. De drog också nytta av de mönster och ritualer för politiskt opinionsarbete som redan utvecklats inom folkrörelserna i form av föreningsverksamhet, folkbildning och samspel med pressen. De var därmed del i omvandlingar som sammantagna skulle förändra samhället i grunden liksom villkoren för medborgarnas deltagande i det offentliga livet och det offentliga samtalet.

Florin (2006) poängterar att det var det muntliga som var det strategiskt viktigaste. Hon har beskrivit och analyserat hur rösträttskvinnorna lärde sig att äntra talarstolarna – hålla föredrag och argumentera för sin sak inför publik. Men minst lika intressant är hur man lärde sig att tala och argumentera i olika beslutande församlingar. Utan att göra detta skulle man ju varken kunna organisera sin rörelse eller utöva sin medborgarmakt. Att man var medveten om vikten av denna förmåga inom rösträttsrörelsen står klart. Under 1907, som var ett valår, uppmuntrade man exempelvis sina medlemmar att se till att frågan om den kvinnliga rösträtten väcktes på de valmöten som arrangerades runt om i

landet. Så här formuleras taktiken i en brevväxling mellan centralgestalterna Ann Margret Holmgren och Ellen Hagen: Kvinnorna skulle tränga sig »fram vid valmötena och begära att få interpellera kandidaterna». Man tänkte sig en masseffekt: om det gjordes »systematiskt över hela landet» trodde man det skulle kunna ha »stor effekt». Men Ann Margret Holmgren var medveten om att detta att tränga sig fram på ett möte och häva upp sin röst, särskilt i ett oönskat ärende, inte är någon lätt uppgift. »Vi finge hjälpas åt alla vi som tvingat oss till mål i mun. Vi måste öva upp och ta mod till oss, enda sättet att sedan bli dugliga väljare.» (Citat i Florin 2006 s. 146.)

Syftet med följande studie är att närmare undersöka hur man inom den kvinnliga rösträttsrörelsen såg till att »öva upp» sig och erövra den viktiga kommunikativa muntliga kompetensen att delta i möten. I förlängningen handlade detta inte bara om att våga kliva fram och säga sin mening på ett enstaka möte utan också om att lära sig behärska de allmänna politiska mötesrutinerna på ett mer grundläggande sätt – att grunda föreningar, sitta ordförande, att diskutera, att förrätta val etc. Denna kompetens var nödvändig dels i det praktiska rösträttsarbetet, dels som en del i den nya medborgerliga identitet som kvinnorna i och med rösträtten ville skaffa sig.

Studien är en del i ett större projekt som syftar till att belysa språkliga aspekter av kvinnorörelsen, både vad gäller olika kommunikativa kompetenser och förändringar över tid, och hur feminister har sett till att erövra, sprida och sedan utnyttja nya kommunikativa kompetenser – att delta i möten, att agitera, starta tidningar och skriva journalistiskt, essäistiskt och litterärt.¹ Detta kan bidra till förståelsen av hur kvinnorörelsen inte bara har förändrat det svenska samhället i grunden utan också har samverkat med, och i förlängningen också påverkat, den offentliga svenska språkarenan.

1. Tidigare forskning

Den svenska kvinnliga rösträttsrörelsen är redan ganska väl beskriven. Vi vet att arbetet var välorganiserat och mycket omfattande. Kvinnorna inom rösträtten samarbetade över partilinjerna och kämpade outtröttligt och envist med de medel som stod till buds (bl.a. Florin 2006, Hedvall 2011, Rönnbäck 2004, Wahlström 1933). Nedan tar jag endast upp de delar som berört frågan om

¹ I projektet deltar också Lena Lind Palicki, och en första artikel är Lind Palicki & Milles 2015.

kopplingen mellan den kvinnliga rösträttsrörelsen och kommunikativa strategier eller språk. Jag tar också upp forskning om de samtida folkrörelserna och offentligt språkbruk.

Kvinnorösträttsrörelsen kan beskrivas som en del av folkbildningsrörelserna då en stor del av aktivismen kom att bestå av olika projekt för att öka kvinnors kunskaper och bildning. Efter en första fas som präglades av organiserande och kraftsamlande, en andra där man arbetade för att skapa en gemensamhetskänsla och en tredje där man spred kunskaper och värvade medlemmar framför allt från talarstolen, kom en period då rörelsen inriktade sig starkt på att utbilda kvinnorna för den kommande medborgarrollen genom kursverksamhet och annan upplysning (Florin & Rönnbäck 2001).

Hur kvinnotidskrifterna fungerade som plattformar både för kvinnorörelsen som helhet och för rösträttsorganisationen har beskrivits av bland andra Anna Nordenstam (2014), Lina Samuelsson (2014) och Birgitta Wistrand (2014). *Tidskrift för hemmet*, som brukar räknas som den första egentliga kvinnotidskriften, startades 1859 och samarbetade med tiden mer och mer med Fredrika Bremerförbundet (Nordenstam 2014 s. 12 f.). Tidskriften *Dagny* startades 1886 som en direkt efterföljare till *Tidskrift för hemmet* och var Fredrika Bremerförbundets föreningstidskrift. Under några år var den tydligt kopplad till rösträttsrörelsen (Samuelsson 2014 s. 24). 1911 startade också Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt (hädanefter LKPR) en egen tidning, *Rösträtt för kvinnor* (Wistrand 2014 s. 71). Den kortlivade tidskriften *Framåt* och den ännu existerande *Morgonbris* var två kvinnotidskrifter från socialistiskt håll som också hade visst samarbete med rösträttsrörelsen.

Birgitta Ney (2001) har undersökt de kvinnliga journalisternas roll under rösträttskampen. De kvinnliga journalisterna, anställda på vanliga tidningar, spred information om både rösträttsrörelsen och dess argument genom att skriva referat från möten och föredrag, rapportera från fester och skriva krönikor om den aktuella debatten.

Brigitte Mral (2001) har undersökt argumentationen hos rörelsens talare och skribenter och visar att den var en blandning av retoriskt svulstiga visioner och rationellt bemötande av motståndarsidans argument. Också Christina Florin (2006) har som en del av sin undersökning av de centrala rösträttsaktivisternas gärning beskrivit retoriska mönster och kommunikationsstrategier i rörelsen. Hon visar hur aktivisterna i festtal och annat ofta ansluter till såväl nationalistiska som religiösa stämningar, och att man ofta beskriver det kvinnliga samhällsansvaret som en del av den kvinnliga, moderliga naturen. Hon visar hur aktivisterna argumenterade för att ge kraft och styra arbetet i de egna leden. Ak-

tivisterna var i högsta grad medvetna om språkets och mediernas roll i det politiska lobbyarbetet.

Projektet Arbetarna tar ordet har beskrivit hur den tidiga arbetarrörelsen erövrade och utvecklade nya kommunikativa genrer och språkstilar. Olle Josephson (1996b) beskriver exempelvis de olika kommunikativa genrer som användes inom en socialistisk ungdomsförening och hur medlemmarna använde och övade en rad olika kommunikativa genrer. Mötena är den centrala punkten i denna verksamhet. Utöver den indirekta träning i mötesteknik som deltagandet i möten ger, övade man också explicit viss mötesformalia. August Säfström, en av medlemmarna som senare blev riksdagsman, skriver i sina memoarer att man ibland kunde »gå till skogen och på en öppen plats där hålla voteringsövningar» (citerat i Josephson 1996a s. 254). Övningar i mötesteknik förekom i kvinnliga arbetareföreningar (Hedström & Josephson 1996 s. 121), och att träna sig i att leda »offentliga förhandlingar» ingick också i nykterhetsföreningarnas målsättningar (Josephson 1996a s. 242).

Josephson uppmärksammade hur hans studie beskriver en uteslutande manlig kommunikativ kultur: i hans material är det framför allt män som sammanträder, voterar, skriver protokoll (ibid. s. 293). Men inom projektet gjordes också en studie om kvinnliga föreningar. Den kvinnliga protokollskrivaren utmärkte sig genom en mer distanserad, kanslispråklig och korrekt stil än en motsvarande manlig protokollskrivare, vilket kan bero på att kvinnor ofta hade större erfarenhet av liknande uppgifter från exempelvis kontoristyrket (Hedström & Josephson 1996). En annan delstudie beskriver en kvinnlig diskussionsklubb och kan visa att ett delsyfte med mötena var att ge kvinnorna övning i mötesformen och i att sitta ordförande (Mral 1996 s. 167). Diskussionerna i klubben rörde allt från bildningsfrågor till den kvinnliga rösträtten och Mral menar att det som framför allt skilde klubbens diskussioner från motsvarande manliga är att diskussionsämnena nästan uteslutande rörde kvinnofrågor som »kvinnoorganisering, kvinnors moral, uppfostringsfrågor m.m.» (Mral 1996 s. 194).

Att folkbildning i vid bemärkelse och erövrandet av kompetens i offentligt språkbruk var en viktig del också i de övriga folkrörelserna, dvs. väckelserörelsen, nykterhetsrörelsen och i viss mån idrottsrörelsen, har också uppmärksamats av historisk och sociologisk forskning. Ronny Ambjörnsson konstaterar exempelvis i en studie av nykterhets- och arbetarrörelsen i Holmsund under 1900-talets första del att föreningslivet innebar en övning i såväl diskussions-, debatt- som föreläsningskompetens. Denna övning fick deltagarna både genom att delta i mötesverksamheten i sig, och genom att man inom föreningens ramar

ibland arrangerade regelrätta kurser (Ambjörnsson 1998 s. 81 f.). Också andra studier av de svenska folkrörelserna har poängterat i hur stor utsträckning verksamheten byggde på språklig kommunikation av olika slag. Patrik Lundell (2010) visar hur den svenska nykterhetsrörelsen använde sig av de resurser som det framväxande massmediala samhället började erbjuda för att sprida opinion för nykterhet. Mats Hellspång (1991 s. 52) nämner föredragsverksamhet, studiecirklar, tillhandahållandet av litteratur genom speciella föreningsbibliotek som viktiga delar av verksamheten. Men folkrörelserna gav också sina medlemmar möjlighet att erövra just kompetensen att delta i möten. Sven Lundkvist (1977 s. 20) påpekar att folkrörelseengagemang innebar att medlemmarna lärde sig att »skriva protokoll, sköta ordförandeklubban». Denna övning hade de sedan god nytta av om de ville gå vidare med en politisk karriär (Hellspång 1991 s. 142), och folkrörelseengagemang ledde ofta vidare till avancemang i samhället (Lundkvist 1977 s. 157). Folkrörelsernas betoning av jämlikhet och det därmed relativt stora inflytande som också kvinnor kunde komma att få inom organisationerna, kan också i förlängningen ha bäddat för den kvinnliga rösträttsrörelsen (Lundkvist 1977 s. 159).

Tidigare forskning har alltså beskrivit hur den kvinnliga rösträttsrörelsen använde sig av såväl muntliga som skriftliga medel och samarbetade med de framväxande medierna för att driva sin fråga, och att den verkade i en tid med ett starkt folk- och självbildningsideal, där föreningslivet gav nya grupper människor både övning och erfarenhet att använda det offentliga språkets olika former.

Men bredare studier av hur just möteskompetens kunde erövrats och spridas i en organisation och hur lärandet organiserades, eller av hur detta gick till just i den kvinnliga rösträttsrörelsen med sina speciella villkor, det finns ännu inte. Kompetensen att delta i och leda möten och förhandlingar är synnerligen viktig om man gör anspråk på fullt medborgaransvar. Förmågan till detta har spelat en nyckelroll i kvinnors möjligheter att delta i samhället på lika villkor som män.

2. Mötet som kommunikativ verksamhetstyp

Den teoretiska ramen för den här studien hämtar jag från den samtalsforskning som kopplar ihop språkandet i samtal med större samhälleliga strukturer, och ser samtal som något vi människor använder för att bland annat skapa mening

och göra saker tillsammans i samhället (Linell 2011). Linell talar om samtalskulturer som något som vi människor socialiseras in i, och som utvecklas för att fylla olika samhälleliga funktioner.

Ett centralt begrepp för studien är därför kommunikativa verksamhetstyper, dvs. samtalsgenrer som har utvecklats för att utföra olika funktioner (Linell 2011). Terapisessioner används för att läka psykologiska sår, anställningsintervjuer används för att avgöra vem som är mest lämpad för ett arbete, högre seminarier används för att utveckla teoretiska resonemang etc. Möten, stora som små, används för att ta beslut, sprida information och lösa problem (Milles 2003).

Kommunikativa verksamhetstyper kännetecknas av att de uppfyller olika syften och (därför) har olika rollfördelning, innehåll, struktur, topikorganisation etc. Att delta i dem kräver alltså en specialiserad kommunikativ kompetens (Hymes 1974) för vad som kan sägas var, när, hur, varför och av vem etc. Linell (2011 s. 85) talar om olika ramar och premisser, som avgör vad som är förväntade och godtagbara handlingar i de faktiska situationerna.

»Formella möten» är en kommunikativ verksamhetstyp som i hög grad är formaliserad och ritualiserad, med kulturellt stabila och explicita regler för hur man deltar. Formella möten kännetecknas exempelvis av att vara i förväg planerade gruppsamtal med förbestämd dagordning, speciell rollfördelning mellan samtalsdeltagarna och särskilda praktiker gällande topikorganisation, turtagning m.m. (se Milles 2003 för en beskrivning av mönstren i nutida arbetsmöten). De flesta kommunikativa verksamhetstyper som har någon som helst stabilitet och komplexitet kräver viss insocialisering av sina deltagare, men möten är kanske en av de verksamhetstyper som kräver mest. Det är därför inte konstigt att det finns explicita uttryck för dessa regler i form av handböcker i mötesformalia.

Vi kan förstå kvinnorörelsen som en praktikgemenskap (Wenger 1998), bestående av grupper av personer engagerade i det övergripande makroprojektet att skapa ett samhälle där kvinnor och män deltar och lever under lika villkor, en praktikgemenskap som vi grovt kan räkna med uppstod i Sverige under slutet av 1800-talet och som har existerat i olika former sedan dess. Mer eller mindre stabila organisationer, som Fredrika Bremerförbundet, LKPR, Grupp 8 m.fl., har organiserat medlemmarna i denna praktikgemenskap och drivit det praktiska politiska arbetet.

Praktikgemenskaper kan utveckla egna kommunikativa praktiker. I denna studie ligger intresset dock inte på kvinnorörelsens eventuella särskilda kommunikativa praktikgemenskap, utan på det arbete för att erövra en *ny* kommunikativ verksamhetstyp som ingick som en del i det politiska projektet, och som

sågs både som ett medel (för att skapa legitimitet för de politiska anspråken) och mål (att kvinnorna skulle kunna verka som fullvärdiga medborgare i samhällslivet). Mötet som verksamhetstyp identifierades av aktörer inom kvinnorörelsen som strategiskt viktig att erövra: att kunna delta i möten var ett krav som ställdes på medborgarna i samhället, och alltså ett krav som kvinnorna måste kunna leva upp till för att få den åtråvärda rösträtten. Men det var också ett medel i den politiska kampen: en viktig del av det praktiska och dagliga politiska arbetet utfördes just genom möten – inom kvinnoorganisationerna och andra samhälleliga organisationer (inom exempelvis kommunpolitiken eller utbildningsväsendet). Att kvinnorna använde eller erövrade denna kommunikativa kompetens sågs alltså som viktigt.

Den kommunikativa verksamhetstypen ska förstås som en abstrakt enhet, en kulturell vana, en samling mer eller mindre fast fixerade sociala konventioner för samtalandet, medan de faktiska mötena som kvinnorna deltog i är exempel på kommunikativa verksamheter i sig. Genom att öva på och delta i möten erövrade man en ny kommunikativ kompetens som etablerade den kommunikativa verksamhetstypen möten som en möjlig resurs inom kvinnorörelsen som helhet.

3. Frågeställningar, källor och material

Jag vill därför läsa den svenska kvinnliga rösträttshistorien genom kommunikationshistoriska glasögon. Jag vill inte bara se på hur kvinnorna inom rösträttsrörelsen använde sig av dåtidens offentliga kommunikativa resurser – föreningsliv, massmedier, tidskrifter, studiecirklar – för att driva sin politik, utan också hur de samtidigt såg till att skaffa sig och sina medsystrar de nödvändiga kommunikativa kompetenserna som behövdes i den nya medborgarroll som de kämpade för att erövra.

Därmed inte sagt att denna studie är heltäckande vad gäller vilka kommunikativa kompetenser som man tillägnade sig. Förutom att skaffa sig möteskompetens såg rösträttsrörelsen som nämnts ovan till att dess medlemmar också initierade och drev diskussionsklubbar, startade tidningar, höll offentliga tal och föreläsningar. Även om en del är beskrivet finns här mycket kvar att göra.

Artikeln är ett försök att bedriva historisk kommunikationsetnografi. Det är egentligen ett omöjligt uppdrag, då man inte kan fara tillbaka i tiden för att delta i och observera talgemenskaper och kommunikationssituationer och det

heller inte finns några inspelningar från denna tid. Lika lite har jag kunnat hitta några redogörelser av enskilda kvinnor som själva varit med och deltagit, och vars ögonvittnesskildringar hade kunnat ge värdefull information om hur det gick till.

Men då syftet inte är att beskriva mötena i sig utan den process genom vilken verksamhetstypen erövrades, kan man använda sig av de historiska spår som denna har lämnat efter sig. Den svenska kvinnliga rösträttsrörelsen har efterlämnat ett rikt material av kvinnotidskrifter, cirkulär, kursprogram, handledningar och protokoll. Dessa källor möjliggör en beskrivning av ramarna för lärandet, hur det organiserades och vad som blev resultatet, vilket kan utmytna i en beskrivning av hur kvinnorörelsen erövrade en strategiskt viktig kommunikativ kompetens.

Lärandet bedrevs i huvudsak genom tre medel: genom kurser, skrivna handledningar och genom arbetet i lokalföreningarna, och därför har följande tre frågeställningar formulerats:

1. Hur såg kursverksamheten ut där mötesövningar ingick som en del? Här ingår att beskriva mötesverksamheten översiktligt vad gäller initiering, omfattning, praktiska arrangemang etc. Vilka var nyckelpersonerna i verksamheten? Vilka aspekter av möteskunskaper lärdes ut, och på vilket sätt?

2. Vilken resurs utgjorde skrivna handledningar? Vilka var de, vad innehöll de och vilka kunskaper lärde de ut? I vilken grad använde man redan befintliga handledningar och i vilken grad producerade man egna?

3. Hur såg det lärande ut som försiggick i lokalföreningarna? I vilken mån övade man explicit, och i vilken grad var lärandet indirekt, som en effekt av föreningsverksamheten i sig?

En sista frågeställning, som kan diskuteras utifrån svaren på de tidigare frågeställningarna, handlar om vilken roll det spelade att det här försiggick inom just kvinnorörelsen och inte inom någon av de andra folkrörelserna:

4. Hur påverkade rösträttsmotståndet det strategiskt kommunikativa arbetet i rörelsen och de kommunikativa kompetenser som erövrades? Det här är ett annat sätt att angripa frågan om skillnader mellan kvinnors och mäns kommunikation. I stället för att rakt av jämföra kvinnlig och manlig protokollstil, retorik, mötesteknik etc., försöker jag sätta in frågan i ett bredare sammanhang, där genusstrukturer kan tänkas influera kommunikationen på ett mer komplext vis än endast via de ingående deltagarnas könstillhörighet. Alltså: hur påverkade de givna könsmaktsstrukturerna i samhället vid den här tiden detta arbete?

För att besvara den första frågeställningen studerar jag efterlämnade handlingar som rör den första kursen i samhällslära. Det gäller handlingar från LKPR:s verkställande utskott, arkiverade kursprogram, tidningsartiklar och tidigare gjord historisk forskning. Anledningen till att just den första kursen fokuseras är att den åtföljdes av mycket agiterande och informerande arbete vilket gör att denna kurs blir relativt klar i konturerna.

Den andra frågeställningen tar jag mig an genom att beskriva möteshandledningar som användes inom rösträttsrörelsen.

Den tredje frågeställningen försöker jag besvara genom att studera handlingarna från en lokalförening som får representera en mindre lokalförening ute i landsorten, med begränsad men ändå regelbunden verksamhet. Dess verksamhet sträcker sig från strax innan den första kursen hålls i Stockholm tills röst-rätten är införd, varför den möjliggör en beskrivning av hur centralstyrelsens initiativ sprids ut i föreningen.

Processen undersöks alltså genom tre olika material: handlingar rörande kursen i medborgarskap 1907–1908, möteshandledningar och slutligen protokollet från Föreningen för kvinnans politiska rösträtt (FKPR) i Strängnäs. Dessa tre material ska förhoppningsvis ge en bra bild av hur rösträttsrörelsen arbetade för att öka kvinnors möteskompetens. En förteckning av materialen finns i slutet av artikeln.

Den sista frågeställningen diskuterar jag utifrån svaren på de tre första frågeställningarna.

4. Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt

Men innan vi går in på de tre medlen måste vi säga något om den politiska kampen för kvinnlig rösträtt, och om den förening som kanske gjorde det mesta av det opinionsbildande arbetet (historiska fakta är, när inte annat anges, hämtade från den kvinnohistoriska portalen om kvinnlig rösträtt vid Göteborgs universitetsbibliotek).

Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt, LKPR, bildades 1903. Då hade frågan om kvinnors rösträtt diskuterats i Sverige i knappt tjugo år. 1884 motionerade riksdagsledamoten Fredrik Borg om kvinnors rösträtt och samma år bildades Fredrika Bremerförbundet, som också kämpade för frågan.

1902 lämnades en motion om kvinnlig rösträtt av riksdagsledamoten Carl Lindhagen. Samtidigt skrevs en proposition av den sittande regeringen om att gifta män skulle få två röster. Det här gjorde att rösträttsfrågan ordentligt kom

upp på bordet. Det var antagligen ilska över regeringens förslag som gav energi och nödvändigt incitament att skapa en förening som skulle driva frågan om kvinnlig rösträtt i mer organiserad form. Först bildades lokala föreningar i Stockholm och Göteborg, och 1903 lyckades man grunda en nationell förening, LKPR. Under LKPR sorterade lokalföreningarna, som fick direktiv för sitt arbete från centralstyrelsens verkställande utskott (i fortsättningen VU), i form av cirkulär som skickades ut.

Lokalföreningarna förväntades driva sin egen verksamhet. De skulle hålla regelbundna möten, skapa opinion och lokalt arrangera föredrag, fester och liknande. De skulle sända representanter till centrala möten som i sin tur skulle rapportera in till centralstyrelsen om föreningens verksamhet. På så sätt kunde rösträttsrörelsens centrala organ få god överblick över hela rörelsen och styra organisationen med ganska fast hand.

Föreningen finansierades genom medlemsavgifter, donationer, basarer och försäljning av medlemsartiklar som vykort, märken och liknande. Men det mesta av det faktiska arbetet var frivilligt och obetalt. Både organisations- och arbetsformer i rörelsen liknade i mångt och mycket de som utvecklats och användes i de andra folkrörelserna. Centrala personer i rösträttsarbetet blev bland annat Anna Whitlock, Signe Bergman och Lydia Wahlström som alla tre under perioder var ordförande i LKPR, och Ann Margret Holmgren, som tidvis var vice ordförande.

Föreningen växte mycket snabbt genom ett strategiskt nätverkande (Hedvall 2011 s. 115). Kärnan i detta nätverkande var föreläsningarna, som organiserades som turnéer över landet. Inför besöket på en viss ort såg man till att både annonsera i lokalpressen för att få åhörare och bjuda in journalister. När föredraget väl var hållet såg man till att bilda en lokalförening om det fanns det minsta intresse. Den här strategin kostade mycken möda för dem som reste runt, men den gav också rikt resultat. Efter bara sex år fanns det över etthundrafemtio lokalföreningar, och som mest 237 (ibid. s. 105). Tidningar som *Rösträtt för kvinnor* och *Dagny* rapporterade regelbundet om föreningen och hur den växte.

Så småningom inriktades en hel del av arbetet i rösträttsorganisationen på folkbildande arbete. Föreläsningsturnéerna kompletterades med regelrätta kurser, där deltagarna fick lära sig allt vad de behövde för att kunna axla sitt nya medborgerliga ansvar. Som kursledare anlätade man både medlemmar och särskilt inbjudna experter. Med hjälp av en stor donation kunde man efter några år utveckla och utöka kursverksamheten avsevärt, och de så kallade Bergman-Österbergska kurserna arrangerades på olika platser över hela landet under ett antal år.

Organisationen såg också till att sprida skrifter. Man organiserade vandringsbibliotek (Florin & Rönnbäck 2001 s. 24), satte samman litteraturlistor för självstudier och studiecirkel samt tryckte upp och spred broschyrer som lokalföreningarna kunde rekvirera.

1919 röstades förslaget om kvinnlig rösträtt igenom. 1921 kunde kvinnorna för första gången rösta i riksdagsvalet. LKPR och dess lokalföreningar hade då varit bland de starkast opinionsbildande organen bakom rösträttsreformen. Under sitt arbete hade den också påverkat livet för många av sina medlemmar, som mest 17 000 (Hedvall 2011 s. 173). Man hade hållit möten, arrangerat fester, basarer, föreläsningar, namninsamlingar och studiecirkel som hade nått inte bara de egna, utan också andra utanför rörelsen. Medlemmar hade utöver detta deltagit i centralstyrelsemöten, kongresser, föredrag och kurser. De hade läst broschyrer, skrifter och böcker om rösträtt och samhällslära. De hade diskuterat medlemsavgifter, politik och kaffebiljetter. Och de hade skolats in i möteskulturen. Aldrig tidigare hade så många kvinnor förvärvat vana och kunskaper i hur man arrangerade och deltog i möten. Nu ska jag lite närmare beskriva hur detta hade gått till.

5. Den lärande rösträttsorganisationen

I det här avsnittet beskriver jag först kursen i samhällslära 1907–1908, därefter de skriftliga möteshandledningar som användes inom den kvinnliga rösträttsrörelsen och sist hur man skaffade sig möteskompetens i FKPR i Strängnäs.

5.1 Kursen i samhällslära

På kvällen den 21 oktober 1907 strömmade kvinnorna in genom dörrarna till Realläroverkets högtidssal på Roslagsgatan i Stockholm. De fick visa upp sina biljetter – var de åhörare eller planerade de att lägga ner tid på självstudier och göra ålagda uppgifter? De slog sig ner och välkomnades av kursledaren. Kursen i samhällslära hade satt igång.

Kursen, som kom att beskrivas som en succé i de kvarlämnade handlingarna, skulle pågå under hela hösten och hade föregåtts av en hel del planerande. I juni hade Anna Whitlock för VU lagt fram ett förslag som hon och baron Palmstierna hade utarbetat. Förslaget gick ut på ett:

anordnande av kurser för rösträttsföreningarnas medlemmar i statskunskap, samhällslära och andra sådana ämnen, som böra ingå i den svenska kvinnans medborgerliga bildning. (Protokoll 11 juni 1907.)

Förslaget antogs och man skickade ut ett cirkulär till medlemmarna med information. Cirkuläret ägnas till stor del åt att argumentera för vikten av att initiera »upplysningsarbete» bland landets kvinnor, och ge förslag på hur detta kan göras. Man vädjade till rösträttskvinnornas ansvarskänsla, och smickrade dem också lite för att få dem att lägga manken till:

De kvinnliga rösträttsföreningarnas medlemmar kunna med skäl betraktas som de samhällseligst mest vakna, arbetsvilliga och mest kunskapsförstående bland våra kvinnor. Därför böra de vara de första att tillägna sig de insikter, som fordras för att kvinnornas inflytande på samhällslivet skall bära god och riklig frukt. De skola i sin ordning föra upplysningsarbetet vidare till nya kretsar av kvinnor. (Cirkulär nr 1 s. 1–2.)

Kvinnorna måste visa sig värdiga det ansvar de ville åta sig och med rösträtten, så att samhället skulle vinna på reformen. Man kan också se den centrala folkbildningstanken att vunna kunskaper skulle sprida sig vidare genom att de som tillägnat sig en kunskap inte skulle nöja sig med det, utan också aktivt sprida den vidare så att alla kvinnor i förlängningen kunde bli upplysta.

Därpå skriver man om kursen i samhällskunskap som skulle ges under vintern i Stockholm och beskriver ganska noga dess innehåll och upplägg, varefter man uppmanar också andra lokalföreningar att starta liknande kurser eller studiecirklar, ger råd om hur detta kan gå till och berättar om vilka resurser som fanns att tillgå. Till slut uppmanar man lokalföreningarna att ge sina åsikter och råd angående den här nu påbörjade upplysningsverksamheten.

I september hade man ordnat ett detaljerat program för kursen (VU, protokoll 13 september 1907). Under hösten skrev man om kursen för »hufvudstadens kvinnor» i lokaltidningen *Stockholms Dagblad* och i Fredrika Bremerförbundets tidskrift *Dagny* (1907 nr 15 s. 328). Kursen startade i oktober samma år och avslutades i maj med en fest på Skansens högloft. *Dagny* (1908 nr 18) ägnade då en helsida åt kursen och festen. Man skriver särskilt om hur värdefulla övningarna varit:

Af särdeles stort intresse hafva de praktiska öfningarna varit, hvilka bland annat omfattat fingerade valmöten, fingerade stadsfullmäktigesammanträden, fingerade sammanträden i riksdagens andra kammare med dithörande utskottsarbete samt öfning i den proportionella valmetoden. (Ibid.)

Nästan fyrahundra kvinnor hade följt kursen, varav ett hundratal som aktiva »lärjungar», dvs. som deltagare i övningar och repetitioner.

Men hur var då kursen upplagd? Den var belagd med en avgift, och deltagarna kunde alltså välja om de ville vara aktiva deltagare i övningar etc. eller bara lyssna på föreläsningarna. Den pågick under ett halvår med två kurstillfällen varje vecka, två timmar för varje kväll. Varje pass delades upp i två där den ena timmen var en föreläsning och den andra var elevaktiv.

Ganska mycket av kursen ägnades åt möteskompetens. Föreläsningarna ägnades visserligen framför allt åt aktuella frågor och statskunskap som fredsrörelsen eller bostadsfrågan, men där fanns också en föreläsning om »Det offentliga talandets konst» och »Sättet att leda offentliga förhandlingar», se bild 1. Men sedan har vi de timmar som ägnades åt övningar och diskussioner. Att delta i diskussioner kring något ämne är på ett sätt att öva sig i möteskompetens, även om dessa diskussioner kanske inte är styrda på samma sätt som under ett möte, där man har att komma fram till beslut i en eller annan fråga. Men man hade också många tillfällen som ägnades åt att öva just olika delar av mötessamtalet. Bland annat fick deltagarna medverka i ett flertal fingerade stadsfullmäktigesammanträden, valmöten (se bild 1) och sammanträden i riksdagens andra kammare (*Dagny* 1908 nr 18).

De drivande bakom kursen verkar ha varit Anna Whitlock, med hjälp av Erik Palmstierna. Av brevväxlingen mellan Ann Margret Holmgren och Ellen Hagen att döma så var Ann Margret Holmgren inne på tanken att kvinnorna inom rörelsen behövde öva sig på att ta till orda i större församlingar, men några tydligare tecken på hennes inblandning i det konkreta kursförslaget syns inte senare. Vad vi däremot kan utläsa ur protokollen från VU är att det faktiska initiativet togs av Anna Whitlock. Att det var just hon som var drivande bakom föreningens kursverksamhet är inte konstigt. Hon var under den här tiden ordförande i LKPR men för eftervärlden är hon kanske mest känd som grundare av den Whitlockska samskolan (vid den här tiden kallad Stockholms nya samskola), en skola där hon bland annat tillsammans med Ellen Key utvecklade nya pedagogiska metoder med lärandet och eleven i centrum. »Upplysningsarbetet hade varit hennes specialitet» (Ney 2001 s. 38). Anna Whitlock hade alltså både intresse för utbildningsfrågor och erforderliga erfarenheter och kompetens. Förslaget hade hon enligt protokollet utarbetat tillsammans med baron Erik Palmstierna, som var »känd som skicklig nationalekonom, ypperlig föreläsare och med varmt intresse för social verksamhet» (Cirkulär nr 31 s. 2). Han var gift med en aktiv rösträttskvinna, Ebba Palmstierna. Erik Palmstierna var också ledare för hela denna vinters kurs. Men det verkar bara ha varit under denna första kurs som han deltog aktivt, eftersom han sedan gick vidare med sin egen politiska karriär och så små-

SCHEMA FÖR TORSDAGAR.

24 okt.	Det offentliga talandets konst. Lektor <i>O. Ottelin</i> .
	Sättet att leda offentliga förhandlingar. Frlh. <i>E. Palmstierna</i> .
31 "	Folkbildningsfrågan, diskussion med inledningsanförande af lektor <i>O. Ottelin</i> .
7 nov.	Sedlighetsfrågan, diskussion med inledningsanförande af med. dr. fröken <i>Karolina Widerström</i> .
14 "	Fredsrörelsen, diskussion med inledningsanförande af fru <i>Emilia Broomé</i> .
21 "	Socialism och fackföreningsrörelse, diskussion med inledningsanförande af frlh. <i>E. Palmstierna</i> .
28 "	Fingeradt valmöte.
5 dec.	Kooperationen, diskussion med inledningsanförande af fil. kand. fröken <i>Anna Brita Bergstrand</i> .
12 "	Fingeradt valmöte.
23 jan.	Fingeradt stadsfullmäktigesammanträde.
30 "	Fingeradt stadsfullmäktigesammanträde.
6 febr.	*

Bild 1. Sida ur kursprogrammet.

ningom blev riksdagsledamot i andra kammaren (SBL). Man hade också sett till att skaffa fram hjälp med föreläsare i olika ämnen, både män som språkvetaren Odal Ottelin som föreläste om »Det offentliga talandets konst» och rösträttskvinnor som Emilia Broomé som talade om fredsrörelsen (se bild 1) och Gulli Petrini som ledde övningar i den proportionella valmetoden (Program för kurs i samhällslära, 1907).

Kursen fick efterföljare. Ett par år senare informerade *Dagny* (1910 nr 2) om en »kurs i kommunkunskap», och senare startade man de Bergman-Östbergska kurserna (se ovan). Här är det svårt att avgöra i vilken grad också de följande årens kurser innehöll mötesövningar, då källorna inte är tydliga vad gäller kursernas upplägg. Det är däremot troligt att det förekommer, kursen från 1910 avslutas exempelvis med fingerade möten.

5.2 De skrivna handledningarna

Mötessamtal är en mycket formaliserad samtalsform. Det är därför inte konstigt att det finns skrivna handledningar. Vid den här tiden fanns ett antal sådana, bland annat den vitt spridda *Om överläggningar och beslut* (Svensson 1888) och *Handledning för deltagande i rådpläggande och beslutande församlingar* (Törnebladh 1908). I vilken grad dessa eller andra användes inom rörelsen har varit svårt att fastställa, då jag inte hittat mer än något enstaka spår efter dem i det arkivmaterial jag har tagit del av, se vidare nedan. Men rörelsen tog också fram och spred eget material, speciellt anpassat efter de egna behoven. De två egenproducerade handledningar som jag har hittat i arkiven ska jag beskriva närmare nedan tillsammans med *Om överläggningar och beslut*.

5.2.1 Sättet att bilda rösträttsföreningar och att leda förhandlingar

Sättet att bilda rösträttsföreningar och att leda förhandlingar har ingen angiven författare men har tryckåret 1911 och verkar ha distribuerats av LKPR till dem som önskade starta en lokal förening, se bild 2. Det är en kort skrift på fyra sidor som kortfattat och i kronologisk ordning går igenom hur just bildandet av föreningen ska gå till: hur man sammankallar det första mötet, hur man utser en ordförande, hur man väljer styrelse etc. Texten är nästan genomgående explicit riktad till en kvinnlig målgrupp. Den inleds så här: »En eller flera kvinnor, som äro villiga att taga initiativ till rösträttsförenings bildande ...» (s. 1), och något stycke ner står det att »En av inbjudarinnorna öppnar mötet». När man begär ordet ska man säga »'fru' eller 'fröken-ordförande'» (s. 2). Det verkar dock inte förutsättas att föreningen är en uteslutande kvinnlig angelägenhet, eftersom det angående öppet val står så här: »huruvida mötet väljer henne (eller honom) till den ifrågavarande befattningen» (s. 3).

Handledningen beskriver också kortfattat val av ordförande, sekreterare, styrelse och revisorer bland annat, men mycket litet sägs om deras funktioner. Formelartade fraser anges för vissa handlingar, som att begära ordet (se ovan). Ibland är formuleringсанvisningarna mer allmänt hållna: »När ordföranden icke har något mera att framställa, tillfrågas mötet, om någon vidare önskar yttra sig» (s. 3).

Handledningen avslutas med en fotnot som tipsar om att »Utmärkta anvisningar angående mötesförhandlingar meddelas i Verdandis småskrifter n:o 5, Axel Svensson: *Om överläggningar och beslut*.»

5.2.2 Anvisningar för rösträttsföreningarnas styrelser och deras funktionärer

Anvisningar för rösträttsföreningarnas styrelser och deras funktionärer är en skrift på sex sidor som är tryckt 1913. Den kunde rekvireras gratis. Den är nästan genomgående neutralt formulerad utan några femininformers på personbe-teckningarna. Men på ett ställe omtalas sekreteraren som »henne».

Handledningen handlar framför allt om lokalföreningens styrelse. Den är tematiskt disponerad och går igenom viktiga uppdrag för styrelsens funktionärer. I avsnittet Ordföranden anges exempelvis att man på styrelsesammanträdena ska läsa upp verkställande utskottets cirkulär. I slutet kommer också ett förmanande avsnitt som heter »Att observera» och handlar om olika viktiga adresser. Den innehåller också uppmaningar om att se till att skicka in rätt typ av information i tid och i rätt form.

Man kan därför ana att denna skrift kan ha tillkommit som försök att upprätthålla en kontroll, som man inte alltid kände att man hade, över lokalföreningarnas arbete. Det är svårt att veta i vilken grad handledningen avhjälppte problemet, dvs. hur långt lokalföreningarna följde instruktionerna, men handledningen är ändå ett exempel på hur man genom explicita och ganska detaljerade instruktioner försökte styra de lokala föreningarnas verksamhet.

5.2.3 Om överläggningar och beslut

Men det är alltså också troligt att rösträttskvinnorna använde sig av allmänna handböcker i mötesteknik. I slutet av *Sättet att bilda rösträttsföreningar* rekommenderas ju exempelvis *Om överläggningar och beslut*, och det är därför jag väljer att här behandla just den. *Om överläggningar och beslut* är en handledning i mötesteknik utgiven i Verdandis skriftserie. Den var skriven av Axel Svensson och kom ut i många olika upplagor genom åren. Den jag har tittat på här är en upplaga från 1888.

Handboken är på drygt tjugo sidor, och indelad i olika kapitel, exempelvis Ordföranden, Överläggningen och Propositioner och beslut. I handboken kallas alla deltagarna *han* och alla exempelindivider kallas *herr A*, *herr B* etc.

Mötenas struktur regleras ganska implicit genom själva framställningen, som följer mötet från det att man utser en ordförande att leda det, tills ordföranden avslutar mötet. Det som regleras är både i vilken ordning saker och ting då kommer, och också hur själva övergångarna ska gå till. Skriften dröjer i detalj vid hur man röstar och förrättar val på olika sätt.

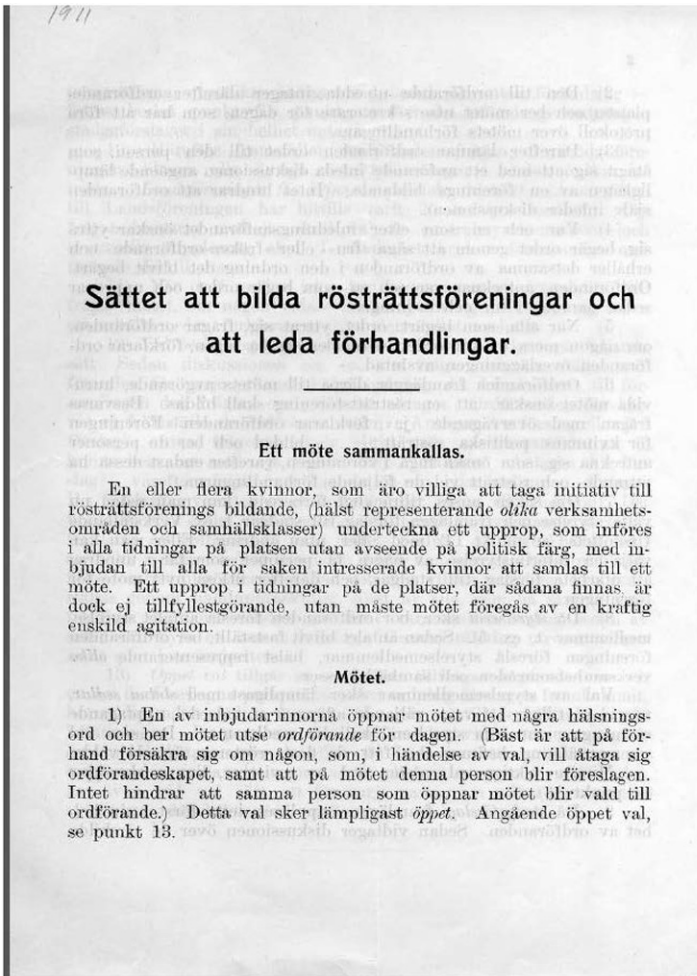

Bild 2. Första sidan i Sättet att bilda rösträttsföreningar och leda förhandlingar.

Deltagarrollerna som regleras är framför allt ordförandens, i viss mån också övriga deltagares och till mycket liten del sekreterarens. Handledningen specificerar ordförandens funktion, hur den väljs, hur och när den ska använda sin klubba etc.

Det finns en hel del tydliga regler för hur deltagarna ska utforma samtalsbidragen. Ordföranden ska exempelvis inleda en diskussion med orden: »Vill någon yttra sig i frågan?» (s. 5). De övrigas bidrag är inte lika tydligt formulerade. De får några övergripande förhållningsorder: de ska »icke tala högt, sorla

eller gå fram och åter i rummet» (s. 7). Man ska heller inte prata i mun på någon annan. Deltagarna får färdiga fraser att hålla sig i när de ska begära ordet; då bör de ställa sig upp och säga »hr ordförande! – N. N. begär ordet» (s. 7). Men de får också veta lite mer om hur de ska utforma sina yttranden: att beslutsförslaget ska komma i slutet och att man ska »undvika anstötliga och kränkande uttryck» (s. 8) exempelvis.

5.3 Föreningen för kvinnans politiska rösträtt i Strängnäs

Hur såg det här lärandet ut i praktiken, från de rösträttsengagerade kvinnornas perspektiv? Om det har varken beskrivningen av kursen i samhällslära eller handledningarna kunnat säga så mycket. Ett sätt att komma detta perspektiv något närmare är att undersöka verksamheten i en lokalförening.

Jag har valt att studera FKPR i Strängnäs, då denna förening startades relativt tidigt och hade en stadig och engagerad verksamhet ända till rösträttsfrågans lösning. De kvarlämnade handlingarna består av protokoll, en kassabok och en medlemsmatrikel.

Strängnäs är en liten ort vid Mälarens södra strand, belägen ungefär mellan Eskilstuna och Södertälje. Vid förra sekelskiftet hade staden drygt tvåtusen invånare. Den 10 mars 1906 bildade man där en lokal rösträttsförening, efter ett besök av Ann Margret Holmgren. Nästan femton år senare beslutade man upplösa föreningen, då »rösträttsfrågan kan anses vara löst», som man uttryckte det i protokollet (FKPR i Strängnäs 13 dec. 1920).

I medlemsmatrikeln finns sammanlagt 117 namn. Föreningen startade med 34 medlemmar och hade som mest 80 (FKPR i Strängnäs, medlemsmatrikel och protokoll från tioårsjubileet).

Mångårig ordförande var Augusta Widebeck, en välkänd profil i Strängnäs som också var engagerad i nykterhetsrörelsen (Garefelt 1979 s. 9). Två andra medlemmar är också värda att nämna: Ninni Huldt, som tidvis var sekreterare och kassaförvaltare, och Eva Sack. Dessa två blev nämligen invalda i stadsfullmäktige när kvinnor blev valbara dit (Garefelt 1979 s. 18, *Dagny* 1910 nr 51).

Av protokoll, kassabok och matrikel kan man utläsa att föreningens verksamhet under åren antagligen i mycket liknade den som försiggick i andra föreningar landet runt. Man valde styrelsemedlemmar, diskuterade hur man skulle få in pengar, läste upp cirkulär, planerade föreläsningar och arrangerade namninsamlingar. Man informerade om rösträttsfrågans läge nationellt och internationellt, och man uppmanade medlemmarna att utnyttja rösträtten till stadsfull-

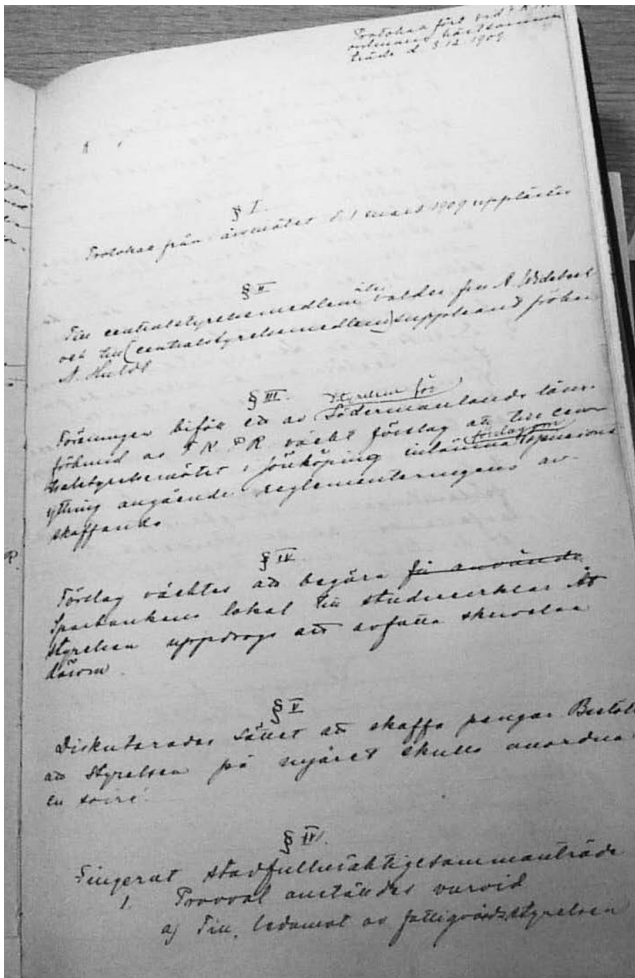

Bild 3. Protokollfört fingerat statsfullmäktigesammanträde, längst ner på sidan.

mäktige. Ett år arrangerades en matlagningskurs. Föreningens möten hade ibland inslag av mer kulturell art: av protokollen kan man utläsa att dessa ibland inleddes med »Du gamla du fria» och avslutades med »Vårt land». Till formen ansluter de därmed också till de mötesformer som utvecklats inom de andra folkrorelserna (Lundqvist 1977 s. 201).

Men vad har vi för tecken på att man specifikt lärde sig möteskompetens? I protokollen finns ett par gånger anteckningar om att man arrangerar fingerade möten för övnings skull, exempelvis under hösten 1909 då man iscensätter ett

fingerat stadsfullmäktigesammanträde, se bild 3. Det inleds med att man väljer personer till olika poster och därefter övergår till ärendelistan. Först diskuteras hur allmänheten ska kunna få tillgång till »god och ren mjölk», sedan Strängnäs egnahemsfråga och till sist anläggandet av ett tuberkulossjukhem på orten. Diskussionerna avslutades med beslut, som gick ut på att föreningen skulle författa en text, som exempelvis i egnahemsfrågan: »Beslöts ett uttalande från föreningen att priset på tomterna bör sättas så lågt som möjligt och att till varje tomt ...» (protokoll 3 december 1909).

Året efter ordnar man, efter uppmaning i VU:s cirkulär, en studiecirkel med ämnet fingerade landstingsmannaval, och mot slutet av föreningens levnad, 1919, drar man igång något man kallar för »sociala kurser» efter mönster från Stockholm. Kursen, som allmänheten också har tillträde till, ska huvudsak bestå av föreläsningar, men som avslutning har man ett fingerat statsfullmäktigesammanträde. Också den här kursen är antagligen en reaktion på ett utsänt cirkulär, där man uppmanar lokalföreningarna att inrätta läsecirklar, där man ska »studera medborgarkunskap medelst högläsning, referat, diskussioner, övningar i val m. fl. sätt» (cirkulär nr 151).

Inom föreningen håller man sig uppdaterad om de kurser som arrangeras i Stockholm: anteckningar finns om både kursen i samhällslära från 1907–1908 och de senare Bergman-Österbergiska kurserna. Det finns också exempel på medlemmar som antecknas åka på kurserna som arrangeras i Stockholm, men det är svårt att från protokollen avgöra i vilken mån det här var vanligt.

Dessutom innebar själva föreningslivet, särskilt för styrelsemedlemmarna, god övning i möteskompetens. Man fick lära sig ta ordet, delta i omröstningar, diskussioner och beslut. Av protokollen kan man sällan utläsa något om hur diskussionerna som föregår besluten går, förutom att det någon gång kan finnas ett ärende som bordläggs eller en formulering om att diskussionen varit »liflig». Vi kan alltså inte veta om medlemmarna har svårt att komma överens, om diskussionerna är ordnade eller om de talar i mun på varandra. Många paragrafer följer mönstret: Diskuterades *frågan*, och *beslöts att ...* Vad gäller ämnen för de arrangerade diskussionerna är de både traditionellt kvinnliga som fattigvård och mjölkdistribution och allmänna som egnahemsfrågan.

Men i vilken grad kan vi tänka oss att medlemmarna lärde sig något som de inte redan kunde? Många av medlemmarna var säkert redan tränade mötesdeltagare, särskilt de som innehade styrelseposter. Augusta Widebeck hade som sagt erfarenhet från nykterhetsrörelsen, vilket hon säkert inte var ensam om. Av protokollen framgår också att sekreterarna redan var vana vid sin uppgift när de fick uppdraget – stavning, uppställning och fasta fraser fungerar genom-

gående. Det här kan jämföras med studierna av arbetarrörelsens protokoll, där man kan se dels hur protokollförarna med tiden blir bättre på sin uppgift, dels att de kvinnliga protokollförarna verkar mer kompetenta än de manliga (Hedström & Josephson 1996), vilket antas bero på att kvinnorna genom sin yrkeserfarenhet kan ha haft ett försprång framför männen. Protokollförarnas skicklighet här kanske dock snarare handlar om klass än om kön. Kvinnorna inom rösträttsrörelsen var framför allt från borgerliga kretsar, och att hitta kvinnor med kompetens var säkert inte svårt där. Ninni Huldt, som alltså var sekreterare i Strängnäs FKPR, var också lärarinna i ortens flickskola (Huldt 1967). Röstrettsrörelsen hade alltså många medlemmar som redan hade kunskaper i mötes teknik. De två medlemmar, ovan nämnda Ninni Huldt och Eva Sack, som blev invalda i Strängnäs stadsfullmäktige, skaffade sig ju säkert i och med det ytterligare viktig kunskap. Det här kan både ha underlättat och försvårat lärandet inom lokalföreningen. Underlättat, genom att man inom föreningen hade tillgång till kompetenta personer som kunde agera förebilder och leda övningar och kurser. Försvårat, genom att man kanske i huvudsak använde de redan kompetenta kvinnorna till de viktigaste posterna och därmed inte gav de otränade tillfälle att öva upp sig. Det finns heller inga tecken på att man medvetet roterade de centrala posterna: ordförande, sekreterare och kassör är samma under långa perioder.

6. Avslutning

Den här studien har utgått från Florins (2006) konstaterande att den svenska kvinnliga rösträttsrörelsens verksamheter i stora delar byggde på språkliga strategier, och att dessa la vikt särskilt vid muntliga genrer. Jag har försökt visa hur detta tog sig uttryck i medvetna initiativ för att sprida kommunikativa kompetenser inom rörelsen genom en fallstudie av hur man spred kunskap om mötesdeltagande.

6.1 Sammanfattande diskussion

Artikeln inleddes med Gustaf Cederschiölds åsikt att kvinnor inte kunde foga sig i en ordentlig diskussions parlamentariska former. Föreliggande undersökning har visat hur medlemmarna inom den svenska kvinnliga rösträttsrörelsen

metodiskt och strategiskt såg till att ge kvinnor tillgång till denna kompetens. Detta gjorde man för två syften: för att visa att kvinnorna visst dög och därmed skaffa ännu ett argument i rösträttskampen, och för det andra för att man sedan, när rösträtten var garanterad, skulle kunna bidra i samhällsbygget.

Studien hade fyra frågeställningar, och de tre första besvarades av de tre del-materialen. Jag börjar med att diskutera dessa, och avslutar med den fjärde. Till slut presenterar jag några förslag på vidare forskning som studien har aktualiserat.

Genomgången av kursen i samhällslära har visat hur kursen kom till på initiativ av Anna Whitlock, var ambitiöst upplagd och fick stor uppslutning. En rösträttspositiv man, Erik Palmstierna, ledde kursen i samarbete med ett antal andra kvinnor och män som höll i enstaka övningar och föreläsningar. Kursen hade många inslag av möteskompetens där man framför allt arrangerade diskussioner och övningar i att delta i sammanträden i olika beslutande organ i politiken, bland annat i riksdagen. Det är oklart från de sparade handlingarna hur dessa övningar närmare gick till annat än att de kunde pågå under hela kvällar och att de verkar ha varit uppskattade. De följande åren arrangerades kurser i Stockholm och på andra platser som i varierande grad antagligen också innehöll möteskunskap.

Kursen visar hur det inom LKPR både fanns vilja och kompetens att organisera kurser, och att man också hade möjlighet att engagera kunniga och erfarna personer som lärare och föreläsare.

Studien av handledningarna gav vid handen att rörelsen stod bakom och distribuerade två egna handledningar, men att de också spred information om åtminstone en annan handledning. De två egna handledningarna var utformade utifrån rörelsens specifika behov. Rörelsens egna handledningar bär språkliga spår av att rikta sig till en kvinnlig målgrupp, på samma sätt som de allmänna handledningarna riktar sig till en manlig.

De tre handledningarna är olika utformade och fokuserar på olika delar av mötessituationen. *Om överläggningar och beslut* är den mest allmänt hållna och tydligast inriktad på mötet som kommunikationssituation. De två egenproducerade handledningarna riktar in sig på rösträttsrörelsens speciella behov och skrevs antagligen för att se till att lokalföreningarna kunde arbeta effektivt. De styrde upp och möjliggjorde kontroll av nyckelstrukturerna, vilket skapade möjlighet för organisationen att växa utan att förlora fokus. Rösträttsrörelsen utnyttjade alltså befintliga resurser – allmänna handböcker och mötesritualer, men kompletterade dessa för sin egen rörelsens särskilda villkor och behov.

Produktionen av egna handledningar och hur man samtidigt spred kunskap om andra handledningar visar vilket väloljat maskineri rösträttsrörelsen var. Sammantaget möjliggjorde detta skapandet av en lärande och växande organisation vars olika delar ändå upprätthöll nära kontakt med centralförningen.

Studien av Strängnäs FKPR visade att att det för en medlem i den föreningen fanns goda möjligheter att skaffa sig möteskompetens. Hon kunde delta i de fingerade möten som arrangerades och där fick hon lära sig såväl att förrätta val av olika slag som att diskutera och komma till beslut kring aktuella politiska ämnen. Genom föreningen fick hon också information om och tillgång till de kurser som arrangerades i huvudstaden. Hon kunde heller knappast undgå att delta i någon av alla de otaliga diskussioner som hölls – vanliga möteskvällar när beslut skulle tas, eller i anslutning till studiecirklar och samkvämskvällar. Var hon dessutom del av styrelsen eller någon kommitté, kunde hon få övning i att delta i en omröstning, fatta beslut, skriva protokoll och kanske till och med leda mötet. Vi har också sett hur snabb lokalföreningen i Strängnäs var på att hörsamma centralorganisationens uppmaningar: båda gångerna som centralorganisationen explicit uppmanar föreningarna att starta studiecirklar gjordes detta i Strängnäs. Nu kanske föreningen i Strängnäs var ovanligt välfungerande, men det ger en fingervisning om hur den starka centralstyrningen kunde hålla organisationen samman över hela landet och i detta fall sprida ett lärande som ringar på vattnet.

Den kvinnliga rösträttsrörelsen gjorde alltså en betydande insats som folkbildare när det gällde kvinnors kommunikativa kompetens att delta i möten. Studien har också visat hur den kvinnliga rösträttsorganisationens struktur underlättade spridandet av kunskaper. Från centralt håll kom tydliga instruktioner om hur medlemmarna kunde bilda sig. Men man tillhandahöll också verktyg för att medlemmarna skulle kunna göra detta: anordnade kurser, spred litteratur etc. Även om det är svårt att veta i viken grad dessa initiativ var verksamma, kan vi ändå se tecken i empirin på att strategin åtminstone delvis var lyckosam: kurserna var välbesökta, lokalföreningarna arrangerade studiecirklar och hade inte minst en varaktig verksamhet som gav medlemmarna erfarenhet och vana vid möteskulturen.

Den kompetens som lärdes ut var både specialiserad och bred: allt från hur man skulle ta ordet till hur det gick till att delta i ett sammanträde i riksdagens andrakammare. En stor mängd kvinnor, engagerade i rösträttsarbetet, hade med detta fått erfarenhet och praktisk övning i hur man kunde använda föreningar och möten för politiska syften. Beroende på graden av engagemang hos de en-

skilda kvinnorna blev den förvärvade kompetensen antagligen olika stark, bred och djup.

Den fjärde och sista frågeställningen handlade om vilken roll det spelade att det här lärandet just försiggick inom kvinnorörelsen. Den kvinnliga rösträttsrörelsens handlingar och strategier utformades till viss del som ett svar på det motstånd den mötte. Beslutet att starta kurser i samhällskunskap och att låta mötesövningar ingå i dessa kurser kan förstås som ett sätt att motbevisa dem som hävdade att kvinnorna inte var redo, eller ens skapta, för medborgarrollen (se inledningen).

Så formas en rörelse inte bara av den fråga den driver, utan också av det motstånd den möter och det sammanhang den förs i. I lyckosamma fall, som i detta, till rörelsens fördel. I kombination med enskilda medlemmars särskilda kompetens och nätverk samt rösträttsföreningens centralstyrning, gav detta ramarna och kraften för det mångåriga arbete som gav så många nya kvinnor möjlighet att erövra kompetens inom en central kommunikativ verksamhetstyp i den svenska offentligheten – att sitta i möte.

Josephson kallar delar av den tidiga arbetarrörelsens kommunikativa kultur för en manlig kultur, eftersom den i huvudsak har manliga deltagare (1996b s. 293). På samma sätt skulle man naturligtvis kunna säga att den här beskrivna kommunikativa möteskulturen är kvinnlig, i och med att det i princip bara är kvinnor som deltar i den. Men jag menar att det inte finns skäl att tala om någon specifikt kvinnlig kommunikativ kultur här. Om de möten som hölls i de kvinnliga rösträttsföreningarna språkligt skilde sig från dem som hölls i motsvarande manliga politiska sammanslutningar, är naturligtvis omöjligt att besvara givet det empiriska läget. Men ingenstans i materialet finner jag några tecken på att man ville utveckla en egen möteskultur, en kvinnlig diskussionsstil eller liknande.

Vad vi däremot kan se, är att den av genus strukturerade striden om den kvinnliga rösträtten, vad gällde medborgerlig bildning och kommunikativ kompetens, talade för en strategi som byggde på likhet och inte särart. De ganska starka särartstankarna inom rörelsen, som lyfte fram kvinnornas särskilda egenskaper som viktiga att ta tillvara i samhället, ser vi inga spår av här.

Detta, att foga sig i regelsystemet och följa det snarare än att förändra och utveckla något eget, kan alltså tolkas som en effekt av rösträttsmotståndet. Men det ska i sin tur inte uppfattas som någon typiskt kvinnlig strategi. Det är tvärtom en mycket vanlig och rationell strategi att använda om man tillhör en underordnad grupp. De svenska folkrörelserna arbetade överlag inom de givna, parlamentariska ramarna för att nå sina mål (Lundqvist 1977 s. 165). Arbetar-

rörelsen har också haft inslag av mer revolutionära och samhällsomstörtande metoder, men med tiden kom de systemanpassade och fredliga metoderna att dominera (ibid.). Att visa att man var skötsam och duglig, och att ta till sig befintliga mönster för samhällspåverkan och politisk verksamhet var viktigt inom många delar av arbetarrörelsen (Ambjörnsson 1998, Millbourn 1990 s. 151, 173). Också medlemmarna inom arbetarrörelsen la ner kraft och möda på att lära sig nya kommunikativa mönster och »erövra ett fungerande offentligt språk med många nya drag» (Josephson 1996c s. 329). Det här visar hur den svenska kvinnliga rösträttsrörelsen var en integrerad och dynamisk del i de demokratiska strävanden under den här tiden vilka bidrog till utvecklingen av en ny offentlighet, dit nya grupper med både kampvilja och tålamod skaffade sig tillträde.

Den styrka som möteträningen fick inom den kvinnliga rösträttsrörelsen kan då kanske förklaras som den sammanlagda effekten av några samverkande faktorer. Rösträttsmotståndet gav incitament, de andra folkrörelserna tillhandahöll metoder och resurser och rörelsens effektiva organisation gav kraft i initiativet. Den kvinnliga rösträttsrörelsen förmådde på så sätt göra kampen mot förtryckande genusstrukturer till en del i ett bildningsprojekt, där en ny generation kvinnor kunde erövra nya och strategiskt viktiga kommunikativa kompetenser som kunde användas i det fortsatta feministiska arbetet.

Men detta att skaffa sig tillträde till den offentliga arenan och lära sig delta i möten var naturligtvis bara första steget. Nu fick och kunde kvinnor delta i diskussionerna kring samhällets styre. Nästa steg var att vinna diskussionerna och få gehör för sin politik.

6.2 Vidare forskning

Frågeställningarna i den här studien krävde visst nytänkande när det gällde teori och metod. För att kunna kasta ljus på kommunikativa aspekter av den tidiga kvinnorörelsen har jag behövt kombinera modern samtalsteori med metoder hämtade från klassisk historisk arkivforskning. På så sätt har jag också kunnat beskriva hur den kommunikativa kompetensen inom en lärande organisation kan påverkas av samhällets genusstrukturer.

Att närmare studera hur lärandet gick till, kanske genom brev, dagböcker eller liknande, skulle kunna berätta mer om betydelsen av det här initiativet och vad det kan ha haft för följder för enskilda kvinnors vidare politiska karriärer och för den fortsatta feministiska kampen.

Min studie visar i vilken hög grad man inom den kvinnliga rösträttsrörelsen var medveten om muntlighetens funktion. Att lära sig behärska mötessamtalet ingick som en självklar del i det folkbildningsprojekt som man satte igång. Man hade respekt för denna kompetens och insåg att den inte var helt lätt att komma åt: man såg till att det fanns olika resurser som skulle möjliggöra lärandet i både teori och praktik: föreläsningar, handböcker, pedagogiska metoder som inbegrep fingerade möten av olika slag. I materialet finns inga spår av något liknande fokus på skriftlig kompetens. Josephson menar att arbetet med att lära sig nya kommunikativa kompetenser inom arbetarrörelsen framför allt handlade om skriftliga sådana (Josephson 1996c s. 330). Om detta var en medveten prioritering, berodde på en genomtänkt strategi eller handlade om något annat, är svårt att veta. Men det pekar ändå på att man inom kvinnorörelsen hade en stark tro på den muntliga kommunikationens roll i det dagliga politiska arbetet. Detta understryker på samma gång att de muntliga aspekterna av kommunikation och språk inom kvinnorörelsen inte får glömmas bort i forskningen framöver: här finns antagligen mycket mer att beskriva och analysera. Inte minst retoriska aspekter på det myckna föreläsande och agiterande som försiggick, skulle kunna ge viktiga kunskaper om kopplingar mellan språk, ideologi och taktik inom den tidiga kvinnorörelsen. Vi får hoppas att de inledande iakttagelser som gjorts av såväl Christina Florin (2006) som Brigitte Mral (2001) kan fördjupas och breddas. Men också studier av diskussionens roll, exempelvis inom de olika diskussionsklubbarna och studiecirkelarna, skulle kunna ge viktig kunskap om kvinnorörelsens förhållande till det offentliga samtalets utveckling.

När rösträtten väl var införd upplöstes föreningarna runtom i landet. Men lika lite som kvinnokampen, var kampen för att erövra möteskompetens över. Den kvinnliga rösträtten innebar tyvärr inte den stora kvinnorepresentation som man hade hoppats på, och bland annat de välkända kurserna på Fogelstad inrättades som ett försök att driva utvecklingen framåt. Också där hade man mötesövningar på programmet. Längre fram började man också diskutera formerna för det offentliga samtalet – sättet att hålla möte, diskutera, tala – och huruvida kvinnorna kunde bidra till att utveckla dem. När man väl är inne i systemet kan man nämligen förändra det. Beskrivningen av hur kvinnorörelsen sedan började ifrågasätta de befintliga reglerna och utarbeta egna kommunikativa praktiker, genrer och resurser är något jag hoppas kunna återkomma till framöver.

Referenser

Otryckt källmaterial

Riksarkivet (RA)

De kvinnliga rösträttsrörelsernas arkiv, Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt (LKPR)

- Protokoll
- Koncept

De kvinnliga rösträttsrörelsernas arkiv, Föreningen för kvinnans politiska rösträtt i Stockholm

- Protokoll

De kvinnliga rösträttsrörelsernas arkiv, Föreningen för kvinnans politiska rösträtt i Strängnäs (FKPR)

- Protokoll 1906–1920
- Kassabok 1906–1920
- Matrikel 1906–1920

Litteratur

Ambjörnsson, Ronny, 1998: Den skötsamme arbetaren. Idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880–1930. Stockholm: Carlssons.

Anvisningar för rösträttsföreningarnas styrelser och deras funktionärer, 1913. Stockholm: Oskar Eklunds boktryckeri. Finns elektroniskt tillgänglig via Kvinnsam, ub.gu.se/kvinn/portaler/rostratt/kampanj.

Cederschiöld, Gustaf, 1900: Om kvinnospråk och andra ämnen. Anteckningar och reflektioner. Lund: Gleerup.

Dagny, 1907: nr 20.

Dagny, 1908: nr 18.

Dagny, 1910: nr 2.

Dagny, 1910: nr 51.

Florin, Christina, 2006: Kvinnor får röst. Kön, känslor och politisk kultur i kvinnornas rösträttsrörelse. Stockholm: Atlas.

Florin, Christina & Rönnbäck, Josefin, 2001: Gamla och nya rum i politiken: Kvinnorösträttsrörelsen som bildningsprojekt. I: Rösträtten 80 år, red. av Christer Jönsson. Stockholm: Justitiedepartementet. S. 13–32.

Garefelt, Margit, 1979: Augusta Widebeck: legendarisk banbrytare. (Strängnäs gilles skrifter 16.) Strängnäs: Strängnäs gille.

Hedström, Marie & Josephson, Olle, 1996: »Proletärkvinnor, Ohøj!» Stockholms Allmänna Kvinnoklubb 1892, manlig och kvinnlig protokollstil. I: Arbetarna tar ordet. Språk och kommunikation i tidig arbetarrörelse, red. av Olle Josephson. Stockholm: Carlssons. S. 113–159.

Hedvall, Barbro, 2011: Vår rättmätiga plats. Stockholm: Bonnier fakta.

Hellspong, Mats, 1991: Korset, fanan och fotbollen. Folkrörelsernas kulturmiljö i ett jämförande perspektiv. Stockholm: Carlssons.

- Huldt, Ninni, 1967: Flickskola och småstadsliv vid sekelskiftet. (Strängnäs gilles skrifter 3.) Strängnäs: Strängnäs gille.
- Hymes, Dell, 1974: Ways of speaking. I: Explorations in the ethnography of speaking, red. av R. Bauman & J. Sherzer. Cambridge: Cambridge University Press. S. 433–452.
- Josephson, Olle, 1996a: Arbetarna tar ordet. Språk och kommunikation i tidig arbetarrörelse. Stockholm: Carlssons.
- Josephson, Olle, 1996b: Diskussionen fick utgöra svar på frågan. Propositionsordningar och ungdomsretorik i Ljusne-Ala Socialdemokratiska Ungdomsklubb 1905–1906. I: Arbetarna tar ordet. Språk och kommunikation i tidig arbetarrörelse, red. av Olle Josephson. Stockholm: Carlssons. S. 229–293.
- Josephson, Olle, 1996c: Ett nytt svenskt språk. I: Arbetarna tar ordet. Språk och kommunikation i tidig arbetarrörelse, red. av Olle Josephson. Stockholm: Carlssons. S. 329–339.
- Linell Palicki, Lena & Milles, Karin, 2015: Feministisk språkplanering under den andra vågens kvinnorörelse: Exemplet Grupp 8 och den offentliga språkvården. I: Könskonstruktioner och språkförändringar. Rapport från den åttonde nordiska konferensen om språk och kön, red. av Jenny Magnusson, Karin Milles & Zoe Nikolaidou. (Text och samtalsstudier från Södertörns högskola.) Stockholm: Södertörns högskola. S. 145–166.
- Linell, Per, 2011: Samtalskulturer 1 & 2. Kommunikativa verksamhetstyper i samhället. Linköping: Institutionen för kultur och kommunikation.
- Lundell, Patrik, 2010: Nykterhetsfrågans mediala förutsättningar och karaktär. I: 1800-talets mediasystem, red. av Jonas Harvard & Patrik Lundell. Stockholm: Kungliga biblioteket. S. 85–100.
- Lundkvist, Sven, 1977: Folkrörelserna i det svenska samhället. 1850–1920. Stockholm: Sober förlag.
- Millbourn, Ingrid, 1990: »Rätt till maklighet». Om den svenska socialdemokratis läroprocess 1885–1902. Stockholm: Symposium.
- Milles, Karin, 2003: Kvinnor och män i möte. En samtalsanalytisk studie av interna arbetsmöten. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Mral, Brigitte, 1996: »Någon annan än oss själva ha vi inte att lita på.» I: Arbetarna tar ordet. Språk och kommunikation i tidig arbetarrörelse, red. av Olle Josephson. Stockholm: Carlssons. S. 160–197.
- Mral, Brigitte, 2001: »Medborgarrätten heter icke allenast pengar utan också byxor!» Ironier, metaforer och analogier i kvinnornas rösträttsargumentation. I: Rösträtten 80 år, red. av Christer Jönsson. Stockholm: Justitiedepartementet. S. 43–53.
- Ney, Birgitta, 2001: Osynliga förbindelser. Om kvinnliga journalisters dolda insats i rösträttskampen. I: Rösträtten 80 år, red. av Christer Jönsson. Stockholm: Justitiedepartementet. S. 33–42.
- Nordenstam, Anna, 2014: Introduktion. Äldre kvinnotidskrifter – Tidskrift för hemmet. I: Nya röster. Svenska kvinnotidskrifter under 150 år, red. av Anna Nordenstam. Möklinta: Gidlunds förlag. S. 7–18.
- Rönnbäck, Josefin. 2004: Politikens genusgränser. Den kvinnliga rösträttsrörelsen och kampen för kvinnors politiska medborgarskap 1902–1921. Stockholm: Atlas.

- Samuelsson, Lina, 2014: Dagny. En tidskrift för den nya dagens kvinna. I: Nya röster. Svenska kvinnotidskrifter under 150 år, red. av Anna Nordenstam. Möklinta: Gidlunds förlag. S. 19–48.
- SBL, Svenskt biografiskt lexikon. Finns tillgängligt via länken: sok.riksarkivet.se/sbl
- Svensson, Axel, 1888: Om överläggningar och beslut. En hjälpreda för deltagare i möten och sammanträden. Stockholm: Bonnier.
- Sättet att bilda rösträttsföreningar och att leda förhandlingar, 1911. Stockholm: Oskar Eklunds tryckeri. Finns elektroniskt tillgängligt via Kvinnsam, ub.gu.se/kvinn/portaler/rostratt/kampanj.
- Törnebladh, Ragnar, 1908:Handledning för deltagande i rådpläggande och beslutande församlingar. Stockholm: Norstedts.
- Wahlström, Lydia, 1933: Den svenska kvinnorörelsen: en historisk översikt. Stockholm: Norstedts.
- Wenger, Etienne, 1998: Communities of practice. Learning, meaning and identity. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wistrand, Birgitta, 2014: En kort och en långlivad tidskrift. Kvinnornas tidskrift och Hertha. I: Nya röster. Svenska kvinnotidskrifter under 150 år, red. av Anna Nordenstam. Möklinta: Gidlunds förlag. S. 69–89.

Inläringen av de svenska tonaccenterna hos finska S2-talare – automatiseras uttalet?

Av MIKKO KURONEN, RIIKKA ULLAKONOJA och MARIA KAUTONEN

Abstract

Kuronen, Mikko, mikko.j.kuronen@jyu.fi, Senior Lecturer, Associate Professor of Swedish, Department of Languages, University of Jyväskylä; *Ullakonoja, Riikka*, riikka.ullakonoja@jyu.fi, Ph.D., Researcher, Department of Languages, University of Jyväskylä; *Kautonen, Maria*, maria.e.e.kautonen@jyu.fi, MA, Ph.D. Student, Department of Languages, University of Jyväskylä: “Learning of tone accents in Swedish by Finnish L1 speakers – does the pronunciation become automatized?”. *Språk och stil* NF 26, 2016, pp. 161–194.

Swedish has two tone accents, accents 1 and 2. There are approximately 350 minimal pairs such as *änd-en* (duck) and *ände-n* (spirit) differentiated only by tone accent. As all stressed words in Swedish have a tone accent, tones are important for achieving nativelike pronunciation. However, this is a challenging task for L2 speakers. In Swedish, the tone accents are potentially difficult both acoustically (cf. phonetic realization) and lexically (cf. morphological distribution). The present study focuses on the learning of Central Swedish tones by advanced L2 speakers with Finnish as their L1 (n = 10). The aim is to reveal if the learning of tones is a realistic goal for advanced adult learners with a non-tonal L1 in read-aloud speech: a) Are tones correctly produced in spontaneous speech, if the learner already masters them in read-aloud speech? b) What are the problems for learners in the tone distribution? and c) How stable is the learning of tones? The results show that 4/10 of the speakers learned to produce nativelike tones during a Swedish pronunciation course. The speakers produced correct tones in both isolated phrases and in spontaneous speech. Accent 2 seemed to be more difficult to learn than accent 1 and the most common problem in distribution was the overuse of accent 1 in words where the target was accent 2. A longitudinal study shows that speakers retained most of the correct production and distribution of tones even 11 weeks after the course.

Keywords: Swedish, tone accents, learning, pronunciation, Finnish, L2.

1. Bakgrund

Språk som utnyttjar grundtonsfrekvens (f_0) för att realisera prosodem på stavelse- eller ordnivå indelas ofta i *tonaccentspråk* (som svenska, norska och somaliska, eng. *pitch accent languages*) och *tonspråk* (som mandarin, thai

och vietnamesiska, eng. *tonal* el. *tone languages*) (Ladd 1996, Grice & Baumann 2007, Bruce 2012). Merparten av världens språk använder tonen lexikalt på ordnivå, även om dessa språk i just Europa är i klar minoritet (Bruce 2010). I tonaccentspråk brukar det melodiska prosodemet kallas *tonaccent*. Typiskt för tonaccentspråken är att accenterna bildar en binär opposition (jfr svenska och norska), att accenten snarare är ordets än stavelsens egenskap och att oppositionen utnyttjas fonologiskt bara i en begränsad del av ordförrådet (t.ex. i svenska i ca 350 minimala par av typ *ånd-en* – *ände-n*, i norska i ca 2 400 minimala par, Elert 1981). Det melodiska prosodemet (tonemet) i tonspråken kallas *ton*. Typiskt för tonspråken är att tonen är en melodisk egenskap hos en stavelse, att varje stavelse har en specifik ton, att tonerna används fonologiskt i princip för alla stavelser i språket och att tonerna är fler än två till antalet, ofta mellan fyra (t.ex. i mandarin) och sex (vietnamesiska). Även om tonaccentspråk och tonspråk således i många avseenden skiljer sig melodiskt från varandra, orsakar inläringen av accenterna och tonerna i båda språktyperna problem för S2-talare – så också i de varianter av svenska som talas i Sverige (finlandssvenskt standardspråk och finlandssvenska dialekter saknar accentkontrasten, Aho 2010). Problemen i svenska brukar gälla såväl den akustiska manifestationen som accenternas distribution, det sistnämnda p.g.a. att reglerna för tonaccenternas förekomst är morfologiskt baserade (Riad 2013) och i många fall svåra att lära sig för S2-talare (Thorén 2009, Bruce 2012). Också korrekt perception av tonaccenterna kan orsaka problem för S2-inlärare (Kaiser 2011, Hed 2014).

Kuronen (2015) undersökte effekten av formell undervisning på inläringen av de svenska tonaccenterna hos vuxna inlärare med finska som S1. Enligt resultatet kunde en del av talarna lära sig att uttala målspråkslika accenter i talsatser (= höglästa isolerade satser/yttranden). Syftet med föreliggande undersökning är att följa upp Kuronens studie (2015) med samma typ av försökspersoner och besvara tre nya frågor:

- i) Överförs målspråkslikt uttal av tonaccenterna från talsatser till fri produktion (bildberättelse)?
- ii) Vilka problem orsakar distributionen av tonaccenterna i fri produktion?
- iii) Hur bestående är accentinläringen?

Det är känt att S2-talare i isolerat orduttal eller i talsatser inte sällan kan producera ett visst fonetiskt drag relativt väl, men om inläringen inte är automatiserad realiserar draget inte i fri produktion (Kjellin 2002, Kaiser 2011). De undersökta två materialtyperna i den här studien – talsatser och bildberättelse –

skiljer sig åt vad gäller den kognitiva börda som talaren belastas med. I talsatser kan talaren koncentrera sig på uttalet, eftersom yttrandets lexikala innehåll och grammatik inte behöver skapas av talaren (Möhle 1984, Ullakonoja 2011). I bildberättelse och andra former av fri produktion föregås uttalet däremot av såväl lexikal, grammatisk som pragmatisk planering (Levelt 1989). Eftersom tonaccenterna är ett mycket krävande inlärningsmål, kan man anta att överföringen av just dem till fri produktion orsakar problem. Den första forskningsfrågan fokuserar på denna aspekt av inläringen. För att kunna besvara den andra forskningsfrågan har melodin i alla satsbetonade ord i talarnas bildberättelser analyserats: förekommer accenterna i bildberättelsen – om ja, uttalas orden med rätt accent? Den tredje forskningsfrågan – hur bestående inläringen är – studeras här genom att S2-talarnas accentuttal undersöks på nytt elva veckor efter det första testet. Forskningsfrågorna är teoretiskt intressanta och kunskapen om dem didaktiskt viktig vid undervisning av sverigesvenskt uttal för S2-talare. Studien ingår i projektet *Fokus på uttalsinläringen med svenska som mål- och källspråk* (www.jyu.fi/fokus). Projektet finansieras av Svenska litteratursällskapet i Finland r.f. (SLS) 2015–2017.

2. Tidigare studier om inläring av de svenska tonaccenterna hos S2-talare

Inläring av de svenska tonaccenterna har undersökts i ett antal studier under senare år hos talare med olika S1, även om kunskapen om inläringen av tonerna framför allt i de asiatiska språken fortfarande är större (se t.ex. Leather 1990, Wang m.fl. 1999 och 2003, Wayland & Guion 2004). Accentinläringen i svenska kan antas påverkas av de faktorer som påverkar all uttalsinläring. De viktigaste av dessa är talarens inlärningsålder, S1, imitationsförmåga, motivation, längden av vistelse i Sverige, mängden av inflöde på svenska, mängden av S1-användning och mängden av formell utbildning i målspråket, speciellt i uttalet (icke-språkspecifikt om dessa faktorerers betydelse, se Suter 1976, Purcell & Suter 1980, Hyltenstam & Abrahamsson 2000, Piske m.fl. 2001, Angelovska 2010). Det tonala systemet i inlärarens S1 har föreslagits påverka accent- och toninläringen så att inlärare med ett komplicerat tonalt system i sitt S1 har lättare att lära sig att åtminstone auditivt skilja tonerna åt i ett nytt ton- eller accentspråk (Wayland & Guion 2004, Kaan m.fl. 2007). Även om det tonala systemets komplexitet i talarens S1 kan antas gynna inläringen av toner och ac-

center i ett nytt språk, visar andra studier att sambanden mellan S1 och S2 i detta avseende är komplicerade: kinesiska inlärare hade t.ex. en hel del problem med att korrekt identifiera de norska tonaccenterna, även om de var något bättre än inlärare med tyska som S1 (van Dommelen & Husby 2009). Inlärare av svenska med somaliska som S1 (ett språk med ett liknande accentsystem som svenska) lärde sig i sin tur att producera tydligare tonaccenter än inlärare med thai och vietnamesiska (tonspråk) och farsi (ett accentlöst språk) som S1 (Tronnier & Zetterholm 2013a). Den sistnämnda studien antyder att likheten i ordintonationen mellan S1 och S2 kan vara en viktigare faktor för inläringen än det tonala systemets komplexitet i inlärares S1. Tidigare studier visar vidare att inläringen av perception och produktion måste hållas isär: ett antal studier stöder antagandet att ett komplext tonalt system i inlärares S1 gynnar inläringen av korrekt accentperception, men steget därifrån till korrekt produktion återstår att ta för S2-talaren – detta gäller ju också inläring av andra fonetiska drag (Hansen & Zampini 2008, Iivonen & Tella 2009).

De undersökningar som gjorts om inläring av de svenska tonaccenterna sammanfattas i tabell 1. Sammanfattningen baserar sig på den kunskap som författarna har om forskningen på området. Före genomgången bör det påpekas att accenterna realiseras olika i skilda delar av Sverige (Bruce 2010). I genomgången nedan hänvisas till skånsk och mellansvensk accentrealisation. I skånska är båda accenterna entoppiga men accent 2 har en senare f0-topp än accent 1. I mellansvenska är accent 1 entoppig och accent 2 tvåtoppig vid satsbetoning (se figurerna 1 och 2 i avsnitt 3.3).

Hackman (1976) studerade längdförhållandena i stavelsetyperna V:C (*dagen*) och VC: (*daggen*), satsintonationen samt uttalet av accent 1 i bärfraserna *Du hittar ordet dagen* (eller *daggen*) på listan. Fraserna uttalades tio gånger. Yttrandet var ett svar på frågan: *Vilket ord hittar du på listan?* Försökspersonen var en finsk kvinna som bott i Sverige i sex år. Resultaten visar att hon hade lärt sig en målspråkslik mellansvensk manifestation av accent 1, men att f0 hos henne föll mer abrupt efter accenttoppen än i S1-uttalet (en mellansvensk kontrollperson). Enligt Hackman ledde detta till att den för S1-talaren typiska höga melodiplatån efter accenttoppen uteblev: hos S1-talaren föll f0 efter accenttoppen typiskt på första stavelsen i *listan*, medan f0-fallet hos S2-talaren skedde på den sista stavelsen i *dagen*.

Schmid (1986) undersökte longitudinellt (8 månader) mellansvensk accentinläring hos två år gamla svenskspråkiga barn (n = 2) och vuxna S2-talare med amerikansk-engelska som sitt S1 (n = 12). Båda grupperna använde i huvudsak en ton för alla flerstaviga ord: S1-barnen H+L+H (hög+låg+hög) och S2-

Tabell 1. Tidigare studier om inlärnigen av de svenska tonaccenterna.

UNDER-SÖKNING	MATERIAL	OBJEKT och METOD	INLÄRARE	HUVUDRESULTAT
Hackman 1976	Bärfraser	Produktionen undersöktes med akustisk analys	1 talare med finska som S1	Målspråklig inlärnigen av accent 1 (accent 2 undersöktes inte)
Schmid 1986	Uppläsning, bildberättelse och intervju	Produktionen undersöktes primärt med auditiv metod, en longitudinell studie med 8 månaders uppföljning	12 vuxna talare med amerikansk engelska som S1 som studerade svenska i USA	Sex talare övergeneraliserade (något slags) accent 1 till alla flerstaviga ord, tre talare hade ingen tydlig f0-topp i orden och tre talare blandade accenterna
Whitling 2007	Talsatser	Produktionen undersöktes med akustisk analys	1 talare med japanska och 1 talare med engelska som S1	Japanen lärde sig båda accenterna, amerikanen övergeneraliserade accent 1
Kaiser 2011	Isolerade ord och bärfraser	Produktionen undersöktes med akustisk analys och perceptionen med igenkänningstest (S1- och S2-talare som lyssnare av syntetiska stimuli samt S1-talare som lyssnare av S2-produktion)	10 talare med tyska som S1	S2-talarna hade stora problem med både produktion och perception av de postfokala accenterna i talsatserna, men kunde producera accenterna korrekt i isolerade ord
Tronnier & Zetterholm 2013a	Talsatser där tonaccenterna förekom som minimala par	Produktionen undersöktes med akustisk analys	2 talare med somaliska, 1 talare med farsi, 1 talare med thai och 1 talare med vietnamesiska som S1	Talare med somaliska som S1 gjorde en skillnad mellan accenterna, resten av försökspersonerna gjorde det inte, dock med blandat resultat för talaren med vietnamesiska som S1
Tronnier & Zetterholm 2013b	Bärfraser och bildberättelse	Produktionen undersöktes med igenkänningstest med S1-lyssnare	2 talare med somaliska som S1 som bott i flera år i Skåne	Identifikation av båda S2-accenterna orsakade problem för S1-lyssnarna
Hed 2014	Talsatser	S2-produktion av accenterna (akustisk analys) och S2-perception av accenterna i S1-uttal	3 talare med somaliska som S1	Talarna gjorde en systematisk skillnad mellan accenterna i eget uttal, men hade svårt att känna igen accenterna i S1-uttal
Kuronen 2015	Talsatser	Produktionen undersöktes med akustisk analys. S2-uttalet jämfördes med S1-uttal och med talarnas ordintonation i deras S1-finska	9 studenter vid universitet med språk som huvudämne	Tre talare lärde sig båda accenterna, fyra talare lärde sig antingen accent 1 el. 2, två talare lärde sig ingendera accent

talarna L+H i ordets betonade stavelse. Resultaten var dock något blandade för S2-talarna, eftersom tre av talarna inte hade någon tydlig f0-topp i betonade ord och tre av talarna blandade accenterna.

Whitling (2007) gjorde en pilotstudie med en japansk och en engelsk vuxen inlärare. Talarna skulle producera tonaccenterna såsom de uttalas i skånska i talsatserna *Fågeln sitter i buren* (accent 1 i *bur-en*) resp. *Ända hem blev han buren* (accent 2 i *buren*). Den japanska talaren lärde sig båda accenterna, medan talaren med engelska som S1 övergeneraliserade accent 1.

Kaiser (2011) undersökte produktionen och perceptionen av standard-svenska (= mellansvenska) accenter hos talare med tyska som S1 (fem kvinnor och fem män mellan 20 och 28 år). Talarna hade studerat svenska i minst 18 månader, men inlärningsmiljön anges inte. Produktionen av accenterna undersöktes med imitationsmaterial där en S1-talare uttalade modellfraserna *Det var den stora and-en jag menade* (fokusaccent i *stora* och postfokal accent 1 i *and-en*) resp. *Det var den stora ande-n jag menade* (fokusaccent i *stora* och postfokal accent 2 i *ande-n*). Uppgiften för S2-talarna var att imitera båda modellstimuli i slumpmässig ordning tio gånger. I den postfokala ställningen manifesteras skillnaden mellan accenterna i mellansvenska genom en tajmingskillnad av f0-toppen som i accent 1 påträffas i stavelsen före *and-en* och i accent 2 i den första stavelsen i *ande-n*. Kaisers (2011) resultat visar att S2-talarna inte kunde producera en systematisk skillnad mellan de postfokala accenterna: uttalet varierade mer eller mindre slumpmässigt men båda accenterna förekom hos talarna. Fem talare uttalade båda accenterna men utan systematik, fyra talare övergeneraliserade accent 1 till de flesta ord och en talare producerade i huvudsak accent 2 för båda modellstimuli. Även om S2-talarna inte lyckades producera accenterna korrekt i den postfokala ställningen i fraserna, hade de ett målspråkligt uttal i isolerade ord (*and-en* resp. *ande-n*) med rätt fokusaccent (L*H i accent 1 och H*LH i accent 2). Som Kaiser påpekar var uppgiften svår för S2-talarna p.g.a. att det fokuserade ordet *stora* delvis dolde tajmingskillnaden i de postfokala orden. Kaiser gjorde också ett perceptionstest med nio syntetiserade stimuli med S1-uttal som utgångsmaterial. I stimuli senarelades f0-fallet i S1-talarens accent 1 med 10 ms per stimulus. Resultaten visar att de tyska S2-talarna inte heller kunde höra accenterna rätt i den postfokala ställningen: S2-talarnas svar på stimuli bildar ett platt kontinuum, medan S1-talarna har en skarp identifikationsgräns mellan stimulus 4 (accent 1) och stimulus 5 (accent 2) (jfr liknande resultat om S1- och S2-lyssnares accentidentifikation i norska i van Dommelen & Husby 2009). Av de 15 mellansvenska försökspersoner som deltog i perceptionstestet i Kaisers studie kunde

dock fem stycken inte heller höra accenterna korrekt i den postfokala ställningen, vilket visar hur svår uppgiften var. Även om Kaisers resultat är fonetiskt intressanta har de sannolikt liten bäring för ett målspråkslikt S2-uttal p.g.a. de postfokala accenternas marginella roll.

Tronnier & Zetterholm (2013a, 2013b, 2014) har undersökt både perceptionen och produktionen av tonaccenterna hos talare med olika S1. Uttalet av de sydsvenska accenterna hos två talare med somaliska som S1 (21- och 22-åriga informanter som invandrat till Sverige och som bott i Sydsverige i flera år) studerades i Tronnier & Zetterholm 2013a. Enligt forskarna har somaliska ett accentsystem som fonologiskt påminner om det svenska systemet, och hypotesen var därför att talarna har bra förutsättningar att tillägna sig ett målspråkslikt uttal. Resultaten i ett perceptionstest med sydsvenska lyssnare visar dock att S1-lyssnarna hade stora problem med att kategorisera ordtonerna korrekt i somaliernas svenska. Tronnier & Zetterholm (2013b, se även 2014) undersökte huruvida accentinläringen påverkas av det tonala systemet i inlärares förstaspråk. Inlärare med somaliska som S1 lärde sig att producera tydligare tonaccenter än inlärare med thai och vietnamesiska (tonspråk) och farsi (ett accentlöst språk) som sitt S1.

Också Hed (2014) undersökte inläringen av de svenska tonaccenterna hos tre talare med somaliska som S1 (28–38 år med ca tio års vistelse i Sverige). Resultaten visar att talarna gjorde en skillnad mellan accenterna i eget uttal (syd- resp. centralsvensk manifestation) trots att deras resultat i ett igenkänningstest av accenterna i S1-uttal inte var bättre än slumpen. Resultatet är intressant med tanke på den dominerande teorin att korrekt perception föregår korrekt produktion (jfr Speech Learning Model, SLM, Flege 1995).

Kuronen (2015) studerade mellansvensk accentinläring hos nio talare med finska som S1. Talarna var drygt 20 år gamla språkstudenter vid ett finländskt universitet. De hade studerat svenska i sex år i skolan före universitetet, dock utan kunskap om accentuttalet i sverigesvenskan. Talarna deltog i en sex veckor lång uttalskurs med fonetisk fokus, och deras uttal testades med talsatser i början och i slutet av kursen. Uttalet jämfördes med intonationen i talarnas S1 och med intonationen hos mellansvenska talare. Resultaten visar att tre av nio talare lärde sig båda accenterna, två talare lärde sig accent 1 men inte accent 2 och två talare lärde sig accent 2 men inte accent 1. Två av talarna lärde sig varken accent 1 eller 2.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att kunskapen om inläringen av de svenska tonaccenterna – mer specifikt om accenterna i syd- och mellansvenska – har ökat markant under det senaste decenniet, men att den fortfarande är

mycket bristfällig. Bara talare med ett fåtal S1 har studerats, och i alla studier förutom Schmid 1986 och Kuronen 2015 har talarna bott i Sverige i många år och lärt sig accenterna den kommunikativa vägen utan nämnvärd formell undervisning i uttal (uppgifterna i Kaiser 2011 är dock bristfälliga på denna punkt). I Kaiser 2011 och Tronnier & Zetterholm 2013b tangeras frågan huruvida inlärd accent i isolerat uttal överförs till annan produktion, men i övrigt har den aspekten inte studerats. Schmidts studie (1986) är oss veterligt den enda longitudinella studien om accentinläringen i svenska. Talarna i den studien hade dock amerikansk engelska som S1 och de hade inte studerat svenska innan uppföljningen började. Undervisningens longitudinella effekter och inläring av distribution hos avancerade S2-talare av svenska har inte studerats tidigare, och därför har vi valt att undersöka dessa frågor här.

3. Material och metoder

I det följande beskrivs först talarna i undersökningen (3.1), sedan talmaterialet (3.2) och sist metoderna (3.3).

3.1 Talarna

Vi har använt 14 talare: tio S2-talare och fyra S1-talare som kontrollgrupp. S2-talarna är kvinnliga studenter vid ett finländskt universitet. Sju av S2-talarna är 20–24 år, tre S2-talare är äldre (33, 34 och 40 år). Som kontrollpersoner har vi fyra 17–18-åriga mellansvenska kvinnor från Nyköping, som ligger ca tio mil söder om Stockholm. S1-talarna uttalar samma talsatser som S2-talarna. S1-materialet har samlats in tidigare för andra syften av Leinonen, Pitkänen och Vihanta inom projektet *Finlandssvenskt uttal* (Leinonen m.fl. 1990).

S2-talarna är första årets studenter i ämnet svenska (med svenska språket som huvud- eller biämne), de har finska som S1 och de har växt upp i finskspråkiga delar av landet. De har studerat svenska i sex år i grundskolan och gymnasiet, men har fått relativt litet undervisning i just uttal före kursen; de saknade t.ex. kunskap om att sverigesvenska har tonaccenter. Talarnas muntliga färdigheter i svenska är genomsnittligt på nivå B2 (lärarens uppskattning; jfr Gemensam europeisk referensram för språk, Skolverket 2007). Talarna deltog i en fonetiskt inriktad uttalskurs med 24 lektionstimmar under sex veckor,

där accentinlärnigen ägnades ca fyra lektionstimmar. Artikelns förste författare var lärare på kursen. Både distributionen och manifestationen av tonaccenterna i mellansvenska behandlades. Inlärningsmålet var den fokuserade manifestationen av accenterna (se figurerna 1 och 2 i avsnitt 3.3). Accenterna övades auditivt och produktivt med hjälp av bild-ljud-ordboken Lexin (2015) och med målspråkliga melodikurvor som visades och spelades upp med Praat (Boersma & Weenink 2015). Alla talare sade sig åtminstone kunna höra skillnaden mellan accenterna i S1-uttal i slutet av kursen. Talarna hade också i övrigt det mellansvenska uttalet (Bruce 2010, Riad 2013) som sitt inlärningsmål och deras motivation att lära sig uttal var hög eller mycket hög. I bakgrundsformuläret angav de antingen 4 eller 5 på en skala 1–5 med 1 som *uttalet är inte alls viktigt* och 5 som *uttalet är ytterst viktigt*. Den höga motivationen kom också fram i feedback-intervjuerna i slutet av kursen.

3.2 Talmaterialet

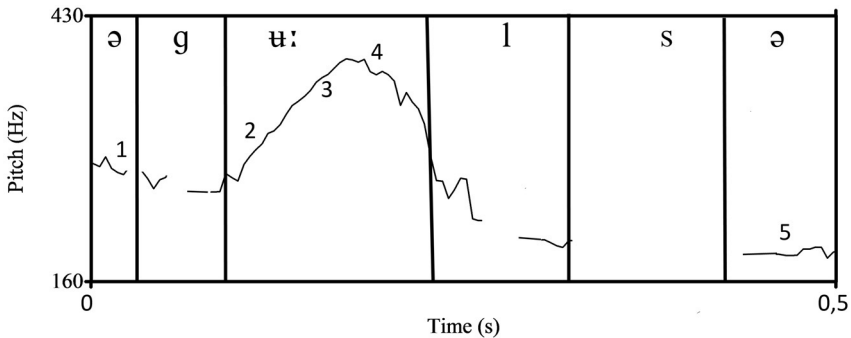
S2-talarnas uttal testades med två typer av talmaterial: talsatser och en bildberättelse. Inspelningarna gjordes i en språkstudio med en headset-mikrofon. Talarna fick först en lista på 36 talsatser som de fick studera i ett par minuters tid före inspelningen. Instruktionen var att uttala satserna i egen takt utan brådska med en så naturlig prosodi som möjligt – som om satserna skulle ingå som repliker i en dialog. Vid en eventuell felsägning/felläsning ombads talarna att uttala satsen på nytt. Sju talsatser där ord med accent 1 förekom i satsbetonad position har analyserats här (understrykning användes inte i det material som visades för talarna): *Han är kul ser jag; Han talade om byn när vi träffades; Det heter bi på svenska; Det heter bu på svenska; Han är ful tycker jag; Det heter by på svenska; Han är gul ser jag*. Vad gäller accent 2 har också sju talsatser analyserats: *Var det inte hysa som han sa?; Jag vill krama dig; Vet du vad huta är?; Jag tänker byka nu; Det rasar tror jag; Ja jag ska fila ett tag; Han är ganska dålig vill jag minnas*. Alla accentuerade ord har en lång betonad vokal och inget av orden står initialt eller finalt i yttrandet, det sistnämnda för att undvika yttrandefinala melodiska företeelser. Accent 1-orden är enstaviga och accent 2-orden tvåstaviga med initialbetoning, eftersom dessa ordtyper är de mest protypiska representanterna för respektive accent; om inlärnigen av den akustiska manifestationen äger rum, bör den först visa sig i dessa ordtyper. Ord med en lång betonad vokal valdes för analysord p.g.a. att korrekt accentuttal är lättast att höra, f0 stabilast att mäta och mätpunkterna enklast att definiera konsekvent i denna ordtyp (jfr samma metodologi i Kuronen 2015).

Det andra materialslaget är bildberättelse. I bildberättelsen fick S2-talarna i uppgift att berätta i ca tre minuters tid om två bilder med liknande innehåll (sommardag i en park med lekande barn och djur med många aktiviteter och detaljer). Talarna fick välja om de vill berätta om bara den ena bilden eller båda två. Övergångar från en bild till en annan behövde inte nämnas. Bara S2-talarernas uttal i bildberättelsen har analyserats, eftersom jämförelser med S1-uttalet i fri produktion faller utanför ramen för den här undersökningen.

3.3 Metoderna

Vi har använt två metoder: en auditiv och en akustisk analys. Först analyserade vi auditivt de tio S2-talarnas uttal av talsatserna. Syftet med analysen var att avgöra om talarna har lärt sig ett målspråkligt uttal av de fokuserade tonaccenterna. I accent 1 betyder ett målspråkligt uttal här melodiförloppet L*H (låg ton + hög ton, där den höga tonen är associerad med den accentuerade vokalen). I accent 2 betyder ett målspråkligt uttal melodiförloppet H*LH (hög ton + låg ton + hög ton, där den första höga tonen och den låga tonen är associerade med den betonade vokalen). Varje sats avlyssnades 4–5 gånger av artikelförfattarna. Principerna för bedömningen koordinerades före lyssnandet med hjälp av uttalet hos S1-talarna, vilkas uttal användes som modell vid bedömning av målspråksenlig accentrealisation. Alla författarna är fonetiker och vana vid att iakttä melodiska drag i talet. Lyssnandet skedde med hjälp av hörlurar i ensamhet så att bedömningen inte påverkades av de andra forskarna. Akustiska analyser användes inte som stöd vid bedömningen. Vidare bedömdes uttalet enbart på melodiska grunder; eventuella felaktigheter i segmenten i accentorden eller möjliga feluttal i andra delar av satsen tilläts inte påverka bedömningen. För att talaren ska sägas ha tillägnat sig ett målspråkligt uttal måste minst fyra av sju uttal per accent ha varit korrekta. Att gränsen sattes vid fyra korrekta uttal beror på två faktorer: dels visar detta att talaren har en relativt stabil förmåga att producera tonaccenterna, dels har inte heller alla S1-talare fokusrealisation (= satsbetonad realisation) av alla analysord utan något eller några av orden uttalas som huvudbetonade och realiseras därmed med ett f0-fall i ordets betonade vokal i båda accenterna. Kriteriet för korrekt S2-uttal var vidare att minst två av tre forskare markerat samma resultat för uttalet av ordet.

Baserat på den auditiva analysen gjorde vi en akustisk analys av accentuttalet. Bara uttalet från de S2-talare som hade målspråkliga uttal av båda accen-

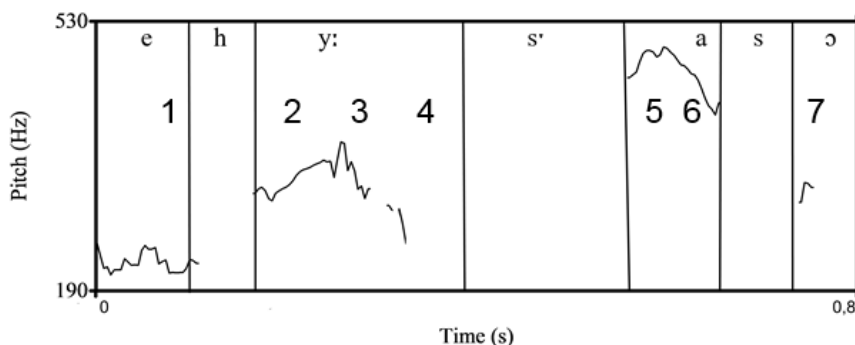

Figur 1. f_0 -analys av S1-talare 2:s uttal av sekvensen ä(r) gul se(r) i talsatsen *han är gul ser jag.*¹

terna i talsatserna analyserades akustiskt. S2-talarnas uttal jämfördes med S1-talarnas uttal. Vid statistisk analys av de akustiska medelvärdena använde vi U-test (Mann-Whitney-Wilcoxon's test). Detta test valdes p.g.a. att variablerna (= mätpunkterna; jfr figurerna 1 och 2) inte var normalfördelade och antalet gruppvisa iakttagelser var lågt. De akustiska analyserna gjordes med Praat (Boersma & Weenink 2015) med grundtonsfrekvens (f_0) som parameter. Mät-punkterna vid f_0 -analysen visas i figurerna 1 och 2. Dessa mätpunkter valdes för att fem mätpunkter för accent 1 och sju mätpunkter för accent 2 ger en komplett bild av tonförloppet i ordet även vid schematiserad presentation. Den första och den sista mätpunkten ger f_0 i obetonad stavelse före resp. efter det accentuerade ordet, och när dessa värden jämförs med tonförloppet i accenten ger analysen information om brantheten i tonstigningar och tonfall samt om röstomfånget.

Vad gäller bildberättelsen analyserade vi bara de S2-talares uttal som hade målspråkslika accenter i talsatserna. Detta gjorde vi dels för att begränsa analysen, dels för att vi anser det vara osannolikt att en S2-talare som inte har rätt accentuttal i talsatserna skulle ha det i bildberättelsen. Just den frågan är inte heller en av forskningsfrågorna. Accentuttalet analyserades auditivt på så sätt

¹ Analysen visar ett typiskt mellansvenskt, fokuserat uttal av accent 1 (L*H) med en sen f_0 -topp i den accentuerade vokalen (mätpunkt 4). Detta var inlärningsmålet vid accent 1 för S2-talarna. I figuren markeras segmentgränserna med vertikala streck och de fem mätpunkterna i accent 1 med siffrorna 1–5. Mät-punkterna är (1) den föregående obetonade stavelsens slut, (2–3) början och mitten av den accentuerade vokalen (mätpunkt 2 ca 40 ms efter vokalbörjan), (4) den accentuerade vokalsens f_0 -topp (oftast i slutet av vokalen men inte alltid, eftersom f_0 kan börja falla i vokalslutet) samt (5) den efterföljande obetonade stavelsens mitt. Figuren är från Kuronen 2015.

Figur 2. f₀-analys av S1-talare 2:s uttal av sekvensen (int)e hysa so(m) i talsatsen var det inte hysa som han sa.²

att berättelserna avlyssnades noggrant av artikelförfattarna i en gemensam session. Varje berättelse innehöll 20–40 satsbetonade ord. Först definierade vi i samråd om ett visst yttrande i berättelsen innehöll ett satsbetonat ord. Om så var fallet avlyssnades det satsbetonade ordet och/eller den fras som ordet ingick i 4–5 gånger. Därvid bedömdes i samråd huruvida ordet uttalades med accent 1, accent 2, fel accent eller utan accent, i de sistnämnda fallen vanligen med fallande melodi. Analysen gav svar på tre frågor: i) Förekommer accenterna i bildberättelsen? ii) I vilken utsträckning gör de det? och iii) Hurdana problem har talarna med distributionen av accenterna?

Som sista steg i analysen gjorde vi ett uppföljande test elva veckor efter slutet av kursen. De S2-talare som hade ett målspråkligt uttal av båda accenterna i talsatserna i slutet av kursen testades då på nytt. Analysproceduren och talaterialet vid det uppföljande testet var identiska med testet i slutet av kursen. Vi gjorde det uppföljande testet för att kunna se om inläringen varit av bestående karaktär. Vi avser att inom projektet FOKUS studera inläringseffekterna longitudinellt med ett tidsspänn från 3 månader till 3 år, och börjar här med det korta spannet.

För att sammanfatta proceduren skedde analysen i följande steg:

² Analysen visar ett typiskt mellansvenskt, fokuserat uttal av accent 2 (H*LH) med en ordtonstopp tidigt i den betonade vokalen (mät punkt 2) och en fokustopp i andra stavelsens vokal (mät punkt 5). Detta var inlärningsmålet vid accent 2 för S2-talarna. I figuren markeras segmentgränserna med vertikala streck och de sju mätpunkterna i accent 2 med siffrorna 1–7. Mät punkterna är (1) den föregående obetonade stavelsens slut, (2–4) början, mitten och slutet av den accentuerade vokalen (mät punkt 2 ca 40 ms efter vokalbörjan och mät punkt 4 ca 40 ms före vokalslutet), (5–6) vokalsens början och slut i fokustoppen samt (7) den obetonade stavelsens mitt efter det accentuerade ordet. Figuren är från Kuronen 2015.

- i) Vi analyserade auditivt alla tio S2-talares accentuttal i de 14 talsatserna i slutet av kursen: Har talarna målspråkslika fokusaccenter i satsbetonade ord?
- ii) Baserat på steg 1 analyserade vi akustiskt accentuttalet hos de S2-talare som hade rätt uttal av båda accenterna i talsatserna. S2-talarnas accenter jämfördes med S1-talarnas accenter.
- iii) Vi analyserade auditivt de S2-talares accentuttal i bildberättelsen som hade rätt uttal av båda accenterna i talsatserna.
- iv) De S2-talare som kunde uttala båda accenterna i slutet av kursen testades på nytt elva veckor efter kursen.

4. Uttalet i slutet av kursen

I tabell 2 sammanfattas de tio S2-talarnas uttal av tonaccenterna i talsatserna i slutet av kursen. Tabellen visar resultatet av en auditiv analys som gjorts av artikelförfattarna. Reliabiliteten av utvärderingen (Cronbachs alfa) är 0,66 vilket kan anses vara ett bra resultat för en utvärdering med en tvågradig skala (= rätt eller fel accent); m.a.o. var vi som lyssnare relativt eniga.

Tabell 2. Uttalet av tonaccenterna i talsatser i slutet av kursen hos de tio S2-talarna.

S2-talare	S2-1	S2-2	S2-3	S2-4	S2-5	S2-6	S2-7	S2-8	S2-9	S2-10
Accent 1	3/7	5/7	7/7	7/7	2/7	6/7	2/7	7/7	6/7	3/7
Accent 2	6/7	4/7	3/7	4/7	1/7	7/7	7/7	7/7	0/7	2/7

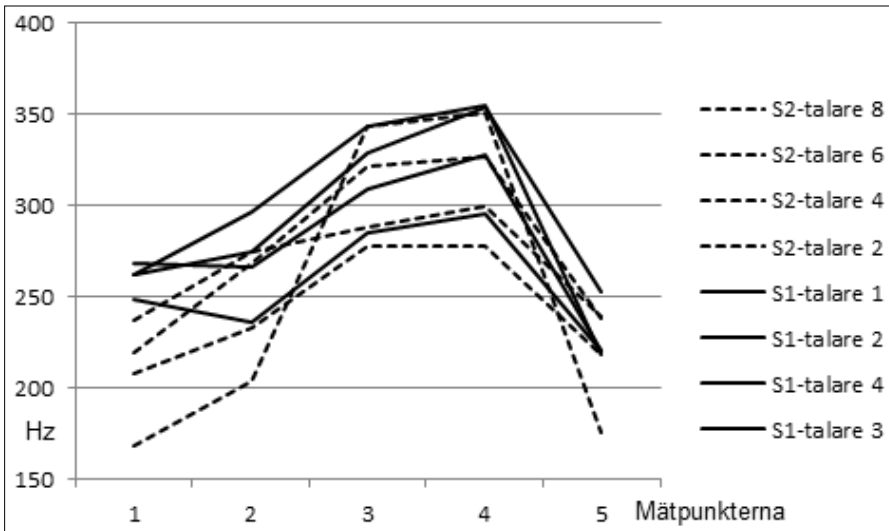
I tabellen anges talarna i kolumnerna från höger till vänster (S2-1–S2-10). En målspråkslik accent markeras med grå färg och ett icke-målspråkslikt uttal, dvs. att inläring inte har skett, med vit färg. I tabellen anges också antalet ord per accent där minst två av tre forskare har bedömt att uttalet är målspråkslikt.

Den individuella variationen är stor i tabell 2. Sex talare har lärt sig accent 1, sex talare har lärt sig accent 2, medan två talare inte har lärt sig någondera accent (S2-5 och S2-10). Fyra talare har tillägnat sig ett målspråkslikt uttal av båda accenterna (S2-talarna 2, 4, 6 och 8). Dessa talares uttal analyserades akustiskt. Resultaten visas i figurerna 3 och 4 och i tabellerna 3 och 4. Den akustiska analysen stöder den auditiva bedömningen: accent 1 har en klar stigning och accent 2 en tvåtoppig manifestation hos talarna. Tonförloppet i de sats-

betonade orden avviker vidare från talarnas uttal i deras S1-finska där melodin sjunker i ett satsbetonat ord med en enda tidig f0-topp i början av den betonade vokalen i ordets första stavelse (jfr Kuronen 2015; om finsk ordintonation se även Suomi m.fl. 2003 och Vainio m.fl. 2006). S2-talarna 2, 4, 6 och 8 använder m.a.o. nya tonala konturer i sin svenska.

I accent 1 är f0-toppen genomsnittligt 20 Hz lägre hos S2-talarna än hos S1-talarna (312 Hz resp. 332 Hz; figur 3: mätpunkt 4). En annan skillnad mellan grupperna är att f0 är 51 Hz lägre hos S2-talarna i den obetonade stavelsens slut före det accentuerade ordet (209 Hz resp. 260 Hz; figur 3: mätpunkt 1). Detta antyder en högre f0 i yttrandet utanför det fokuserade ordet hos S1-talarna än hos S2-talarna, men frågan har inte undersökts närmare här. Det lägre värdet i den obetonade stavelsens slut före det accentuerade ordet gör vidare att skillnaden mellan mätpunkterna 1 och 4 (= f0-toppen) är större hos S2-talarna än hos S1-talarna (tabell 3). Bortsett från dessa skillnader är uttalet närmast identiskt mellan talargrupperna: tonstigningen i det accentuerade ordet är ungefär lika hög hos båda grupperna, stigningen sker i huvudsak mellan mätpunkterna 2 och 3 och tonen faller tvärt från mätpunkt 4 till 5 (figur 3, tabell 3). Skillnaderna mellan talargrupperna är statistiskt signifikanta i mätpunkt 1 ($U = 28,5$; $p < 0,01$) och mätpunkt 2 ($U = 98,5$; $p < 0,05$). I de tre andra mätpunkterna är skillnaderna inte signifikanta. Resultaten skiljer sig i vissa avseenden från Kuronen 2015, där skillnaderna mellan S1- och S2-talarna vid accent 1 var större vad gäller taltonläget (= röstläget) i det accentuerade ordet, tonstigningen under den betonade vokalen och f0-toppens placering i den betonade vokalen. Båda inlärargrupperna, S2-talarna här och S2-talarna i Kuronen 2015, fick likadan undervisning men i accent 1 är inlärningsresultaten trots det bättre här. I den talargrupp som analyseras här hade fler talare ett annat språk än svenska som sitt huvudämne och flera av dem hade därför studerat uttal med fonetisk inriktning tidigare. Det är tänkbart att dessa talare kunde dra nytta av sina tidigare S2-studier på universitetsnivå. Av de fyra talare som lärde sig båda accenterna hade S2-talare 4 engelska och S2-talare 8 tyska som huvudämne, medan S2-talare 6 hade studerat tyska och franska på universitetsnivå. S2-talare 2 hade inte studerat andra språk vid universitet. Även om engelska, tyska och franska inte är tonspråk i samma mening som svenska, har intonationen i dessa språk sådana funktioner som saknas i finska (jfr Iivonen 2009), vilket kan ha gynnat inlärningen hos S2-talarna 4, 6 och 8.

Vad gäller accent 2 är uttalet hos S2-talarna 2, 6 och 8 tydligt tvåtoppig, medan tvåtoppigheten är svagare hos S2-talare 4 (figur 4, tabell 4). f0-kurvorna är sinsemellan något mer heterogena hos S2-talarna och mönstret är inte lika

Figur 3. f_0 i accent 1 i talsatser i slutet av kursen hos de fyra S2-talare som tillägnade sig en målspråklig accent 1 (streckade linjer) och hos S1-talarna (heldragna linjer).³

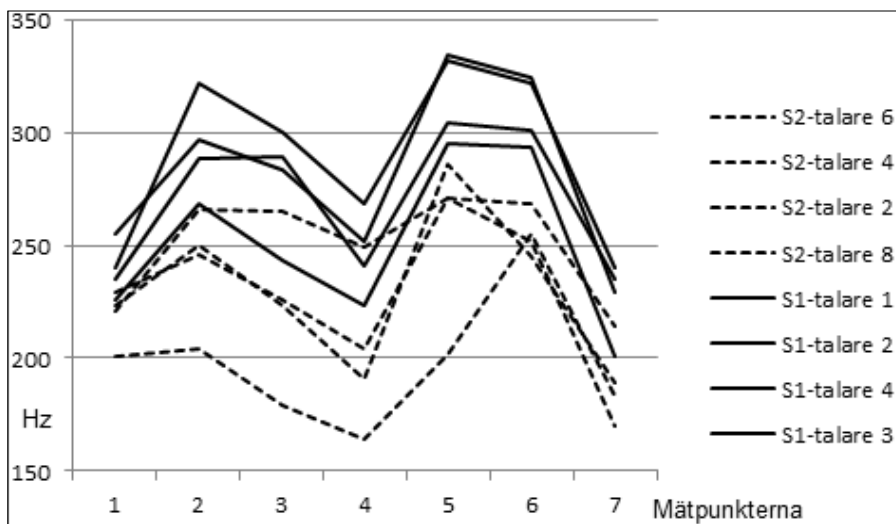
Tabell 3. Ändringarna i Hz i accent 1 i talsatser hos de fyra S2-talare som tillägnade sig en målspråklig accent 1 och hos S1-talarna.⁴

Mätp.	S2-2	S2-4	S2-6	S2-8	S1-1	S1-2	S1-3	S1-4	S2-gr.	S1-gr.
1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2	+25	+38	+49	+36	+35	+13	-13	-2	+39	+8
3	+70	+51	+103	+176	+80	+67	+27	+41	+94	+44
4	+70	+63	+108	+183	+88	+92	+46	+60	+103	+72
5	+10	+2	+19	+8	-44	-10	-29	-48	+8	-34

enhetligt som hos S1-talarna. Vidare är accenten skarpare i konturen hos S1-talarna; f_0 -stigningarna till topparna är brantare hos dem än hos S2-talarna (figur 4). Taltonläget räknat som medelvärde av den första och den andra f_0 -toppen är hos S1-talarna 56 Hz högre än hos S2-talarna (305 Hz resp. 249 Hz; figur 4). Hos båda talargrupperna är den senare toppen (fokustoppen) högre än den

³ Kurvorna anger genomsnittet av 4–5 ord per talare. Talarangivelserna i den högra delen av figuren är i frekvensordning för talarens f_0 -topp (mätpunkt 4; slutet av den accentuerade vokalen) från det högsta till det lägsta Hz-värdet.

⁴ Värdena baserar sig på 4–5 ord per talare. Mätpunkt 1 ger ett referensvärde (= 0). Värden som är högre än referensvärdet anges med plussiffror och värden som är lägre än referensvärdet anges med minussiffror. Det högsta f_0 -värdet (= accenttoppen) anges med fet stil. I de två sista kolumnerna anges genomsnittet för talargrupperna. Gruppmedelvärdena har beräknats på talarvärdena per mätpunkt i alla ord, inte på talarnas medelvärden.

Figur 4. f_0 i accent 2 i talsatser i slutet av kursen hos de fyra S2-talare som tillägnade sig en målspråklig, tvåtoppig accent 2 (streckade linjer) och hos S1-talarna (heldragna linjer).⁵

Tabell 4. Ändringarna i Hz i accent 2 i talsatser hos de fyra S2-talare som tillägnade sig en målspråklig accent 2 och hos S1-talarna.⁶

Mätp.	S2-2	S2-4	S2-6	S2-8	S1-1	S1-2	S1-3	S1-4	S2-gr.	S1-gr.
1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2	+17	+45	+27	+3	+82	+42	+42	+53	+21	+54
3	-3	+44	0	-22	+60	+28	+17	+54	+3	+40
4	-25	+28	-32	-37	+28	-3	-3	+6	-18	+7
5	+42	+50	+63	+1	+92	+79	+69	+69	+40	+77
6	+39	+31	+22	+54	+82	+69	+67	+66	+37	+71
7	-15	-51	-34	-18	0	-26	-25	0	-18	-13

första toppen (ordtonstoppen). Hos S1-talarna är skillnaden mellan topparna 23 Hz och hos S2-talarna 19 Hz (tabell 4: jfr mätpunkterna 2 och 5). Skillnaderna mellan talargrupperna vid uttalet av accent 2 är signifikanta i alla mätpunkter: mätpunkt 1 ($U = 64,5$; $p < 0,01$), mätpunkt 2 ($U = 31,5$; $p < 0,01$), mätpunkt 3

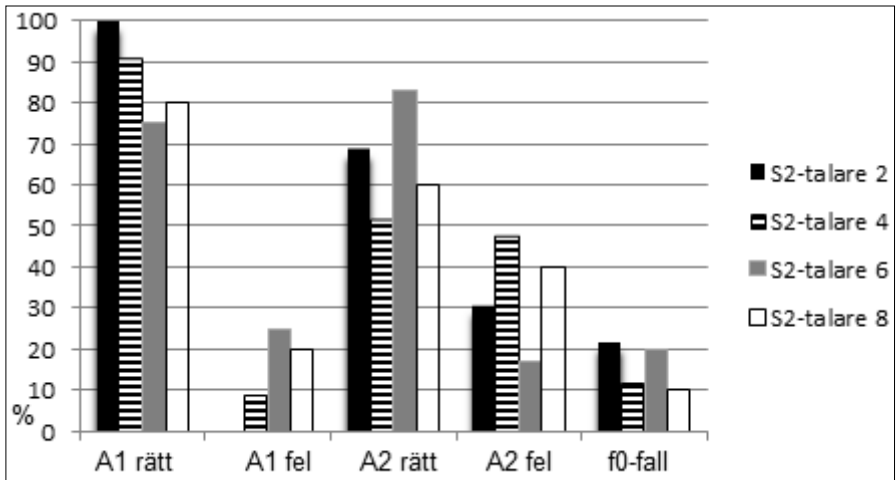
⁵ Kurvorna anger genomsnittet av 4–5 ord per talare. Talarangivelserna i den högra delen av figuren är i frekvensordning för talarens senare f_0 -topp (= fokustopp; mätpunkt 5 eller 6) från det högsta till det lägsta Hz-värdet.

⁶ Värdena baserar sig på 4–5 ord per talare. Mätpunkt 1 ger ett referensvärde (= 0). Värden som är högre än referensvärdet anges med plussiffror och värden som är lägre än referensvärdet anges med minussiffror. Ordtonstoppen (= första toppen) och fokustoppen (= andra toppen) anges med fet stil. I de två sista kolumnerna anges genomsnittet för talargrupperna. Gruppmedelvärdena har beräknats på talarvärdena per mätpunkt i alla ord, inte på talarnas medelvärden.

($U = 37,0$; $p < 0,01$), mätpunkt 4 ($U = 49,0$; $p < 0,01$), mätpunkt 5 ($U = 63,0$; $p < 0,01$), mätpunkt 6 ($U = 61,0$; $p < 0,05$) och mätpunkt 7 ($U = 44,0$; $p < 0,01$). Resultaten påminner mycket om dem som presenteras i Kuronen 2015.

Intressant är att skillnaden i taltonläget mellan talargrupperna vid accent 2 inte återfanns vid accent 1 om man bortser från den obetonade stavelsen före det accentuerade ordet (figur 3: mätpunkt 1). Förklaringen är oviss, men eventuellt kan ett uttal med *en* hög f_0 -topp vara lättare att realisera som just högtoppig än accent 2 för S2-talarna, och med en enda f_0 -topp blir också taltonläget mer målspråkslikt. Vid accent 2 är den tonala rörelsen mer komplex. Resultaten i Kuronen 2015 gav vid handen att båda accenterna var ungefär lika svåra för S2-talarna, och inte heller i den här studien är skillnaden mellan accenterna stor vad gäller svårighetsgraden. Dock vållar accent 2 större problem vad gäller accentens exakta akustiska manifestation: uttalet av accent 2 avviker mer från S1-talarnas uttal (jfr figurerna 3 och 4). Att accent 2 orsakar något större problem än accent 1 är inte överraskande med tanke på att accent 2 är fonetiskt mer komplex än accent 1 och anses vara ett markerat fonologiskt drag (jfr diskussionen i Kuronen 2015 som också hänvisar till Riad 2009 och Roll m.fl. 2011; jfr också Eckmans (1977) markeringsdifferentialhypotes (MDH, Markedness Differential Hypothesis) som utöver skillnaderna mellan inlärares S1 och S2 tar hänsyn till markerade och omarkerade drag vid förutsägelse av uttalsinläring).

I tabell 5 och figur 5 sammanfattas resultatet av bildberättelserna i slutet av kursen. Alla fyra S2-talare uttalar accenterna också i bildberättelsen. De inlärd tonala mönstren är m.a.o. inget som talarna bara tillämpar i talsatserna utan de försöker överföra dem också till fri produktion. Av 121 satsbetonade ord uttalades 102 med accent (84 % av orden, tabell 5). Accenten var korrekt i 72 % av de accentuerade orden (73 av 102 ord). 28 % av orden uttalades med fel accent (29 av 102 ord). Ord med accent 1 uttalades korrekt till 85 % (33 av 39 ord), medan accent 2 var korrekt i 64 % av orden (40 av 63 ord). Att accent 1 har högre korrekthetsprocent än accent 2 har några tänkbara förklaringar. För det första var en del av orden med accent 1 enstaviga (t.ex. *gård*, *moln*, *tjej*, *hus* och *grön*) och då är uttalet med fel accent i princip omöjligt. För det andra liknar accent 1 till tonförloppet talarnas S1-finska genom att både finska och mellansvenska bara har en f_0 -topp i ordets betonade stavelse (även om toppen kommer senare i mellansvenska, Kuronen 2015). En tredje förklaring kan vara att accent 1 helt enkelt är fonetiskt enklare än accent 2, kanske oavsett inlärares S1. Också Schmid (1986) och Kaiser (2011) fann en tendens till övergeneralisering av accent 1 hos inlärare med amerikansk engelska resp. tyska som S1.

Figur 5. Andelen rätt och fel accenter samt uttal med f0-fall i procent i de satsbetonade orden hos fyra S2-talare i bildberättelsen i slutet av kursen.

Tabell 5. Accentuttalet i bildberättelsen hos de fyra S2-talare som hade ett mål-språkligt uttal av accenterna i talsatser.⁷

Ordet	S2-2	S2-4	S2-6	S2-8
Acc 1 korrekt finalt	3	7	4	8
Acc 2 korrekt finalt	6	9	5	4
Acc 1 korrekt ej-fin	2	3	2	4
Acc 2 korrekt ej-fin	5	4	5	2
Acc 1 fel acc finalt	0	1	2	2
Acc 1 fel acc ej-fin.	0	0	0	1
Acc 2 fel acc finalt	3	6	2	1
Acc 2 fel acc ej-fin.	2	6	0	3
RÄTT accenter	16	23	16	18
FEL accenter	5	13	4	7
Korrekt acc i proc.	76 %	64 %	80 %	72 %
Acc 1 fallande f0	5	3	0	1
Acc 2 fallande f0	1	2	5	2

⁷ På de fyra första raderna anges antalet korrekta accenter finalt resp. icke-finalt i yttrandet. Finalitet har definierats på innehållsliga och prosodiska grunder, och den betyder antingen en strukturell gräns + paus efter accentordet eller en paus utan en klar strukturell gräns efter accentordet. På de fyra följande raderna anges antalet fel accenter finalt resp. icke-finalt. Fel accent betyder accent 2 när det ska vara accent 1 eller accent 1 när det ska vara accent 2. Det sammantagna antalet rätt och fel accenter anges med fet stil. Uttal med fallande f0 anges på de två nedersta raderna. Dessa uttal har inte räknats som fel accent p.g.a. att fallande f0 även förekommer hos S1-talarna utanför fokus.

Andelen rätt accenter är klart högre än andelen fel accenter hos alla talare (tabell 5, figur 5). Att uttal med f0-fall inte räknats som feluttal här beror på att även S1-talare har ett f0-fall i den betonade vokalen i båda accenterna när ordet inte är fokuserat (Bruce 1977, Riad 2013). S2-talarna 2, 6 och 8 uttalade 76, 80 resp. 72 % av orden med korrekt accent. S2-talare 4 hade en något lägre andel korrekta accenter, 64 %. Alla talare hade således vissa problem med distributionen, något som var ovanligt i talsatserna. Accent 2 uttalades som accent 1 i t.ex. *flicka*, *pojke*, *stugan*, *cyklar*, *spelar*, *fiskar*, *dansar* och *skola*. Exempelvis hos S2-talare 4 var denna feltyp vanlig. Även S2-talare 4 hade dock många korrekta uttal av accent 2 både finalt och icke-finalt (tabell 5). Talaren kan tolkas vara på väg att lära sig accentuttalet men manifestationen vacklar. Det förekom också att samma talare uttalade samma ord med olika accenter: t.ex. S2-talare 2 hade två uttal av *flicka(n)* med accent 2 och två uttal med accent 1. De få feluttalen av accent 1 gällde tvåstaviga ord i finalposition såsom *stranden* (tvåtoppig uttal av accent 1 i finalposition förekommer visserligen också i mellan-svenska) eller ord som är svåra att accentspecificera av morfologiska skäl såsom *Svensson* och *tillsammans* (båda ska ha accent 1 men utgör undantag från huvudreglerna).

Sammanfattningsvis kan vi konstatera om bildberättelserna i slutet av kursen att:

- i) S2-talarna använde accenterna också i berättelserna,
- ii) andelen rätt accenter var relativt hög,
- iii) distributionen av accenterna orsakade klart större problem för alla talare i bildberättelserna än i talsatserna,
- iv) det överlägset vanligaste distributionsproblemet var att accent 2 uttalades som accent 1 i tvåstaviga ord,
- v) accent 1 var lättare än accent 2 för alla talare med undantag av S2-talare 6 och
- vi) ordets position i yttrandet påverkade inte nämnvärt uttalet: korrekthetsprocenten var i båda accenterna ungefär lika hög finalt som icke-finalt.

5. Uttalet elva veckor efter kursen

De fyra S2-talare som lärde sig båda accenterna bjöds till ett uppföljande test elva veckor efter kursen. Syftet var att utreda om talarna fortfarande behärskar accenterna. En av talarna kunde inte delta i testet, och därför analyseras nedan tre S2-talares uttal. Resultatet av den auditiva analysen visas i tabell 6.

Tabell 6. Uttalet av tonaccenterna i talsatserna hos tre av S2-talarna.⁸

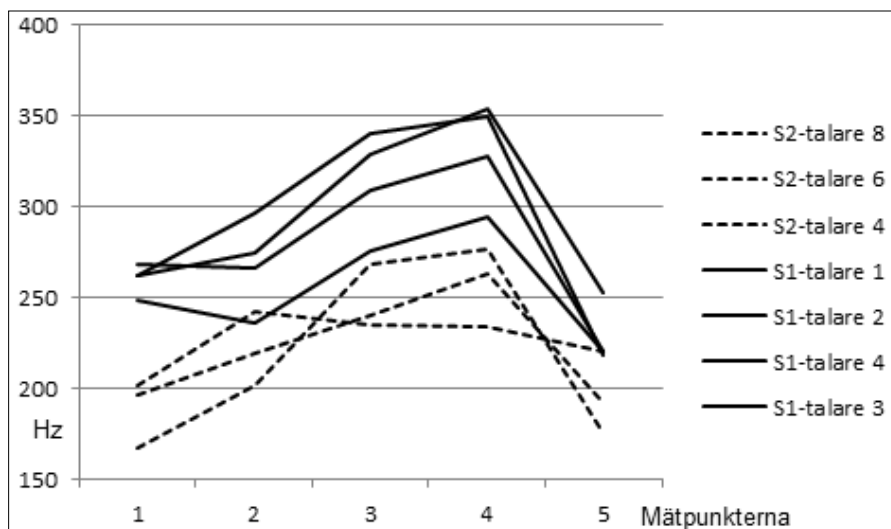
S2-talare	S2-4	S2-6	S2-8
Accent 1	6/7	6/7	7/7
Accent 2	1/7	4/7	7/7

S2-talare 4 behärskar inte längre accent 2 i det uppföljande testet, medan S2-talarna 6 och 8 har ett målspråkligt uttal av båda accenterna (tabell 6). S2-talare 4 hade problem med accentuttalet redan i slutet av kursen: i bildberättelsen hade hon korrekt uttal av accenterna i 64 % av orden, medan S2-talarna 6 och 8 hade korrekt accent i 80 resp. 72 % av orden (tabell 5). Framför allt hade S2-talare 4 problem med accent 2 i bildberättelsen i slutet av kursen: 12 av 25 ord med accent 2 hade fel accent hos henne (tabell 5). Vidare hade S2-talare 4 en sämre, melodiskt otydligare manifestation av accent 2 i talsatserna i slutet av kursen än S2-talarna 6 och 8 (jfr figur 4).

I figurerna 6 och 11 och i tabellerna 7 och 8 visas den akustiska realisationen av accenterna i talsatserna i det uppföljande testet. Den auditiva analysen får också den här gången relativt bra stöd av de akustiska resultaten: S2-talarna 6 och 8 har en målspråklig accent 1 med en tydlig f₀-stigning mellan mätpunkterna 2 och 4 (figur 6, tabell 7). Vi bedömde vid den auditiva analysen att också S2-talare 4 har en målspråklig accent 1, men det får bara delvis stöd av de akustiska resultaten: S2-talare 4 har en stigton i två av de fem uttalen (*bi*, *by*), men ett f₀-fall i tre av orden (*ful*, *gul*, *bu*; figur 7). Därför är inte heller den genomsnittliga f₀-kurvan riktigt beskrivande för hennes del (figur 6). Hos S2-talare 4 är manifestationen i det uppföljande testet mycket mer vacklande än i slutet av kursen då stigtonen var tydlig i alla ord med accent 1 i talsatserna (jfr figurerna 7 och 8). S2-talarna 6 och 8 har stabila uttal av accenterna också i det uppföljande testet. T.ex. S2-talare 8 uttalar accent 1 genomgående korrekt såväl i slutet av kursen som i det uppföljande testet (jfr figurerna 9 och 10). Vad gäller accent 2 stöder de akustiska resultaten den auditiva analysen (jfr tabell 6 och figur 11).

Skillnaderna mellan S1- och S2-uttalet av accent 1 är större i det uppföljande testet än i slutet av kursen (jfr figurerna 3 och 6). Nu är skillnaderna mellan talargrupperna signifikanta i alla fem mätpunkter, inte bara i de två första: mätpunkt 1 ($U = 1,0$; $p < 0,01$), mätpunkt 2 ($U = 49,0$; $p < 0,01$), mätpunkt 3 ($U = 30,5$; $p < 0,01$), mätpunkt 4 ($U = 25,0$; $p < 0,01$) och mätpunkt 5 ($U = 46,0$

⁸ Testet genomfördes elva veckor efter kursen. I tabellen visas resultatet av en auditiv analys som gjorts av artikelförfattarna. En målspråklig accent anges med grå färg och ett icke-målspråkligt uttal, dvs. att inläring inte har skett, med vit färg. I tabellen anges också antalet ord per accent där minst två av tre forskare har bedömt att uttalet är målspråkligt.

Figur 6. f_0 i accent 1 i talsatser i det uppföljande testet.⁹

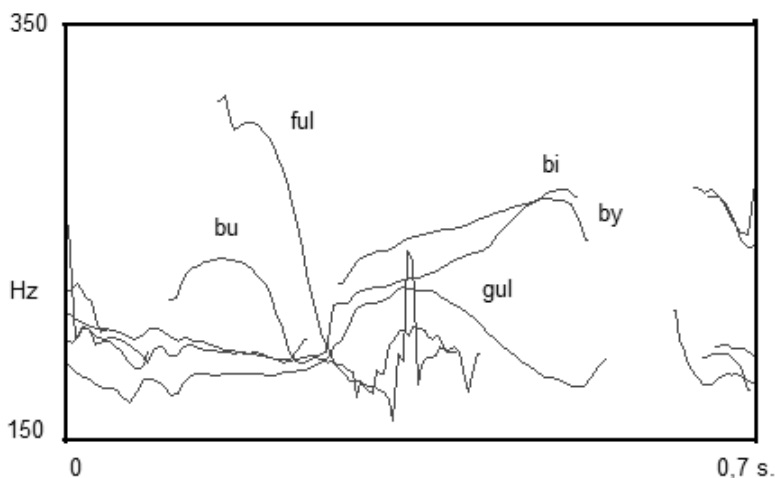
Tabell 7. Ändringarna i Hz i accent 1 i talsatser i det uppföljande testet hos S2-talarna 4, 6 och 8 samt hos S1-talarna.¹⁰

Mät. p.	S2-4	S2-6	S2-8	S1-1	S1-2	S1-3	S1-4	S2-gr.	S1-gr.
1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2	+40	+23	+35	+35	+13	-13	-2	+33	+8
3	+33	+44	+101	+80	+67	+27	+41	+62	+54
4	+32	+69	+110	+88	+92	+46	+60	+72	+72
5	+18	-4	+9	-44	-9	-29	-48	+10	-34

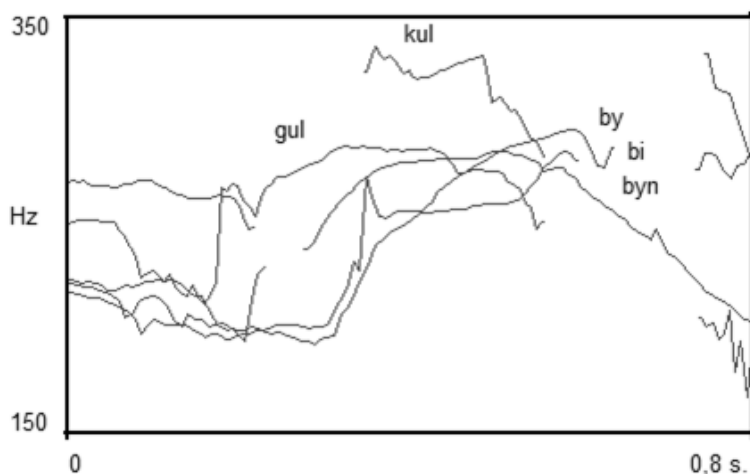
$p < 0,05$). När S1-talarna hade 20 Hz högre f_0 -topp i slutet av kursen än S2-talarna, är f_0 -toppen i det uppföljande testet 73 Hz högre hos S1-talarna (figur 6). S2-talarna har m.a.o. 53 Hz lägre f_0 -toppar här än i slutet av kursen. Det är svårt att säga vad detta beror på. En förklaring kunde vara S2-talarnas högre motivation i det betygsgrundande testet i slutet av kursen, men det känns föga

⁹ Kurvorna anger genomsnittet av 5 ord per talare. S2-talarnas accent 1 anges med streckade linjer och S1-talarnas accent 1 med heldragna linjer. Talarangivelserna i den högra delen av figuren är i frekvensordning för talarens f_0 -topp (= mät punkt 4) med undantag av S2-talare 4 som har en f_0 -topp vid mät punkt 2.

¹⁰ Värdena baserar sig på 4–5 ord per talare. Mät punkt 1 ger ett referensvärde (= 0). Värden som är högre än referensvärdet anges med plussiffror och värden som är lägre än referensvärdet anges med minussiffror. Det högsta f_0 -värdet (= accenttoppen) anges med fet stil. I de två sista kolumnerna anges genomsnittet för talargrupperna. Gruppmedelvärdena har räknats från talarvärdena per mät punkt i alla ord, inte från talarnas medelvärden.

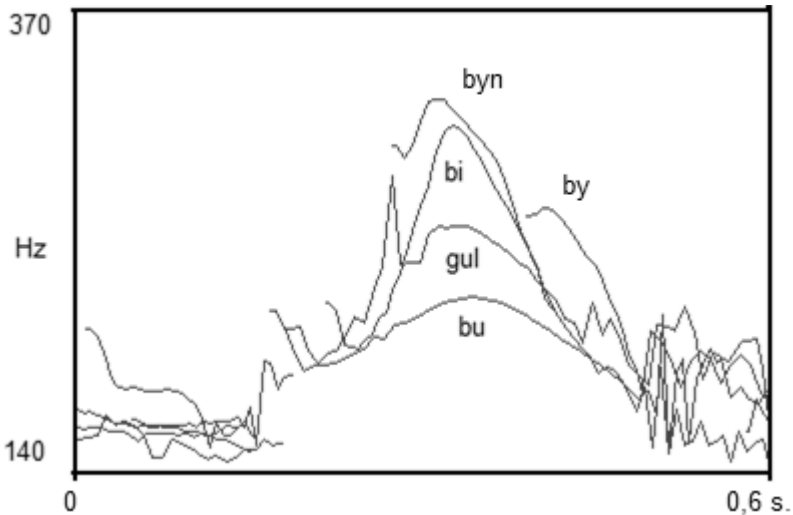
Figur 7. S2-talare 4:s uttal av de satsbetonade orden *ful*, *bu*, *gul*, *bi*, *by* i det uppföljande testet.¹¹

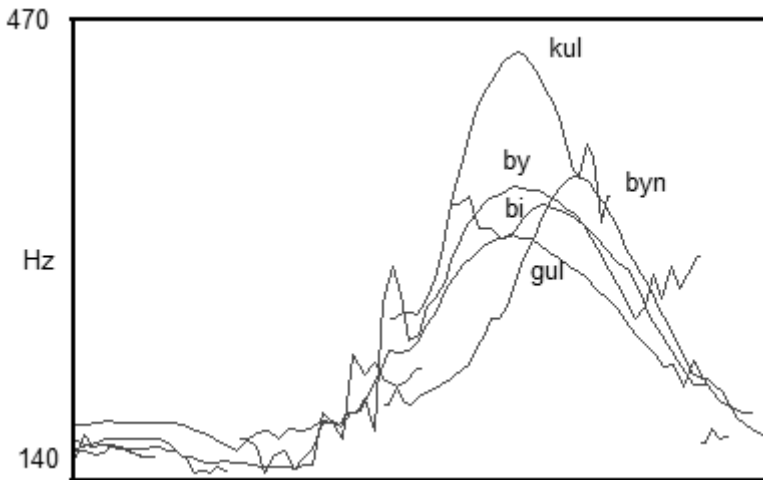
Figur 8. S2-talare 4:s uttal av de satsbetonade orden *kul*, *by*, *gul*, *bi*, *byn* i slutet av kursen.¹²

¹¹ Som framgår av figur 7 vacklar accentmanifestationen: tre av orden (*ful*, *bu*, *gul*) uttalas med fallande f_0 i den betonade vokalen, medan *bi* och *by* uttalas med en målspråklig accent 1.

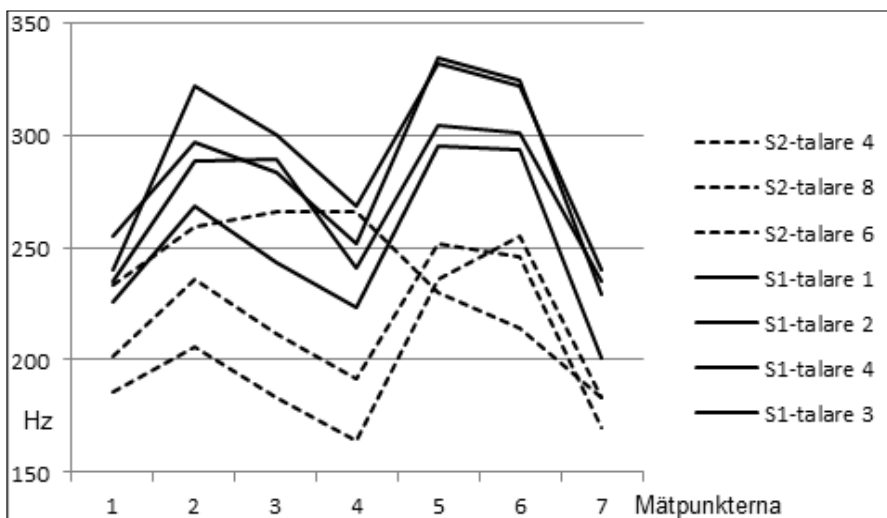
¹² Accentmanifestationen som visas i figur 8 är mycket mer stabil än i det uppföljande testet (jfr figur 7). Fyra av orden (*by*, *gul*, *bi*, *byn*) uttalas lika väl i *kul* torde bero på den aspirerade klusilen före vokalen som orsakar en tonlös transition in i vokalen.

Figur 9. S2-talare 8:s uttal av de satsbetonade orden *byn*, *bi*, *by*, *gul*, *bu* i det uppföljande testet. Alla ord uttalas med en målspråklig accent 1.

Figur 10. S2-talare 8:s uttal av de satsbetonade orden *kul*, *byn*, *by*, *bi*, *gul* i slutet av kursen. Alla ord uttalas med en målspråklig accent 1.

Figur 11. f_0 i accent 2 i talsatser i det uppföljande testet.¹³

Tabell 8. Ändringarna i Hz i accent 2 i talsatser i det uppföljande testet hos S2-talarna 4, 6 och 8 samt hos S1-talarna.¹⁴

Mätp.	S2-4	S2-6	S2-8	S1-1	S1-2	S1-3	S1-4
1	0	0	0	0	0	0	0
2	+26	+34	+20	+82	+42	+42	+53
3	+33	+10	-3	+60	+28	+16	+54
4	+33	-10	-44	+28	-3	-3	+6
5	-3	+50	+50	+72	+79	+79	+69
6	-19	+44	+64	+62	+69	+67	+66
7	-50	-32	-3	0	-26	-25	0

troligt eftersom vårt intryck är att dessa talare hade en mycket hög inneboende motivation. S1-talarnas uttal har inte testats på nytt, och det är klart att något slags variation skulle kunna förekomma vid två olika testtillfällen även hos S1-talarna. Absoluta f_0 -värden varierar situationellt – de påverkas ju exempelvis

¹³ Kurvorna anger genomsnittet av 5 ord per talare. S2-talarnas accent 2 anges med streckade linjer och S1-talarnas accent 2 med heldragna linjer. Talarangivelserna i den högra delen av figuren är i frekvensordning för talarens senare f_0 -topp (= fokustopp; mätpunkt 5 eller 6) från det högsta till det lägsta Hz-värdet (med undantag av S2-talare 4 som bara har en f_0 -topp; den högsta kurvan bland S2-talarna).

¹⁴ Värdena baserar sig på 4–5 ord per talare. Mät punkt 1 ger ett referensvärde (= 0). Värden som är högre än referensvärdet anges med plussiffror och värden som är lägre än referensvärdet anges med minussiffror. Ordtonstoppen (= första toppen) och fokustoppen (= andra toppen) anges med fet stil (undantaget S2-talare 4 som bara har en f_0 -topp).

av talstyrka – och därför kan vi inte veta hur det lägre f_0 hos S2-talarna i det uppföljande testet ska tolkas. Det är dock inte uteslutet att tiden påverkat uttalet hos S2-talarna och gjort det något mindre målspråkslikt. Detta tycks ju vara fallet hos S2-talare 4 som delvis tappat både accent 1 och accent 2, men är möjligt även vad gäller S2-talarna 6 och 8. Utöver det lägre taltonläget hos S2-talarna finns en annan skillnad mellan talargrupperna: hos S1-talarna stiger f_0 från mät punkt 2 till mät punkt 4 med 64 Hz, medan f_0 -stigningen är 39 Hz hos S2-talarna (figur 6, tabell 7). I slutet av kursen var f_0 -stigningen hos S2-talarna genomsnittligt 64 Hz i den accentuerade vokalen i accent 1 (figur 3, tabell 3: jfr mätpunkterna 2–4).

Vad gäller accent 2 har S2-talarna 6 och 8 behållit ett målspråkslikt uttal med två tydliga f_0 -toppar (figur 11, tabell 8). S2-talare 6 har ca 20 Hz lägre taltonläge i det uppföljande testet än i slutet av kursen, medan S2-talare 8 har ett något högre taltonläge i uppföljningen (jfr figurerna 4 och 11). Både ordtonstoppen och fokustoppen är klart högre hos S1-talarna än hos S2-talarna 6 och 8 (73 resp. 65 Hz högre f_0 hos S1-talarna, figur 11: jfr mätpunkterna 2 resp. 5 eller 6). Skillnaderna mellan talargrupperna är signifikanta i alla mätpunkter: mät punkt 1 ($U = 64,5$; $p < 0,01$), mät punkt 2 ($U = 31,5$; $p < 0,01$), mät punkt 3 ($U = 37,0$; $p < 0,01$), mät punkt 4 ($U = 49,0$; $p < 0,01$), mät punkt 5 ($U = 63,0$; $p < 0,01$), mät punkt 6 ($U = 61,0$; $p < 0,05$) och mät punkt 7 ($U = 44,0$; $p < 0,01$).

Också Kuronen (2015) fann att taltonläget var lägre hos finska S2-talare av svenska än hos S1-talarna. Enligt Kuronen kan skillnaden i taltonläge mellan S1- och S2-talarna eventuellt förklaras av att S1-talarna är vana vid att använda melodin fonologiskt i sitt S1, medan de finskspråkiga talarna är vana vid en relativt enkel grundmelodi i sitt S1. Finskspråkiga inlärare av engelska och ryska har tidigare visats ha lägre f_0 i sitt S2-uttal än S1-talare (Toivanen 1999, Ullakonoja 2011).

S2-talare 4 uttalar accent 2 fel i det uppföljande testet: det finns en tonstigning på 7 Hz i den betonade vokalen och f_0 sjunker markant redan i början av den obetonade stavelsen i ordet (figur 11, tabell 8). Vi konstaterade ovan om hennes uttal av accent 2 i slutet av kursen att det vacklar men att hon eventuellt är på väg att lära sig uttalet. Det uppföljande testet visar emellertid att hon inte har lyckats automatisera uttalet – tvärtom har utvecklingen varit negativ (jfr figurerna 4 och 11). S2-talare 4 har i själva verket tre olika uttal av ord med accent 2, och den genomsnittliga f_0 -konturen för accent 2 (figur 11) ger därför inte en riktig bild för hennes del (den visar dock att uttalet inte är målspråkslikt). S2-talare 4 har i) ett uttal med en enda tidig f_0 -topp följt av ett f_0 -fall i resten av ordet i *huta* och *fila*, ii) en klar stigton (accent 1) i *rasar* och *hysa* och

iii) en tvåtoppig kontur (accent 2) i *byka*. S2-talare 4 uttalar m.a.o. tvåstaviga ord utan systematik och med alla existerande f0-konturer i mellansvenska: accent 1, accent 2 och ett f0-fall (= ett huvudbetonat, icke-fokuserat uttal vid accent 1 och accent 2).

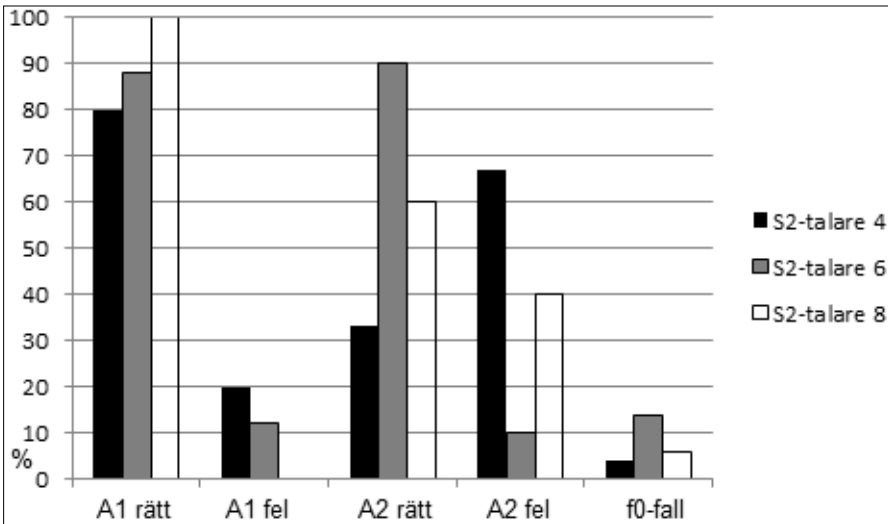
I tabell 9 och figur 12 visas resultatet av bildberättelserna i det uppföljande testet. Alla tre talare uttalar accenterna också i det uppföljande testet. Sammantaget förekommer 64 satsbetonade ord i berättelserna, av vilka 45 stycken (70 %) har rätt accent (tabell 9). Accent 1 uttalas fel 3 gånger och rätt 29 gånger (91 % korrekt). Accent 2 uttalas fel 11 gånger och rätt 16 gånger (59 % korrekt, de flesta av feLEN förekommer dock hos S2-talare 4). S2-talarna 6 och 8 har en mycket hög korrekthetsprocent (89 resp. 90 %), vilket är bättre än i bildberättelsen i slutet av kursen där talarna hade korrekt accent i 80 resp. 72 % av orden (tabell 5). Underlaget är för litet för att vi ska kunna säga om skillnaderna mellan testtillfällena är signifikanta, men i alla fall har inläringen av distributionen inte blivit sämre hos S2-talarna 6 och 8 sedan slutet av kursen.

Tabell 9. Accentuttaget i bildberättelsen hos S2-talarna i det uppföljande testet.¹⁵

Ordet	S2-4	S2-6	S2-8
Acc 1 korrekt finalt	6	5	8
Acc 2 korrekt finalt	4	7	1
Acc 1 korrekt ej-fin	2	2	6
Acc 2 korrekt ej-fin	0	2	2
Acc 1 fel acc finalt	1	1	0
Acc 1 fel acc ej-fin.	1	0	0
Acc 2 fel acc finalt	6	0	0
Acc 2 fel acc ej-fin.	2	1	2
RÄTT accenter	12	16	17
FEL accenter	10	2	2
Korrekt acc i proc.	54 %	89 %	90 %
Acc 1 fallande f0	1	2	0
Acc 2 fallande f0	0	1	1

S2-talare 4 har stora problem med distributionen av accenterna: andelen korrekta accenter är hos henne 54 %, inte mycket bättre än slumpen (tabell 9, figur 12). Framför allt har hon problem med accent 2. Med tanke på att S2-talare 4

¹⁵ På de fyra första raderna anges antalet korrekta accenter finalt resp. icke-finalt i yttrandet. Finalitet har definierats på innehållsliga och prosodiska grunder, och den betyder antingen en strukturell gräns + paus efter accentordet eller en paus utan en klar strukturell gräns efter accentordet. På de fyra följande raderna anges antalet fel accenter finalt resp. icke-finalt. Fel accent betyder accent 2 när det ska vara accent 1 eller accent 1 när det ska vara accent 2. Det sammantagna antalet rätt och fel accenter anges med fet stil. Uttal med fallande f0 anges på de två nedersta raderna. Dessa uttal har inte räknats som fel accent p.g.a. att fallande f0 även förekommer hos S1-talarna utanför fokus.

Figur 12. Andelen rätt och fel accenter samt uttal med f0-fall i procent i de satsbetonade orden hos tre S2-talare i bildberättelsen i det uppföljande testet.

inte heller hade kvar målspråkslik accent 2 i talsatserna i det uppföljande testet är resultatet inte överraskande. S2-talare 4 uttalar majoriteten av accent 2-orden med accent 1: hon har accent 1 i *gula, fiskar, gröna, cyklar, skola, stuga, tråkiga* och *fotboll*. Hon har dock också fyra uttal med korrekt accent 2 (*målar, väska, bilder(na) x 2*). I två fall uttalar hon ett ord som ska ha accent 1 med accent 2 (*skiner* och *leker*). Sammantaget kan vi säga att S2-talare 4 uttalar accenterna i bildberättelsen utan systematik på samma sätt som hon gjorde i talsatserna i det uppföljande testet. En intressant fråga är vilket intryck ett sådant uttal gör hos S1-lyssnare. Ett uttal med f0-fall bör inte kunna upplevas som brytning (åtminstone inte i en kortare talsekvens) p.g.a. att meloditypen också förekommer i S1-uttal vid huvudbetoning. Fel accent i t.ex. *leker* och *skiner* torde däremot upplevas som brytning åtminstone vid upprepade förekomst, och kanske som ett starkare främmande inslag än accent 1 i accent 2-ord som *skola* och *stuga*. Kunskapen om accenternas betydelse för hur uttalet upplevs av S1-lyssnare är tyvärr mycket liten. För ordigenkänning och kommunikativt fungerande uttal tycks korrekt betoning i ordet vara av större betydelse än korrekt accent (Abelin & Thorén 2015).

S2-talarna 4 och 8 behärskar accent 1 bättre än accent 2 (figur 12), medan S2-talare 6 har en aningen högre andel korrekta uttal av accent 2 än av accent

1, vilket ju också var fallet för hennes del i det första testet (figur 5). S2-talare 8 uttalar alla 14 ord med accent 1 rätt, S2-talare 6 har bara ett feluttal av accent 1 (*tillsammans*) och S2-talare 4 har två feluttal av accent 1 (*skiner, leker*). Att accent 1 uttalas oftare rätt än accent 2 förklaras delvis av övergeneralisering av accent 1 som påträffas framför allt hos S2-talare 4. För S2-talare 4:s del är det därför något vilseledande att säga att hon behärskar accent 1. Mer korrekt är att säga att hon behärskar den akustiska manifestationen av accent 1 men inte distributionen, och därmed egentligen inte heller accent 1. S2-talare 8 har i bildberättelsen bara fem ord som ska ha accent 2 och två av dessa uttalas med accent 1 (*dansar* och *leksaker*). Underlaget ska vara större för säker bedömning, men resultatet antyder att också S2-talare 8 har problem med distributionen.

Sammansättningar orsakar problem för alla talare: ord som *fotboll, leksaker, jättefort* och *sommardag* uttalas ungefär lika ofta fel som rätt.

S2-talare 6 kan anses vara den bästa av talarna p.g.a. att hon också behärskar accent 2 väl: hon uttalar 9 av 10 ord med accent 2 korrekt (tabell 9). Talaren har korrekt accent 2 bl.a. i *fotboll, inte, fiskar, cyklar, kanske* och *tävling*. S2-talare 6 använder också personnamn i sin berättelse, och *Olle, Lena* och *Stina* uttalas korrekt med accent 2. Det är tänkbart att personnamnen skiljer sig från appellativer vid inläring. Namn saknar ju egentligt betydelseinnehåll och kan därför tänkas vara kognitivt mindre belastande än appellativer; vid namnuttal kan inläraren bara koncentrera sig på den fonologiska formen. Namnen kan också vara mer bekanta som ord för S2-talarna – t.ex. S2-talare 6 kanske har hört *Olle, Lena* och *Stina* uttalas oftare än många appellativer.

Sammanfattningsvis kan vi säga om bildberättelsen i det uppföljande testet att:

- i) accent 1 är klart lättare för S2-talarna 4 och 8,
- ii) S2-talare 4 övergeneraliserar accent 1 till de flesta ord,
- iii) S2-talarna 6 och 8 uttalar praktiskt taget alla ord med accent 1 rätt och
- iv) S2-talare 6 har i de flesta fall rätt melodi också i ord med accent 2.

6. Sammanfattande diskussion

Syftet med föreliggande undersökning var att följa upp Kuronens studie (2015) och besvara tre nya frågor:

- i) Överförs ett målspråkligt uttal av tonaccenterna från talsatser (= höglästa isolerade yttranden) till fri produktion (= bildberättelse)?

- ii) Vilka problem orsakar distributionen av tonaccenterna i fri produktion?
- iii) Hur bestående är accentinläringen?

Utöver detta ger undersökningen nyanserande kunskap om accentinläringen hos avancerade S2-talare av svenska.

Vad gäller accentinläringen generellt kan vi konstatera att fyra av tio talare kunde producera målspråkslika melodier av båda accenterna i talsatserna i slutet av kursen. Hos de fyra S2-talare som lärde sig båda accenterna var uttalet närmast identiskt med S1-talarna vad gäller accent 1 (figur 3). Accent 2 var tvåtoppig men avvek i vissa avseenden från S1-talarnas uttal (figur 4). Skillnaderna mellan grupperna var statistiskt signifikanta. S2-talarna överförde accentuttalet också till bildberättelsen i slutet av kursen, men alla S2-talare hade vissa problem med distributionen (tabell 5, figur 5) – något som var ovanligt i talsatserna. Att det uppstår distributionsproblem i fri produktion är väntat p.g.a. att den till skillnad från talsatser kräver lexikal, grammatisk och pragmatisk planering, vilket stör S2-talarnas koncentration på uttalet (Möhle 1984, Levelt 1989). I det uppföljande testet elva veckor efter kursen hade en av de tre testade S2-talarna mer eller mindre tappat målspråkslik accent 2 och uttalade de flesta ord med accent 1 i bildberättelsen (S2-talare 4: tabell 9, figur 12). Talaren hade också en osystematisk realisation av båda accenterna i talsatserna i uppföljningen. S2-talarna 6 och 8 hade däremot kvar ett målspråkslikt uttal av båda accenterna i talsatserna i det uppföljande testet (figureerna 6 och 11). Dessa talare uttalade accenterna rätt mestadels också i bildberättelsen i uppföljningen (tabell 9, figur 12).

Sammanfattningsvis kan vi besvara forskningsfrågorna med:

- båda accenterna överfördes från talsatser till bildberättelsen,
- majoriteten av accenterna uttalades rätt också i bildberättelsen,
- det förekom distributionsproblem i bildberättelsen,
- det vanligaste felet var att ord med accent 2 uttalades med accent 1 – det omvända var mycket ovanligt och
- inläringen verkade vara av bestående karaktär hos S2-talarna 6 och 8, men inte hos S2-talare 4.

Resultaten är i linje med Kuronens studie (2015) vad gäller accentmanifestationen i talsatser hos avancerade inlärare med finska som S1. Schmidts studie (1986) är oss veterligt den enda longitudinella undersökningen av inläring av accenterna i svenska. Talarna i Schmidts studie hade amerikansk engelska som S1, och de hade en ännu starkare tendens att övergeneralisera accent 1 till

flerstaviga ord än talarna här (med reservation för att det inte är lätt att jämföra Schmidts och våra resultat p.g.a. olika empiriska upplägg). Talarna i Schmidts studie lärde sig också accent 2 sämre än talarna i den här studien. I norska har accentrealisationen i löpande tal undersökts av Bordal Steien (2015) som fann att accenterna uttalades relativt väl av S2-talare i en gruppdiskussion (10 flerspråkiga informanter med ett mångårigt boende i Norge och med lingala eller swahili som S1). Informanterna i Bordal Steiens studie hade dock bott i Norge i flera år och skiljer sig därmed från den talargrupp som undersöks här.

S2-talarna hade ett lägre f0 i de accentuerade orden än S1-talarna, ett resultat som också Kuronen (2015) kom fram till. Dessa två studier pekar vidare på att taltonläget i finska inlärares svenska är lägre än hos S1-talarna. Kunskapen om taltonläget liksom om röstomfånget i olika språk är dock mycket liten och det vore angeläget att få mer kunskap om frågan, t.ex. i svenska och finska. Då skulle man också med större säkerhet kunna säga vilka f0-drag i S2-uttal som beror på interferens från talarens S1.

Vad kan vi då säga om frågan huruvida inläringen av tonaccenterna är möjlig för den typ av S2-talare som studerats här? Ja, inläringen är möjlig men mycket krävande både vad gäller manifestationen och distributionen. Formell fonetisk undervisning tycks dock ha en positiv effekt på inläringen. Att accenterna är svåra att lära sig är förväntat enligt SLM-teorin (Flege 1995), som förutsäger problem vid inläring av sådana drag som inte finns i talarens S1. Även Eckmans (1977) markeringsdifferentialhypotes (MDH) får stöd av våra resultat: accent 2 är något svårare att lära sig än accent 1, vilket eventuellt förklaras av den markerade statusen hos accent 2. Tonaccenterna kan antas vara det svåraste inlärningsmålet i svenska vid sidan av rytm och yttrandets globala intonation – oklart i vilken inbördes ordning. Rytm och intonation i yttrandet bör vara av större betydelse för bra uttal än accentrealisationen (Thorén 2008 och 2009, Abelin & Thorén 2015). Därför är det rimligt att prioritera dem framför accenterna vid undervisningen, och det är angeläget att framöver också undersöka inläringen av dessa prosodiska drag hos talare med finska som S1.

Avslutningsvis vill vi lyfta fram några faktorer som ska beaktas vid tolkning av resultaten. Tiden mellan kurstestet och det uppföljande testet var relativt kort och studier med längre tidsspann måste göras. Vidare var antalet talare i det uppföljande testet litet: fler studier måste göras för att vi ska kunna säga något säkert om de longitudinella effekterna av formell undervisning på inläring av accenterna. Bildberättelse som talmaterial har många fördelar, bl.a. kan man som forskare i viss mån styra det lexikala och fonetiska innehållet i testet. Bildberättelsen är dock inte spontant tal och behäftades kanske därför hos våra in-

formanter bitvis av en uppräkningsprosodi och ett relativt långsamt taltempo. Lexikalt var uppgiften inte heller särskilt krävande. Vi antar därför att distributionsproblemen kan vara större i samtal/fritt tal än i bildberättelse. Att undersöka accentututtalet också i spontant S2-tal är en intressant fråga för en ny studie. En annan intressant fråga är hur S1-lyssnare upplever ordintonationen i S2-uttal, t.ex. hur viktiga tonaccenterna är för inföddlikt uttal och hur uttalet upplevs av S1-lyssnare om tonförloppen i satsbetonade ord varierar osystematiskt.

Litteratur

- Abelin, Åsa & Thorén, Bosse, 2015: What affects recognition most – wrong word stress or wrong word accent? I: Working Papers 55. Proceedings from Fonetik 2015 Lund, June 8–10 2015, red. av Malin Svensson Lundmark, Gilbert Ambrazaitis & Joost van de Weijer. Lund: Lund University. S. 7–10.
- Aho, Eija, 2010: Spontaanin puheen prosodin jaksottelu. PIC Monographs 6, red. av Jan-Ola Östman. Nykykielten laitos, Helsingin yliopisto.
- Angelovska, Tanja, 2010: Second Language Pronunciation: Attainment and Assessment. (European University Studies. Series 14: Anglo-Saxon Language and Literature. Vol. 495.) Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Boersma, Paul & Weenink, David, 2015: PRAAT: Doing phonetics by computer. Version 5.3, [Computer program]. <http://www.praat.org> University of Amsterdam, Amsterdam [läst den 17 mars 2015].
- Bordal Steien, Guri, 2015: Aksentfrasen i spontan S2-norsk. Föredrag vid konferensen Nordand 12. 11-13.6.2015 i Hamar, Norge. Abstraktet: <https://www.hihm.no/prosjektsider/utdanning-og-diversitet/nordand-12> [läst den 10 januari 2016].
- Bruce, Gösta, 1977: Swedish word accents in sentence perspective. (Travaux de l'Institut de Linguistique de Lund 12.) Doctoral Dissertation. Lund: LiberLäromedel/Gleerup.
- Bruce, Gösta, 2010: Vår fonetiska geografi. Lund: Studentlitteratur.
- Bruce, Gösta, 2012: Allmän och svensk prosodi. Lund: Studentlitteratur.
- Eckman, Fred R., 1977: Markedness and the contrastive analysis hypothesis. I: Language learning, vol. 27, Issue 2. S. 315–330.
- Elert, Claes-Christian, 1981: Ljud och ord i svenskan 2. (Umeå Studies in the Humanities 40. Umeå universitet.) Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Flege, James, 1995: Second language speech learning: Theory, findings, and problems. I: Speech Perception and Linguistic Experience. Issues in Cross-Language Research, red. av Winifred Strange. Timonium: York Press. S. 233–277.
- Grice, Martine & Baumann, Stefan, 2007: An introduction to intonation – functions and models. I: Non-native Prosody: Phonetic Descriptions and Teaching Practice, red. av Jürgen Trouvain, & Ulrike Gut. Berlin: Mouton De Gruyter. S. 25–52.
- Hackman, D.J., 1976: Prosodic deviance in a Finnish foreigner's Swedish speech. I: Department of Phonetics at Umeå University: Publication 10, red. av Claes-Christian Elert & Torvald Wictorsson. S. 38–43.

- Hansen, Jette & Zampini, Mary, 2008: *Phonology and Second Language Acquisition*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Hed, Anna, 2014: Perception and production of Swedish word accents by Somali L1 speakers. I: *Proceedings from FONETIK 2014*, June 9–11 2014, red. av Mattias Heldner. Department of Linguistics, Stockholm University. S. 105–110.
- Hyltenstam, Kenneth & Abrahamsson, Niclas, 2000: Who can become native-like in a second language? All, some, or none? I: *Studia Linguistica*, 54(2). S. 150–166.
- Iivonen, Antti, 2009: Finnish sentence accent and intonation. I: *Phonetics of Russian and Finnish: general description of phonetic systems; experimental studies on spontaneous and read aloud speech*, red. av Silva de Viola & Riikka Ullakonoja. Frankfurt am Main: Peter Lang. S. 67–76.
- Iivonen, Antti & Tella, Seppo, 2009: Vieraan kielen ääntämisen ja kuulemisen opetus ja harjoittelu. I: *Puhuva ihminen (toim. Aaltonen, Olli)*. Otava. S. 269–281.
- Kaan, Edith, Wayland, Rtree, Bao, Mingzhen, & Barkley, Christopher, 2007: Effects of native language and training on lexical tone perception: An event-related potential study. I: *Brain Research*, 1148. S. 113–122.
- Kaiser, Regina, 2011: Do Germans produce and perceive the Swedish word accent contrast? A cross-language analysis. I: *TMH – QPSR Vol. 51*. S. 113–122.
- Kjellin, Olle, 2002: *Uttalet, språket och hjärnan. Teori och metodik för språkundervisningen*. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Kuronen, Mikko, 2015: Tonaccenterna i avancerade finska inlärares svenska – en akustisk studie. I: *Nordand – Nordisk tidsskrift för andrespråksforskning*. Nr.1-2015. Fagbokförlaget, Bergen. S. 53–80. <https://jyx.jyu.fi/dspace/handle/123456789/46661> [läst den 11 januari 2016].
- Ladd, D. Robert, 1996: *Intonational phonology*. (Cambridge Studies in Linguistics 79.) Cambridge University Press.
- Leather, Jonathan, 1990: Perceptual and productive learning of Chinese lexical tone by Dutch and English speakers. I: *New Sounds 90: Proceedings of the Amsterdam Symposium on the Acquisition of Second Language Speech*, red. av Jonathan Leather & Allan James. Amsterdam: University of Amsterdam. S. 305–341.
- Leinonen, Kari, Pitkänen, Antti J. & Vihanta, Veijo V., 1990: Om rytmen i finlandssvenska och sverigesvenska – ett bidrag till forskningen om finlandssvenska. I: *Svenskan i Finland*, red. av Kristina Nikula & Antti J. Pitkänen. (Skrifter utgivna av institutionen för filologi II vid Tammerfors universitet). Tammerfors: Tammerfors universitet. S. 49–100.
- Levelt, Willem J.M., 1989: *Speaking: from intention to articulation*. Cambridge: MIT Press.
- Lexin. 2015. *Lexikon på nätet i samarbete med Institutet för språk och folkminnen och Kungliga tekniska högskolan*. <http://lexin.nada.kth.se/lexin/> [läst den 20 december 2015].
- Möhle, Dorothea, 1984: A comparison of the second language speech production of different native speakers. I: *Second language productions*, red. av Hans Dechert, Dorothea Möhle & Manfred Raupach. Tübingen: Narr. S. 26–49.
- Piske, Thorsten, MacKay, Ian & Flege, James, 2001: Factors affecting degree of foreign accent in an L2: A review. I: *Journal of Phonetics* 29(2001). S. 191–215. http://jimflege.com/files/Piske_MacKay_factors_affecting_JP_2001.pdf [läst den 10 januari 2015].

- Purcell, Edward & Suter, Richard, 1980: Predictors of Pronunciation Accuracy: A Re-examination. I: *Language Learning* Vol.30, No.2. S. 271–287.
- Riad, Tomas, 2009: The morphological status of accent 2 in North Germanic simplex forms. I: *Nordic Prosody: Proceedings of the Xth Conference, Helsinki 2008*, red. av Martti Vainio, Reijo Aulanko & Olli Aaltonen). Frankfurt am Main: Peter Lang. S. 205–216. <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:319179/FULLTEXT02> [läst den 18 juni 2015].
- Riad, Tomas, 2013: *The Phonology of Swedish*. Oxford: Oxford University Press.
- Roll, Mikael, Söderström, Pelle & Horne, Merle, 2011: The marked status of Accent 2 in Central Swedish. I: *Proceedings of ICPHS 2011, Hong Kong*. <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=2006916&fileId=2006917> [läst den 16 juni 2015].
- Schmid, Beata, 1986: A comparative study of children's and adults' acquisition of tone accents in Swedish. I: *Language learning* (Volume 36, Issue 2). S. 185–210.
- Skolverket 2007: *Gemensam europeisk referensram för språk: lärande, undervisning och bedömning*. Stockholm: Skolverket. <http://www.skolverket.se/publikationer?id=2144>. [läst den 18 mars 2015].
- Suomi, Kari, Toivanen, Juhani & Ylitalo, Riikka, 2003: Durational and tonal correlates of accent in Finnish. I: *Journal of Phonetics* 31(2003). S. 113–138.
- Suter, Richard, 1976: Predictors of pronunciation accuracy in second language learning. I: *Language Learning*, 26. S. 233–253.
- Thorén, Bosse, 2008: *The priority of temporal aspects in L2-Swedish prosody. Studies in perception and production*. Doctoral Dissertation, Stockholm University.
- Thorén, Bosse, 2009: *Lyssnarvänlig utländsk brytning*. I: *Språktidningen*, nr 1.
- Toivanen, Juhani, 1999: *Perspectives on intonation: English, Finnish and English spoken by Finns*. Siilinjärvi: Oulun yliopisto.
- Tronnier, Mechtild & Zetterholm, Elisabeth, 2013a: *Appropriate Tone Accent Production in L2-Swedish by L1-speakers of Somali? I: Concordia Working Papers in Applied Linguistics*, 5, 2014. S. 722–736. http://doe.concordia.ca/copal/documents/46_Tronnier_Zetterholm_Vol5.pdf [läst den 15 mars 2015].
- Tronnier, Mechtild & Zetterholm, Elisabeth, 2013b: *Tendencies of Swedish Word Accent Production by L2-Learners with Tonal and Non-Tonal L1*. I: *Proceedings Nordic Prosody 2012*. Tartu, Estonia. S. 391–400.
- Tronnier, Mechtild & Zetterholm, Elisabeth, 2014: *Swedish word accent production by L2-speakers with different tonal L1s*. I: *4th International Symposium on Tonal Aspects of Languages (TAL-2014) Nijmegen, The Netherlands May 13-16 2014*. S. 59–62. http://www.isca-speech.org/archive/tal_2014/tl14_059.html [läst den 15 mars 2015].
- Ullakonoja, Riikka, 2011: *Da. Eto vopros! Prosodic development of Finnish students' read-aloud Russian during study in Russia*. Jyväskylä Studies in Humanities 151. Doctoral Dissertation, University of Jyväskylä. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-4209-0> [läst den 14 januari 2016].
- Vainio, Martti, Aalto, Daniel, Järvikivi, Juhani & Suni, Antti, 2006: *Quantity and tone in Finnish lexically stressed syllables*. I: *Proceedings of the Second International Symposium on Tonal Aspects of Languages*, red. av Agnes Belotel-Grenie & Michel Grenie. S. 121–124. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/24708> [läst den 15 maj 2015].

- van Dommelen, Wim & Husby, Olaf, 2009: Perception of Norwegian word tones by Chinese and German listeners. I: *Recent Research in Second Language Phonetics/Phonology: Perception and Production*. Cambridge Scholars Publishing. S. 308–321.
- Wang, Yue, Spence, Michelle, Jongman, Allard & Sereno, Joan, 1999: Training American listeners to perceive Mandarin tones. I: *Journal of the Acoustical Society of America* 106(6). S. 3649–3657.
- Wang, Yue, Jongman, Allard & Sereno, Joan, 2003: Acoustic and perceptual evaluation of Mandarin tone productions before and after perceptual training. *Journal of the Acoustical Society of America* 113(2). S. 1033–1043.
- Wayland, Ratre & Guion, Susan, 2004: Training English and Chinese Listeners to Perceive Thai Tones: A Preliminary Report. I: *Language Learning*, Vol. 54, Issue 4. S. 681–712.
- Whitling, Susanna, 2007: *Toner & tonaccent – en studie i pedagogiken kring toner och tonerna i mandarin, japanska och svenska*. C-uppsats i lingvistik med inriktning på fonetik vid Lunds universitet.

Hur löser de uppgiften?

En studie av underkända och högt betygsatta provtexter i svenska och svenska som andraspråk

Av ANNA SAHLÉE

Abstract

Sahlée, Anna, anna.sahlee@nordiska.uu.se, Ph.D. Student, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University: "How do they address the assignment? – A study of texts receiving good and poor grades in the national test in Swedish and Swedish as a second language". *Språk och stil* NF 26, 2016, pp. 195–230.

A large number of texts written by students in the subject of Swedish as a second language in the national test in Swedish and Swedish as a second language receive a failing grade, in comparison to texts written in the subject Swedish. Even though there are plausible explanations for the results, it is of great importance that we learn more about the situation to optimize conditions for all students to succeed. In this study I investigate how four different groups of students respond to the same writing instruction. Groups are formed by grades (fail and pass with distinction) and subject (Swedish and Swedish as a second language). The focus is on the group Fail in Swedish as a second language. Building on Systemic functional linguistics and Labov's theories on narratives of personal experiences, 66 texts are analyzed as to how they connect to the writing instruction and how they are temporally organized. The study also includes a survey of recurrent themes in the texts. The results show that most students, in all groups, generally respond to the writing instruction in the same way. They primarily act on the part of the instruction which explicitly expresses a request, and they organize the text to unfold chronologically in a specific past. Differences seem most of all to be connected to how the part of the instruction that frames the writing situation is handled by the students. This might be explained by different experiences and different understandings of the culture and situation.

Keywords: Swedish as a second language, national test writing, second language writing, text organization, writing instructions, text in context.

Varje vår vid ett bestämt datum sätter sig eleverna i årskurs nio ner för att skriva prov: ämnesprovet i svenska och svenska som andraspråk, del C, den skriftliga delen. Eleverna möter samma skrivuppgifter oavsett ämne och bakgrund. De allra flesta kommer att skriva en text som godkänns, men i ämnet svenska som andraspråk kommer så många som 20 till 30 % att underkännas.¹

¹ Baserat på resultaten de senaste åren (2009–2015). I ämnet svenska är motsvarande andel 6 till 10 %.

Det är en mycket hög andel, som också återspeglas i ämnesbetygen. Läsåret 2014/2015 underkändes i årskurs 9 33,5 % i ämnet svenska som andraspråk, att jämföra med 3,1 % i ämnet svenska.

Resultaten har många förklaringar. Det innebär till exempel flera utmaningar att skriva på ett andraspråk och många elever är nyanlända. Samtidigt är elevgruppen mycket heterogen och inbegriper också elever födda i landet, varav flera kan tänkas betrakta svenska som sitt, eller ett av sina, förstaspråk. Resultaten kan också förstås som en effekt av att vi inte lyckas möta dessa elever (se Lindberg & Hyltenstam 2012), vare sig i skola eller i test. Specifik forskning rörande vad som händer i provet, forskning som riktas in mot att bättre förstå resultaten, är ännu begränsad. För att försäkra oss om att vi optimerar chanserna för alla elever att lyckas och minimerar riskerna att någon grupp missgynnas är sådan kunskap av stor vikt. Genom att undersöka hur elever i fyra betygs- och ämnesgrupper i svenska och svenska som andraspråk löser en och samma skrivuppgift i ämnesprovet är min avsikt med denna studie att bidra till att förbättra kunskapsläget.

De undersökta grupperna utgörs av icke godkända och mycket väl godkända texter i svenska och svenska som andraspråk. Fokus är på gruppen icke godkända texter i ämnet svenska som andraspråk och syftet är att få bättre kunskap om dessa elevers skrivande, mer specifikt i relation till förelagd uppgift, bedömningsanvisningar och tre andra grupper av elever. Ett jämförande perspektiv är relevant ur pedagogiskt perspektiv, men också ur ett provperspektiv.

En utgångspunkt i artikeln är att texter, vad avser deras betydelse, är oskiljaktiga från kontexten (jfr Martin & Rose 2008). Texter kan vara mer eller mindre självbärande, men de förstås alltid i relation till kontexten, i form av situation och kultur. För att förstå en text – enligt avsändarens intention – måste man ha tillgång till och förståelse för dennes situation och kultur. Här betyder detta att de elever som har mest kännedom om kontexten, den situation och kultur i vilken de deltar, så som denna förstås av dem som har makten att definiera den, har bäst förutsättningar att lyckas (mätt i betyg). Dessa elever har större möjlighet att läsa skrivuppgiften i enlighet med intentionerna, och större möjlighet att producera en text som överensstämmer med dessa önskemål.

Martin & Rose (2008) talar bland annat om ovanstående i termer av genrer. En genre är mycket enkelt uttryckt ett sätt att göra någonting, eller lite mer sofistikerat, »a staged, goal-oriented social process» (Martin & Rose 2007 s. 8). Ett genreperspektiv ter sig därmed lämpligt för en studie som denna, vars språkande på en högre nivå, som aktivitet, är av intresse. Också som metod skulle man kunna se fördelar; en genreanalys torde kunna visa vad eleven

gör, steg för steg, för att lösa uppgiften. Men det fungerar inte här. En genreanalys kräver, liksom definitionen av genre antyder, att textens delar arbetar tillsammans för att uppnå ett mål. Om mål eller funktion, i delar eller helhet, är svårt att avläsa i en text av någon anledning, är en genreanalys och beskrivning svår att ge.

En alternativ metod för att beskriva vad eleven gör när hen löser uppgiften har därför valts. Metoden innebär att textens temporala organisation friläggs och att dess anknytning till uppgiften undersöks. Studien inbegriper också vad eleverna skriver om, vilket undersöks i form av återkommande teman i texterna. Perspektivet ovan relevantgör också en analys av skrivuppgiften, i form av möjliga och förväntade läsningar av den. Skrivuppgiften som eleverna i artikeln svarar på uppmuntrar till berättande text, vilket har haft betydelse för studiens utformning. Elevtexterna i sig har också format undersökningsmetoden.

Studien är utforskande och tar sig an uppgiften att försöka fånga mönster i texter skrivna av heterogent sammansatta grupper. Samtidigt som heterogeniteten på sätt och vis motiverar studien, begränsar den också vilka slutsatser som kan dras. Elevernas modersmål är många och bara kända om de själva uppgivit det i provet. Språkanvändning och startålder för andraspråksinläring är okänt. Så även tid i landet. Ett flerspråkighetsperspektiv är dock ändå relevant, även om nämnda faktorer alltså inte ingår i denna studie.

1. Att skriva på ett första- och ett andraspråk

Skillnader mellan första- och andraspråksskribenters skrivande och texter har studerats beträffande flera aspekter och drag (se t.ex. Silva 1993, Leki m.fl. 2008, Axelsson & Magnusson 2012 eller Magnusson 2013 för översikter). Många studier låter sig inte enkelt översättas till ett annat sammanhang, men generellt sett kan konstateras att skrivande på ett förstaspråk skiljer sig från skrivande på ett andraspråk. Hyland (2003 s. 36) ger en översiktlig sammanfattning, vari det bland annat framgår att andraspråksskribenter »tend to plan less than L1 writers and produce shorter texts», att de »revise more but reflect less on their writing» och att de är »less fluent, and produce less accurate and effective texts». I en jämförelse ter sig alltså skrivande på ett andraspråk för- enat med större svårigheter och mer bristfälliga resultat än skrivande på ett förstaspråk. Det är dock viktigt att notera, liksom bland annat Silva parentetiskt gör, att värderingen inte är absolut: »adult L2 writing is distinct from and

simpler and less effective (in the eyes of L1 readers) than L1 writing» (Silva 1993 s. 668). Läsaren och dennes förståelse för situation och textens tänkta funktion – men också för vad det innebär att skriva på ett andraspråk – spelar roll för hur texten uppfattas (Hyland 2003; Matsuda och Cox 2011). Värt att nämna är också, liksom Axelsson och Magnusson (2012 s. 268) gör, att jämförelser mellan första- och andraspråkstexter riskerar »att karaktärisera andraspråket i termer av brister, vilket är oegentligt om andraspråksutvecklingen förstås som interimspråk». Samtidigt, fortsätter de, är »kunskap om karaktäristiska drag i andraspråksanvändares texter [...] inte bara lingvistiskt intressant, utan även värdefull i pedagogiskt hänseende».

Sammanställningen (Hyland 2003 s. 36) visar också på likheter som har att göra med komposition och individens generella språkfärdighet. Oavsett språk syns skillnader mellan mer och mindre erfarna skribenter. Det nämns också att skrivstrategier från förstaspråket kan men inte behöver² överföras till andraspråkskontexter.

Det finns några jämförande studier utförda i en svensk kontext som är av intresse här och som på olika vis bekräftar ovan nämnda generella slutsatser. De rör dock andra årskurser än årskurs nio, som ju är i fokus här, eller vuxna andraspråksanvändare.

I Stroud 1988 undersöks textuell organisation i totalt 36 en- och tvåspråkiga gymnasielevs texter (sammandrag av inledningen i en film). De tvåspråkiga eleverna hade antingen finska eller spanska som modersmål. Studien är mindre, men innehåller iakttagelser som är av intresse här. Till exempel syntes en skillnad mellan den enspråkiga svensktalande gruppen och de tvåspråkiga grupperna gällande förekomsten av utvikningar, parentetiska kommentarer och detaljerade återgivningar i texterna. Dessa återfanns nästan uteslutande i de tvåspråkiga elevernas texter (jfr Viberg 2001).³ Det tydligaste resultatet var dock att eleverna med spanska som modersmål utmärkte sig bland annat genom att vara mer interaktiva och engagerade i sitt berättande. De finska och svenska elevernas texter var således mer lika i detta avseende. Samtliga elever var mycket avancerade andraspråkstalare, och Stroud tolkar skillnaderna som beroende på kulturspecifika preferenser.

Också Jansson 2000 och Carlsson 2002 finner skillnader i textorganisation som kan knytas till kultur. I dessa studier är skribenterna vuxna. Jansson finner

² »may or may not»

³ Viberg (2001) undersöker åldersrelaterade och andraspråksrelaterade drag i tvåspråkiga barns berättande (muntlig återgivning av en film). Skillnader mellan en- och tvåspråkiga syntes i flera avseenden, men strukturellt bestod den i att de enspråkiga barnens återgivningar var mer koncentrerade medan de tvåspråkiga barnen tenderade att ge mer detaljerade och konkreta versioner (s. 96).

också drag som tycks vara gemensamma för andraspråkstalare rörande textbindning, och som skiljer sig från svenskgruppen (se s. 191).⁴

Ryding & Svensson (2005) och Svensson, Petersson & Ryding (2008) beskriver ett mindre aktionsforskningsprojekt på gymnasiet som startar i erfarenheten att andraspråkselever i jämförelse med förstaspråkselever ofta har problem med att producera koherenta och genretypiska (diskursiva) texter – även om de sedan skolstart gått i svensk skola och liksom förstaspråkselever haft möjlighet att träna diskursivt skrivande. I studien undersöks och jämförs elevernas »språkfärdighet i allmänhet och genrekompetensen i synnerhet» (2008 s. 273). I det initiala läget presterade andraspråkseleverna sämre än förstaspråkseleverna i alla avseenden (s. 272), men efter en genreinriktad undervisning gjordes nya mätningar vilka tydde på att undervisningen hade önskad effekt.

StAAF (2015) undersöker och jämför vuxna första- och andraspråksstudenters skrivande. Intressant här är att StAAF undersöker hur dessa studenter svarar på examinationsuppgifter (vad avser språkfunktioner och skribentroller). StAAF finner överlag fler likheter än skillnader mellan grupperna. Skillnader som framträder är till exempel att andraspråksskribenterna har ett mer vardagligt och känslösamt språkbruk och mer direkt uttryckta positioneringar. Viktigt är också StAAFs konstaterande (s. 114): »Även om det finns ett samband mellan andraspråk och lägre betyg är det inget som tyder på diskriminering i betygs-sättningsögonblicket.»

2. Skrivprovsforskning

Annan relevant forskning har inte ett andraspråksperspektiv, men är intressant därför att den rör provskrivning, elevtext och skillnader knutna till betyg. Till exempel finns en del intressanta studier inom det så kallade KAL-projektet i Norge (se Ungdommers skrivekompetanse 2005 och Evensen & Vagle 2003).⁵ Berge (2005) undersöker här bland annat berättande text (sista året i grundskolan) och finner att en skillnad mellan goda och svaga texter tycks vara hur de klarar av att hålla samman texten globalt (s. 141). De mycket goda lösningarna driver en berättelse för att reflektera runt den och har drag av texter utanför skolkontexten. Samtidigt framgår att även de svaga eleverna klarar av att på nå-

⁴ Jansson jämför iranska skribenters skrivande med en blandad språkgrupp och svenska skribenter.

⁵ Jämför Hultman & Westman 1977 i Sverige, vari dock andra textdrag, av mer kvantitativ art, undersöks.

got vis göra texten relevant (s. 140). Att även de svagaste eleverna har kännedom om grundläggande textmönster verkar vara en generell slutsats som kan dras av projektet (se Evensen & Vagle 2003 s. 19–23). Skjelten (2013) använder sig också av KAL-materialet och studerar avgörande kvalitetsdrag i »middels gode» och »gode» (betyg 4 och 5) elevtexter. Hon får fram, och vidareutvecklar, kriterierna textstruktur, trovärdighet, engagemang och rättskrivning i förhållande till olika texttyper, bland annat berättande text.

Östlund-Stjärnegårdh (2002) undersöker också skillnader i elevtexter (gymnasiet) knutna till betyg, men i detta fall rör det skillnaden mellan underkänd och godkänd. I detta sammanhang är kanske det mest intressanta lärarnas uppfattning om vilka kriterier som är viktigast vid åtskiljande av godkända och icke godkända texter. Bland de fem viktigaste kriterierna återfinns de mycket nära sammanbundna *Relevant innehåll* och *Hur eleven följt instruktionen*. Östlund-Stjärnegårdh konstaterar (s. 161): »Uppgiftsinstruktionerna kräver så gott som alltid att flera aspekter tas upp. Den text som saknar något av det innehåll som krävs får betyget IG, även om texten har språkliga förtjänster.» Innehållet kommenterades mest i de utredande elevtexterna och minst i de skönlitterära.

Borgström (2014) intresserar sig också för förhållandet mellan provinstruktion och elevtext. I en studie undersöker han hur två godkända och två mycket väl godkända texter (gymnasiet) strukturellt formas linjärt och hierarkiskt av uppgiftsinstruktionen. Texterna följer samma grundmönster men de mycket väl godkända texterna är mer komplext sammansatta. Borgström ser också att uppgiften, implicit, anger en moral som eleverna skriver in i sina texter. I en annan studie undersöker Borgström 52 skrivuppgifter (gymnasiet) utifrån fem analysdimensioner som på olika sätt instruerar hur eleven ska forma sin text. Borgström finner att vissa uppgifter innehåller normkonflikter, så att till exempel olika delar i uppgiften instruerar eleven om olika skribentroller. Endast en roll är dock giltig när det kommer till betygsättning.

Slutligen, som ett slags generell karaktäristik av elevlösningar, kan nämnas Nyströms (2000) iakttagelse att många elevtexter (gymnasiet), oavsett genre, är mycket instruktionsbundna.

3. Material

Det material som ligger till grund för denna artikel består av elevtexter från ämnesprovet i svenska och svenska som andraspråk för årskurs nio. Ämnesprovet består av tre delprov; ett muntligt prov, ett skriftligt prov och ett läsförståelseprov. Det utförs varje år och har alltid ett tema som alla delprov och allt förbe-

redelsematerial anknyter till. I denna studie ingår endast det skriftliga provet. Provet är utformat så att eleverna får välja en av några givna skrivuppgifter. Varje uppgift ger vanligtvis upphov till en viss typ av text som ibland genrebenämns.

Det år som mitt material representerar, 2009, var temat för provet *Nattliv*. Eleverna hade fyra uppgifter att välja mellan och 160 minuter på sig att formulera sin text. Skrivuppgifternas anvisade rubriker med förväntad typ av svar (texttyp eller genre) var följande:

1. Nattliv	Berättande text eller krönika
2. »Bild på höghus»	Novell
3. Nya tider?	Debattinlägg
4. När mörkret faller	Krönika

Som underlag för min studie har jag valt lösningar till uppgift nummer 1 eftersom den var mest populär.

3.1 Urval av elevtexter

Varje år arkiveras ett visst antal av elevlösningarna inom ämnesprovet i svenska och svenska som andraspråk av gruppen för nationella prov i svenska och svenska som andraspråk vid Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. År 2009 skickades totalt 2 348 lösningar in, varav 865 inom ämnet svenska som andraspråk och 1 041 inom ämnet svenska.⁶ Av de inskickade lösningarna i svenska som andraspråk hade 417 elever valt uppgift nummer 1. Av dessa underkändes 108 stycken, det vill säga 25,9 % (EUM – Ej Uppnått Mål) och 7 stycken, 1,7 %, fick högsta betyg, MVG (Mycket Vål Godkänd). Uppgiften var inte riktigt lika populär i ämnet svenska, där totalt 356 elever valde den. Av dessa underkändes 43 stycken, det vill säga 12,1 % (EUM) och 15 stycken, 4,2 % fick MVG. Om den höga andelen icke godkända lösningar beror på att uppgiften var ovanligt svår eller att särskilt svaga elever valde den är oklart.

Ur det arkiverade materialet har jag hämtat 30 icke godkända lösningar i ämnet svenska som andraspråk och 15 i ämnet svenska. Samtliga texter med betyget MVG har hämtats ut, vilket i ämnet svenska som andraspråk var 7 och i svenska 15.

⁶ 442 elevlösningar är ej ämnesangivna.

De icke godkända svenska som andraspråk-texterna har valts efter betyg på övriga delprov, alltså det muntliga provet och läsförståelseprovet, och kön, och består av 15 texter skrivna av flickor och 15 av pojkar.⁷

Tanken var att göra ett likadant, fast mindre, urval bland de icke godkända lösningarna i ämnet svenska, men det visade sig inte vara möjligt då underlaget inte var tillräckligt stort.⁸ Fem flickor och tio pojkar ingår i materialet. Fem av eleverna har uppgett ett annat modersmål än svenska.

För MVG-texterna gäller att samtliga texter som finns i arkivet har hämtats ut. Fler flickor än pojkar har fått betyget MVG i båda ämnena. I gruppen svenska är fördelningen tolv flickor och tre pojkar, och i svenska som andraspråk fem flickor och två pojkar.

3.2 Uppgiften

Skrivuppgifterna i ämnesprovet är vanligen utformade efter samma mönster. De består av tre stycken som i turordning ger en ingång, en fiktiv situation och så en instruktion. Den aktuella uppgiften lyder som följer:

Texterna »Grabbarna gibbar helst hela natten» och *Brännhet* handlar om det spännande i att vara vaken på natten.

Ett förlag ska ge ut en antologi för ungdomar som ska heta *Nattliv*. Redaktörerna efterfrågar därför ungdomars egna upplevelser av det lockande i att vara vaken när de flesta sover. Du bestämmer dig för att skicka in ditt bidrag.

Skriv ditt *bidrag till antologin*. Berätta om en egen upplevelse när du var vaken sent på kvällen eller mitt i natten. Varför minns du upplevelsen och vad gjorde den så speciell?

Instruktionen är uppgiftens kärna och mest styrande del, men övriga stycken både kan och förväntas ge avtryck i elevtexterna. Det framgår till exempel i de bedömningsanvisningar som behandlar uppgiften.

⁷ I tio texter är eleverna underkända på samtliga delprov (en elev har inget betyg på den muntliga delen). I tio texter har eleverna minst G på ett av delproven. Det är mycket ovanligt att eleverna har minst G på läsprovet men EUM på övriga prov. En av de två med denna betygsprofil ingår i materialet. I tio texter har eleverna minst G på både det muntliga provet och läsförståelseprovet. Fler pojkar än flickor underkänns i provet och på så vis är urvalet inte representativt. Urvalet ger möjlighet till vidare, inomgruppsliga jämförelser, som dock ligger utanför syftet med denna studie.

⁸ Endast två elever var underkända på samtliga delprov, dessa ingår i materialet. Endast två flickor hade minst G på det muntliga provet eller läsförståelseprovet. Dessa ingår i materialet, plus sju pojkar. Fyra texter har minst G på både det muntliga provet och läsförståelseprovet, varav två är skrivna av flickor och två av pojkar. Totalt sett är könsfördelningen representativ för gruppen.

3.3 Bedömningsanvisningar

Bedömningsanvisningar medföljer varje prov och är en vägledning för läraren vid bedömning av proven. De är intressanta i detta sammanhang därför att de explicit uttrycker förväntningar på elevtexterna och alltså intentioner med skrivuppgiften. I de aktuella anvisningarna framgår att uppgiften främst kan förväntas ge upphov till en *berättande* text, men att även en krönika⁹ är tänkbar. Vidare anges att i en godkänd lösning ska den valda upplevelsen »häröra från *sen kväll eller mitt i natten*.» Det ska vara en egen upplevelse, eller verka vara det, och så ska eleven »*förklara varför upplevelsen stannat kvar i minnet* och vad som gjorde den så speciell». Detta kan göras explicit eller implicit. Allt detta går tillbaka till vad som anges i uppgiftens kärna, det vill säga stycke 3.

Bedömningsanvisningarna uttrycker också att det är viktigt att »*det lockande med natten framgår*», och som ett slags motsats framhålls att det inte ingår i skrivuppgiften »att beskriva avskräckande nattliga upplevelser». Detta framgår inte av uppgiftens kärna, utan måste alltså hämtas från det som utgör bakgrund i uppgiften, primärt stycke 2, men möjligen också stycke 1 genom hänvisningen till texter som handlar om »*det spännande i att vara vaken på natten*» (min kursivering). En liten betydelseglidning kan noteras. I skrivuppgiften står det »*det spännande i att vara vaken på natten*» och »*det lockande i att vara vaken när de flesta sover*» och i bedömningsanvisningarna »*det lockande med natten*». Ingen av dessa formuleringar uttrycker exakt samma sak.

4. Hur löser de uppgiften? Utgångspunkter och metod

Skrivuppgiften har redan presenterats, men för undersökningens skull är en noggrann och anpassad läsning av den till stor hjälp, varför en sådan presenteras nedan. Därefter redogörs för den teori och metod som används för att studera hur eleverna löser uppgiften.

4.1 Uppgiften som utspelsdrag

Bedömningsanvisningarna beskriver *ett* slags respons på uppgiften, en prefererad respons skulle man kunna säga, och alltså inte den enda möjliga. Ett enkelt

⁹ I de aktuella anvisningarna anges att en krönika är huvudsakligen utredande (s. 33). Den är vidare personligt utformad och avhandlar ett allmängiltigt ämne. De personliga åsikterna är kärnan i en krönika (s. 52).

sätt att visa på det är att tänka sig uppgiften som ett *utspelsdrag*, en initierande språkhandling (Holmberg & Karlsson 2006), dels i sin helhet, men också i sina delar. Holmberg och Karlsson räknar med fyra typer av grundläggande språkhandlingar: påståenden, frågor, uppmaningar och erbjudanden.

Av varje språkhandling följer en *förväntad* respons – en fråga förväntar ett svar, till exempel. Men förväntningar kan brytas, varför varje språkhandling alltid också öppnar för en alternativ respons.

Instruktionen (stycke 3) utgör som sagt uppgiftsformuleringens kärna. Grammatiskt uttrycks detta med två uppmaningar och två frågor – språkhandlingar som ställer krav på mottagaren att agera:

- Skriv ditt *bidrag till antologin*.
- Berätta om en egen upplevelse när du var vaken sent på kvällen eller mitt i natten.
- Varför minns du upplevelsen
- och vad gjorde den så speciell?

De kongruenta uttrycksformerna¹⁰ ger stycket primär status i lösningen av uppgiften, men det garanterar inte en förväntad respons. Eleven kan välja – avsiktligt eller inte – att agera på bara delar av instruktionen, eller helt avstå och kanske i stället agera på den fiktiva situationen som ges av stycke 2 (jfr Borgström 2014). I relation till stycke 3 formulerar stycke 2 ramarna för uppgiften. Men bortser man från stycke 3, så kan stycke 2 läsas som *Uppgiften*. Till formen består stycket av tre påståenden (se nedan), men det sista påståendet («du bestämmer dig för att skicka in ditt bidrag») kan, i och med att det inbegriper eleven och dennes handlande, förstås som en grammatisk metafor för en uppmaning, lydande ungefär som den inledande satsen i stycke 3: »Skriv ditt bidrag till antologin».

- Ett förlag ska ge ut en antologi för ungdomar som ska heta *Nattliv*.
- Redaktörerna efterfrågar därför ungdomars egna upplevelser av det lockande i att vara vaken när de flesta sover.
- Du bestämmer dig för att skicka in ditt bidrag.

Eftersom stycke 3 efterfrågar en specifik upplevelse i dåtid («en egen upplevelse när ... »), medan stycke 2 i sin efterfrågan är mer generiskt och tidlöst («ungdomars egna upplevelser av ...») kommer en primär respons på stycke 2 troligen att se annorlunda ut än en primär respons på stycke 3.

Också det första stycket i uppgiften kan läsas på fler sätt än ett. Det kan till exempel förstås inte bara som ett påstående om vad nämnda texter handlar om

¹⁰ Uppmaningarna uttrycks med uppmaningssats och frågorna med frågesats.

utan också som ett erbjudande eller hänvisning om att eleven kan eller ska låta sig inspireras av dem när hen tar sig an uppgiften.

Genomgången av uppgiftsformuleringen visar alltså att det är möjligt att läsa, tolka och svara på uppgiften på flera sätt. Man kan uppfatta anvisningen som att den gäller en specifik upplevelse eller som att den gäller natten i allmänhet, och man kan också uppfatta de inspirationer som nämns som tvingande i olika grad. Som redan angivits, ökar teoretiskt sett chansen att eleven läser, tolkar och svarar på uppgiften i enlighet med bedömningsanvisningarna ju mer bekant eleven är med kontexten (se ovan, se också Berge 1988).

4.2 Elevens respons

Ett grundantagande är att elevens läsning och val av svar på uppgiften påverkar utformningen av texten, däribland dess temporala organisation. Detta samband har redan berörts ovan: stycke 3 efterfrågar en specifik dåtid medan stycke 2 är mer generiskt i sin efterfrågan.

Den syn på relation mellan anknytning till uppgiften och organisation som jag antar här utgår från Labovs (1997) teori om hur en berättelse konstrueras. Här är begreppet *the most reportable event* centralt (hädanefter MRE, min förkortning). Labov beskriver MRE som »the event that is less common than any other in the narrative and has the greatest effect upon the needs and desires of the participants in the narrative (is evaluated most strongly)» (1997 s. 406). MRE kan förstås som berättelsens kärna, den händelse för vilken berättelsen finns till. Berättelsen, i berättarens perspektiv, så att säga startar med textens MRE. Berättelsen konstrueras så att alla händelser som förklarar hur MRE kunde hända återges, tills att en situation nås som inte behöver förklaras för lyssnaren (eller läsaren): orienteringen. Så, medan textens MRE är utgångspunkt för berättaren och konstruktionen av berättelsen, blir orienteringen utgångspunkt för läsaren.

4.2.1 Anknytning till uppgiften

Endast ett fåtal texter i materialet fungerar enligt Labovs modell, men synsättet är ändå – med viss modifikation – givande i arbetet med samtliga texter och används som ett led i arbetet med att förstå vad eleven primärt svarat på i uppgiften. Alltså: Eleven läser skrivuppgiften och beslutar sig för vad hen ska skriva om – det blir textens MRE. MRE:n har betydelse för textens uppbyggnad men den är inte här i en retorisk mening nödvändigtvis lika med textens kärna. Jag

kommer att tala om texternas MRE i betydelsen *vad* eleven sannolikt valt att berätta om, *vad* som utgör startpunkten för texten – även om MRE:n inte är en händelse (både med och utan betoning på *en*). Identifieringen av textens MRE sker genom en urskiljning av *vad* som framhävs eller sticker ut och *vad* som legitimerar texten i situationen – det vill här säga *vad* som *primärt* binder den till skrivuppgiften.

Vad eleven primärt svarat på i uppgiften studeras med utgångspunkt i texten och dess MRE. I samtliga texter har jag därutöver sökt efter explicita svar på frågorna i stycke 3 och efter exempel på att natten ges betydelse, alltså involverande av stycke 2 (eller 1). Elevtexternas explicita svar på frågorna i stycke 3 har jag här antagit har formen av återanvändande av någon del i utspelsdraget så att eleven uttrycker att hen »minns» eller »kommer ihåg» upplevelsen av någon anledning alternativt uttrycker att upplevelsen var »speciell» av någon anledning.

Nattens betydelse har studerats med hjälp av frågor som 1) Spelar det någon större roll för upplevelsen att det är natt? 2) Kommenteras eller omnämns natten eller nattliga element? 3) Kan detta tolkas som lockande alternativt spännande?¹¹

4.2.2 Innehåll

Labov (1997) talar inte bara om »the most reportable event», utan också om *reportability*, alltså ungefär hur intressant berättelsen är, hur värd den är att återge. Val av MRE påverkar förstås också textens reportability. En berättelses reportability är emellertid mycket svårt att mäta och avsikten här är inte att göra det, men begreppet är relevant utifrån ett berättarperspektiv. Vad väljer eleverna att i det aktuella sammanhanget berätta om? Syns skillnader mellan de olika grupperna?

För att upptäcka likheter och skillnader i vad eleverna skriver om har *återkommande* och *utmärkande teman* i texterna eftersökts och jämförts gruppvis. Metoden är alltså kvalitativ och innebär flera noggranna läsningar av texterna. Tema har i detta fall en vid betydelse och inrymmer till exempel aktiviteter, omständigheter och känslor. Belägg har noterats på alla nivåer. Det vill säga,

¹¹ I avsnitt 3.3 noterades en betydelseglidning rörande *vad* som lockar eller är spännande. Begreppet »lockande» är inte i sammanhanget helt självklart, särskilt inte när det handlar om »det lockande med natten», men det förstås här som att natten på något sätt ska beskrivas som innehavande en speciell dragningskraft eller tjusning. Det lockande i att vara vaken när de flesta sover bör på något vis uttrycka just att andra sover och att det därför är annorlunda än på dagen, till exempel tyst och stilla.

en text kan ha en fest som överordnat tema och i en annan kan denna ingå som underordnat tema.

4.2.3 Temporal organisation

Medan textens MRE studeras för att förstå vad eleverna primärt svarat på i uppgiften, studeras textens organisation genom dess utveckling i tiden. Texten förstås då som en process där betydelse skapas allt eftersom den vecklar ut sig (se Halliday 2014 s. 593 ff.). Här är jag intresserad av den betydelse och det mönster som skapas när texten vecklas ut temporalt. Med en modell som beskrivs nedan kan textens rörelse i tiden kartläggas. Modellen är särskilt lämplig för att studera text som ter sig svårbegriplig ur ett funktionellt perspektiv, det vill säga att det i sammanhanget är svårt att förstå textens mål och hur dess delar arbetar tillsammans (se till exempel Martin & Rose 2008), och har valts bland annat av den anledningen.¹² Materialet innehåller alltså sådana texter. Temporal information står att finna i alla slags yttranden, varför också svårbegripliga, mindre koherenta och ostrukturerade texter kan karakteriseras och göras jämförbara enligt en förhållandevis enkel princip. Tidsaspekten är också intressant med tanke på att skrivuppgiften främst uppmanar till berättande text, men öppnar upp för utvecklanden i både generisk och specifik tid (se avsn. 4.1).

För att frilägga den temporal organisationen utforskas texten sats för sats (fria satser) med hjälp av de grammatiska kategorierna *tematisk tid* och *aktionsart*. En sats tematiska tid, det vill säga vilken tid satsen handlar om, uttrycks primärt med hjälp av tempus. Tempus låter oss veta om satsen handlar om nutid, dåtid eller framtid. Vidare kan den tematiska tiden specificeras på en mängd sätt, till exempel med hjälp av adverbial (igår klockan nio), erfarenhet eller omvärldskunskap (när mamma bodde i Skottland) eller genom omgivande satser (Han tog upp kakan. Han åt upp den). I detta avseende spelar aktionsarten också roll. Aktionsarter är en indelning av de aktioner som vanligen verbfrasen beskriver, efter dessas tidsmässiga egenskaper (se Teleman m.fl. 1999 s. 323 f.). I svenska språket räknar man med fyra olika aktionsarter: *tillstånd*, *oavgränsade processer*, *avgränsade processer* och *punkthändelser*. Benämningarna är relativt genomskinliga, men några illustrativa exempel ges nedan:

Tillstånd: Cesar är en djurvän

Oavgränsad process: Cesar går med hunden

Avgränsad process: Cesar sprang en runda med hunden

Punkthändelse: Cesar gav hunden en godis

¹² Eller omvänt uttryckt: Jag har utvecklat metoden för att analysera den typ av text som materialet består av. Metoden beskrivs utförligt i Sahlée 2016.

I analysen kodas varje fri sats tematiska tid i relation till övrig text.¹³ Varje verbfras aktionsart kodas också. När hela texten kodats kan den studeras i en graf, vilket gör det enklare att undersöka och jämföra den med andra texter.

4.3 Graf och exempelanalys

Grafen som texten placeras in i har två axlar (se figur 1). Y-axeln representerar texten som den vecklas ut, sats för sats (fria satser), i riktningen uppifrån och ner. Y-axeln visar alltså också hur många fria satser texten består av. X-axeln representerar den tematiska tid som varje sats handlar om i relation till övriga satser. X-axeln ger alltså också en bild av hur många tematiska tider texten behandlar. X-värdet 0 representerar presens, värden ≤ -3 dåtid och ≥ 3 framtid. Generisk presens markeras med ett streck som löper från -1 till +1 och perfekt med ett streck som går från -1 till 0. I normalfallet markeras varje sats tematiska tid med *ett* värde i grafen. När den tematiska tiden omfattar flera andra i texten förekommande tematiska tider, markeras detta och syns i grafen som en linje som täcker flera värden. Aktionsart markeras här med en symbol: Tillstånd = fyrkant; oavgränsad process = cirkel; avgränsad process = trekant; punkthändelse = stjärna.

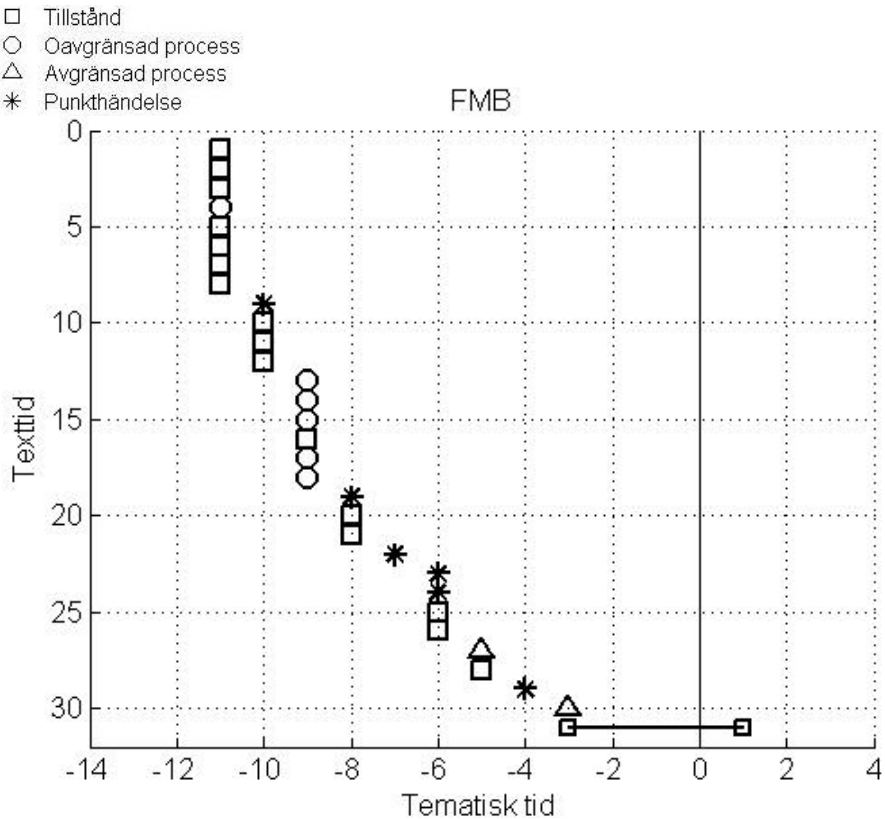
Ett exempel ges med en text ur materialet. Det är en text som inte bedömts uppnå målen (EUM) i ämnet svenska som andraspråk. Texten benämns »Fest med bråk» (förkortas FMB) och visualiseras i figur 1.¹⁴

Av figuren framgår att texten vecklas ut kronologiskt framåt i dåtid. Sats 1 (y-värde 1, x-värde -11) startar vid tematisk tid -11, och sats 30 (y-värde 30, x-värde -3) har tematisk tid -3, alltså närmare nutid (0). Alla satser bortsett från den sista handlar om specifik dåtid. Texten rör sig inte framåt i tiden med varje sats, utan ett flertal satser – särskilt i den första hälften av texten – behandlar samma tematiska tid (se exempelvis sats 1–8).

Som också framgår av figuren domineras texten inledningsvis av tillstånd och oavgränsade processer (kodat som kvadrat resp. cirkel). En viss förändring syns runt sats 22 (vilket också utgör textens MRE, mer om detta nedan). Här skiftar aktionsarterna och tempot ökar något. Textens sista sats har aktionsarten

¹³ I sammanhanget satsvärdiga fraser kodas också.

¹⁴ Alla benämningar på elevtexterna är mina. Jag har redigerat texterna vad avser namn och annan till eleven identifierbar information.

Figur 1. Text FMB, EUM svenska som andraspråk.

tillstånd och en utsträckt tematisk tid, från dåtid till nutid. Det talar för att det är något slags kommentar eller värdering.

Grafen kan alltså berätta en hel del om texten, men allra bäst fungerar den tillsammans med texten. I detta fall blir det till exempel tydligt hur texten primärt vecklas ut med hjälp av beskrivande scener snarare än med händelser. Berättelsen utspelar sig under en kväll och omfattar uppskattningsvis 3 timmar.

De inledande 8 satserna ger en bakgrund och utgör Orienteringen. Vi får veta att det är fest, vilka som är där och att stämningen är på topp. I sats 9 anländer en artist.¹⁵

¹⁵ Textexemplen är inte språkligt korrigerade.

1. Det var en lördag ikväll
2. jag var på en fest.
3. Festen var jätte rolig och kul.
4. Alla dansade och skrattade.
5. Festen var perfekt.
6. Mina kompisar var där också.
7. Vi hade jätte kul.
8. Min familj också var på festen.
9. Sen en artist kom för sjunga

Artisterna uppges vara en duktig sångare, men alla deltagare på festen är inte överens om den saken; en motsättning som kommer att eskalera. I sats 19 övergår åsikter till handling; ett gäng killar kommer för att bråka, och anledningen är artisterna. I 22 börjar de bråka och i 29 slutar de. Men upplevelsen sätter spår, vilket explicit meddelas i 31.

22. Båda gäng killar började bråka.
23. Barn blev rädda för de.
24. De tog knivar och sånt
25. det var jätte läskigt.
26. Ingen kunde gå hem. För de kunde låta båda gäng killar bråka.
27. Men jag och mina kompisar gick ut
28. och vi var jätte rädda.
29. Sen de slutade bråka
30. alla gick hem.
31. Men alla var rädda från den kvällen.

Textens MRE är bråket, som skildras i 22–28. Bråket står i skarp kontrast till den glada stämning som har rått. Denna text innehåller en hel del värderingar av skiftande slag som vägleder läsaren (jfr sats 1–7 med sats 23–28).

Texten svarar primärt på den kongruenta uppmaningen i skrivuppgiftens stycke 3, det vill säga: »Berätta om en egen upplevelse när du var vaken sent på kvällen eller mitt i natten.» Frågorna i samma stycke besvaras implicit. Att det är kväll står klart redan i inledningen, men natten har ingen avgörande betydelse för upplevelsen, som skulle förbli i stort sett densamma även om tidpunkten inte nämndes eller om den ändrades. Lockelsen med natten eller med att vara vaken när andra sover framgår inte och uppgiftens stycke 2 lämnas alltså därhän. Den upplevelse som skildras är anmärkningsvärd men får nog klassas som negativ.

5. Resultat

Eftersom textens anknytning till uppgiften och dess temporala organisation är så tätt bundna till varandra presenteras dessa resultat tillsammans. Därefter presenteras vad eleverna berättar om. Resultaten presenteras löpande med illustrativa exempel. Exempelen är utförliga för att läsaren ska få ta del av analysen och i den mån det är möjligt få en uppfattning om materialet och dess variation.

En flicka i gruppen EUM svenska som andraspråk ingår inte i den följande resultatredovisningen då hon har svarat på alla fyra skrivuppgifter, och skrivuppgift 1 tycks ha fått två svar.¹⁶

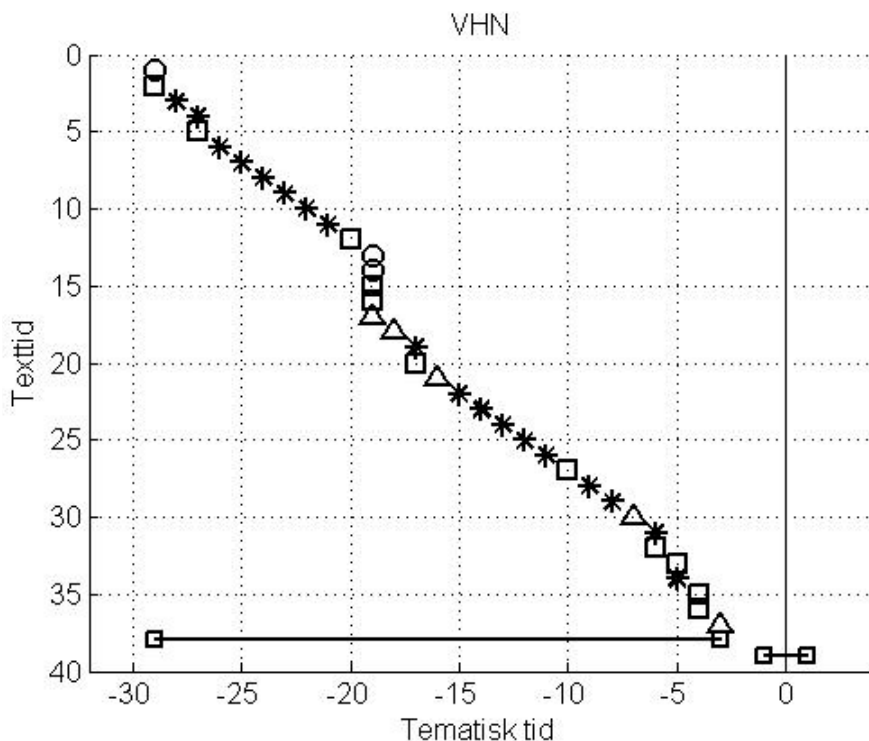
5.1 Anknytning till uppgiften och temporal organisation

Majoriteten av eleverna, i samtliga grupper, svarar primärt på den kongruenta uppmaningen i uppgiftens stycke 3, det vill säga: »Berätta om en egen upplevelse när du var vaken sent på kvällen eller mitt i natten», och majoriteten av dessa texter är temporalt organiserade enligt samma princip – de utvecklas huvudsakligen kronologiskt i dåtid, från tid A till tid B (en variant syns i exempeltexten FMB). Alla dessa texter utspelas åtminstone delvis på kvällen eller natten, specifik tid. Så långt gör eleverna alltså samma sak, och kan man säga, vad som är mest förväntat.

De flesta texter utspelar sig under en kväll, men det finns de som spänner över flera dygn, och till och med år. Med få undantag skildras vad som verkar vara egna upplevelser. Vanligast är att textens MRE syns omfatta hela texten och ungefär är lika med »den specifika natten och allt eller det som hände då». Upplevelser och händelser som framstår som mer anmärkningsvärda än andra förekommer visserligen i flera texter, men de utgör oftast inte textens kärna.

Ett exempel på en text som uppvisar ovanstående drag presenteras nedan. Texten kan också fungera som utgångspunkt för att illustrera skillnader. Texten »Vaken hela natten», VHN, ingår i gruppen EUM svenska som andraspråk. Den är skriven av en pojke och utspelar sig under en sen kväll och natt, fram tills morgonen. Berättelsetiden är ungefär 12 timmar. Texten visualiseras i figur 2.

¹⁶ Hon ingår i gruppen EUM – $\geq G$ – $\geq G$, där alla flickors lösningar hämtats ut och kunde inte ersättas. På ett sätt kan dock hennes hantering av provet också tolkas som ett resultat.

Figur 2. Text VHN, EUM svenska som andraspråk.

Som framgår av figuren rör sig texten relativt stadigt framåt i tiden med få uppehåll för exempelvis beskrivningar. Texten börjar med att huvudpersonen är på väg hem från träningen och träffar sin kusin. De åker hem tillsammans.

1. Jag och mina vänner Adnan och Abid. Vi va påväg hem från träningen
2. Klockan va 21:30.
3. När jag skulle stiga upp i spårvagnen så ropade någon mig
4. jag kollade backom mig för att se vem det va,
5. Det va min min kusin Aswad.
6. Han sa hej Hakim Var ska du gå.
7. Jag sa till han vad gör du här?
8. Jag ska hem till dig sa han.
9. Jag sa aha Jag va i träningen och är påväg hem nu.
10. Jag sa till Aswad kom upp vi går tillsammans hem.
11. Han gick upp.

I denna inledande sekvens vecklas texten mestadels ut med hjälp av dialog och andra punkthändelser, vilket här låter berättelsen utvecklas i ett jämnt och med

texten nära synkroniserat tempo.¹⁷ Därefter, i sats 12–17, avlöses punkthändelserna av tillstånd och processer och textens tempo förändras. Den tematiska tid som täcks av detta parti om sex satser är fem timmar, vilket uppges explicit i 17. Partiet innehåller ingen värdering men en kort beskrivning.

12. När vi va hemma va klockan 22:20
13. vi spelade tvspel och dataspel
14. vi spelade ett spel
15. den heter håll dig levande
16. en skräck spel
17. vi spelade dena spelet i 5 timmar.

Efter partiet återupptas dialogen och punkthändelserna och tempot växlar igen. Kusinerna slutar spela spel och sätter på en skräckfilm som de somnar framför. Nästa dag är huvudpersonen mycket trött.

38. Den dagen Jag kände att jag är trött och mår inte bra för att jag kom från träninge och Jag va vaken till klockan va typ 5.
39. Jag minns den upplevelsen bara för att jag hade roligt.

Även om man i någon mån kan rangordna de händelser som uppges och förslagsvis hävda att sats 17 uttrycker en MRE, verkar det mindre riktigt att påstå att texten handlar om detta eller att detta verkar vara vad eleven initialt tänkt att han ska berätta om. Textens MRE verkar snarare vara hela den samlade upplevelsen, vilket också tycks framgå av den sista satsen (39). Sats 39 är ett explicit svar på en fråga i uppgiftens stycke 3. Lockelsen med natten framgår inte.

5.1.1 Anknytning till övriga delar i skrivuppgiften

Det finns skillnader mellan de olika texterna i hur och om övriga delar i skrivuppgiften involverats i lösningen, det vill säga om frågorna i stycke 3 besvaras explicit och om det lockande eller spännande med natten eller att vara vaken på natten framgår (stycke 2 och 1).

Explicita svar på frågorna i stycke 3, det vill säga med återanvändande av någon del i utspelsdraget som i exemplet ovan (VHN) förekommer i samtliga betygs- och ämnesgrupper. Det ojämna antalet texter i de olika grupperna påverkar vilka slutsatser som kan dras, men en skillnad som kan konstateras är att i gruppen EUM svenska som andraspråk är svar av denna typ förhållandevis vanliga. I gruppen MVG svenska är det ovanligt.

¹⁷ Jämför mimesis/diegesis, »show and tell», se exempelvis Chatman 1978.

Som redan nämnts skildrar texterna upplevelser som åtminstone delvis utspelar sig på kvällen eller natten, men det varierar både hur och i vilken omfattning tidpunkten har betydelse för upplevelsen. I gruppen EUM svenska som andraspråk finns få exempel på texter som involverar stycke 2 i sina svar på så vis att det lockande med natten framgår. Tvärtom skildras i förhållandevis många texter negativa upplevelser och känslor. Någon av dessa upplevelser kan möjligtvis förstås som spännande. När stycke 2 involveras tycks det i gruppen EUM svenska som andraspråk ofta innebära att texten följer ett annat slags temporal utveckling än den som hittills beskrivits (alltså huvudsakligen kronologisk i dåtid, exempel ges nedan).

Bland de mycket väl godkända texterna i svenska som andraspråk omnämns eller ges natten en roll i fyra av de sju texterna. I en av dessa har tidpunkten en ganska betydande roll, men inte så att det lockande med natten framgår. Det handlar istället om ett förändrat synsätt på fredagsnätter. I tre texter förekommer nattliga element som kan knytas till något slags lockelse, och i två av dem är det ett konsekvent och betydande inslag i texten. Den ena av dessa två utvecklas kronologiskt i dåtid, den andra inte. I den förstnämnda ger sig tre vänner en sommarnatt ut i skogen, där de drabbas av naturen. Det är en månbelyst sjö, tyst och stilla och så plötsligt får de syn på en varg.

Vi satte oss på en klippa och tittade ut mot sjön som låg nedanför. Vatten glittrade när månljuset föll på den. Det var nästan tyst. Det enda man kunde höra var våra andetag och vinden som susade i trädköparna. [...] Plötsligt blev det alldeles tyst. Det var som om allt omkring oss höll andan, vi själva också. Sedan, från ingenstans hörde vi någon yla. Malin såg helt skräckslagen ut. Jag stod bara stilla och lyssnade. Jag hade aldrig hört en varg yla förut. Jenny log och sa:

– Titta, det är fullmåne!

Det var då jag såg det. På andra sidan sjön, på en klippa stod en varg som ylade. Jag pekade åt de hållet och då såg Jenny och Malin det också.

I sammanhanget bör det kanske noteras att texten är skriven av den enda eleven i materialet som uppgivit finska som modersmål. Det är intressant därför att naturscensdraget känns igen från gruppen MVG svenska. När det går att uppfatta inslag som beskrivande det lockande med natten sker detta inte sällan med hjälp av en naturscen, och så *känner* de. Årstiden är i en övervägande majoritet av texterna sommar. Tre exempel ges nedan.

Exempel 1

Ute är det knäpptyst. Månen lyste klart högt ovanför oss och jag kände att det är såhär det ska vara. Vi gick till en sjö där månljuset speglades mot vattenytan. Jag kommer ihåg att jag trodde sjön var förtrollad.

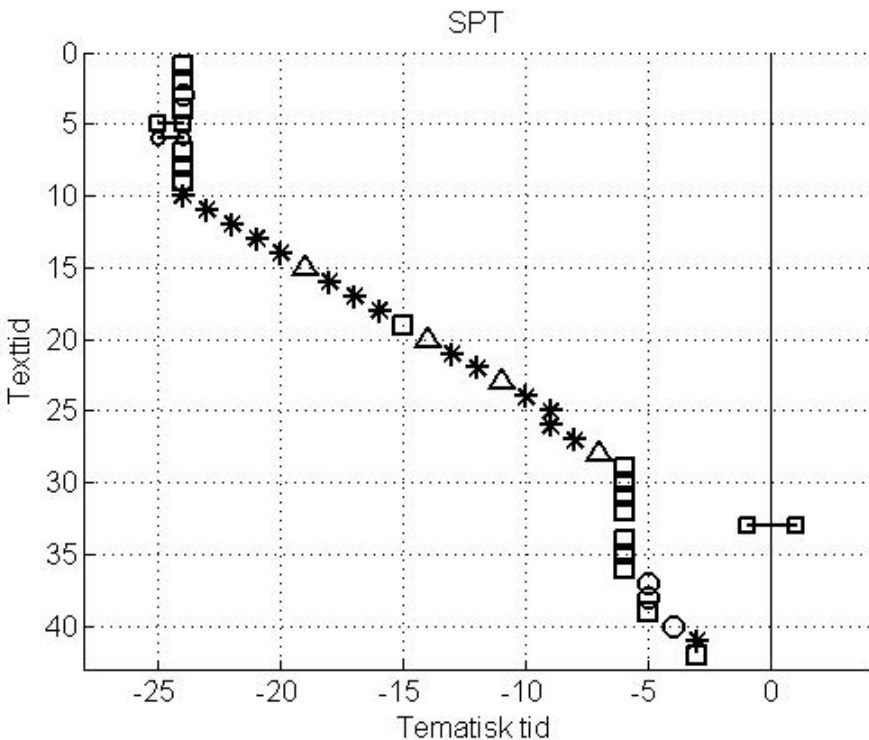
Exempel 2

Det var inte alls samma känsla som man får när man badar på dagarna. Nu kändes havet varmt och lugnt mot den kalla nattluften. Det fanns en spänning som man bara upplever på nätter. Elvira och jag låg och flöt i vattnet en stund. Jag tittade på den klara stjärnhimlen och kände mig alldeles fri. Det fanns ingenting jag var tvungen att göra, jag kunde bara ligga där i natten och slappna av.

Exempel 3

Vi lade luftmadrassen under oss och kröp tätt ihop under den tussiga filten. Sedan låg vi där och blickade upp över himlavalvets alla gnistrande stjärnor. Ord var överflödiga så vi bara låg där på det sommarvarma plåttaket. Känslan av den kvällen är obeskrivlig. Vi kände oss så små under himlens stora gasbollar. Universums stora rymd omslöt oss och det luktade av naturens små underbara växter.

Texten från vilket exempel tre är hämtat visualiseras i figur 3. I denna text utgör exemplet ovan textens MRE, och i figuren syns tydligt när partiet inträder, vid sats 29. Orienteringen i textens inledning och händelseutvecklingen som leder

Figur 3. Text SPT, MVG svenska.

fram till textens MRE syns också tydligt. En övergång sker, och tiden stannar upp. Punktuella händelser och avgränsade processer avlöses av tillstånd. Samma tematiska tid beskrivs, med undantag för en utflykt till generisk tid i sats 33, som värderar upplevelsen. Exemplet visar också på hur frågorna i stycke 3 kan besvaras utan återanvändande av utspelsdraget, om man går med på att en upplevelse som genererar en obeskrivbar känsla blir ihågkommen. Att känslan är obeskrivlig uttrycks här explicit.

Bland de underkända texterna i svenska kan man ana något slags respons på stycke 2 i flera texter genom en kommentar som utvärderar eller förklarar *upplevelsen att vara vaken* på natten: Det är roligt och tråkigt, och anledningen till att ungdomarna är uppe på natten är att »de vill komma bort från skolvärlden» eller att de spelar dataspel. Det gäller såväl texter som utvecklas kronologiskt i dåtid och texter som inte huvudsakligen gör det. I texterna skrivna av elever som uppgivit ett annat modersmål än svenska syns inte den responsen.

5.1.2 Alternativa lösningar

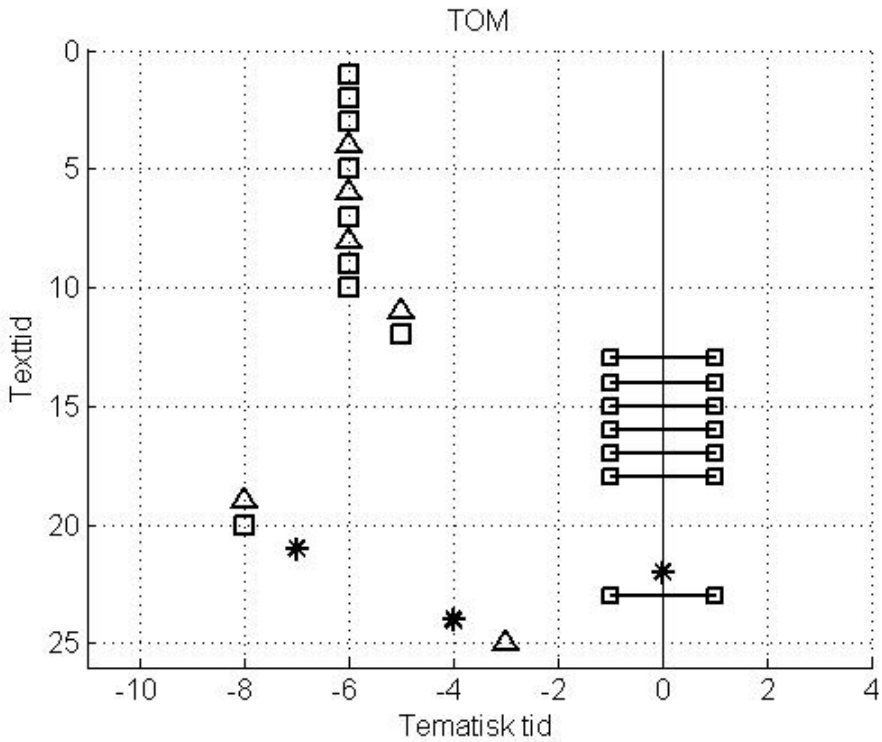
Ett antal texter har en temporal organisation som skiljer sig från den mest använda (alltså huvudsakligen kronologisk utveckling i dåtid). Ofta – men inte alltid – innebär en alternativ utveckling (här) att texten inte primärt tycks svara på uppmaningen i uppgiftens stycke 3, alternativt att texten också svarar på någon annan del (stycke 2 främst) utan att svaren tydligt binds samman. En text som ger exempel på detta är »Tankar om natten» TOM, skriven av en flicka i gruppen EUM svenska som andraspråk. Berättelsetiden är svår att beräkna, men uppskattningsvis omfattar den makrostrukturellt ett par timmar. Texten visualiseras i figur 4.

Som framgår av figuren behandlar texten några olika tematiska tider. Den börjar mitt i natten, rör sig kort framåt varpå ett parti generisk presens följer, en tillbakablick, presens igen och så tillbaka till den specifika natten. Den specifika natten *kan* förstås som utgörande en ramberättelse för ett slags filosofefrande parti.

Texten inleds med ett satskomplex som innehåller två tematiska tider. Den fria satsen har presens, medan den bundna står i preteritum:

1. Det är natten när jag vaknade upp av en hemskt dröm.

Tempusväxlingen, som fortsätter fram till sats 13, är troligen inte ett medvetet val men upplevs inte som störande då det är möjligt att tolka satserna som uttryckande historisk presens. Fram till sats 13 får vi bland annat veta hur huvud-

Figur 4. Text TOM, EUM svenska som andraspråk.

personen känner sig och att hon stiger upp från madrassen hon ligger på, för att få lite frisk luft. Man får inte veta vart hon går. Från 13 till 23 följer ett parti där eleven till en början redogör för sin känsla inför natten som tid på dygnet. Delvis kan partiet förstås som att det representerar huvudpersonens tankar i natten, men satserna har inte någon typisk dold anföringsform och har därför tolkats som generisk presens. I sats 24 är den tematiska tiden åter i fas med den i inledningen. Det är natten igen, när hon »vaknade upp av en hemskt dröm». Solen börjar gå upp och hon går tillbaka till rummet där alla sover.

13. Jag gillar att vakna om nätter.
14. natten är helig.
15. Tyst och lugnt
16. och ingen kan störa dig.
17. Man kan sitta och meditera medan molnen lyser med en svagt ljus.
18. Jag blir bekymrad när jag är ensam i kvällen vid mina föräldrar och vänner och obekanta, när jag själv går på gatan om kvällarna.

19. En gång när jag gick själv hem från en fest. Jag kände att någon följer efter mig
20. men det var ingen,
21. men jag blev så rädd att jag började springa så fort jag kan.
22. Det påminner mig om en film jag såg om en tjej gick ensam en kväll och blev kidnappad.
23. Jag blir lite rädd om kvällar och nätter när ingen vid mig.
24. Nu började solen stiga upp,
25. jag smög tillbaka till rummet utan att göra en enda ljud.

Partiet från 13 till 23 kan förstås som inneslutet i en ramberättelse. Det är en struktur som uppnås med hjälp av en tänkbar projektion, från en värld till en annan, och genom att flickan återvänder till ramvärlden i textens slut. Hon binder därmed samman texten, eller snarare ramen. Det inneslutna partiet är inte så väl förankrat i ramen.¹⁸ I partiet avhandlas elevens upplevelser av natten i allmänhet i vad det verkar en associativ ordning och urval. Från en generell upplevelse i 18, tar hon sig till en specifik händelse i förfluten tid när hon gick ensam hem på kvällen och blev rädd. Denna händelse leder i sin tur vidare till en film – en associativ utveckling som uttrycks mer eller mindre explicit i sats 22.

För att partiet enklare ska förstås som en del av en lösning där flickan berättar om en egen upplevelse när hon var vaken mitt i natten (stycke 3), vilket ramberättelsen föreslår, bör det tydligare knyta an till den specifika natten. När det inte gör det, verkar det troligare att det inneslutna partiet är ett mer självständigt svar på uppgiftens stycke 2 (sats 13–17, varefter hon driver iväg, och vaken ensamhet värderas som något negativt). Texten syns på sätt och vis ha två MRE. Det inneslutna partiet innehåller textens enda positiva evaluering och avhandlar elevens upplevelser av natten. Samtidigt är det som nämnts inte tydligt hur denna del ska förstås i förhållande till ramen, som i sig också kan förstås som en MRE: en speciell natt och upplevelse som hon vill berätta om. Lösningen kan alltså tolkas som att eleven svarat på två uppmaningar, alltså i stycke 2 och i stycke 3, *utan* att binda samman dem. Det är värt att notera att en liknande associativ eller spontan utveckling som partiet visar återfinns i fler underkända texter. En flicka kommenterar det själv: »Nu känns det som att jag har berättat saker jag egentligen inte skulle berätta, så jag återgår till min speciella dag.»

En alternativ temporal utveckling betyder också ofta att texten i något avseende bryter mot en förväntan om utveckling den själv ger. Ett återkommande

¹⁸ Ätminstone inte lingvistiskt.

sådant sätt att bryta mot förväntningarna är genom ett skifte mellan specifik och generisk tid, och kan illustreras med texten Fotbollsspel (FBS), skriven av en pojke i gruppen EUM svenska som andraspråk. Också denna text inleds specifikt med ett klockslag angivet i presens, och även här ger öppningen förväntningar på texten: »Klockan är 20.00 på kvällen.» Nuet är centralt och vi ska framåt eller bakåt i tiden. I sammanhanget är det rimligt att förvänta sig en återgivning av en upplevelse en specifik kväll eller natt, som i majoriteten av texter. Men så sker inte. Redan i sats 2 införs en mer vidsträckt tematisk tid och vid sats 8 verkar det klart att det är ett generiskt presens och en iterativ händelse som omskrivs, varför man får omtolka inledningen.

1. Klockan är 20.00 på kvällen.
2. Vid kvällen tänker jag på att spela Playstation.
3. Jag spelar ett spel som heter FBS09.
4. Den handlar om fotboll.
5. Varje kväll brukar jag spela.
6. Jag fixar ett karriärläge
7. och försöker utveckla unga fotbollstalanger.
8. Men jag tycker ibland att det är roligt att fuska.

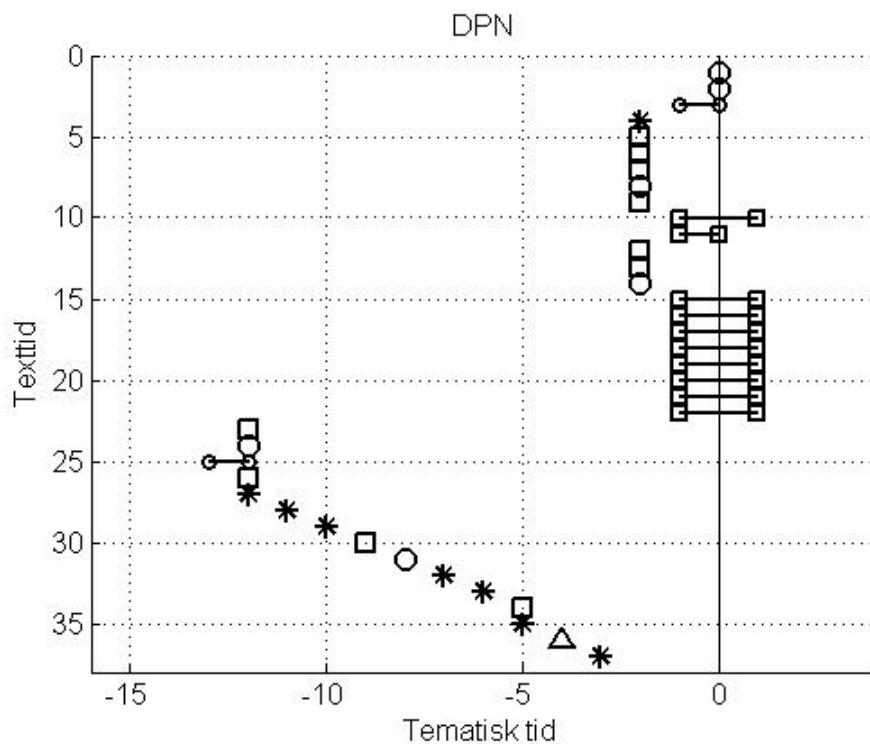
Texten fortsätter stödja denna tolkning, fram till sats 25, där händelsen, eller upplevelsen, omtalas i bestämd form: »Jag minns upplevelsen därför att jag tycker att det var roligt». Det verkar som att den åter är specifik och singular.

24. När jag vill avsluta med att spela sparar jag allt i mitt memory card.
25. Jag minns upplevelsen för att jag tycker att det var roligt.
26. Det som är så speciellt att jag slösar bort med tid och att jag har roligt för att man kan ibland ha tråkigt när man inte har något att göra.

Sats 25 och 26 uttrycker en explicit respons på frågorna i stycke 3, men i övrigt är det inte helt klart vilken del i skrivuppgiften pojken svarar på. Han berättar dels om en egen upplevelse och dels vad som verkar vara hans nattliv generellt, vilket knyter texten närmare uppgiftens stycke 2.

Texten, som är en av de få texter bland samtliga i ämnet svenska som andraspråk som har dataspelande som överordnat tema, har en del likheter med texter i gruppen EUM svenska där detta är ett vanligt överordnat tema. En skillnad är dock att det i dessa texter (EUM svenska) ofta syns en koppling till skrivuppgiftens stycke 2 eller 1 genom att upplevelsen av att vara vaken på natten behandlas.

Ett exempel på en sådan text är »Dataspelande på natten», DPN, skriven av en pojke i gruppen EUM svenska. Någon berättelsetid för hela texten går inte att fastställa. Texten visualiseras i figur 5.

Figur 5. Text DPN, EUM svenska.

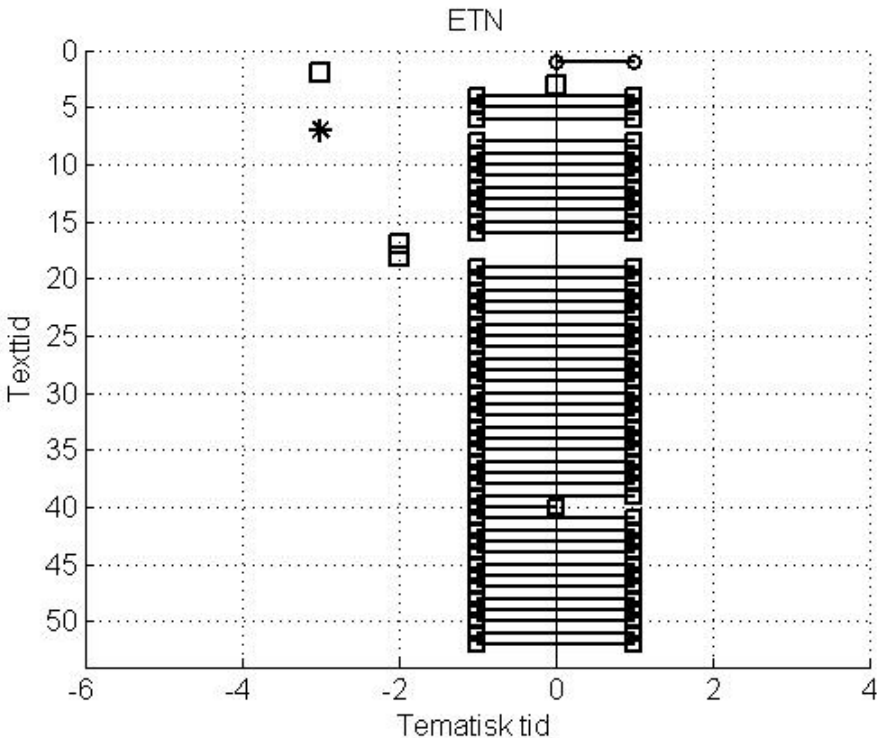
Som figuren visar rör sig texten mellan det specifika och generella i både nu- och dåtid. Pojken behandlar två, troligen, specifika upplevelser när han varit vaken sent på natten, vilka varvas med kommentarer om spelet och redogörelser för hur pojken upplever det att vara vaken på natten. Också denna text har associativa drag.

I ett parti i texten syns kopplingen till uppgiftens stycke 2 och 1 särskilt tydligt. Pojken upplever vid ett specifikt tillfälle enorm trötthet, men övervinner känslan. I sats 15 sker en växling så till vida att upplevelsen avhandlas mer generellt.

15. Det är bland annat den upplevelsen att känna ens kropp bara kräver att man ska sova
16. men man stannar ändå uppe
17. och sitter till exempel i datorn som gör allt roligt.
18. Det känns som en utmaning när man tänjer på gränsen på kroppen och bara nästan tvingar kroppen att vara vaken tills man själv vill gå och sova.

Satskomplex 15 verkar anknyta till stycke 2 och »ungdomars egna upplevelser av det lockande i att vara vaken när de andra sover». »[N]är de andra sover» har dock inte någon betydelse här. Det gör också att en koppling till stycke 1 verkar trolig, till en av inspirationstexterna den nämner, som också skildrar just hur det är *att vara vaken*. Man *kan* läsa »utmaningen» (sats 18) att vara vaken som en tolkning av det »lockande» med att vara vaken, men detta är inte lika enkelt i andra texter i gruppen EUM svenska som snarare talar om för- och nackdelar med att vara vaken på natten.

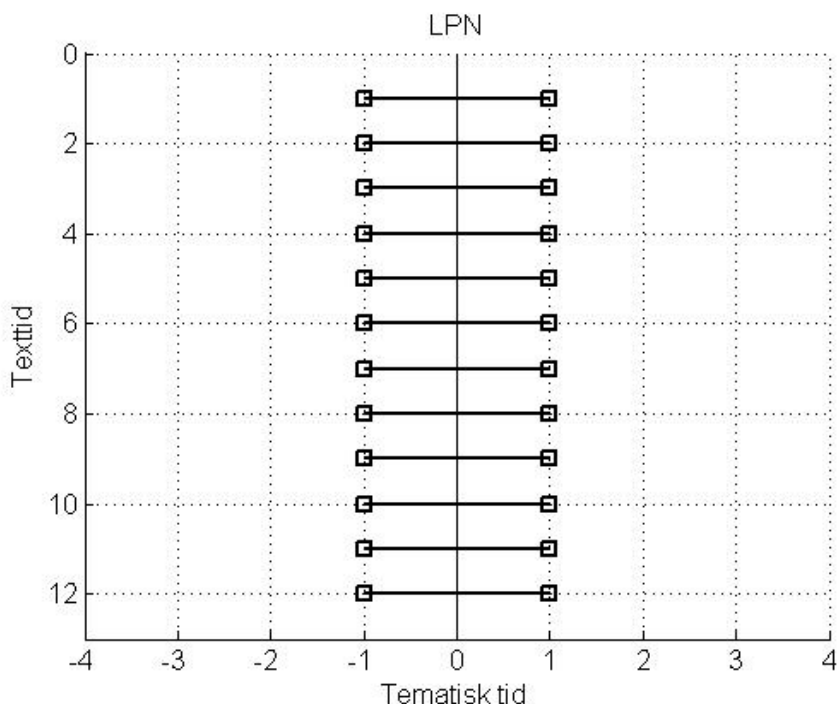
Oklara skiften mellan generiskt och specifikt förekommer också i de högt betygsatta texterna, men mindre frekvent. En text, »En traditionell natt», ETN, liknar FBS-texten så tillvida att den börjar specifikt men övergår till att beskriva en iterativ upplevelse, men skiljer sig på så vis att den jobbar mycket på att skriva fram lockelsen med natten. Texten är skriven av en pojke i ämnet svenska som andraspråk och visualiseras i figur 6.

Figur 6. Text ETN, MVG svenska som andraspråk.

1. Jag ska berätta om en natt, en natt då jag var ute med några kusiner.
2. Det var den 15 februari.
3. Jag kommer ihåg datumet eftersom det är en speciell dag.
4. Då har vi som en tradition att [...]
5. Jag är alltid först ut
6. och måste hämta de andra som ska med eftersom de inte vågar gå själva.
7. Då när jag går ut så för världens underbaraste känsla genom mig.
8. En känsla som inte kan beskrivas, man måste uppleva för att förstå.
9. Det känns så underbart att komma ut, ensam, klockan tre på morgonen.
10. Det är som att, alla andra sover medans man själv är vaken.
11. Det som är så kul är att man kan göra precis vad man vill, vad man känner för att göra.
12. Det är som det speciella tillfället för en tonåring att komma ut mitt i natten.

Slutligen finns texter som förstås bäst som enbart svar på stycke 2, men inte nödvändigtvis som svar på hela stycket. Dessa förekommer uteslutande bland de underkända texterna i svenska som andraspråk. Ett exempel är »Leva på natten», LPN. Det är en mycket kort text som saknar berättelsetid. Texten visualiseras i figur 7.

Figur 7. Text LPN, EUM svenska som andraspråk.

Texten inleds med en fråga som handlar om huruvida det är rätt eller fel att skribenten »lever» på natten. Enligt skribenten är det många som undrar varför han gör det och i sats 3 och 4 ger han sin syn på saken: Han tycker inte att det är något fel, utan ser tvärtom fördelar med detta. Sats 6 tolkas som en utveckling av detta:

6. jag kan göra många saker på natten som de andra göra på morgon.

I sats 7–10 uppger han vad han gör och i de avslutande satserna (11 och 12) att han tycker att hans liv fungerar som alla andras:

11. Jag tycket min liv fungera som de andra
12. bara jag vänd dyng ock dag.

Texten är koherent temporalt och innehållsligt, men den är inte lika klar i hur den knyter an till uppgiften. Det är svårt att se denna text som ett svar på berättarpmaningen i stycke 3. Texten är närmast argumenterande, och frågan som drivs är att det är OK att vara vaken, »leva», på natten. En tänkbar koppling kan därför (precis som med »Tankar om natten», TOM, men här innefattande hela texten) göras till uppgiftens stycke 2. »Det lockande» *kan* ha fått en mer praktiskt innebörd, alternativt utelämnats, och då blir steget till ett slags argumenterande text inte så långt.

5.2 Vad berättar de om?

Ett smakprov på vad eleverna skriver om har framkommit i redovisningen ovan, men mycket har förstås inte berörts. Det är en stor variation i vad som skildras, men ett antal teman är återkommande i de olika grupperna.

I gruppen EUM svenska som andraspråk är ett återkommande tema fest. Upplevelserna handlar om eller utspelar sig på ett bröllop, disco, en klubb eller hemmafest. Det är vidare mycket musik, dans, umgänge och övernattningar med vänner och kusiner. De ser på film, spelar tv-spel, bowlar och går på bio och så äter de. De går och de pratar och vänskapen värderas eller beskrivs. De har ofta roligt, men många texter skildrar också negativa händelser och känslor som rädsla, ilska och ledsnad. Det förekommer alkohol, bråk och möten med polisen. Flykt och flytt skildras.

Den givna beskrivningen stämmer tämligen väl även för de Mycket väl godkända texterna i svenska som andraspråk. Här förekommer till exempel också fest, bråk och våld och övernattning med vänner. Men så finns också kärlek, och en uttryckt speciell stämning. En text skildrar en naturupplevelse.

I gruppen MVG svenska är naturupplevelser ett återkommande tema. Det är sommar i en klar majoritet av texterna och de vistas i skogar och stugor. Månen och stjärnorna lyser. De badar och betraktar en gryende himmel. De umgås ofta med någon nära vän och det är fridfullt, tyst och stilla. De gör något »busigt» och de är lyckliga. En text skildrar en natt med dataspelande, men spelandet sker då i en stuga och såväl nattligt bad som gryende himmel finns med.

I gruppen EUM svenska är just tv- eller dataspelande och nätter och helger som ägnas till detta det mest framträdande, återkommande temat. Tröttheten beskrivs och även skoldagen efter nattspelandet. I de texter som är skrivna av elever som uppgivit ett annat modersmål än svenska förekommer inte dataspelande. Dessa fem texter beskriver mycket kortfattat flera flyttar, kidnappning, en kort rymning, fest med bråk och ett klubbesök.

Det verkar finnas skillnader på gruppnivå gällande vad eleverna skriver om. Bråk och negativa upplevelser som rädsla, ilska och ledsnad återkommer i båda betygsgrupperna i svenska som andraspråk, men är ovanligt i båda betygsgrupperna i ämnet svenska – om man undantar de elever som uppgivit ett annat modersmål än svenska. Samma gruppvisa indelning gäller för temat fest. Uttryck för en speciell, närmast magisk stämning hör till de högt betygsatta texterna, och detsamma gäller naturskildringar vilka särskilt återfinns i gruppen MVG svenska. TV- eller dataspelande är utmärkande för gruppen EUM svenska. Temat återkommer visserligen också i gruppen EUM svenska som andraspråk, men inte lika frekvent och lika ofta som överordnat tema.

5.3 Sammanfattning

Nedan sammanfattas de tydligaste drag som noterats, rörande samtliga undersökta aspekter. Sammanfattningen ges med utgångspunkt i gruppen EUM svenska som andraspråk.

I likhet med övriga elever svarar majoriteten av eleverna i gruppen EUM svenska som andraspråk primärt på berättarpåmaningen i stycke 3 i skrivuppgiften och organiserar texten temporalt så att den löper från tidpunkt A till B. De flesta i gruppen EUM svenska som andraspråk involverar inte övriga stycken i skrivuppgiften i sina svar. Det lockande med natten eller att vara vakna på natten framgår med få undantag inte. Beträffande detta skiljer sig gruppen EUM svenska som andraspråk från övriga grupper, som i högre grad – i något avseende – tycks ha involverat övriga stycken i sina svar. Tydligast fram-

går lockelsen med natten i de högt betygsatta texterna, särskilt i gruppen MVG svenska. I gruppen EUM svenska handlar det framförallt om »att vara vaken på natten», varför ungdomar är det, för- och nackdelar med att vara det och hur det känns. Eleverna som uppgivit ett annat modersmål än svenska ingår dock inte i den beskrivningen.

I samtliga grupper förekommer explicita svar på frågorna i skrivuppgiftens stycke 3, med återanvändande av någon del i utspelsdraget. De är dock ovanliga i gruppen MVG svenska och förhållandevis vanliga i gruppen EUM svenska som andraspråk. I gruppen MVG svenska förekommer istället explicita kommentarer om upplevelsen, utan att utspelsdraget återanvänds.

Som ett slags motsats är ett par av texterna i materialet inte tydligt instruktionsbundna utan tvärtom ganska svåra att koppla till uppgiften. Särskilt gäller detta texter som uppvisar en annan temporal organisation än den kronologiska. Flest texter av nämnt slag finns bland de underkända. I somliga av dessa texter är det svårt att se att eleven primärt svarat på *ett* utspelsdrag i uppgiften. I något avseende finns en oklar eller till synes ologisk temporal förflyttning eller skifte som medför att texten inte kan tolkas som ett primärt svar på berättappmaningen i skrivuppgiftens stycke 3, även om texten inledningsvis eller bitvis verkar vara det. Förflyttningen, som ofta innebär ett skifte från specifik till generisk tid, kan bli begriplig som en respons på stycke 2. Texterna kan alltså förstås antingen som två icke integrerade eller vacklande svar på stycke 3 och 2, alternativt som ett ofokuserat svar på ett av dem. Det finns ett flertal exempel på associativa utvecklingar som tycks ha uppstått i stunden.

Somliga texter förstås bäst som svar på enbart stycke 2, trots att det medför att »det lockande» då måste ha strukits eller bytt innebörd. Detta syns unikt för de underkända texterna i svenska som andraspråk. I några texter beskrivs nattliv generellt. Något slags lockelse med natten framgår i några fall, men också negativa effekter skildras.

I svenska som andraspråk skriver eleverna om fester och övernattningar med kompisar och kusiner. Inte sällan skildras negativa upplevelser, till exempel flykt eller bråk. Också bland MVG-texterna i svenska är övernattningar med kompisar ett förekommande ämne, men det mest utmärkande är att så många texter inbegriper sommaren och att naturen och naturupplevelser återkommer som tema. Negativa upplevelser är mycket ovanligt. Bland EUM-texterna i svenska är dataspelande ett populärt ämne. De elever som uppgivit ett annat modersmål än svenska skriver dock inte om detta.

Syftet med denna studie var att undersöka hur elever i fyra betygs- och ämnesgrupper löser en och samma skrivuppgift i ämnesprovet, med fokus på

gruppen EUM svenska som andraspråk. Som framkommit ovan har gruppen både likheter och skillnader med övriga grupper, men avseende olika aspekter. I korta drag kan konstateras att innehållsligt har gruppen EUM svenska som andraspråk mest likheter med gruppen MVG svenska som andraspråk. Strukturellt syns flest likheter med gruppen EUM svenska (avseende de alternativa lösningarna). Det verkar som att gruppen utmärker sig mest, alltså har minst likheter med övriga grupper, vad avser hur de anknutit till uppgiften (främst gällande involverande av skrivuppgiftens stycke 2). Störst skillnader totalt sett märks i förhållande till gruppen MVG svenska.

6. Diskussion

De resultat som redovisas i artikeln tyder på att det finns skillnader i hur eleverna i de undersökta grupperna löser skrivuppgiften. De slutsatser som kan dras är på grund av de heterogena grupperna begränsade, men de mönster som framträtt uppmuntrar ändå en diskussion.

Flera av de skillnader som noterats tycks böttna i hur eleven har förstått och involverat stycke 2 (och 1) i sina svar, inte minst vad avser om natten ges betydelse och om denna kan förstås som lockande. Studien kan inte förklara skillnaderna, men enligt det perspektiv som antas om text i kontext är det inte ett oväntat resultat. Det är inte orimligt att dessa skillnader kan knytas till bakgrund och erfarenhet av situation. Hur »lockande» förstås kan till exempel jämföras med vad Berge (1988) omtalar som *situationsregler* vid provskrivning, särskilt gällande vad som presupponeras i skrivuppgiften. Presuppositioner är »underförståtte meningar som deltakerna i en kommunikationssituation må dele dersom de ikke ska plassere seg utenfor felleskapet» (s. 25). Berge ger exempel på hur en avvikande tolkning av ett presupponerat synsätt kan straffas med ett dåligt betyg. Av denna studie kan inte den slutsatsen dras: Trots att bedömningsanvisningarna anger att det inte ingår i uppgiften att skildra avskräckande nattliga upplevelser så förekommer sådana skildringar bland de mycket väl godkända texterna i svenska som andraspråk. Dessutom går det inte här att avgöra varför en text underkänts. Däremot kan man se ett mönster i att en viss förståelse av »lockande» verkar korrelera med betyg. Sommarnatt, natur och frihet korrelerar med höga betyg, och här, i denna studie, verkar just detta vara det tydligaste uttrycket för något slags kulturspecifik preferens, även om kultur då förstås i en snävare mening.

Även om involverandet av stycke 2 inte (här) kan sägas avgöra betyg (jfr Borgström 2014 och Östlund-Stjärnegårdh 2002) så är det viktigt att notera och diskutera vilka delar i skrivuppgiften som eleven förväntas besvara och hur. Innehållsliga förväntningar uttrycks inte bara i skrivuppgiften, utan är också en del av kulturen och den specifika situationen och båda aspekterna måste lyftas och dryftas av alla involverade: provkonstruktörer, lärare och elever, till exempel.

Man torde också kunna tala om något slags korrelation mellan explicita svar på frågorna i stycke 3 och betyg. De explicita svaren med återanvändande av utspelsdraget binder texten hårt till skrivuppgiften, varför texten blir mindre självständig (jfr Berge 2005 och Nyström 2000). Mer implicita svar på frågorna, även i form av explicita kommentarer om upplevelsen utan återanvändande av utspelsdraget, knyter inte texten till uppgiften på samma sätt, utan kan i stället fungera som legitimerare för texten i ett vidare sammanhang. Snarare än att förklara varför upplevelsen var speciell och minnesvärd förstärker de intrycket av att den var det. På så vis kan också frågorna och hanteringen av dem knytas till textens *reportability*. Som sagt är en texts *reportability* mycket svår att mäta, men i viss mån ingår det ändå i lärarens uppgift att göra det. I en godkänd lösning ska eleven enligt bedömningsanvisningarna förklara varför upplevelsen var speciell och minnesvärd. »Förklaringen» kan dock, och som det i sammanhanget verkar kanske *bör* vara implicit då effekten av explicita – och särskilt vaga – förklaringar som »jag kommer ihåg upplevelsen bara därför att det var roligt», kan diskuteras i termer av *reportability* och självständighet. I bedömningsanvisningarna står också att »en skicklig skribent kan ibland lyckas väva in sådana aspekter utan att behöva uttrycka det i klartext». Det leder till funderingar över utspelsdraget. Om explicita svar inte är mest önskvärda, ska då explicita frågor ställas? Eller finns det en poäng i att urskilja elevernas sätt att hantera frågan?

Också innehållet, val av händelser, kan diskuteras i termer av *reportability*. Eleverna i svenska som andraspråk, och eleverna som uppgivit ett annat modersmål än svenska i ämnet svenska, utmärker sig innehållsligt bland annat genom val av negativa händelser, vilket alltså strider mot intentionerna i skrivuppgiften. Samtidigt är återgivandet av flera av dessa händelser motiverat, sett till att uppgiften ber om speciella händelser. Opaketerade skulle jag nog påstå att dessa händelser är mer speciella, eller har högre *reportability*, än de flesta andra som återges. Men, en händelses *reportability* beror inte bara på händelsen i sig utan också på deltagarna och på situation och kultur (se Labov 1997 s. 406).

Såväl att texten är självständig som att den är globalt koherent är drag som knutits till högre betyg (jfr Berge 2005), och det verkar alltså även gälla här.

Det är vanligare att det finns oklara skiften i de underkända texterna. Det gäller alltså både texter skrivna i svenska och svenska som andraspråk. I detta avseende knyts alltså organisation till betyg hellre än till en- eller tvåspråkighet eller svenska som första- eller andraspråk. Det verkar också finnas fler associativa utvecklingar bland de underkända texterna, och möjligen förekommer dessa i något högre grad i andraspråkselevernas texter (jfr Stroud 1988), men detta måste undersökas vidare. Överhuvudtaget verkar studien bekräfta att det finns anledning att diskutera textkomposition med eleverna – och gärna som en process. En ingång skulle kunna vara just den temporala utvecklingen eftersom den går att visualisera. Hur rör sig texten i tiden, och vad innebär ett skifte? Vilken eller vilka tidsanvändningar påkallar skrivuppgiften och vilken tidsanvändning kan man anta är den mest förväntade?

Denna artikel har studerat elevens handlande genom texten. Intressant vore att följa upp med en empirisk studie av hur eleverna löser uppgiften på plats. För att vidare bekräfta att skillnader existerar och för att förstå orsakerna därtill bör fler faktorer kontrolleras i en framtida studie.

Litteratur

- Axelsson, Monica & Magnusson, Ulrika, 2012: Forskning och flerspråkighet och kunskapsutveckling under skolåren. I: *Flerspråkighet: en forskningsöversikt*, red. av Kenneth Hyltenstam, Monica Axelsson & Inger Lindberg. Stockholm: Vetenskapsrådet. S. 247–353.
- Berge, Kjell Lars, 1988: *Skolestilen som genre: med påtvungen penn*. Oslo: Landslaget for norskundervisning (LNU)/Cappelen.
- Berge, Kjell Lars, 2005: Textkulturer och tekstkvaliteter. I: *Ungdommers skrivekompetanse*, red. av Kjell Lars Berge, Lars Sigfred Evensen, Frøydis Hertzberg & Wenche Vagle. Oslo: Universitetsforlaget. S. 11–187.
- Borgström, Eric, 2014: *Skrivbedömning: uppgifter, texter och bedömningsanvisningar i svenskämnets nationella prov*. Diss. Örebro: Örebro universitet.
- Carlsson, Ylva, 2002: *Kulturmöten, textmönster och förhållningssätt. Första- och andraspråksskrivande i några svenska brevgenrer*. Skrifter utg. av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 60. Diss. Uppsala. Uppsala universitet.
- Chatman, Seymour. 1978: *Story and discourse: narrative structure in fiction and film*. Ithaca: Cornell U.P.
- Evensen, Lars Sigfred & Vagle, Wenche, 2003: Kvalitetssikring av læringsutbyttet i norsk skriftlig (KAL-prosjektet). Sammendragsrapport september 2003.
- Halliday, M. A. K., 2014: *Halliday's introduction to functional grammar*. 4. ed. Milton Park, Abingdon, Oxon: Routledge.

- Holmberg, Per & Karlsson, Anna-Malin, 2006: *Grammatik med betydelse: en introduktion till funktionell grammatik*. Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 37. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Hylland, Ken, 2003: *Second language writing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jansson, Gunilla, 2000: *Tvärkulturella skrivstrategier. Kohesion, koherens och argumentationsmönster i iranska skribenters texter på svenska*. Skrifter utg. av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 49. Diss. Uppsala. Uppsala universitet.
- Labov, William, 1997: Some further steps in narrative analysis. I: *The Journal of Narrative and Life History*, Vol. 7, Nr. 1–4. S. 395–415.
- Leki, Ilona, Cumming, Alister H. & Silva, Tony, 2008: *A synthesis of research on second language writing in English*. New York, NY: Routledge.
- Lindberg, Inger & Hyltenstam, Kenneth, 2012: Flerspråkiga elevers språkutbildning. I: *Symposium 2012 – Lärarrollen i svenska som andraspråk*. Nationellt centrum för svenska som andraspråk. S. 28–51.
- Magnusson, Ulrika, 2013: Skrivande på ett andraspråk. I: *Svenska som andraspråk: i forskning, undervisning och samhälle*, red. av Kenneth Hyltenstam & Inger Lindberg. 2. uppl. Lund: Studentlitteratur. S. 633–660.
- Martin, J. R. & Rose, David: 2007. *Working with discourse: meaning beyond the clause*. 2. [rev.] ed. London: Continuum.
- Martin, J. R. & Rose, David: 2008: *Genre relations: mapping culture*. London: Equinox.
- Matsuda, Paul Kei & Cox, Michelle, 2011: Reading an ESL writer's text. I: *Studies in Self-Access Learning Journal* 2 (1). S. 4–14.
- Nyström, Catharina, 2000: *Gymnasisters skrivande: en studie av genre, textstruktur och sammanhang*. Skrifter utg. av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 51. Diss. Uppsala: Uppsala universitet.
- Ryding, Margareta & Svensson, Gudrun, 2005: Genrekunskap hos gymnasister med annat modersmål än svenska. I: *Språk på tvärs. Rapport från ASLA:s höstsymposium. Södertörn 11–12 november 2004*, red. av Boel De Geer & Anna Malmbjer. Uppsala: Universitetstryckeriet. S. 257–270.
- Sahlée, Anna, 2016: *Time as a base for establishing structure in text: toward a visualization model*. I: *Text & Talk*. Vol. 36, Nr 4. S. 493–517.
- Silva, Tony, 1993: Toward an Understanding of the Distinct Nature of L2 Writing: The ESL Research and Its Implications. I: *TESOL Quarterly*, Vol 27. Nr. 4. S. 657–677.
- Skjelten, Sidsel Marete, 2013: *Jakta på kvalitetsforskjellar i elevane sine tekstar. Kva skil gode tekstar frå middels gode?* Avhandling for ph.d.-graden. Det utdanningsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Oslo.
- Stroud, Christoffer, 1988: Literacy in a Second Language: A study of Text Construction in Near-Native Speakers of Swedish. I: *Bilingualism and the individual. Copenhagen studies in Bilingualism, vol 4*, red. av A. Holmen, E. Hansen, J. Gimbel & J. N. Jørgensen. Clevedon: Multilingual Matters. S. 235–251.
- Svensson, Gudrun, Peterson, Ulla-Britt & Ryding, Margareta, 2008: Språkdidaktiskt arbete utifrån genreperspektiv. I: *Språkinläring, språkdidaktik och teknologi. Rapport från ASLA:s höstsymposium i Lund, 8–9 november 2007*, red av Jonas Granfeldt, Gisela Håkansson, Marie Källkvist & Suzanne Schlyter. ASLA:s skriftserie 21. Lund. S. 271–285.

- Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan, Andersson, Erik & Holm, Lisa, 1999: *Svenska Akademiens grammatik. 4, Satser och meningar*. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Ungdommers skrivekompetanse*, red. av Kjell Lars Berge, Lars Sigfred Evensen, Frøydís Hertzberg & Wenche Vagle. Oslo: Universitetsforlaget 2005.
- Viberg, Åke, 2001: Age related and L2-related features in bilingual narrative development in Sweden. I: *Narrative Development in a Multilingual Context*, red. av L. Verhoeven. Philadelphia, PA, USA: John Benjamins Publishing Company. S. 87–128.
- Östlund-Stjärnegårdh, Eva, 2002: *Godkänd i svenska? Bedömning och analys av gymnasieelevers texter*. Skrifter utg. av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 57. Diss. Uppsala: Uppsala universitet.

Smärre bidrag

Att skilja på *de* och *dem*. Ett tipsresultat

Med ganska täta mellanrum utbryter offentlig debatt om standardnormen i skrift ska behålla kausdistinktionen mellan *de* och *dem* eller ersätta båda med *dom* – eller möjligen *de*. Senaste utbrottet föranleddes av en debattartikel i *Svenska Dagbladet* den 22 oktober 2016, där gymnasieläraren Henrik Birkebo föreslog övergång till *dom* »från och med januari 2017».

Bakgrunden är välkänd för denna tidskrifts läsare, men jag repeterar ändå kort. Var och en som skriver några rader ställs inför formvalet. Distinktionen mellan *de* och *dem* saknar motsvarighet i de allra flesta svenskers tal, ja, numera också i många finlandssvenskars (Leinonen 2015). Och normen är oklar av åtminstone tre skäl: För det första är *dom* på intet sätt bannlyst utan sedan länge en ofta använd alternativform. För det andra är *de* och *dem* sedan 1980-talet överlappande som korrekta skriftspråksformer i vissa konstruktioner (Molde 1980). Båda är enligt många, men inte alla, normkällor rätt i kollokationen *de som* när den inleder relativsats efter preposition eller med objektsfunktion i matrissatsen. *Språkriktighetsboken* (2005 s. 209–10) godkänner, *Svenska Akademiens språklära* talar med synnerligen kluven tunga (2003 s. 95). Men det är oklart var gränsen går för denna överlappning. Om det är korrekt att skriva »Vi valde de som var billigast», hur blir det då med »Vi valde de som vi fick billigast» och »vi valde de vi fick billigast»? Och varför inte »vi valde dem billigaste»? Ty för det tredje används talets *dom* inte bara som personligt pronomen med subjekt- eller objektsfunktion utan kan också ingå i nominalfraser som bestämd artikel, demonstrativt pronomen eller determinativt attribut. Särskilt när dessa nominalfraser har objektsfunktion (som ovan) kan det vara svårt att förstå att den skriftspråkliga motsvarigheten till *dom* är *de*, inte *dem*.

Problem med bruket rapporteras främst från skrivundervisningen, både i skolan och på universitetet. Men de finns också på andra håll.

Det tycker jag framgår av en liten undersökning, inte alltför vetenskaplig, som jag genomförde hösten 2010 och våren 2011. På uppmaning av *Svenska Dagbladets* webbredaktion konstruerade jag ett så kallat quiz – *tipsrad* säger man om man är gammal – med tio kryssfrågor. Varje fråga rymde en mening där den svarande skulle välja mellan *de* och *dem*, eller som tredje alternativ kunde markera att båda är rätt. Jag har länge tänkt att jag borde redovisa resultaten, men det har helt enkelt inte blivit av.

Tipsraden gjorde succé, ett tecken på att många grubblar över *de-dem-dom*-normen. På några månader hade närmare 14 000 personer fyllt i den, vilket är en hög siffra för *Svenska Dagblads*-tips av detta slag. (Den har gått i repris hösten 2016, men tippandet pågår i skrivande stund, och också av andra skäl vill jag inte nu redovisa dessa siffror.) De många svaren är undersökningens styrka – annars finns åtskilliga svagheter i vad som knappast förtjänar att kallas informanturvalet. Jag vet inget om de svarandes ålder,

utbildning, kön, regionala hemvist med mera. Samma person kan ha svarat flera gånger. Möjligen kan man med tanke på att det är just en webbupplaga av just Svenska Dagbladet föreställa sig att den genomsnittliga svararen är relativt välutbildad, relativt ung och ofta boende i Stockholmsområdet. Men tipset kan ha delats på nätet åt alla håll och kanter. Man kan väl också tänka sig att de som fyllt i är någorlunda intresserade av språkfrågor och tror sig veta åtminstone lite grand om *de* och *dem*. Mycket talar alltså för att de 13 800 är något mer kvalificerade än ett svenskt genomsnitt.

De tio frågorna framgår av tabell 1 nedan. De står i den ordning de bjöds i tipset. De tre svarsalternativen stod alltid i samma ordning: *de*, *dem*, *båda*. Jag hade konstruerat meningarna för att täcka konstruktioner med olika svårighetsgrad. Nummer 9 är dock ett autentiskt litterärt exempel, från Aino Trosells roman *Tvångströjan* (2004). (Trosell skriver *de*, vilket jag alltså menar är fel enligt de normer som råder i dag.) En grammatisk gruppering av exemplen är inte alldeles självklar. Men enkelt uttryckt har den efterfrågade formen funktion som enkelt nominalfrassubjekt i (1) och (7), enkelt nominalfrasobjekt i (2) och (9), utbyggt nominalfrasobjekt i (3), huvudord i utbyggd rektion i (5) och (6), bestämd artikel i (4) och determinativt pronomen i (10). En noggrannare beskrivning borde ta hänsyn också till animathet, position i satsen, semantisk roll och kanske en del annat.

För bedömning av rätt svar har jag hållit mig till normkällor som *Språkriktighetsboken* och Språkrådets webbplats. De är inte helt uttömmande. Det kan verkligen diskuteras hur man ska bedöma till exempel (5) och (9) (se nedan). Men enligt min bedömning är alltså nu rådande norm den att för (3), (5), (6) och (8) är både *de* och *dem* korrekt, och i de andra fallen gäller antingen *de* eller *dem*.

Tabell 1. Svar på tio de-dem frågor i tipsrad i Svenska Dagbladets webbupplaga 2010–2011. Procent av 13 800 svarande. Rätt svar fetmarkerat.

Bjudmening	<i>de</i> är rätt	<i>dem</i> är rätt	både <i>de</i> och <i>dem</i> är rätt
1. På nära håll låter <i>de/dem</i> mycket bra	91	5	4
2. Du får gärna behålla <i>de/dem</i>	1	97	2
3. Jag respekterar <i>de/dem</i> som inte vill delta i överläggningarna	30	32	38
4. <i>De/dem</i> bästa filmerna kommer aldrig på tv	96	2	2
5. Det där är nog en fråga för <i>de/dem</i> i kassan	20	54	25
6. <i>De/dem</i> som alltid har hjälpt mig så bra litat jag inte på längre	75	11	14
7. <i>De/dem</i> har inga pengar kvar	93	3	4
8. Det här är den perfekta julklappen för alla <i>de/dem</i> som gillar språk	27	43	31
9. Klyschorna, <i>de/dem</i> kan jag spara till en annan gång	40	45	15
10. Det här är den perfekta julklappen för alla <i>de/dem</i> nördar som älskar att peta i språkfrågor	84	9	7

Det finns en del intressanta resultat i tabellen, menar jag. För det första kan man urskilja de enkla eller nästan enkla fallen: när ordformen står som enkelt subjekt eller objekt (1, 2, 7), bestämd artikel (4) och kanske också determinativt pronomen (10). Undantaget är (9), se

nedan. Men (4) har svagt bevisvärde för bestämd artikel, eftersom *de* här står i en nominalfras med subjektsfunktion och typisk subjektsposition. Däremot tyder en jämförelse mellan (8) och (10) på att många svarande klarar att skilja mellan personligt och determinativt pronomen. Man kan vidare lägga märke till att så många som drygt 1 200 svarande misstas sig i (1) där subjektet inte står i den prototypiska fundamentspositionen och inte har den subjektstypiska semantiska rollen AGENT. Det stämmer med Håkansson och Norrbys resultat att subjektet oftare skrivs felaktigt *dem* när det står efter finitet (2003 s. 14).

För det andra måste ett par meningar, (6) och (9), nästan betraktas som fallor. I (6) är det visserligen inte fel att välja *de*, såsom 75 procent gör, eftersom både *de* och *dem* är korrekt, men det är påfallande att så många ändå väljer subjektsformen när pronomen är huvudord i en fras med objektsfunktion. I (9) väljer 40 procent fel med *de*. Förklaringen är nog den samma i båda fallen. Pronomenet står i fundamentet, och textgrammatiskt sett är det tema, det vill säga utgångspunkt för det satsen påstår. Båda förhållandena är typiska subjektsegenskaper. I (6) tillkommer också att *de* har den subjektstypiska semantiska rollen AGENT i förhållande till det finit som närmast följer.

Det återstår (3), (5), (8), de tre meningar förutom (6) där normen tillåter både *de* och *dem*. (3) och (8) är skolexempel på *de/dem-som*-konstruktionen. Här ser man för det första att en majoritet, ungefär två tredjedelar, tänker sig att *en* form ska vara rätt och den andra fel. Det kan vara ett snedvridet resultat på grund av tipsförfarandet, men troligen speglar det en vanlig föreställning om formval i det skrivna standardspråket. För det andra ser man att de som väljer en enda form fördelar sig ganska jämt på *de* och (traditionellt) *dem*. De är inte överens. Det talar för att dagens norm på denna punkt är förständig och speglar bruk och språkkänsla rätt väl.

Något annorlunda är det med (5). Det är inte en *de-som*-konstruktion, utan pronomenet är på annat sätt utbyggt med en efterställd restriktiv bestämning. Även om betydelsen är helt parallell med »de som sitter i kassan» visar det kanske att *de-som*-kollokationen är bättre än ett prepositionsattribut på att slå ut ett *dem* (jfr Hellberg 1996).

Jag tror att resultatet som helhet kan tolkas så här: relativt kvalificerade språkbrukare klarar för det mesta – men inte alltid – att välja rätt mellan *de* och *dem* i de enkla och vanliga fallen, särskilt när de är extra uppmärksamma. Blir det mer komplicerat går de inte sällan vilse. Det talar för, menar jag, det önskvärda i en stormning av en av de sista kasusbastionerna. Det vore klokt att införa en gemensam subjeks- och objektsform i standardspråket i skrift, lika väl som i tal. Om sedan *dom* eller *de* ska ges prioritet är en fråga för fortsatt diskussion.

Litteratur

- Hellberg, Staffan, 1996: *Någon av de som*, kanske ändå. I: Språket lever. Festskrift till Margareta Westman. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 80.) Stockholm: Norstedts. S. 96–102.
- Hultman, Tor G., 2003: Svenska Akademiens språklära. Stockholm: Svenska Akademien.
- Håkansson, Gisela och Norrby, Catrin, 2003: Vad kostar dem? I: Språkvård 3. S. 11–16.
- Leinonen, Therese, 2015: Talet lever! Fyra studier i svenskt talspråk i Finland. (Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 796. Studier i nordisk filologi 86.) Helsingfors.

Molde, Bertil, 1980: Ingen av de som? I: Språkvård 4. S. 12–20.
 Språkriktighetsboken, 2005. Utarbetad av Svenska språknämnden. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 93.) Stockholm: Norstedts Akademiska förlag.

Olle Josephson

Mötesspråk i högskolors och universitets språkvalsdokument

I sin rapport *En högskola i världen* (Högskoleverket 2008) uppmanar Högskoleverket svenska universitet och högskolor att formulera en egen språkpolitik som ett led i arbetet med internationalisering. Vid den tiden hade bara Göteborgs universitet en fastställd språkpolitik, men flera lärosäten meddelade att man var nära att anta en sådan, eller att man hade påbörjat ett sådant arbete. Under 2016 finns det i Sverige 48 universitet, högskolor och enskilda utbildare med tillstånd att utfärda examen på universitets- eller högskolenivå (Universitetskanslersämbetet, 2015). Av dessa har 21 lärosäten i dag någon form av dokument som reglerar språkval i olika delar av verksamheten.

Lagar och förarbeten

Universitet och högskolor är myndigheter och lyder under samma lagar och förordningar som andra myndigheter i Sverige. Bland de lagar som styr myndigheters språkval märks särskilt språklagen (SFS 2009:600) och förvaltningslagen (SFS 1986:223). Svenskan är huvudspråk i Sverige och det språk som ska användas av det offentliga. Den som inte behärskar svenska har rätt att få en tolk för att kunna möta svenska myndigheter. Även offentlighetsprincipen bygger på att medborgarna kan ta del av det offentligas texter.

Lärosätena skiljer sig emellertid från andra myndigheter på flera sätt. Dels har högskolorna ett särskilt uppdrag att vara internationaliserade. Dels präglas organisationen sedan länge av det så kallade *kollegiala styret*, det vill säga att beslut fattas gemensamt av kollegiet i institutionsstyrelser och fakultetsnämnder. Även om den så kallade *autonomireformen* (Prop. 2009/10:149) har öppnat för andra styrelsesätt är förtroendeuppdrag av olika slag ett gängse inslag i vardagen för lärare och forskare vid universitet och högskolor.

I *Språk för alla – förslag till språklag* (Prop. 2008/09:153) framhålls att högskolor och universitet är myndigheter av en lite annan karaktär än andra myndigheter. Deras internationaliseringsarbete kan göra att det i verksamheter utanför det som är språklagens kärnområde kan finnas omständigheter som påverkar lagens tillämpning. Det som utgör kärnområdet för språklagens tillämpning definieras i samma proposition:

Innebörden av den föreslagna bestämmelsen är alltså att de offentliga organen arbetar på svenska, skriftligt såväl som muntligt. Bestämmelsen uttrycker den regel som, fastän inte lagfäst, sedan lång tid tillbaka gäller i Sverige. Kärnområdet för huvudregeln är språkanvändningen i sådana förfaranden och allmänna handlingar som är av särskilt stor betydelse inom den offentliga verksamheten, såsom den politiska beslutsprocessen, domstolsförhandlingar, domar, protokoll, beslut, föreskrifter, verksamhetsberättelser och andra dokument av liknande karaktär. (Prop. 2008/09:153 s. 29)

Språklagen gäller alltså såväl den muntliga som den skriftliga delen av verksamheten. Undervisning och forskning kan med utgångspunkt i propositionen i någon mån undantas från språklagen, men inte administration och ledning.

På svenska lärosäten kan det administrativa arbetet delas in i å ena sidan det arbete som utgör stödfunktioner, exempelvis ekonomi, handläggning och kansli, och å andra sidan det arbete som utgör arbets- och verksamhetsledning, exempelvis uppdrag som studierektor, nämndledamot eller rektor. Den förra typen utförs som regel av personal som rekryterats för uppgiften, medan den senare som regel är tidsbestämda förtroendeuppdrag som innehas av disputerad personal. Till skillnad från undervisning och forskning utgör den administrativa verksamheten offentlig förvaltning och berörs av förvaltningslagen och språklagen.

I uttolkningen av språklagen och dess förarbeten är lärosätenas språkvalsdokument samstämmiga vad gäller de skriftliga artefakter som produceras i beslutande och beredande organ: Beslutsprotokoll ska alltid upprättas på svenska, men kan översättas om det finns behov av det. Beslutsunderlag ska upprättas på svenska och behöver inte lika självklart översättas. Vid alla översättningar av beslut är det den svenska versionen som betraktas som originalet. Däremot uppvisar dokumenten en stor variation när det gäller tolkningen av hur de möten där beslut fattas ska hållas, alltså den muntliga delen av beslutsprocessen. Oenigheten dokumenten emellan tyder på att det här gömmer sig en potentiell problematik.

Möten i lärosätenas språkvalsdokument

I nära hälften av språkvalsdokumentet, 8 av 21, tas frågan om språkval i möten upp. Det presenteras en rad olika lösningar, med olika hållningar gentemot vilket eller vilka språk som ska och kan användas på möten om inte alla närvarande behärskar svenska tillräckligt väl. Ett exempel på en lösning som förordar svenska som mötesspråk är Kungliga konsthögskolans språkvalsdokument:

På Utbildningsnämnden och i styrelsen hålls möten på svenska, icke svenskspråkiga ledamöter ges stöd genom t.ex. tolk. Utbildningsnämndsprotokoll skrivs på svenska och översätts till engelska, bilagor översätts som regel inte. Styrelseprotokoll skrivs på svenska och översätts till engelska vid behov. (Kungliga konsthögskolan 2007)

Formuleringen tar av allt att döma sin utgångspunkt i förvaltningslagens 8 §: »När en myndighet har att göra med någon som inte behärskar svenska eller som är allvarligt

hörsel- eller talskadad, bör myndigheten vid behov anlita tolk.» (SFS 1986:223). Även Konstfack har en skrivning om tolkar vid möten vid beslutande organ. Här har man emellertid öppnat för att möten kan hållas på andra språk än svenska, så länge den som önskar har möjlighet att använda svenska:

Ledamöter i beslutande organ ska alltid ha möjlighet att föra sin talan på svenska. Vid behov ska tolk anlitas för ledamöter som inte talar svenska.

Mötesspråket på Konstfack kan växla mellan svenska och engelska, beroende på deltagarna. Vid informationsmöten ska hänsyn tas till utländska medarbetare och studenter. (Konstfack 2016)

De flesta språkvälsdokument hänvisar emellertid inte till tolkar utan föreslår i stället olika former av anpassning till ordinarie och tillfälliga ledamöter. I den mer återhållsamma änden finns Malmö högskola som visserligen öppnar för att mötesspråket kan vara något annat än svenska under vissa omständigheter, men som i exemplen på vad sådana omständigheter skulle kunna vara visar att det är frågan om en tämligen begränsad möjlighet:

Sammanträden i beslutande och beredande organ ska hållas på svenska om inte omständigheterna kräver engelska eller annat språk. En sådan omständighet är sammanträden dit internationella föredragande är inbjudna, eller sammanträden i anställningsnämnd med internationella sakkunniga närvarande. (Malmö högskola 2010)

De exempel som ges är båda på tillfälligt inbjudna personer. Det är alltså inte frågan om att man öppnar för ordinarie representanter som inte behärskar svenska språket att använda något annat språk.

Karlstads universitet tillåter engelska om omständigheterna så kräver, men med en återhållsam hållning:

Eftersom Karlstads universitet är en svensk myndighet ska mötesspråket normalt vara svenska. Detta gäller speciellt sammanträden i alla beredande och beslutande organ, men ska också beaktas när det gäller institutions- och ämnesmöten. Avvikelse kan ske om omständigheterna så kräver. Enskilda yttranden kan alltid framföras på engelska av talare som själva väljer detta för att bättre kunna framföra sin åsikt. (Karlstads universitet 2013)

Här är det emellertid inte uteslutande gäster som kan tillåtas tala ett annat språk än svenska (mer specifikt engelska), någon sådan restriktion framgår inte. Däremot är det frågan om deltagare som när de själva ska bidra muntligt kan tillåtas säga enstaka saker på engelska. Den sista meningen i citatet lägger restriktioner på hur omfattande bidragen på engelska kan vara, och även skälen. Den som deltar men inte behärskar svenska tillräckligt väl för att förstå vad som sägs på mötet blir inte tillgodosedd med den här formuleringen. Inte heller kan den sägas bjuda in till ett aktivt deltagande. Lunds universitet har en betydligt mer öppen formulering:

Sammanträden vid Lunds universitet ska som grundregel hållas på svenska. Undantag kan göras då en eller flera mötesdeltagare inte behärskar svenska varvid

sammanträdet i så fall helt eller delvis kan hållas på engelska. (Lunds universitet 2014)

Här verkar det vara frågan om att göra det så lätt som möjligt för så många som möjligt att delta i möten. Man utgår dock från att engelska skulle göra deltagande möjligt för alla, vilket inte nödvändigtvis är fallet. En liknande skrivning har Södertörns högskola och Gymnastik- och idrottshögskolan (skrivningarna i de båda dokumenten är identiska):

Sammanträden i beslutande och beredande organ ska i första hand hållas på svenska. Önskvärt är att alla ska förstå talad och skriven svenska så bra att man kan ta del av beslut och information samt delta i internt arbete. Delar av högskolans personal, doktorandgrupp och studenter har dock annat språk än svenska som sitt förstaspråk. Om annat mötesspråk än svenska (företrädesvis engelska) används, ska detta vara noga genomtänkt och välgrundat. Val av språk får inte påverka förståelsen av diskussioner och de beslut som tas. Högskolan bör dock sträva efter att möjliggöra delaktighet i dessa organ för såväl personal som doktorander och studenter som inte kan svenska. (Södertörns högskola 2012, Gymnastik- och idrottshögskolan 2015)

I stället för att utgå från sammanträdet sätts här medarbetarna och deras möjlighet att delta i möten i centrum. Dock manas till viss aktsamhet: beslutar man sig för att använda ett annat språk än svenska ska det vara välgrundat och noga genomtänkt och får inte leda till bristande förståelse.

Diskussion

Det som utkristalliseras i de undersökta dokumenten är två motstridiga logiker som möts i den internationaliserade högskolevärlden: regellogiken och delaktighetslogiken. De utesluter inte varandra, utan varje lärosäte måste samtidigt förhålla sig till lagtexternas skrivning och till medarbetarnas möjlighet till delaktighet och insyn i verksamheten. Vilken logik man primärt låter styra avgör vilka som kan komma på fråga som ordinarie eller tillfälliga deltagare i beslutande och beredande sammanträden. Ju mer dominant regellogiken är, desto större restriktioner finns det på vem som kan delta. Ju mer dominant delaktighetslogiken är, desto fler individer blir tillgängliga för att delta i beslutsprocesser. Lunds universitets formulering med en fullständig anpassning efter deltagarnas behov utgör en extrem, med Malmö högskolas och Karlstads universitets mycket restriktiva formuleringar i andra änden.

Engelska som *lingua franca* skrivs fram starkt. Men även om de flesta medarbetare, oavsett modersmål, lever med engelska som *lingua franca* i sin forskningsvardag är det inte säkert att den språkliga kompetensen sträcker sig till att täcka in ett ordförråd och ett idiom som behövs för att kunna prata om mer administrativa frågor. Det är med andra ord inte säkert att engelska verkligen gör möten mer tillgängliga för fler personer; andra kan komma att uteslutas i stället. Endast två lärosäten framhåller möjligheten att använda tolkar. Med tanke på att tolkning inte bara är föreskrivet i förvaltningslagen, utan

också skulle kunna innebära att alla mötesdeltagare gavs möjlighet att uttrycka sig på ett språk de behärskar mycket väl, är det anmärkningsvärt att detta alternativ inte nämns i fler av dokumenten.

Det finns alltså en variation i hur man tolkar hur långt internationaliseringsarbetets föreskrivna handlingsfrihet sträcker sig i förhållande till språklagens intention att ge svenskan en särställning i ett mångspråkigt samhälle. Ingen tolkar det som att beslut skulle kunna få skrivas på något annat språk än svenska, men en del tolkar det som om deltagandet i beslutsprocessen skulle kunna vara en så integrerad del i internationaliseringen av högskolan som arbetsplats att det inte går att dra en skarp gräns mot att tillåta andra språk även i andra verksamhetsgrenar än undervisning och forskning. Av variationen mellan lärosätenas språkvalsdokument framgår att detta är en prekär fråga där det inte finns något givet svar, utan det görs olika försök att förena de motstridiga logikerna med varandra.

Avslutning

Variationen i dokumenten gör tydligt att vi behöver veta mer om hur mötesspråk väljs i praktiken. Mycket är känt om språkval i arbetsmöten, publicering och undervisning (jfr Söderlundh 2010, Salö 2016), men nästan inget om de val som görs i högskolornas administrativa verksamheter. Det är nödvändigt att undersöka hur praktikerna faktiskt ser ut, eftersom vikten av att behärska svenska för den som arbetar vid ett svenskt lärosäte knappast kan överskattas. I Kungliga tekniska högskolans språkvalsdokument formuleras detta tämligen skarpt:

Lärare som inte kan svenska har svårt att uppfylla befodringskraven och är normalt inte aktuella för ledningsuppdrag. (Kungliga tekniska högskolan 2010)

Kunskaper i svenska – eller bristen därpå – kan med andra ord komma att utgöra ett glastak. Medarbetare som vill komma i fråga för exempelvis professorsbefordran kan få svårt att visa att de har tillräcklig administrativ erfarenhet. På samma sätt kan den som önskar göra en administrativ karriär eller har värdefulla erfarenheter från utländska lärosäten komma att stängas ute på grund av otillräckliga språkkunskaper. Andra sidan av myntet är förstås att om en institution är väldigt internationaliserad och har en liten andel medarbetare som kan svenska bra, kan det bli så att ett fåtal personer hamnar i en position där de tvingas åta sig flera uppdrag eftersom de är de enda som kan svenska tillräckligt bra. Vissa förtroendeuppdrag, som exempelvis studierektorskap och prefektskap, torde vara svåra att genomföra utan synnerligen god behärskning av det svenska språket. Språksituationen vid ett lärosäte kan alltså komma att verka såväl uteslutande som inestängande, trots att lagar och styrdokument från början utformats med delaktighet i åtanke.

Beslutande och beredande sammanträden på institutions- och fakultetsnivå, samt högre upp i högskolornas organisation, tillhör språklagens kärnområde. Förtroendeuppdrag ges till lärare och forskare, och en del av målet med internationaliseringsarbetet på universiteten är att rekrytera just utländska lärare och forskare. Detta leder till att många medarbetare inte kan ta del av beslutsprocess, beslut och beslutsunder-

lag fullt ut. En del av lösningen skulle kunna vara att liksom Kungliga tekniska högskolan betrakta deltagande i det interna arbetet som lika självklart som att delta i arbetet med forskning:

KTHs strävan är att alla tillsvidareanställda ska förstå talad och skriven svenska tillräckligt bra för att kunna ta del av beslut och information samt delta i det interna arbetet, liksom det är självklart att alla lärare och forskare ska behärska engelska tillräckligt bra för att kunna delta i den vetenskapliga kommunikationen. (Kungliga tekniska högskolan 2010)

Det är med andra ord av yttersta vikt att lärosätena erbjuder goda möjligheter för internationella medarbetare att lära sig svenska och ställer krav på parallellspråkighet för att göra det möjligt att jämka samman de motstridiga logiker som internationalisering, språklag och delaktighet för med sig.

Litteratur

- Gymnastik- och idrottshögskolan, 2015: *Språkpolicy vid Gymnastik- och idrottshögskolan (GIH)*. Stockholm: Gymnastik- och idrottshögskolan.
- Högskoleverket, 2008: *En högskola i världen – internationalisering för kvalitet*. Stockholm: Högskoleverket.
- Karlstads universitet, 2013: *Språkpolicy vid Karlstads universitet*. Karlstad: Karlstads universitet.
- Konstfack, 2016: *Konstfacks språkpolicy*. Stockholm: Konstfack.
- Kungliga konsthögskolan, 2007: *Kungl. Konsthögskolans språkpolicy*. Stockholm: Kungliga konsthögskolan.
- Kungliga tekniska högskolan, 2010: *Språkpolicy för KTH 2010*. Stockholm: Kungliga tekniska högskolan.
- Lunds universitet, 2014: *Lunds universitets språkpolicy*. Lund: Lunds universitet.
- Malmö högskola, 2010: *Språkpolicy för Malmö högskola*. Malmö: Malmö högskola.
- Prop. 2008/09:153, 2008: *Språk för alla – förslag till språklag*. Stockholm: Regeringen.
- Prop. 2009/10:149, 2009: *En akademi i tiden – ökad frihet för universitet och högskolor*. Stockholm: Regeringen.
- Salö, Linus, 2016: *Languages and Linguistic Exchanges in Swedish Academia. Practices, Processes, and Globalizing Markets*. Stockholm: Stockholms universitet.
- SFS 1986:223, 1986: *Förvaltningslag*. Stockholm: Justitiedepartementet.
- SFS 2009:600, 2009: *Språklag*. Stockholm: Kulturdepartementet.
- Söderlundh, Hedda, 2010: *Internationella universitet – lokala språkval. Om bruket av talad svenska i engelskspråkiga kursmiljöer*. Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 83. Uppsala: Uppsala universitet.
- Södertörns högskola, 2012: *Kvalitetshandboken 2012–2014*. Flemingsberg: Södertörns högskola.

Skeendets semantik

Uttrycken för 'ske' i svenska

Vi finner ingen semantisk skiftning hos *En bilolycka hände, skedde, inträffade, ägde rum på motorvägen*. De varierande verben fungerar i meningen som heltäckande synonymer och ger inte heller någon stilvariation åt det gemensamma innehållet. Men samma överensstämmelse även i fråga om konstruktion eller nyans och stil är inte genomgående för *ske, hända, inträffa* och *äga rum*. I meningen *Under början av 1900-talet skedde en långsam försämring i relationerna mellan länderna* kan inte *hände* gärna ersätta *skedde*. Däremot går *ägde rum* bra. Stryker vi *långsam* möter inte heller *inträffade* något motstånd. Det vill säga, *ske* och *äga rum* kan ha durativ innebörd medan *inträffade* uteslutande och *hända* helst har punktuell aspekt. Vidare kan *hända* ha indirekt objekt: *det hände mig en lustig sak på jobbet*, en konstruktion som är omöjlig hos *inträffa* och *äga rum*. Den är däremot fullt möjlig hos *ske* även om uttrycket *ske någon något* kan kännas som lite av en ersättare för *hända någon något*.

Skedde, hända osv. i vår konstruerade mening kan också bytas ut mot *timade* med det resultatet dock att meningen får en högtidlig och lite föråldrad prägel. I aspektavseende liknar *tima* verben *hända* och *inträffa*. Ett ord för 'ske' är också *tilldraga sig*. Det kan inte ersätta *hända* osv. i meningen ovan. **En bilolycka tilldrog sig på motorvägen* skulle strida mot verbets rätt tydliga karaktär av skeende i form av en scen, av något som utspelar sig. I aspektavseende står reflexivet *tilldraga sig* närmast *ske* och *äga rum*. Mycket likvärdigt med *tilldraga sig* är *försiggå*. Verben uttrycker samma nyans hos skeendet och båda har durativ-processuell aspekt.

Jag har använt 'ske', innehållet hos verbet *ske*, som angivelse också av innehållet hos *hända, inträffa* osv. för att sedan påpeka vissa skillnader under denna paraplydefinition i fråga om aspekt, konstruktionsmöjligheter och stilvärde.

Men hur definiera *ske*? Svaret blir: Man har kommit till vägs ände i definierandet i strängare mening. Vi kan anföra synonymer eller nästan synonymer, *hända, inträffa* och andra, men inte undvika cirkeldefinition genom att inplacera *ske* i ett över- och underordnat ordsammanhang. *Ske* har en funktion analog med den hos pronomen. I analogi med pronomen som generellt kan ersätta nomen, kan *ske* kallas »proverb» (jfr *göra*) med funktionen att kunna avse eller ersätta varje verb betecknande handling eller förändring. (Eller negativt beskrivet: varje verb som inte avser tillstånd eller förhållande.) Som svar på frågan *Vad sker* kan svaret innehålla en intransitiv verbform: *det regnar, han förlorar* eller en passiv verbform: *han passerar i spurten* eller en transitiv verbform: *hon storstädar huset*.

En sådan inramande beskrivning kunde föregå synonymdefinitionen av *ske*.

Så långt om sättet att uttrycka och förstå 'ske'. Nästa avsnitt lägger ett historiskt perspektiv på skeendets semantik. Det ägnas frågan hur betydelsen 'ske' uppkommit hos vederbörande verb, lika intressant för kognitionsforskare som för språkmän.

Uppkomsten av betydelsen 'ske' hos *hända, ske, inträffa, äga rum, tima, tilldraga sig, försiggå*

Ske är ett inlån av medellågtyska *schēn* med motsvarigheter i andra västgermanska språk, bland annat medelhögtyska *schehen* och fornengelska *gescēon*, båda med rörel-

sebetydelsen 'gå eller röra sig hastigt, fara iväg'. Den indoeuropeiska verbroten **skek-*, som *ske* återgår på, har i keltiska språk gett ett intransitivt verb som formellt står det västgermanska nära och har betydelsen 'röra sig, gå (iväg)' och 'sluta, bli färdig' samt andra verbbildningar med betydelsen 'få att röra sig, driva fram' och 'skaka, rysta'. Roten **skek-* har vidare som avläggare i slaviska språk ett verb med betydelsen 'hoppa, ta språng'. Ovanstående talar för att betydelsen 'ske' hos svenskt *ske* osv. återgår på en rörelsebetecknande grundbetydelse. Ytterligare stöd för det antagandet utgör norsk dialekt *skage* '(framskjutande) udde' (i bestämd form i naturnamnet *Skagen*). Det går av allt att döma till samma rot **skek-*. Den aktuella betydelsevariationen mellan rörelse och utsträckning är välbekant. Jämför t.ex. hos förbindelsen *skjuta fram*: *En knuten näve sköt fram mot honom* och *Ett av utsprången skjuter fram på ett störande sätt*. Betydelsen 'ske' hos verbet *ske* går tillbaka på en fysisk grundbetydelse av typen '(hastigt) springa eller komma fram'. (Se Bjorvand & Lindeman 2000 beträffande rottillhörighet och samband med utomgermanska ord och artikeln **ske** i SAOB.)

Hända är en avledning till ordet *hand*. Vid sidan av döda transitiva användningar som 'lägga hand på', 'behandla', 'taga', 'hämta', 'taga emot', 'taga bort' möter intransitiva betydelser, bland annat en användning med indirekt objekt och betydelsen 'falla i någons händer eller på någons lott, tillfalla någon, vederfaras någon'. När subjektet är en abstrakt företeelse av typen olycka, under, överraskning kan *hända* bytas ut mot *ske*. En vidareutveckling är att *hända* utan indirekt objekt kan ta samma typ av subjekt och då föreligger den form av »renodlat skeende» vi finner i t.ex. *en bilolycka hände på motorvägen*. (Beträffande ordets betydelseomfång och betydelseutveckling, jfr artikeln **hända** i SAOB.)

Inträffa och den i äldre språk brukliga förbindelsen *träffa in* är en försvenskning av tyska *eintreffen* respektive *treffen ein* och den aktuella betydelseutvecklingen har ägt rum redan i det långivande språket. Grundbetydelsen hos det enkla *träffa* är 'slå (mot något)'. Betydelseinnehållet hos sammansättningen *inträffa* och förbindelsen *träffa in* utgår från 'slå mot och tränga in (i något)'. Den betydelsen har alstrat överförda användningar som 'passa in', 'gå i uppfyllelse', 'infalla' (t.ex. om födelsedag). Den har också gett upphov till betydelsen 'ske'. Här tycks således skeendet eller händelsen ha upplevts likt eller som ett snabbt infarande eller inkommande.

Betydelsen 'ske' hos *äga rum* går närmast tillbaka på en sammanställning av verbet *äga* i en starkt förbleknad användning 'ha' (utan tanke på tillhörighet eller besittning) och *rum* med den abstrakta innebörden 'plats eller utrymme eller möjlighet för (att göra) något'. Utvecklingen till »den rena betydelsen» 'ske' hos förbindelsen består i att tanken på utrymme eller möjlighet försvunnit.

Tima är avlett av ordet *timme* (fornsvenska *time*, isländska *timi*) i betydelsen '(kort) tidrymd, stund', här i en pregnantare användning 'stund för ngt, stund då något sker'. I sista instans återgår 'ske' hos *tima* på 'vara stunden då något sker' (jfr verbet *stunda* till *stund*). Momentet 'tidpunkt' har sedan försvunnit vilket gjort *tima* synonymt med *ske*.

Försiggå är bildat till frasen *gå för sig* i den obrukliga betydelsen 'försiggå', sekundär till den också belagda betydelsen 'framgångsrikt fortgå, utvecklas' (egentligen 'gå framför sig, gå sig själv i förväg': *Bygningen vthi Wastena går well för sig* (SAOB G 1460). Uppkomsten av betydelsen 'ske' är ytterst ett resultat av att tanken på utveckling försvunnit.

Tilldraga sig är en försvenskning av medellågtyska *sik todragen* (se Lasch & Borchling) som svarar till tyskans *sich zutragen*. Huvudordet är *dragen* respektive *tragen* 'bära'. Intressant nog finner man en motsvarande användning hos förbindelsen *bära sig till* i äldre svenska: *Däd bar sig till på den samme qweld .. at [...]* (SAOB B 4810). Betydelsen 'ske' hos såväl *tilldraga sig* som *bära sig till* går tillbaka på en rörelsebetydelse möjligen över nyansen 'utveckla'. Jämför svenska *bära hän* i en användning som: *Det tog honom emot att tige när han såg vart det hela bar hän*.

Sammanfattande kan konstateras: Betydelsen 'ske' hos *ske*, *hända*, *inträffa* och *tilldraga sig* utgår i sista instans från en rörelsebetydelse: '(hastigt) röra sig eller komma (fram)' o.d., hos *äga rum* från 'ta plats', hos *försiggå* från 'utvecklas' och hos *tima* från 'vara tid eller stund för något'.

Litteratur

Bjorvand, Harald & Lindeman, Fredrik Otto, 2000: *Våre arveord*. Oslo.

Lasch, Agathe & Borchling, Conrad, 1956–: *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*. Neumünster.

SAOB = *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien*. 1898–.

Hans Jonsson

Recensioner

Hagren Idevall, Karin: Språk och rasism. Privilegiering och diskriminering i offentlig, medierad interaktion. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 97.) Diss. Uppsala 2016. ISBN 978-91-506-2547-9.

Sambandet mellan språk och rasism är ett omfattande forskningsfält som sträcker sig långt tillbaka i historien. Så har exempelvis nationalsocialismens rasistiska språkbruk sysselsatt forskare från olika discipliner under flera decennier. De senaste årens identitetspolitiska debatter och de växande mediala möjligheterna för språkbrukare att ge uttryck för sin uppfattning i offentligheten har dock aktualiserat språkets roll i diskriminerande handlingar. Inte minst har offentliga diskussioner om integration och migration visat hur rasistiska åsikter transporteras med hjälp av språket, men också hur motstånd och protest mot dessa artikuleras genom skiftande språkliga praktiker. Det är dessa diskursiva processer som står i fokus för Karin Hagren Idevalls (KHI) avhandling som försvarades i juni 2016 vid Uppsala universitet. Genom att studera samhällsliga debatter och diskussioner i olika medier söker författaren svar på frågan hur rasism konstrueras och utmanas i språklig interaktion. Avhandlingen intresserar sig också för vilka normer och villkor som formar offentlighetens arenor för debatt om migration, integration och flyktingpolitik.

Det rör sig om en sammanläggningsavhandling som omfattar fem studier vilka publicerats i tidskrifter och antologier samt en inledande kapp, där för avhandlingen centrala begrepp, teoretiska och metodiska utgångspunkter samt generella aspekter på sambandet mellan språk och rasism diskuteras. Undersökningen tar avstamp i ett postkolonialt perspektiv på rasism, vilket framför allt innebär ett ifrågasättande av den kunskap och de perspektiv som västerlandet producerat som generella sanningar, och som bidragit till att skapa och upprätthålla kolonialt förtryck. Avhandlingens analytiska ramverk utgörs av den så kallade aktör-nätverksteorin (ANT) som har sitt ursprung i vetenskaps-sociologin, men som har utvecklats interdisciplinärt av forskare som Bruno Latour, Michael Callon, John Law och Anne-Marie Mol. Epistemologiska premisser för teorin är poststrukturalistiska antaganden om socialkonstruktivism, performativitet och anti-essentialism. Då ANT inte tillhandahåller några språkvetenskapliga verktyg för att analysera diskursiva processer har KHI främst använt sig av socialsemiotiska metoder. Med utgångspunkt i systemisk funktionell lingvistik har hon gjort interpersonella analyser av språkhandlingar och modalitet, appraisal-analys som fokuserar på språklig evaluering och olika typer av deltagande och engagemang samt multimodala analyser av visuella resurser. Materialet består av artiklar och kommentarsfält på internet, inlägg och kommentarer på det sociala bilddelningsmediet Instagram samt TV-sända partiledardebatter från valet 2014. Avgörande kriterier för sammanställningen av undersökningskorpusen

har varit att studera flerröstade kontexter om migration, integration och flyktingpolitik som omfattar en mängd positioneringar och perspektiv. Ett ytterligare kriterium har varit att uppnå ett visst mått av variation i materialet, till exempel så att både talad och skriven interaktion, olika digitala arenor, olika slags aktörer etc. har undersökts.

Den första av avhandlingens fem studier publicerades i en antologi 2014 med titeln *Vernacular Literacies – Past, present, and future* (red. Edlund, Edlund & Haugen). I artikeln undersöks kommentarsfältet till en ledarartikel som publicerades på *Aftonbladets* webbplats 2012 och som handlar om sambandet mellan främlingsfientlighet, antifeminism och hatet mot det »politiskt korrekta». De 615 kommentarer som föranleddes av artikeln utgör analysmaterialet. I och med att debatten till stor del kom att handla om vad som tillåts resp. refuseras i sådana kommentarsfält blir analysen också en metastudie av kommentarsfältet som genre och diskursiv praktik. Genrens regler möts av motstånd från vissa skribenter som genom språkliga strategier försöker hävda sin rätt att uttrycka sina åsikter och undvika radering. Studiens styrka ligger i att kommentarsfältet som genre sätts under lupp och därmed ges inblick i vilka makt- och motståndspositioner som skapas där. Särskilt intressant är KHI:s konstaterande att positioneringen som tystad, censurerad grupp hos flera av skribenterna står i kontrast till att just denna grupp dominerar fältet.

Studie II publicerades i tidskriften *Språk & Stil* 24 (2014) och undersöker bruket av uttrycket *politiskt korrekt* i samma material som användes för studie I. Artikeln är ett viktigt bidrag till såväl debatten som forskningen om hur den politiska korrektheten används som retorisk figur i det politiska samtalet. KHI visar i sin analys hur motståndarna mot den ledarartikel som diskuteras i kommentarsfälten med hjälp av den stigmatiserande benämningen *pk* positionerar försvararna av ett mångkulturellt och jämställt samhälle som en censurerande elit. I och med att dessa åsikter tillskrivs en radikal men på samma gång okritisk linje, normaliseras istället motståndarna mot mångkultur och feminism som en neutral men kritisk grupp med uppgift att representera sanningen i debatten. Samtidigt visar KHI:s analys att också de antirasistiska rösterna reproducerar¹ ett hierarkiskt skillnadsskapande: i försvarandet av demokratiska och mångkulturella värden finns trots allt ett »vi» som försvarar ett »dom».

Den tredje studien är från 2015 och ingår i antologin *Från social kategorisering till diskriminering. Fyra studier av språk och diskriminering och ett modellförslag* (red. Mats Landqvist). Artikeln behandlar föreställningar om muslimer och islam i kommentarsfält på internet och hur dessa kontrasteras mot föreställningar om Sverige och svenskar. Materialet utgörs av kommentarsfälten till fem artiklar som i sin tur är repliker på en artikel från *Dagens Nyheter* 2012. I den här studien ges en av avhandlingens huvudfrågor utrymme, nämligen hur diskriminering och privilegiering reproduceras på mikronivå. Genom att anlägga ett intersektionellt perspektiv som intresserar sig för hur olika kategoriseringsgrunder som kön, etnicitet, religion samspelar vidgar KHI sitt analytiska spektrum. Hon kan exempelvis visa hur detta samspel blir betydelsefullt i spänningsfältet mellan muslimska och svenska feminister, där de senare argumenterar ur en privilegierad position, och enligt de förra missar det patriarkala förtrycket i sitt försvar av islam.

¹ Jag följer författarens skrivsätt, där understrecket markerar att det i reproducerandet inte rör sig om ett rent återgivande utan också om en ny, förskjutet upprepning med potential att förändra betydelsen.

KHI finner inga belägg i sitt material för att muslimer inkluderas i definitionen av det svenska och att skillnadgörande är något som präglar samtliga diskursiva processer i kommentarsfälten. Här uppdagas också ett förhållningsproblem för forskaren som hade förtjänat en diskussion: Artikelns huvudrubrik »Punktualiseringar av islam, muslimer, svenskar och det svenska samhället» illustrerar hur forskaren förleds att re-producera dessa asymmetriska kategorier genom att islam, muslimer, svenskar och det svenska samhället ställs bredvid varandra med additiv interpunktion som vore de jämförbara kategorier.

Studie IV skiljer sig något från de övriga undersökningarna och är också publicerad i ett icke språkvetenskapligt forum, i *Tidskrift för genusvetenskap* 36 (3) 2015. Det är den enda av studierna som inte tillämpar aktör-nätverksteorin och istället anlägger ett mer renodlat postkolonialt perspektiv. För sin undersökning har KHI studerat 600 kommentarer som postades på den aktivistiska plattformen och Instagramkontot MAKT-HAVARNA från juli 2014 till januari 2015. På plattformen diskuteras rasism och vithetsnormer i ett så kallat separatistiskt rum: plattformen är offentligt tillgänglig för alla, men regler har uppställts för bruket av mediet, så att endast personer med egen erfarenhet av rasistisk diskriminering får delta aktivt i kommentarsfältet. KHI kan med utgångspunkt i en appraisal-analys som lägger fokus på bedömning och dialogicitet visa hur reglerna tidvis inte respekteras och vilka reaktioner detta framkallar. Reaktionerna är inte sällan positiva men blir ändå ifrågasättande genom att de bryter mot de reglerande praktikerna. På så vis är studien ett viktigt bidrag till hur privilegierade positioner upprätthålls i praktiken och hur personer agerar när de får sina privilegier synliggjorda och ifrågasatta. En ytterligare förtjänst med studien är att ljuset riktas mot ett material som belyser antirasistisk aktivism på internet men som hittills inte uppmärksammas av forskningen. Det är ett explicit syfte i postkoloniala studier att lyfta andra typer av material och källor än de som dominerar i forskningen.

Den femte studien publicerades 2016 i skriftserien *Språk och interaktion* utgiven vid Helsingfors universitet. Den tar upp frågan hur politiker talar om migration i Sverige under åtta tv-sända partiledardebatter inför valet 2014. Med hjälp av appraisal-analys och multimodal diskursanalys undersöker KHI hur och med vilka medel partiledarna positioneras i relation till varandra, vilka attityder till migration som kommer till uttryck i debatterna genom deltagarnas interaktion, men även genom själva formatet debatten som medieproduktion. Analysen visar att Sverigedemokraternas partiledare Jimmie Åkesson positioneras som en central gestalt dels genom den polarisering som sker i dialogen med de andra partiledarna, dels genom kameraperspektivet som zoomar in SD-ledaren betydligt oftare än de andra debattörerna även när han inte har ordet. Den multimodala analysen åskådliggör också att de negativa attityder till migration som Sverigedemokraterna för fram förstärks genom de visuella representationer av flyktingar som förekommer i SVT:s partiledardebatter. Genom att människorna avbildas på ett sätt som framställer dem som många, homogena, främmande och passiva understödjer medieproduktionen visuellt den hotbild som Sverigedemokraternas ordförande frambesvärjer.

En sammanfattande översikt av det här slaget kan givetvis inte göra avhandlingen rättvisa och därför vill jag poängtera att det rör sig om ett teoretiskt välgrundat och perspektivrikt arbete med ny kunskap och många tankeväckande reflexioner som här inte kan diskuteras i sin helhet. För forskare som ägnar sig åt språk och diskriminering, men

även språk och politik i vid mening är det här en bok att förhålla sig till. Dessutom kommer den introducerande kappan att vara värdefull kurslitteratur för studenter som intresserar sig för politisk diskursanalys och behöver lingvistiska verktyg.

Aktör-nätverksteorin (ANT) är en spännande etnometodologisk ansats för att studera hur olika slags fenomen förhåller sig till varandra i en komplex, dynamisk, icke-hierarkisk nätverksstruktur. I de två första studierna blir jag inte helt igenom övertygad om att ANT verkligen innebär ett mervärde förutom att andra beteckningar införs för typiska fenomen i (semi-)offentligt, politiskt språkbruk som redan operationaliserats i diskursanalytiska studier eller inom politisk semantik. I studie III och V framgår emellertid tydligare hur ANT kräver ett annat perspektiv på materialet med ett fokus på det heterogena, flerröstade och ambivalenta i interaktionen. Dessutom synliggör KHI i sina analyser vikten av att analysera meso-nivån, där även icke-mänskliga aktörer tillskrivs en central roll.

ANT-terminologin tillför också en metaforisk dimension som kan hjälpa till i förståelsen av hur diskriminering och privilegiering fungerar. Ett genomgående resultat i samtliga delstudier är hur konceptet *skillnad* ligger till grund för de positioneringar och kategoriseringar som görs även när det gäller yttranden som argumenterar för mångfald och ett öppet samhälle. KHI kallar konstruktionen av skillnad för en *svart låda*, det vill säga normföreställningar som är så självklara och förgivettagna att de re produceras strukturellt utan att ifrågasättas eller ens uppmärksammas. En annan *svart låda* är föreställningen om nationen. Oavsett vilken inställning till invandring debattörerna i avhandlingens material intar dominerar bilden av ett hotat Sverige. Medan främlingsfientliga röster ser hotet mot Sverige som ett etniskt, kulturellt och religiöst homogent land, ser de som försvarar mångfald och invandring bilden av det toleranta och öppna Sverige som hotat. Det som förhandlas är vad nationen ska vara, men aldrig själva utgångspunkten att världen delas in i nationer och att dessa nationer definierar människor utifrån nationens gränser. De *svarta lådorna* kan utmanas och vara mer eller mindre hårt förpackade, men de utgör alltid premisser för våra diskussioner.

Formatet sammanläggningsavhandling har både för- och nackdelar, vilket blir tydligt i KHI:s arbete. I ett ämne som språk och rasism finns en påkallad interdisciplinarity som lämpar sig för artiklar med skiftande perspektiv som publiceras i olika forum. En styrka är också att KHI kan ställa nya frågor till samma material i de olika artiklarna samtidigt som artikelformatet leder till ett varierat material, vilket kan ses som en injektion till ett forskningsområde som gärna använt sig av skrivet språk med få röster.

I en sammanläggningsavhandling blir forskarens vetenskapliga utveckling tydlig i och med att de senare artiklarna uppvisar en större mognad i både teoretisk och empirisk hantering liksom en bättre analytisk skärpa. Samtidigt inställer sig ofrånkomligt en känsla av upprepning efter att aktör-nätverksteorin presenterats i fyra artiklar och dessutom i introduktionen. Det största problemet är dock att artikelformatet inte erbjuder monografins möjligheter att fördjupa analys och diskussion, vilket endast delvis kan kompenseras av kappan. Medan KHI redogör utförligt för sitt val av material i introduktionen, förblir urvalet av de exempel hon väljer att presentera i artiklarna inte alltid klart. Ibland saknas också en kontext för att intersubjektivitet ska möjliggöras. Det gäller exempelvis det implicit rasistiska språkbruket i studie I (s. 87), där läsaren helt får förlita sig på författarens tolkning. Transparens och tillgänglighet för ett material är för övrigt

viktiga kriterier inom text- och diskursforskning som i föreliggande studier delvis fått stå tillbaka för forskningsetiska överväganden (s. 34–37 i kappan). Det här är en utmaning för språkvetenskaplig forskning som i allt högre utsträckning använder sig av sociala medier som undersökningsobjekt.

Avhandlingens titel – *Språk och rasism* – löper en viss risk att betraktas som prentiös, då den gör anspråk på att ringa in ett såväl omfattande som multidisciplinärt fält, vilket en enskild avhandling förstås inte går i land med. Trots detta bör KHI:s arbete ses som en viktig utgångspunkt för en språkvetenskaplig forskning i en svensk kontext som i högre grad än tidigare tar sig an sambandet mellan språk och rasism. Hon konstaterar själv att hennes resultat knappast kan ge en generaliserad bild av hur diskriminering och privilegiering reproduceras språkligt, men avhandlingens studier öppnar definitivt upp nya perspektiv för hur rasism tar sig uttryck och vilka teoretiska koncept och metodiska verktyg vi kan använda oss av för att analysera diskriminerande handlingar.

Det här är en avhandling som bör kunna finna många läsare, då avhandlingen också ställer frågor som går långt bortom språkvetenskapens vanliga domäner, nämligen om vilka normer och villkor som formar de offentliga arenorna för debatt och vilken inverkan mediet kan ha för deltagande. En av avhandlingens största förtjänster är att den ger sig i kast med den komplexa genren kommentarsfält som trots sin öppenhet och tillgänglighet måste förhålla sig till vissa ramar. Den möjlighet till offentlighet som kommentarsfält och sociala medier har skapat kommer att sysselsätta såväl samhällsdebatten som forskningen lång tid framöver. KHI:s analyser tydligen att den till synes oändliga tillgången på diskussionsföra i både gamla och nya medier inte leder till att alla röster deltar i det offentliga samtalet. Hon nyanserar bilden av ett forum som är öppet för alla med internetuppkoppling och menar att man snarare bör tala om cybersalonger med särskilt språkbruk och reglerat deltagande. Hennes material synliggör också konflikten mellan den demokratiska möjligheten att göra sin röst hörd och respekten för yttrandefrihetens gränser. Kommentarsfälten blir inte sällan till en arena för olika typer av diskriminerande språkhandlingar, och problemet med hate speech är brännande aktuellt. Liksom kommentarsfältens administratörer har tvingats förhålla sig till diskriminerande språkbruk kommer de ansvariga för sociala medier att behöva hantera detta problem (vilket de inte gör idag). Desto viktigare att det finns språkvetenskaplig forskning om hur rasism konstrueras och utmanas i interaktion.

Charlotta Seiler Brylla

Kladd, utkast, avskrift. Studier av litterära tillkomstprocesser, red. av Paula Henrikson & Jon Viklund. (Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala 68.) 225 s. Uppsala universitet 2015. ISSN 0349-1145, ISBN 978-91-982819-0-3.

Var uppstår det litterära verket? Ska vi söka dess ursprung i författarens minnen, i reaktionen på andra litterära texter, i det förtroliga samtalet? Föds det ur behovet av mat och

husrum? Växer det fram ur bristen på vettigare sysselsättning, ur slumpen, ur re-
vanschlystnaden? Blir det till i längtan att få komma till tals, i längtan efter det okända,
i slumpen?

Beroende på vårt forskningsintresse kan vi förstås söka och finna frön till litterära verk
på en mängd territorier. Men några särskilt konkreta platser där den litterära textens fram-
växt faktiskt går att spåra är utkast och anteckningsböcker. Dessa litterära fosterstadier är
föremål för antologin *Kladd, utkast, avskrift. Studier av litterära tillkomstprocesser*.

Kontrasten tycks skarp mot de strömningar som under 1900-talet ville avskaffa för-
fattaren – när Roland Barthes dödförklarade författaren 1967 hade formalister och ny-
kritiker sedan länge riktat sin uppmärksamhet bort från författarens biografi för att i stäl-
let studera texten som en självständig meningsbärande enhet. Under 1900-talets sista
decennier lyftes oftare andra kontextuella aspekter fram än författarens biografi, när lit-
terära verk och andra konstarter skulle analyseras.

Det återvunna intresset för de historiska omständigheterna runt författarens arbete
med ett verk hänger samman med att just *verket*, snarare än *texten*, har seglat upp som
forskningsobjekt. Inom den franska genetiska kritiken, den metodologiska tradition som
de flesta av bidragen i föreliggande antologi förhåller sig till på ett eller annat sätt, ute-
sluts den publicerade, färdigställda text som gjorts tillgänglig på litteraturens marknad
helt ur det studerade materialet, som i stället utgörs av manuskript och utkast. I *Kladd,
utkast, avskrift* kan materialet också omfatta brev och intervjuer med personer som
kände författaren och kunde uttala sig om dennes levnadsomständigheter och skrivpro-
cess. Det är alltså inte produkten som står i fokus för forskarens intresse, utan den
kreativa processen. Håkan Möller skriver i sitt bidrag, om tillkomsten av Pär Lager-
kvists sista bok, romanen *Mariamne* (1967):

Livshändelsen och skrivprocessen står i ett komplext förhållande till varandra.
Den kreativa processen blir ett sätt att hantera och forma livet. Gränsen mellan
den biografiska kontexten och texten, sedd som process, upplöses.

När författaren återuppstår är det alltså inte som romantiskt geni, utan som en människa
som hanterar livet genom skrivandet och skrivandet genom livet – en lekande människa,
betonar Anna Sofia Rossholm i sin fascinerande studie av Ingmar Bergmans arbets-
böcker. I dessa böcker varvas reflektioner och spontana idéer med utkast till scener och
dialoger som återfinns i senare filmer. Det talande jaget kan i arbetsböckerna ömsom
vara författaren, ömsom en fiktiv gestalt. Rossholm skriver att arbetsboken åtminstone
delvis modifierar den bild av Bergman som en manipulativ och kontrollerande konstnär
som förts fram i andra sammanhang: »hans skrivande är öppet, sökande och ger utrym-
me för impulser som han själv inte helt kan förutsäga, nämligen de vägar tanken tar i
skrivande stund».

Kladd, utkast, avskrift är dock inte någon entydig programförklaring för den franska
genetiska kritiken. I stället förs en teoretisk diskussion boken igenom, där både fördelar
och nackdelar med denna tradition blir belysta; på så vis ges en nyanserad och proble-
matiserad bild av ett forskningsfält. Den som tydligast kritiserar denna teoririktning är
Johan Svedjedal, som i sin artikel om Karin Boyes arbetsprocess i stället placerar sig i
en äldre och bredare textkritisk tradition, som han menar har mycket gemensamt med
den franska skolan men inte begränsar studierna till enbart manuskript och inte använ-
der samma stundom problematiska terminologi.

Det är en av bokens stora styrkor att de flesta av bidragen på detta sätt varvar empiriska detaljstudier av konkreta kladdar med teoretiska resonemang om skapandeprocesser. Det enda undantaget är Ljubica Miočevićs studie om tillkomsten av Clas Livijns roman *Spader Dame*, som inte diskuterar metodfrågor över huvud taget, framstår som mer traditionellt filologisk och inte verkar göra anspråk på en bredare relevans än den Livijnegetiska. På så vis sticker artikeln ut i antologin, även om också Miočević intresserar sig för hur en tillkomstprocess blir synlig i utkast och olika versioner av ett manuskript.

Johan Gardfors menar i sin artikel om poeten Åke Hodell att de genetiska och performativa perspektiv han tillämpar behöver kombineras med mer traditionellt hermeneutiska: »ett studium av verkets tillkomst och verkan behöver motiveras av en mer grundläggande undersökning av dess betydelse och betydelseproduktion». Också Gardfors vill modifiera den tidigare bilden av ett författarskap. Hans studier av Hodells manuskript och brev visar att det som i de publicerade texterna framstår som två klart skilda faser i Hodells produktion, en mer modernistisk och en mer konkretistisk, ur ett processuellt perspektiv snarare måste betraktas som två parallella tendenser, där det poetiska uttrycket och rörelsen bort från detta ofta sker växelvis i ett och samma diktutkast. Att detta inte framgår lika tydligt när vi bara betraktar de publicerade texterna beror på att konkretistiska drag i samlingen *Ikaros död* (1962) rensades bort inför publicering, visar Gardfors – dels på inrådan av poetens vän Gunnar Ekelöf, och dels för att inget förlag intresserade sig för dem.

Så blir också Gardfors bidrag det som tydligast belyser vikten av det sociala samspelet i skapandeprocessen – i de andra artiklarna framstår författarna mer som ensamarbetare. Gardfors värderar inte renodlingen av de två tendenserna i Hodells produktion, men jag tänker att vi kan betrakta Ekelöfs och förlagens inflytande på minst två ganska olika sätt: som en hämmande kraft som stod i vägen för ett gränsöverskridande konstnärligt uttryck, eller som en nödvändig hjälp för att dikten skulle nå det stadium då den är färdig att möta en läsare.

Som språkvetare och lärare kan jag inte låta bli att fundera i skrivpedagogiska termer när jag läser de processorienterade studierna i *Kladd, utkast, avskrift*. I synnerhet kommer jag att tänka på de faser i skrivprocessen som norska skrivpedagoger kallar *tanke-skrivande* och *presentationsskrivande* (se t.ex. Dysthe, Hertzberg & Hoel 2011). De texter vi skriver för oss själva kan fungera som arbetsmaterial och tankeutveckling, men innan de blir meningsfulla för andra kan de behöva rejäl omarbetning. Den version Hodell visade för Ekelöf skulle kunna betraktas som det ännu ofärdiga resultatet av tanke-skrivande – att han bad om synpunkter, och rättade sig efter dem, tyder ju också på att han själv uppfattade saken så. På samma sätt är det med många andra av de utkast som studeras i denna antologi – kände forskaren inte till de färdiga verken skulle embryona till dem bli betydligt svårare att förstå sig på. Den första kladden och bearbetningen är båda lika nödvändiga. Exempel på texter som aldrig blev mer än utkast ger Petra Söderlund i bokens avslutande bidrag, där hon bjuder på hisnande reflektioner om den textkritiska utgivningens praktik. Vad gör vi egentligen när vi återpublicerar röriga handskrifter som prydliga och läsbara texter fixerade i en bok?

En tanke som väcks i läsningen är att förarbetena till dagens litteratur troligen kommer att vara mer svårtillgängliga för framtida forskare. (Paula Henrikson påpekar också detta, i mycket försiktiga ordalag, i bokens förord.) Redan under skrivmaskinens tid kan man väl förmoda att pappersförbrukningen steg och antalet utkast som skrynklades ihop

och hamnade i papperskorgen växte. Dagens digitala utkast är ännu flyktigare. Oftast redigerar vi ju texten i samma dokument. Eventuella spår av skrivprocessen rensas bort före publicering.

Spår av tillkomstprocesser kan dock anas i slarvfel. Detta slår mig när jag ser att några få rader här och var i boken står i en avvikande teckenfärg, mörkt grå i stället för svart. Jag har börjat notera samma fenomen i andra publikationer. Som läsare anar jag att skribenten har kopierat och klistrat in namn eller citat, så att teckenfärgen följt med från en tidigare publikation, och missat att rätta till detta. Skrivprocessen lyser plötsligt igenom, och läsarens uppmärksamhet skiftar från det skribenten vill förmedla till det arbete som ligger bakom den – från produkt till process. Innan jag fick boken i min hand satt människor och kämpade och lekte fram texterna i den.

Litteratur

Dysthe, Olga, Hertzberg, Frøydis & Hoel, Torlaug Løkensgard, 2011: Skriva för att lära. Övers. Sten Andersson. 2 uppl. Studentlitteratur.

Alva Dahl

Lagerholm, Per: Språknormer och språkvärdering. Studentlitteratur. 239 s. Lund 2016. ISBN 978-91-441062-8-1.

Språknormer och språkvärdering är en lärobok som riktar sig till universitetsstuderande i svenska och svenska som andraspråk, där författaren Per Lagerholm vill reda ut språknormer och språkvärdering i sex kapitel. Efter en inledning som redogör för författarens perspektiv på språkliga normer följer två kapitel om normer i allmänhet och språknormer i synnerhet. Det första av dessa kapitel klargör att normer kan vara kodifierade eller implicita, och ha olika grader av styrka, dvs. vara tvingande, rekommenderande eller deskriptiva. De språknormer som beskrivs i nästa kapitel rör relationen mellan individens språk och kollektivets språk, samt olika typer av synkron och diakron variation. Därefter följer det närmare etthundrafemtiosidiga huvudkapitlet i boken, som handlar om allt från språkets mänskliga förutsättningar, inställningar och attityder till språk, begreppet språkriktighet, skillnad mellan text och tal, språkvärderingens argument och språkförändring, till engelskan och dess influenser. Boken avslutas med ett kort kapitel om språkpolitik och standardisering, följt av slutordet som uppmanar läsaren att skaffa kunskap om språket, att bejaka det samt att ta ansvar för det.

Författarens grundambition är att ge riktlinjer för vilken typ av språkvärdering som är »konstruktiv och saklig» och vilken som inte är det. En huvudpoäng är att framhålla att det krävs mycket kunskap för att värdera språk på ett relevant sätt. Lagerholm vill därför förmedla den kunskap som han menar behövs innan man kan bedöma och värdera språkfrågor.

Boken följer läroboksgenren såtillvida att den redogör för relevant och viktig forskning om normer och språkvärdering och som forskningsöversikt täcker den de viktigaste källorna. Men boken kan också läsas som ett inlägg i en språkvårdsdebatt, där författaren frågar den mer objektiva läroboksgenren. Här blandas nämligen forskningsreferat med författarens egna åsikter och ställningstaganden. Det är en bitvis rätt syrlig attack på de så kallade språkpoliserna. Som en röd tråd genom boken går kritiken av dem som okunniga och vilseledda, och författarens grundinställning är att det krävs »gedigen kunskap och djup insikt för att kunna förhålla sig till språket på ett vederhäftigt sätt» (s. 8). Den typ av kunskap som krävs verkar mest vara normkunskap, och han listar ett antal frågor om språknormer som han menar »måste utförligt kunna besvaras innan man yttrar sig om språk» (s. 23).

Lagerholm menar att språkvärderingsargument kan vara antingen socialt motiverade eller inomspråkligt motiverade, och att språkpoliserna som uttalar sig om rätt och fel i språkliga frågor i första hand stöder sig på socialt grundade argument. »Om någon ondgör sig över en språklig förändring är det [...] egentligen en social eller samhällelig förändring som är det verkliga problemet», skriver han (s. 52). Samtidigt drar han slutsatsen att socialt grundade värderingar av språk egentligen inte har någon plats i språkvärdering. Han skriver att »det som människor uppfattar som språkliga attityder i själva verket är sociala attityder. Jag tar därför inte upp mer om dessa orsaker här» (s. 108).

Detta går också igen i vissa enskilda frågor. När han t.ex. beskriver tendensen att uppfatta uttryck associerade till formell stil som finare, menar han också att den värderingen är »social, inte språklig» (s. 132). Funktionella faktorer som kommunikativ effektivitet och genreenlighet tillmäts stor betydelse för språkvärdering, men det förutsätts samtidigt att det existerar vissa objektiva fakta om språk, vilka han ser som mer relevanta argument i språkriktighetsfrågor. Och eftersom det bara är vissa av de rent inomspråkliga och funktionella faktorerna som spelar roll, krävs kunskap om dessa för att kunna värdera språk, menar Lagerholm, och skriver: »De som bara påstår att något är fel utan närmare precisering eller argument är alltid okunniga människor» (s. 8). Denna inställning får, menar vi, minst två problematiska konsekvenser.

Den första är att alla som inte är utbildade i språkvetenskap och därmed inte har erövrat »gedigen kunskap och djup insikt» automatiskt hamnar i facket »språkpolis» om de ger uttryck för sina attityder till språk, eller dristar sig till att tycka något om rätt och fel eller bra och dåligt i språket. Konsekvensen av detta resonemang blir att språkbrukare utan språkvetenskaplig utbildning inte ges rätt att uttala sig om språk över huvud taget. Det bidrar knappast till ett demokratiskt samtal om språk.

Den andra konsekvensen är att resonemanget om språkpoliserna blir moralistiskt och elitistiskt. Lagerholm menar att de inte förstår att deras värderingar av språk egentligen bygger på värderingar av sociala skillnader. Men vi vill hävda att det som klassiska »språkpoliserna» verkligen förstår är just sociala skillnader och det sociala maktspelet – närmare bestämt hur man använder språkriktighet som ett vapen i mänsklig interaktion. Kanske har språkpolisen faktiskt gedigen kunskap och djup insikt om att vi följer olika språknormer, men vill ändå hävda sin egen norms överhöghet över någon annans norm, och därigenom skaffa sig makt? Kanske börjar ett samtal komma farligt nära exempelvis min uppenbart oskickliga hantering av punkt tre på personalmötet igår, så att jag vill styra in diskussionen på objektsform efter preposition, där jag bedömer mina chanser att avgå med segern som större än dina? Sådana tänkbara och begripliga motiv för språk-

poliseri, dvs. att det kan vara individens strategi för att höja sin sociala position, lyser med sin frånvaro i boken, och därför blir också domen över språkpolisen orimligt hård och endimensionell.

Språkpolisernas föreställningar och påståenden är enligt Lagerholm sällan korrekta (s. 30), och själva är de fundamentalister (s. 98), besserwissrar (s. 108), inkonsekventa (s. 127) och saknar kunskap (s. 111). Deras inställning är »realistisk, insiktslös och helt enkelt galen» (s. 112). Han menar att »Språkpoliser inbillar sig att de försvarar det goda språket, men i själva verket är de experter på att förstöra det i dess kommunikativa funktion» (s. 150). Språkpolisen konstrueras också genomgående som *den andre*, som om vi svensklärare, forskare och språkkonsulter i trängda lägen aldrig skulle få för oss att utnyttja detta vapen till vår fördel? Om man läser boken som ett debattinlägg snarare än en lärobok kan det framstå som ett retoriskt knep att framställa motparten som okunnig, men om man läser den som vetenskapligt grundad lärobok förväntar man sig att de bakomliggande motiven på ömse sidor av språkriktighetsdebatten görs begripliga.

En annan invändning är att de problem som beskrivs inte är den stora utmaningen i arbetet med språkvärdering och språknormer i Sverige idag. Diskussioner som är högaktuella för oss som dagligen arbetar med språknormering, såsom den om laddade ord, är helt frånvarande (se t.ex. Vogel 2014, Wojahn 2013, 2015). De utmaningar som det mångspråkiga samhället medför diskuteras inte heller. Hur förhåller vi oss till normering när många svensktalande inte har svenska som förstaspråk? Hur diskuterar vi språknormer i ett alltmer heterogent språksamhälle? Hur ger vi som språkauktoriteter råd och vägledning åt dem som har längre väg till standardnormen? Kan det till och med vara så att vissa språkbrukare idag är hjälpta av rätt-och-fel-resonemang? Lagerholm diskuterar inte den typ av pedagogisk utmaning som det innebär att förklara för exempelvis någon som ännu inte själv behärskar normerna för meningskonstruktion att satsradning går bra ibland men inte alltid, eller att det går utmärkt att börja en mening med *och* eller *men* – om du är en skicklig skribent som kan variera ditt språk och använda det som en stilistisk finess. Dagens språkvårdsdiskussioner måste också inkludera dem som ännu inte själva har lärt sig att behärska standardspråkliga normer. Lagerholms resonemang bygger på premissen att alla behärskar standardnormen – en premis som knappast är giltig idag.

Boken rör sig kring ett angeläget, men brett och komplext ämne. Ambitionen verkar vara att ta med alla aspekter av normer och värdering, vilket på sätt och vis är berömvärt, men det gör också att framställningen blir snårig och spretig. Boken skulle alltså ha vunnit på koncentration och hårdare redigering. Samtidigt finns här faktiskt en grundlig genomgång av olika uppfattningar om normer och regler, liksom av relationen mellan språkriktighet och språkförändring, och många forskningsresultat och perspektiv som är relevanta för språkriktighetsfrågor refereras.

Universitetsstuderande i svenska anges som mottagare, och boken kan säkert fungera bra som debattbok eller diskussionsunderlag på kurser i språkriktighet och bedömning, särskilt för den som vill diskutera synen på språkpoliser och ställningstaganden i språkriktighetsdebatter. Men frågan är vilken generation som egentligen behöver denna andra angreppsväg mot språkpoliser. Vårt intryck på Språkrådet är ändå att rekryteringen till språkpoliskåren har varit rätt sparsam post-Lindström.

Litteratur

- Wojahn, Daniel, 2013: De personliga pronomenens makt. En studie av hur pronomen styr våra föreställningar om personer. I: *Svenskans beskrivning 32*, red. av Björn Bihl, Peter Andersson & Lena Lötmarker. Karlstad: Karlstads universitet. S. 356–367.
- Wojahn, Daniel, 2015: *Språkaktivism. Diskussioner om feministiska språkförändringar i Sverige från 1960-talet till 2015*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk.
- Vogel, Anna, 2014: Laddade ord. Hur nya uttryck, som kategoriserar människor, tas in i svenskan. I: *Språk & stil* NF 24. S. 72–100.

Maria Bylin & Lena Lind Palicki

Reading and Writing from Below: Exploring the margins of modernity, red. av Ann-Catrine Edlund, T.G. Ashplant & Anna Kuismin. (Northern Studies Monographs: Vardagligt språkbruk 4.) Umeå universitet och Kungl. Skytteanska samfundet. 304 s. Umeå 2016. ISBN 978-91-884668-8-4.

Den granskade antologin *Reading and Writing from Below: Exploring the margins of modernity* bygger på bidrag från en internationell konferens med samma namn, som ägde rum på Svenska litteratursällskapet i Finland och Helsingfors universitet i augusti 2014. Detta var den tredje internationella konferensen som det nordiska forskningsprojektet »Reading and writing from below: Toward a new social history of literacy in the Nordic sphere during the long nineteenth century» arrangerade (NORDCORP, 2011–2014, organiserad av Taru Nordlund och Anna Kuismin från Helsingfors universitet, M.J. Driscoll från Köpenhamns universitet, Ann-Catrine Edlund från Umeå universitet och David Olafsson från Islands universitet). Projektet har syftat till att studera skriftbrukets sociala historia i de nordiska länderna från artonhundratalet fram till i dag.

Forskarna inom projektet, och därmed även i denna volym, har en sociokulturell ansats i sina skriftbruksstudier med fokus på läs- och skriftpraktiker, spridning och motagande av skrivna texter samt relationen mellan texter och identitetskonstruktion. Studieobjekten avgränsas i och med perspektivet »underifrån» till icke-privilegerade människor och vardagliga domäner, medan *modernitet* avser tiden från sexton- till nittonhundratalet. Forskning inom skriftbruk som en situerad praktik tenderar att inrikta sig på nutida vardagliga skriftpraktiker, som ett sätt att belysa vad som hittills har bortsetts ifrån eller avfärdats som oviktigt. Det historiska perspektivet är ett välkommet bidrag till studiet av vardaglig litteracitet, då det tillåter oss att spåra texters och praktikers ursprung, samt våra perceptioner och attityder i förhållande till dem. Genom de studier som presenteras i denna bok får vi på nära håll en detaljerad översikt över det vardagliga skriftbrukets historia från och med sextonhundratalet, både i Europa och i andra delar av världen.

Utgåvan innehåller sexton artiklar och ett kort förord skrivet av huvudredaktören. Artiklarna är tematiskt presenterade i fyra sektioner: »Writing competence – Difficulties,

Prejudices and Motives», »Genres and Literacy Practices», »Orality and Literacy» samt »Literacy and Agency». Att dela upp artiklarna i dessa kategorier fungerar bra, då läsaren lätt kan se likheter i termer av det undersökta materialet, analysmetod eller sättet att presentera resultaten. Vad jag anser fungerar mindre bra är den fjärde delen, »Literacy and Agency». Sambandet mellan de fyra artiklarna är inte lika starkt som i de föregående delarna. Kanske hade redaktörerna kunnat skriva lite mer i förordet till volymen om dessa fyra teman, hur de kom till och hur de bidrar till studiet av vardagligt skriftbruk.

En av bokens styrkor är att forskarna som medverkar i volymen kommer från olika vetenskapliga fält, såsom historia, etnologi, språkvetenskap, litteratur och informationsvetenskap. Att flera discipliner representeras bekräftar det faktum att litteracitetsstudier kan och borde angripas utifrån olika perspektiv och också utifrån olika metodologiska perspektiv, samt att forskningsfrågorna därmed kan se till olika intressen och fokus. Att läs- och skrivkunnighet inte är ett fenomen som kan förstås till fullo genom att enbart använda de analytiska glasögonen från ett vetenskapsområde råder det ingen tvekan om. I själva verket är det en del av svårigheten med, men även utmaningen i, att studera skriftbruk som en situerad praktik, och de olika perspektiven är en tillgång för forskningen om vardagspraktiker i historisk tid.

I den första tematiska delen, »Writing competence – Difficulties, Prejudices and Motives», finner vi tre artiklar som mer eller mindre fokuserar samma ämne: utvecklandet av skrivfärdigheter hos landsbygdsbefolkning i Finland under artonhundratalet. De tre artiklarna belyser svårigheterna som bönder och andra bybor mötte i sin strävan att ta till sig skrivandet, där den mest framträdande var bristen på den nödvändiga kulturella kompetens som behövdes för att värdet i deras litterära arbete skulle erkännas och fastställas. Anna Kuusmin studerar bondepoesi från artonhundratalet och letar efter meta-poetiska element, där bönderna/byborna refererar till själva skrifthändelsen, sina motiv för att skriva och de problem de stött på. Texterna karaktäriseras till stor del av ödmjukhet, men också stolthet över vad de hade uppnått trots de svårigheter de haft. I sin studie av finska artiklar skrivna av personer utan särskild utbildning, demonstrerar Ilkka Mäkinen att de utbildade i de högre samhällsklasserna föredrog en form av »halvbildning» för människorna från arbetarklassen, för att skydda dem mot kunskap som kunde vara farlig. Vidare kunde bybornas och böndernas nyfunna kunskap resultera i att deras egen underordnade sociala ställning övergavs, men också att skrivandet skedde på bekostnad av det fysiska arbetet. Slutligen ville de lärda samhällsklasserna behålla den integritet som tidigare hade varit säkert bevarad i skriven text, men som utmanades av att arbetarmän och arbetarkvinnor numera också hade tillgång till det skrivna ordet. Samma rädsla diskuterar Laura Stark som undersöker självbiografiska berättelser som mestadels skrivits av manliga finska inhemska invånare. Stark visar att byborna försatte eliten i en ny form av övervakande, genom att kunna läsa och skriva, något som naturligtvis inte var välkommet. De tre studierna kompletterar varandra och kommer dessutom fram till samma resultat, något som tydligt uttrycks i Starks slutsats, nämligen att skrivandet möjliggjorde bybornas deltagande på den offentliga arenan. De självlärdas skribenterna befann sig mellan möjligheten till ett moderniserat Finland och äldre konservativa attityder.

I den andra tematiska delen, »Genres and Literacy Practices», återfinns sex bidrag. De första två, skrivna av T.G. Ashplant respektive Ann-Catrine Edlund, fokuserar en

persons skriftpraktiker i olika genrer, medan Anne Heimos, Emese Ilyefalvis, Matija Ogrins och Karin Strand behandlar text- och skriftpraktiker som förekom i större gemenskaper. Alla sex artiklarna ger en tydlig bakgrund till den kontext där människor utan privilegierad bakgrund tog initiativ till att lära sig att läsa och skriva eller till att lära sig behärska en specifik genre för att kunna använda sig av detta i sin privata eller offentliga sfär. I den här delen ges en tydligare bild av skriftbruk som utgår från patriotisk entusiasm och en imperialismdiskurs (Ashplant); som konstruerar en ung kvinnas identitet (Edlund); som representerar livet i en liten invandrargemenskap i lokaltidningar (Heimo); som framför en religions- och trodiskurs (Ilyefalvi); som blir ett slags motstånd mot myndigheternas absolutism (Ogrin), och som återger nuvarande sociala problem på ett populärt och mer lättillgängligt sätt (Strand).

Det är två studier som jag skulle vilja gå djupare in på, Edlunds och Ogrins. I »The Songbook and the Peasant Diary: As Participants in the Construction of the Modern Self» närmar sig Ann-Catrin Edlund materialet utifrån ett sociallitteracitetssynsätt och aktör-nätverksteorin (ANT) för att diskutera en ung kvinnas sångboks- och dagboks-skrivandepraktik. Linnéa Johanssons sångbok består av en samling populära sånger som hon kopierat från andra skriftliga källor. Dagboken är en genre som verkar följa henne genom hela livet och i vilken hon först ger korta kommentarer om väder och arbete, medan hon senare sätter sig själv i fokus genom att skriva om sina personliga erfarenheter och känslor. I båda texterna har Linnéa använt sig av ett allmänt strukturellt element: sin underskrift, datum och var hon befinner sig. I dagboken signerar hon dock ofta med ett annat förnamn och experimenterar därmed med sin egen identitet. Edlund argumenterar för att sångboken som en populär genre är en plattform där Linnéa konstruerar sin sociala identitet tillsammans med andra flickor, som även de har sångböcker och stundtals skriver i Linnéas bok. Dagboken, å sin sida, är en plattform för att uttrycka hennes inre, för att undersöka nya identiteter och som en artefakt som ger kontinuitet gällande henne själv. Den här studien är ett väldigt bra exempel på hur skriftbruk och litterära artefakter (i artikeln benämnt som *stable mobiles*) kan bidra till identitetskonstruktion.

I »Manuscripts of Slovenian Peasant Writers and Readers: Genres, Subjects, Reception» undersöker Matija Ogrin slovenska manuskript av folkberättelser varav tre fokuseras: ett stort antal psalmer, översättningar av apokalyptiska asketiska skrifter, samt en religiös pjäs, bearbetad och framförd i en liten by. Dessa är ofta texter skrivna av högutbildat klosterfolk, men som senare omarbetats och bearbetats flera gånger med stor frihet av de enklaste bönderna. Ogrin visar att den här typen av manuskript ofta användes som en protest mot en rad reformer och förbud under sjuttonhundratalet och sent artonhundratalet, en tid då statens avsikt var att bekämpa vidskeplighet för att i slutändan ta kontroll över kyrkan. Ogrin hävdar att i stället för dagböcker, självbiografier och politiska informationsblad värdesatte och använde byborna sig av helgonbiografier och religiösa myter för att bevara inte bara sin religiösa tro, utan främst sin tradition och sitt sunda förnuft. Ogrins studie är betydelsefull eftersom den lyckas med att visa hur skriftbruk kan användas, inte enbart som ett verktyg för en enväldsmakt och myndigheters och överklassens repression, utan även för det motsatta. Byborna använde sig av texter för att, som deras alldeles egna vapen, motarbeta statens vilja.

I den tredje delen av denna redigerade volym, finner vi studier som ligger i skärningspunkten mellan »Orality and Literacy». Maria Dalbello skriver en av volymens star-

kaste artiklar med titeln »Reading Immigrants: Immigration as Site and Process of Reading and Writing». I artikeln ges en levande beskrivning av de skriftpraktiker som var relevanta under de europeiska utvandrarernas väg till Amerika runt år 1900. I en starkt visuell analys visar Dalbello hur emigranterna »blev lästa» i deras resas olika stadier för att avgöra om de var behöriga att ta sig in i landet. Litteracitetsartefakter, såsom biljetter, pass och guider, förefaller ha spelat en stor roll redan under resans början och fungerade ofta som metoder för övervakning. En analys av bilder från ankomstplatsen på Ellis Island visar att de nyanlända immigranterna var visuellt kännetecknade av sin härkomst och att deras kroppar var en del i granskningsprocessen. Vi får också se scener vid ankomsten som visar en viss litteracitetskultur, som exempelvis det första brevet som skickades hem eller genomförandet av obligatoriska litteracitetsprov. Dalbellos analys är intressant då hon lyckas med att visa vilken viktig roll skriftbruk spelade i immigrationsprocessen och hur prominent läskunnighetsdiskursen var vid resans olika skeden.

Det finns ytterligare två studier i volymens tredje del, vilkas likheter är många. Både Marijke Van Der Val och Gijsbert Ruttens och Jill Puttærts studie behandlar brev som skrivits av människor med icke-privilegierad bakgrund från sjutton- till artonhundratalet. De två analyserna pekar på en inneboende hybriditet i breven, där muntliga drag går hand i hand med ett mer formellt skriftspråk.

I de fyra bidragen som återfinns i volymens sista del, med titeln »Literacy and Agency», får vi möta individer och grupper av människor som vid olika tillfällen möjliggjort spridningen av litteracitet i sina gemenskaper. I sin undersökning av afro-amerikanska pionjärs skriftpraktiker ger Ann O'Bryan ett exempel från en bosättning i centrala Indiana och visar den breda litteracitetsaktivitet som ägde rum under artonhundratalet. Pionjärerna drev sitt alldeles egna bibliotek och skapade en läsargemenskap. Men även skrivandet växte i gemenskapen, inte minst i kampen för ett jämställt deltagande som medborgare. I denna artikel, precis som i Aile Möldres bidrag, får vi detaljerade redogörelser för olika individers liv och deras aktiva arbete med att verka för skriftbruk i gemenskaperna. O'Bryan följer familjen Jeffries som har haft en framträdande roll i boplatens litterära liv, medan Möldre använder sig av ett biografiskt referensverk från Estland för att följa en journalist tillika självlärd författares livshistoria. Angreppssättet är något ovanligt inom litteracitetsstudier. Möldre argumenterar dock för att denna nya typ av historieskildring underifrån »[is] studying an individual experience, the life of an ordinary man in the context of broader history of social and cultural change» (s. 270).

Den avslutande delen består av ytterligare två studier. Ana Rita Leitao skriver om litteracitetsartefakter som producerats i portugisiska fångelser, vilka senare användes som dokumentationsbevis i rätten. I artikeln gör hon huvudsakligen två saker: För det första visar hon hur de intagnas skrifter fick flera betydelser när de användes för juridiska ändamål och för det andra diskuterar hon skriftbruk som en förstärkande process för fångarna. Slutligen skriver Mike Sanders om Chartismen, en politisk rörelse som utvecklades i Storbritannien under artonhundratalet, och han undersöker dess politiska roll utifrån ett litteracitetsperspektiv. Till exempel analyseras en dikt från en lokaltidning, skriven av en ung arbetarklassflicka. Dikten avslöjar hennes utvecklade politiska tänkande och det värde hon lade i att bemästra skriftbruk som ett medel för personlig och samhällelig frigörelse.

Avslutningsvis vill jag tillägga att den här redigerade volymens styrka ligger i att den lyckas måla upp en väldigt levande bild av skriftbrukets roll för personer med en icke-privilegerad och ofta utbildad bakgrund. Här visas att trots denna bakgrund satte vanliga människor som levde i eller reste från Europa från sexton- till det tidiga nittonhundratalet värde i att läsa och att skriva och att de använde detta som ett sätt att uttrycka sig själva, men också för socialisering som en strategi för att nå en bredare publik, som en metod för att övertyga men även motarbeta, och sist men inte minst som ett sätt för självuppfyllande och identitetskonstruktion. Studierna visar upp en bild av bönder och arbetarklassmän och arbetarklasskvinnor som, trots de svårigheter de mötte på grund av sin låga status i samhällsskiktet, tog initiativet att införa skriftbruk i sina liv och gemenskaper; de verkade dessutom vara medvetna om de fördelar som kom på köpet. Den goda kvalitén på bilderna som finns i flera av volymens artiklar hjälper oss att få en djupare förståelse för litteracitetsartefakterna från den studerade tiden, som skiljer sig väldigt från motsvarande artefakter i dag. Bilderna hjälper oss också att rekonstruera olika skriftpraktikers kontext. På det stora hela har redaktörerna för *Reading and Writing from Below* samlat ihop ett bra urval av artiklar som behandlar historiska analyser av ett rikt material för att belysa skriftbrukets roll i vanliga människors liv. Trots den variation av discipliner som forskarna representerar (eller kanske på grund av den) har volymen en sammanhängande tematik, något som inte alltid går att se i liknande antologier.

Zoe Nikolaidou

Steffensen, Tom: Nabosprog i danskundervisningen – en undersøgelse af kommunikation og pædagogisk praksis i et netbaseret skoleprojekt. (Afhandlinger fra Forskerskolen i Livslang Læring ved Roskilde Universitet.) Diss. 304 s. Roskilde 2016. ISBN 978-87-91387-95-1.

Tom Steffensens avhandling *Nabosprog i danskundervisningen – en undersøgelse af kommunikation og pædagogisk praksis i et netbaseret skoleprojekt* undersöker hur grannspråkundervisningen i den danska grundskolan fungerar genom material från ett skandinaviskt nätbaserat utvecklingsprojekt. Det treåriga projektet kallades Gränsöverskridande nordisk undervisning (GNU) och engagerade ett hundratal lärare, skolledare och forskare samt 1000 elever i årskurs 4–9 i Danmark, Norge och Sverige. Det finansierades med medel från EU-programmet Interreg Öresund, Kattegatt och Skagerack.

Det övergripande syftet för avhandlingen är:

»Hvilken meningsproduktion og kommunikativ aktivitet udspiller sig i danskundervisningen, når læreplanens intention om skandinavisk sprogfællesskab søges realiseret med netbaseret classesamarbejde som ramme? »

Till syftet knyts två forskningsfrågor:

»Hvordan navigerer og kommunikerer lærer og elever i danskundervisningens forskellige genrer? »

Hvordan deltager eleverne, og hvilken mening producerer de i forskellige undervisningsaktiviteter om og med nabosprog?»

Tom Steffensen ger en mycket god överblick över diskursen om den nordiska (språk)gemenskapen i kapitel 2 med ett historiskt perspektiv, perspektiv på det nordiska i danskundervisningen samt perspektiv på den nordiska språkförståelseforskningen i allmänhet och den kvalitativt inriktade i synnerhet. Här presenteras också de problem och konflikter som finns inbyggda i den (o)möjliga drömmen om intresset för grannspråken, bl.a. genom att peka på Bacquin & Christensen (2013) som förespråkar att de skandinaviska språken bör behandlas som främmandespråk som är lätta att tillägna sig i de skandinaviska länderna istället för att ses som grannspråk.

Empirin är hämtad från GNU-projektet där Steffensen under det första året var involverad som lärarutbildare och pedagogisk konsult. De följande två åren bytte han roll eftersom han fick finansiering för ett doktorandprojekt inom utbildningsvetenskap. Materialet består av fältanteckningar från ett hundratal lektioner, ljudinspelningar från undervisning och grupparbeten, inspelningar från nätkommunikation mellan eleverna, elevmaterial, elevintervjuer, elevenkäter, lektionsplaneringar, reflektioner från lärarna samt möten och workshoppar med lärarna.

Det teoretiska ramverket är väl genomtänkt och presenterat med Fairclough (1992, 2004, 2010) och Bernstein (2000, 2003) som grundbultar för det sociala och organisatoriska perspektivet på materialet. Dessa perspektiv är utgångspunkten för textanalyserna på det omfattande och varierande materialet i syfte att analysera yttrandens form, bakgrund, innehåll och kontext. Ett viktigt verktyg är noggranna transkriptioner och analyser av delar av det muntliga materialet med konversationsanalysens metodik, med detta påpekande: »Inden for rammerne af et kritisk diskursanalytisk teoriapparat er konversationsanalyse ikke et mål i sig selv, men et værktøj til at følge deltagerens positioneringer og løbende udvikling af mening» (s. 94).

Steffensen har ambitioner att inte bara få fram resultat på språklig mikronivå som turtagning, ordval, syntax etc. Han lyckas med att kombinera de språkligt detaljerade analyserna med mera sociologiskt inriktade diskursanalyser även om det blir ett glapp mellan detaljerad analys av korta sekvenser från transkriptioner och fältanteckningar och de sociala och sociologiska sammanhangen. Kopplingen till det ämnesdidaktiska är också svag. Steffensen visar på en metodologisk medvetenhet i sin reflektion över att byta roll från deltagare i GNU-projektet med en konsultliknande roll till utomstående med forskarens fria observatörsroll. Det är fullt rimligt att anta att rollbytet knappast påverkar relationen till eleverna eftersom det för dem är egalt om Steffensen är konsult eller forskare eftersom han inte i något av fallen är deras lärare. Men det framgår inte hur rollskiftet fungerar gentemot lärarna. Ett exempel är analysen av hörförståelse i avsnitt 7.3. Steffensen introducerar metoden *dictogloss* för en grupp lärare på en workshop, och en av dem beslutar sig för att använda sig av metoden för att arbeta med hörförståelse av svenska och norska. Steffensen analyserar interaktionen i klassrummet utan att reflektera över att han på sin workshop haft rollen som konsult som introducerar en ny metod. Därför blir Steffensens analys av interaktionen i klassrummet där *dictogloss* används också en analys av sin egen förmedling av möjligheterna med *dictogloss* och/eller en värdering av hur effektiv läraren är att tillämpa metodiken Steffensen presenterat på sin workshop.

Interaktionsanalyserna i kapitel sju spänner över litteratur, grannspråskommunikation på nätet, undervisning i hörförståelse och samtal om språk och språkideologier samt möten mellan danska och svenska elever i Helsingborg. Det är en stor tillgång att Steffensen ger dessa varierande analyser av olika ingångar till grannspråskommunikation. Samtidigt är det en brist att det inte klart framgår hur och varför just dessa delar av materialet valts för analyser. Steffensen uttrycker det så här: »har jeg således fundet frem til og udvalgt nogle situationer, som jeg mener i prototypisk forstand repræsenterer nogle af de forskellige måder, hvorpå socialiserings- og undervisningsdiskursen samvirker i forskellige rammesætninger af undervisningen» (s.125–126). Det blir med andra ord oklart hur och varför vissa situationer prototypiskt representerar sätt genom vilka socialiseringsdiskursen och undervisningsdiskursen samverkar.

Ett återkommande problem med interaktionsanalyserna är att de i allt för hög grad är beskrivningar och i för liten mån är analyser. Förknippat med detta är att endast en möjlig tolkning och analys per transkription redovisas. Detta är en klar brist eftersom det är uppenbart att flera olika tolkningar och analyser kan och bör göras av materialet. Ett exempel är när Steffensen vid flera tillfällen påpekar att grannspråkundervisningen inte når fram för att den inte står i samklang med elevernas värld. Så kan vara fallet, men samma invändning kan definitivt göras mot danskundervisningen i allmänhet där motivationen av tonåringar inte alltid är det lättaste. Att de har sin egen konkurrerande dagordning är självklart, och den didaktiska utmaningen är att inkorporera denna i undervisningen när så är möjligt och att få eleverna att byta dagordning när så krävs. I avsnittet om hörförståelseundervisning visar Steffensen hur eleverna tappar tålamodet när deras kreativitet inte tas till vara. Det är lika rimligt att se detta som en ovana vid koncentration kring något krävande och nytt, och det är väl förenklat att avvisa metoden dictogloss efter analys av tre lektioner med motiveringen att det är ett brott mot danskämnet didaktiska kod som inte bör göras. Just att utmana och inbegripa även den didaktiska koden för främmande språk kan vara ett av flera verktyg för att förnya undervisningen i de skandinaviska språken.

I den avslutande diskussionen knyts teori och empiri samman. En viktig slutsats är den problematik som är förknippad med de vida ramarna i aktiviteter som fiktionsskrivning, medieproduktion och nätbaserad kommunikation. Innehållet i danskämnet kan komma i skymundan när eleverna arbetar med digital teknologi, med andra ord genom att den sociala diskursen dominerar över undervisningsdiskursen. Steffensen anslår dock ett optimistiskt perspektiv genom att understryka möjligheterna med rekontextualisering av genrer som chat från elevernas privata diskurs till danskämnet. I avhandlingen betonas också vikten av att utnyttja elevernas relationsskapande (språk)handlingar för att skapa en lyckad undervisning och inläring. Det saknas dock en diskussion om hur detta kan tänkas ske.

Avhandlingen har ett föredömligt flyt i språket. Det gör det lätt att följa med antingen det gäller det teoretiska ramverket, de metodologiska reflektionerna eller analyserna. Det visar på en styrka i språkbehandling, struktur och organisation – och likaså en didaktisk förmåga. För att en text ska vara lätt att läsa krävs mycket arbete – särskilt för en avhandling som tar sig an något komplext.

Litteratur

- Bacquin, Mari & Zola Christensen, Robert, 2013: Dansk og svensk – Fra nabosprog til fremmedsprog? I: *Språk i Norden* 2013. S. 67–82.
- Bernstein, Basil, 2000: *Pedagogy, symbolic control and identity: theory, research, critique*. Rev. ed. Lanham, Md.: Rowman & Littlefield Publishers.
- Bernstein, Basil, 2003: *Class, codes and control. Volume IV: The structuring of pedagogic discourse*. London: Routledge.
- Fairclough, Norman, 1992: *Discourse and social change*. Cambridge: Polity.
- Fairclough, Norman, 2004: *Semiotic aspects of social transformation and learning*. I: R. Rogers (red.): *An introduction to critical discourse analysis in education*. London: Routledge. S. 225–236.
- Fairclough, Norman, 2010: *Critical discourse analysis: the critical study of language*. (2. ed.) Harlow: Longman.

Henrik Rahm

Westberg, Gustav: Legitimerade föräldraskap 1870–2010: en diskurshistorisk undersökning. (Stockholm Studies in Scandinavian philology 61.) Stockholm 2016. Diss. ISBN 978-91-76494-10-0.

I sin doktorsavhandling undersöker Gustav Westberg hur föräldraskap kan förstås diskursivt mot bakgrund av olika tiders rådande synsätt. Ambitionen är att förstå hur föräldraskap som fenomen filtreras genom de ideologier och föreställningar som genomsyrar olika tidsperioder i det moderna Sverige. Det empiriska materialet består av texter hämtade från tre utvalda perioder som underkastas en omfattande och systematisk analys. Denna har vägletts av tidigare studier om föräldraskap under den aktuella perioden tillsammans med mer generella teorier, främst inspirerade av Anthony Giddens idéer om modernitetens framväxt och genomslag. Det konkreta syftet är att undersöka hur föräldraskap legitimeras i sakprosatexter från 1870-talet, 1940-talet och från 2010-talet – närmare bestämt: Hur besvaras frågan varför vi ska vara föräldrar på ett visst sätt under olika tidsperioder?

Teoretiskt utgår undersökningen från diskurshistoria, kombinerat med kunskaps- och maktanalys. Diskursbegreppet utgår från feministisk, kritisk och även mer generell teori som tar sin utgångspunkt i en foucaultiansk kunskapssyn. Denna teoretiska bas kombineras med en empirisk-analytisk utgångspunkt i socialsemiotik, som vägletts av SFL, systemisk funktionell lingvistik. Westberg ställer på så sätt en social praktik i centrum, föräldraskap, en praktik som kan förhandlas i olika typer av text och i skilda kontexter. Analysen går ut på att identifiera de diskurser som ligger till grund för de föreställningar, kunskaper och perspektiv som styr hur man ska vara som förälder. Dessa diskurser undersöks vidare i en legitimeringsanalys, med en modell hämtad från Theo van Leeuwen. Legitimeringsanalysen innebär att olika perspektiv i texterna kan förstås som sätt att ge legitimitet åt det som påstås. Fyra huvudtyper av legitimeringsstrategier förekommer: auktoritetslegitimering, moralisk legitimering, rationalisering och myttopoe-

sis. Ett perspektiv kan exempelvis legitimeras med hänvisning till auktoriteter eller tradition, till det sunda förnuftet eller med uppbygglig berättelse. De legitimeringar som analysen pekar på studeras sedan i detalj med än mer genomgripande verktyg som hämtas från SFL, främst dess ideationella metafunktion, dvs. det sätt på vilket språkval speglar verkligheten och representerar den i enskilda texter. Utifrån det har så kallade subjektspositioner kunnat formuleras.

Resultaten visar att 1870-talet kännetecknas av en kvinnlig och till föräldraskap kallad subjektsposition. Parallellt finns en manlig position som ledare för familjen. Även diskurser om stränghet och patriotism präglar perioden. Den kvinnorrörelse som växer fram under perioden skriver också fram en föräldraskapsposition som utbildad, i ett idealfall, som ett led i politiska krav på att kvinnor ska ges möjligheter att utbilda sig. Man hänvisar därmed till den ansvarsfulla position i familjen som en mor förväntas ha, vilket föranleder krav på sådan bildning och på ökade kunskaper som kan komma barnen till del. I nästa resultatkapitel analyseras 1940-talets subjektspositioneringar, bland annat som diskontinuiteter av den tidigare perioden. Här kan en utveckling skönjas mot en förälder som är lycklig och naturligt kvinnlig, även om en manlig subjektsposition nu tar något större plats än tidigare. Periodens dominerande och mest utmärkande föräldraskap är emellertid en efterfrågan på vägledning av experter och institutionell kontroll, vilket nu ökar kraftigt i takt med folkhemmets framväxt. Ett ideal är en icke-bestraffande förälder i kombination med en förkärlek för detaljreglering, scheman och fasta rutiner. Även konsumtion av varor börjar ses som en naturlig del av föräldraskapet. De emancipatoriska diskurser som uppstod under 1800-talets slutet utvecklas nu mot att föräldrar uppfattas ha en betydelsefull roll i samhällsutvecklingen och i de förbättringar som eftersträvas, bland annat genom att ingjuta sundhet hos barnen, som då kan växa upp till pålitliga och ansvarskännande medborgare.

2010-talets föräldraskap positioneras fortfarande som i första hand naturligt kvinnligt, men nu även tidsbestämt. Föräldraskap tillåts för all del dominera livet, men endast under en avgränsad period. Subjektspositionerna beskrivs som oroliga och riskhanterande, vilket kommer till uttryck i det som föräldrar förväntas konsumera, bland annat allehanda produkter som ökar säkerheten och förebygger olyckor etc. Barnen anses numera kunna reglera sin egen uppfostran, och idealet är att föräldrarna är lyhörda och att de anpassar sig till det som kan tolkas som barnets behov. Manliga föräldrar framställs som frivilliga deltagare i det aktiva föräldraskapet – till skillnad från kvinnliga föräldrar, som är självskrivna. Mäns deltagande förknippas med upplevelsen av föräldraskapet som t.ex. spännande och personligt utvecklande. Den tidigare patriotiska diskursen verkar utvecklas mot föreställningar om svenskhet som nu styr synen på föräldraskap. Nu framställs svenska föräldrar som mer moderna, upplysta och insiktsfulla än föräldrar från andra länder.

Sammanfattningsvis är det empiriska huvudresultatet att moderskap dominerar som föräldraföreställning. Men en emancipationsprocess påverkar hur denna bild både bekräftas och utmanas på olika sätt. Faderskapet får en allt större betydelse, men den lyckas aldrig rubba moderskapets framträdande position. En bild av barnuppfostran som på 1800-talet går ut på att vara sträng och få barnen att lyda byts successivt ut mot ett barnreglerat föräldraskap, där andra behov hos barnet än disciplin står i centrum. En nationalitetsdiskurs går att följa genom perioderna: först som en moderlig plikt att producera goda medborgare genom sitt föräldraskap, senare som en koppling mellan moderlighet och ett idealiserat »svenskt» föräldraskap.

Avhandlingens mer uttalat språkanalytiska resultat, här socialsemiotiska, uppstår i en inventering av legitimeringsstrategiers realisering. Denna del av undersökningen går ut på att analyserna från tidsperioderna sammanställs på ett nytt sätt, ordnade efter de olika legitimeringsstrategierna. Deras typiska realiseringsätt beskrivs, och det visar sig att valet av modalitet spelar en betydelsefull roll: visuella ideationella processer och representationer är inte desamma som de processtyper som visar sig i skrift. Det visuella framstår som mer konkret och individualiserat men även konservativt. Föräldraskap som i skrift förhandlas som kollektivt och könsneutralt representeras nästan alltid av en Moder i bilderna. Därigenom kvarhålls och förgivettas en diskurs som aktualiserats och legitimerats tidigare i historien.

Förändringar och kvarhållna diskurser genom tidsperioderna beskrivs som en rörelse mellan legitimering och legitimitet, vilket är avhandlingens teoretiska resultat. De diskurser som blir ihärdigt legitimerade i text under *en* period kan i senare perioder återfinnas som mer eller mindre förgivetagna. Men rörelsen är dubbelriktad, och det finns även mellanlägen som kan identifieras, t.ex. med en analys av presuppositioner.

Ett av avhandlingens mest betydelsefulla resultat är att en diskurs utvecklas kring kvinnlig naturlighet, som starkt styr föreställningen om föräldraskap. Kvinnor har länge uppfattats ha en särskild fallenhet som gör dem (instinktivt) lyckliga när de blir föräldrar. Här refereras Ruth Wodaks definition av naturlighet som neutraliserade föreställningar. Den naturlighet och de lyckokänslor som beskrivs i undersökningen baseras främst på biologiska förlopp. Även de är socialt konstruerade, särskilt när de skrivs fram som normativt lyckobringande eller liknande. Man kan emellertid fråga sig om texter som behandlar andra sätt att få barn eller ge näring till barn, t.ex. adoption och flaskmatning, skulle ge upphov till andra positioneringar än den naturligt lyckliga modern. Det skulle klagöra skillnaden mellan biologisk naturlighet och naturlighet i betydelsen neutraliserade sanningar.

En fråga som inställer sig vid läsningen är hur representationen av föräldrar i materialet avgränsas. Det gäller kanske särskilt den senmoderna perioden, dvs. 2010-talet. Senmoderniteten beskrivs av Anthony Giddens som präglad av mångfald och av människors frihet att skapa sig sin egen identitet och livsstil. Dessa breda valmöjligheter kan därför förväntas bli återspeglade i avhandlingens texter. Det visar sig emellertid inte vara fallet. I det material som analyserats förekommer ingen som helst representation av ensamstående föräldrar, plastföräldrar, adoptivbarn, kulturmöten inom familjer eller samkönade par som föräldrar – alla dessa lyser med sin frånvaro. Vad kan ligga bakom att alla föräldrar framställs som en (självklar och förgivettagen) del av en heterosexuell kärnfamilj? Speglar avhandlingens resultat en brist på mångfald i synen på föräldraskap ända in i vår tid, i den typen av publikation som specifikt vänder sig till föräldrar? Eller beror det på urvalskriterierna, t.ex. att utgå från en kritisk massa eller att en diskurs anses valid endast om den upptar en substantiell del av materialet? Har det lett till en utslutning av alternativ till det normaliserade fallet? Har urvalet endast fångat upp mainstream-diskurser ur publikationer som vänder sig till alla, medan det eventuellt kan finnas andra positioneringar i mindre spridda publikationer?

Ytterligare en mångfaldsaspekt är att alla de föräldrar som representeras på bild verkar vara vita, utöver att ingå i en heterosexuell kärnfamilj. Detta i kombination med att en av undersökningens diskurser handlar om svenskhet som ett ideal gör att vi här får ett utmärkt exempel på vilka utseenden som automatiskt associeras med svensk natio-

nalitet – och därmed svensk barnuppfostran. Det skulle vara ett givande företag att utveckla metoder till exempel inom socialsemiotiken som kan blottlägga förgivettagna (västerländska) diskurser, t.ex. sådana som har sin bakgrund i postkoloniala föreställningsvärldar. Dessa kan vara svåra att synliggöra med teorier som utvecklats inom europeisk teoribildning och som baserats på empiri som genererats ur ett europeiskt material, och samtidigt ur ett visst kunskapsperspektiv. Om vi ska kunna förstå ett utom-europeiskt perspektiv på diskursorienterade frågeställningar ska det nog till att ännu fler (norm-)kritiska perspektiv än de som idag förekommer inom språkvetenskapen tillåts bidra till analysen av sociala praktiker.

Westbergs avhandling är nyskapande på flera sätt. Dels tar den sig an ett historiskt textmaterial med en bred diskursiv utgångspunkt, där en social praktik undersöks, dels använder den en komplex, textnära språkanalytisk modell. Förtjänsterna är många. Den komplexa analysmodellen öppnar för flera frågor av metodologisk art. Ett av många intressanta metodområden är den transtextuella analysen, med en uttalad ambition att koppla olika typer av material till varandra för en enhetlig analys. En fråga är dock vilka socialsemiotiska kategorier som på ett tydligt sätt kan fånga tvetydigheter, implicita diskursdrag och mångfald inom ramen för en tidsanda, och hur detta i så fall går till. Westberg visar skicklighet i att ta sig an data på ett mycket systematiskt sätt. Det ökar jämförbarheten inte minst mellan olika tidsepoker, och dessutom synliggörs diskontinuiteter inom flera centrala områden för de olika teman som blir relevanta (kön, nationalitet, expertdiskurs och livsstil).

Ett viktigt bidrag till språkvetenskapen är kombinationen mellan kritiska och feministiska perspektiv å ena sidan och den transtextuella analysen å den andra. Härigenom visar undersökningen generellt på nya kombinationer av tillvägagångssätt för analys av sociala praktiker. Ytterligare en styrka är sättet att utgå från aktuella och betydelsefulla diskussioner såväl inom föräldraforskningen som inom studiet av moderniteten. Det har bidragit till hög validitet. Westberg har kunnat visa hur textanalys kan genomföras inom det poststrukturalistiska paradigmet, vilket samtidigt har lett till en utveckling och tillämpning av den systemisk-funktionella grammatiken. Avhandlingen bildar därför en användbar utgångspunkt för kommande undersökningar av diskurser i ett historiskt perspektiv.

Sammanfattningsvis har Westberg med sin avhandling bidragit med ett verkligt intressant tillskott till svensk språkvetenskap. Det diskurshistoriska angreppssättet har visat sig vara utmärkt för att ringa in och språkligt analysera breda sociala fenomen och praktiker. Avhandlingen är välskriven, nyskapande och skarp. Den kommer sannolikt att ligga till grund för många kommande studier inom kritisk analys, kombinerat med socialsemiotik. Metoden visar sig således kunna lyfta fram betydelsefulla diskurser inom en social praktik och dess diskontinuiteter. Samtidigt visar den flera områden där språkbruksforskningen både utmanar och utmanar till vidareutveckling av metoder som även kan omfatta svärfångade men ändå betydelsefulla diskurser.

Mats Landqvist

Widbäck, Anders: Ordspråk i bruk. Användning av ordspråk i dramadialog. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk 95.) Diss. 184 s. Uppsala universitet 2015. ISSN 0083-4661, ISBN 978-91-506-2482-3.

Rom byggdes inte på en dag och *Bättre fly än illa fåkta* känner nog de flesta igen som samtida ordspråk. Däremot kanske inte många hört *Bättre gifta sig än brinna* eller *Så länge vattnet är grumligt, fiskar alla*. Trots att uttrycken är obekanta uppfattar vi antagligen ändå dessa yttranden som ordspråk. I avhandlingen *Ordspråk i bruk* konstaterar författaren Anders Widbäck inledningsvis att trots att ordspråk i stort sett är omöjliga att definiera och avgränsa, så finns det ändå något hos dem som gör att uttrycket uppfattas just som ett ordspråk. Hur ordspråk kan definieras och hur svenska ordspråk använts över tid är frågor som Widbäck diskuterar och studerar i avhandlingen. Att undersöka användning av ordspråk över tid kräver ett material som har interaktionell karaktär, därför har korpusen Svensk dramadialog använts i studien. Korpusen består av 45 svenska dramer från åren 1725–2000. Avhandlingens syfte formuleras på följande sätt i inledningskapitlet: »att undersöka användningen av ordspråk i svenska i ett diakront perspektiv». De frågeställningar som studeras är:

- Hur används ordspråk? Vilka språkliga handlingar kommuniceras med dem? Har användningssättet förändrats över tid?
 - Hur vanliga är ordspråk? Har användningsfrekvensen förändrats över tid?
 - Vem använder ordspråk och till vem används de? Har det skett en förändring över tid vad gäller användare och mottagare av ordspråk?
- (S. 19.)

Avhandlingen ansluter till forskningsområdena fraseologi och paremiologi, vilka presenteras i kapitel 2. I fraseologi studeras mer eller mindre fasta fraser och flerordsuttryck som är semantiskt kopplade till varandra genom sin betydelse – fras ska alltså inte här förstås som en grammatisk fras. Exempel på fasta fraser förutom ordspråk är ordstäv, idiom, ordpar, lexikaliserade liknelser och bevingade ord. Två av dessa fasta fraser liknar ordspråk: idiom och ordstäv. Författaren betonar att det finns en stor gränzon mellan ordspråk, idiom och ordstäv – där gränsdragning kan vara svår att göra. Idiom är figurativa och skiljer sig från ordspråk i och med att de inte utgör syntaktiskt självständiga enheter: *vara någon på spåren, för brinnande livet, i samma veva*. Ordstäv räknas ofta som en undergrupp till ordspråk och följer formeln: citat + sagesperson (+ situation), t.ex. *Det var nära ögat, sa han som sköt sig i näsan* (s. 25). Inom paremiologi studeras ordspråk som fenomen. Att forskningsområdet är mycket vitalt och mångfasetterat visar inte minst en genomgång av den av Wolfgang Mieder redigerade tidskriften *Proverbium* (1984–) och av de olika bidragen i symposievolymen *Aspekter på ordspråk* (2014). Men när det gäller svenska ordspråk framhåller författaren att det särskilt saknas forskning om ordspråk i faktisk användning. På svenskt område finns det dessutom endast ett fåtal större svenska ordspråkssamlingar (som sträcker sig från 1600-talet fram till modern tid). Avhandlingsförfattaren visar här att han är väl förtrogen med de aktuella forskningsområdena.

Genom kapitel 2 undrar läsaren nyfiken: Vad är då egentligen ett ordspråk? I kapitel 3 stillas läsarens nyfikenhet. Här presenteras de fem kriterier som använts vid excerpe-

ringen av ordspråk i studien: form, innehåll, generaliserbarhet, hävd och anonymitet. Kapitlet avslutas med arbetsdefinitionen: »ordspråk är relativt korta, självständiga enheter som uttrycker sanning och livsvisdom. De är dessutom generaliserbara, anonyma och har hävd» (s. 55). När det gäller form är ordspråken vanligen korta och kan bestå av endast två ord: *Tiden går, Pengar talar*. Den sanning och livsvisdom som uttrycks i ordspråken innebär att de är auktoritativa till sin natur. De levererar ett moraliskt budskap som får kraft av att det citeras och att det sägs med någon annans röst – många har sagt det tidigare, alltså bör det vara sant. Men viktigt här är att det är en relativ sanning som kan variera beroende på situation och kontext. Här används beskrivningen att ordspråken har en *semantisk potential* (s. 45). Eftersom ordspråk är generaliserbara kan de användas i olika kontexter. Flera faktorer i ordspråken möjliggör detta. De är figurativa, eller metaforiska: *Morgonstund har guld i mund*. Eller de har en obestämd referent: *Man vet vad man har men inte vad man får*. Ordspråket står därtill oftast i presens – vilket signalerar att det har en generell betydelse och inte en specifik.

Enligt arbetsdefinitionen ska alltså ordspråken också vara anonyma, vilket innebär att det inte ska finnas en känd upphovsperson eller angiven källa – detta kriterium avgränsar ordspråken gentemot ordstäv. Ordspråk ska dessutom ha hävd. Med hävd i denna undersökning menar författaren »att ordspråket ska finnas i en tryckt ordspråkssamling» (s. 66). Hävdkriteriet kan i denna studie dock också avse ordspråk som anses vara synonyma till sin betydelse med något ordspråk i samlingarna; t.ex. har ordspråket *Inte rår man för, att det blir lavin af en snöflinga* inkluderats eftersom författaren menar att det motsvaras av *Man ska inte göra en hel höna av en enda fjäder* (s. 67). Författarens argumentation för de fem valda kriterierna är tydlig med stark förankring i tidigare forskning, med undantag för den vidgade användningen av hävdkriteriet till synonyma betydelser. I och med att det betonats att ordspråken har en semantisk potential och att ordspråkets betydelse alltid är kontextuellt beroende, blir det svårt att förstå hur hävdkriteriet kan tillämpas på detta sätt.

Ur korpusen Svensk dramadiolog har 138 ordspråk excerperats. Korpusen består alltså av 45 dramer från tidsperioden 1700–2000: 10 dramer från 1700-talet, 15 dramer från 1800-talet och 20 dramer från 1900-talet. Ett annat sätt att beskriva korpusens storlek är att räkna antalet ord och det handlar här om drygt 800 000 ord. Materialet är vidare indelat i sex perioder, på 25 år vardera (med ett intervall mellan dem på 25 år). Korpusen består av både komedier, lustspel och allvarliga skådespel – men begreppet *dramer* har valts för att täcka alla de ingående pjäserna i korpusen. Samtliga dramer och den ur dessa excerperade ordspråkskorpusen finns redovisade i en källförteckning och en bilaga. Tyvärr är det något svårt att navigera mellan dramaförteckningen och ordspråkskorpusen, och därtill svårt att hitta från enskilda ordspråksexempel i texten till dramaförteckningen. Hänvisningen till dramat från ordspråkskorpusen görs nämligen med angivande av dramats namn, medan dramaförteckningen är strukturerad utifrån dramats författare.

För att besvara frågeställningen om ordspråkens användning genomför författaren en kvalitativ analys där ordspråkens interpersonella metafunktioner studeras. Den interpersonella metafunktionen reglerar våra relationer till andra personer och hur vi kommunicerar information. *Språkhandlingar* blir här ett centralt begrepp med teoretisk utgångspunkt i systemisk-funktionell lingvistik (SFL). Inom SFL räknar man med fyra grundläggande interpersonella språkhandlingar: påstående, fråga, erbjudande och uppma-

ning. När språkhandlingar analyseras är det normalt flera faktorer som bestämmer vilken språkhandling det handlar om (s. 76). Men det är bara möjligt att undersöka en av dessa faktorer i analysen av språkhandlingar i dramakorpusen, och det är kontextuella faktorer: *inre kontext* och *situationskontext*. Den inre kontexten utgörs av den språkliga kontexten inom samtalet, dvs. de repliker som omger användningen av ordspråket. Situationskontexten utgörs bland annat av dramats handling och relationerna mellan rollfigurerna.

I studien redovisas 14 olika språkhandlingar i det totala materialet om 138 ordspråk – men eftersom ett enskilt ordspråk kan uttrycka flera språkhandlingar så blir det totala antalet betydligt större: 272 språkhandlingar (s. 85). De allra flesta ordspråken i studien uttrycker den grundläggande språkhandlingen Påstående, som handlar om ett givande av information. Dessa ordspråk har därtill delats in i tre grupper: informativa, åsiktsgivande och värderande språkhandlingar. De informativa språkhandlingarna uttrycker information av en mer konstaterande art. Här ingår språkhandlingarna Kommentera, Beskriva, Förklara och Bekräfta. De åsiktsgivande språkhandlingarna innebär att yttraren av ordspråket uttrycker en åsikt om något. Här ingår språkhandlingarna Förstärka, Försvara, Argumentera, Invända, Tillrättavisa och Varna. De värderande språkhandlingarna skiljer sig från de åsiktsgivande genom att behandla olika sorters känslor eller personliga egenskaper snarare än handlingar och åsikter. Här ingår språkhandlingarna Kritisera, Lugna, Trösta och Förolämpa. De språkhandlingar som är vanligast är de som uttrycks som ensam språkhandling. Den vanligaste kombinationen av två enskilda språkhandlingar är Kommentera och Kritisera (s. 156).

I fråga om ordspråkens förändring över tid så konstaterar författaren att det finns en betydande konstans i materialet: »En slutsats som kan dras är att ordspråk används i stort sett likadant och på samma sätt i modern tid som för 300 år sedan» (s. 155). Författaren lägger klokt nog in en reservation här: »Om de tendenser till användning och uttryckta språkhandlingar som syns i denna undersökning även stämmer för andra användningar av ordspråken är svårt att avgöra utan ett större referensmaterial» (s. 157). Här är det viktigt att betona att med *användning* avses endast de interpersonella metafunktioner som ordspråken realiserar i olika språkhandlingar (och även ordspråkens textuella metafunktion). Det hade varit en stor fördel om författaren valt ett skarpare analytiskt begrepp än det allmänspråkliga *användning* som ju inte begränsar sig till de språkliga metafunktionerna utan även kan inrymma bruk av enskilda ordspråk. Och här är det naturligtvis helt uppenbart att användningen av enskilda ordspråk varierar mellan sociala rum och också över tid (se t.ex. Andersson 2009).

När det gäller språkhandlingarnas frekvens över tid i dramamaterialet finns det vissa skillnader. Språkhandlingarna Argumentera och Invända används främst under de tidigaste perioderna i materialet, dvs. 1700-talet. Ingen av dessa två språkhandlingar används under den sista undersökta perioden. Språkhandlingen Kritisera är vanligare i senare perioder på 1900-talet, vilket förklaras med att det har blivit vanligare med dramadialog som behandlar personliga egenskaper. I analysen av de språkhandlingar som ordspråken realiserar hade det varit värdefullt med en tydligare metodologisk redovisning och också en problematisering av metodologin. Det går nu tyvärr inte att sluta sig till hur kategoriseringen av språkhandlingarna genomförts och det blir inte heller alltid tydligt hur de olika språkhandlingarna avgränsats gentemot varandra.

Den textuella metafunktion som ordspråken realiserar har också i viss mån identifierats, dvs. hur ordspråken bidrar till att organisera informationen i interaktionen. Men här betonas att den metafunktionen endast har observerats utan att närmare analyseras. I organisation av information kan ordspråken användas som topikavslut – genom att sammanfatta vad som sägs dessförinnan. Ordspråk kan också användas som utgångspunkt för kommande yttrande. Det kan t.ex. vara en förklaring av vad man menar med ordspråket, eller det kan vara en expanderad metafor som bygger på ordspråkets form eller betydelse.

För att besvara frågorna om ordspråkens användningsfrekvens över tid och mottagare över tid genomförs en kvantitativ analys av ordspråksmaterialet, vilken redovisas i kap. 7. En tendens är att ordspråken minskar i antal över tid. Beräkningen har gjorts per 10 000 ord (s. 142). Här har en jämförelse gjorts mellan de sex studerade perioderna och det handlar om en minskning från 3,6 ordspråk per 10 000 ord i period 1 till ca 1 ordspråk under de senare perioderna (s. 151). Minskningen kan möjligen sättas i relation till dramagenrens utveckling som har gått från att vara övervägande skriftspråklig till att bli mer talspråklig. Här görs också en reservation inför urvalskriteriet hävd, vilket kan innebära att senare ordspråk inte tagits med i studien. Eftersom antalet ordspråk i det totala materialet är så pass begränsat är det naturligtvis svårt att betrakta denna nedgång som annat än en tendens i materialet. När det gäller frågan om mottagare av ordspråken visar studien att kvinnor och män använder ordspråk i lika stor utsträckning i förhållande till talutrymme, och att »[o]rdspråk verkar alltså användas främst av och till personer inom samma generation eller till en yngre generation» (s. 159).

I en avhandling som gör generella anspråk på att beskriva ordspråks användning över tid i svenska är det naturligtvis också nödvändigt att föra en diskussion om relationen mellan dialogen i dramakorpusen och autentisk dialog. Helt enkelt: I vilken utsträckning kan en studie av användning av ordspråk i dramadialog antas vara giltig också för ordspråksanvändning i autentisk dialog? I kapitel 4 förs denna metoddiskussion. Här sägs uttryckligen att dramakorpusen består av fiktiv nedskreven dialog och att många aspekter som förekommer i ett autentiskt samtal saknas. Det förklaras med att dramadialog är en egen samtaltyp och därför inte kan ställas jämbördig med autentiska samtal, i och med att den dynamiska sociala process som samtal förhandlas fram i helt utblir i dramadialog. Trots dessa bärande skillnader mellan de båda dialogtyperna menar författaren dock att: »[d]e övergripande samtalsstrukturerna och mönstren i dramadialog och autentiska samtal liknar alltså varandra» (s. 64). Likheten sägs ligga i informationsöverföringen. »Därför spelar dialogens sort (dramadialog eller naturligt förekommande samtal) eller dess form (grad av naturlighet vad gäller samtalsdrag som tvekanden osv.) inte någon avgörande roll i en undersökning om ordspråks användning i dialog» (s. 65). Här är det tyvärr svårt att följa med i författarens argumentering. Avhandlingens resultat hade vunnit betydligt i precision om avhandlingens syfte tydligare kunnat avgränsas mot den specifika dialogform som förekommer i dramer. Analysen av dramadialogen gör nu anspråk på att omfatta användning av ordspråk även i naturlig dialog – vilket metoddiskussionen visat är problematiskt.

Avhandlingen *Ordspråk i bruk* utgör ett betydelsefullt bidrag till paremiologisk forskning på svenskt område. Inom ordspråksforskningen betonas vanligen svårigheten med att definiera och avgränsa ordspråk samtidigt som det ständigt framhålls att ordspråk måste studeras i sin kontext. Här har avgränsade kriterier för ordspråk tillämpats

i dramadiolog och varje enskilt ordspråk har analyserats i sin specifika kontext. I avhandlingen provas också nya metodologiska grepp som har alla möjligheter att utvecklas vidare inför kommande ordspråksstudier. Avhandlingen är därtill både välskriven och väldisponerad.

Litteratur

- Andersson, Daniel, 2009: Fega pojkar pussar aldrig vackra flickor. Könrelaterade ordspråk i nordnorrländsk agrarmiljö belysta ur språkligt och kulturellt perspektiv. Diss. Umeå: Umeå universitet.
- Aspekter på ordspråk. Föredrag vid ett symposium i Uppsala 27–28 april 2011, red. av Lars-Erik Edlund & Bengt af Klintberg, 2014. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 130.) Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien.
- Proverbium. Yearbook of international proverb scholarship 1984–. Columbus, Ohio: Ohio State University.

Ann-Catrine Edlund

Sociolingvistik i praktiken, red. av Sally Boyd & Stina Ericsson. Studentlitteratur. 252 s. Lund 2015. ISBN 978-91-44-09566-0.

I *Sociolingvistik i praktiken* har Sally Boyd och Stina Ericsson samlat tio kapitel av tolv författare som beskriver olika metoder för att samla in och analysera sociolingvistiska data. Boken är indelad i två delar; del 1 ger i fem kapitel exempel på och beskriver insamlingsmetoder, medan del 2 i fem kapitel har fokus på analysmetoder. Varje kapitel utgår från en studie som författaren/författarna har genomfört. I slutet på varje kapitel ges också förslag på uppgifter och uppsatsämnen samt lästips. Boken vänder sig till studenter på grund- och avancerad nivå i språkämnen och lärarutbildning, och den kan också användas i metodkurser och som handbok i uppsatsarbete.

Det är välkommet med en metodbok i sociolingvistik. Det finns en metodbok om tal-språksforskning i Norden från 1982, redigerad av Mats Thelander, där mycket är givande att läsa också för dagens forskare, t.ex. Nordbergs kapitel om sociolingvistisk datainsamling och Thelanders eget kapitel om analys av språklig variation, men vad gäller insamling och analys av talspråksdata finns naturligtvis inget om den moderna tekniken eller nyare metoder. Redaktörerna Boyd och Ericsson utgår i sitt inledningskapitel från att man bäst närmar sig sociolingvistik genom att göra egna undersökningar, och de vill inspirera läsaren till att ge sig ut i samhället och undersöka språkanvändning. De menar att de introduktionsböcker som redan finns i sociolingvistik »fyller en funktion i att väcka intresset för ämnet» (s. 27). Jag håller med om att det behövs en sådan här bok om hur man gör sociolingvistik, även om syftet med tidigare introduktionsböcker inte bara är att väcka intresse, utan också att ge en god bild av sociolingvistikens olika delar.

Boyd och Ericsson beskriver utgångspunkter för boken, de tar upp några antaganden som görs inom sociolingvistik, diskuterar metodval och tar upp etiska frågor samt vetenskaplighet. I stort är inledningen tydlig och välskriven. Författarna betonar att sociolingvistisk forskning är empirisk och handlar om språk i bruk, att det finns ett starkt intresse för språkets dynamiska och varierande karaktär och att allt språkbruk ses som forskningsbart och intressant. De framhåller att sociolingvistisk forskning har förändrats från att utgå från en indelning av människor i fasta kategorier till ett kritiskt perspektiv på sociala variabler som klass och kön. Med utgångspunkt i ett socialkonstruktivistiskt synsätt undersöks i dag hellre hur olika kategoriseringar görs, och därmed har allt fler sociolingvister samtalsanalys och interaktionell lingvistik som viktiga sociolingvistiska perspektiv.

En metod som inte beskrivs i boken är kvantitativa studier av språklig variation och förändring, eftersom författarna anför att det är för svårt att hantera multivariat analys och att en sådan analys skulle vara nödvändig. Den bild som ges av svensk variationslingvistisk forskning är lite missvisande. Till exempel är det exempel som ges på tidig kvantitativ forskning Nordberg 1970, men den artikeln handlar om språkbrukets sociala signifikans uttryckt som lyssnares föreställningar om talares sociala hemvist och är inte en analys av storskalig variation och förändring. Författarna manar till försiktighet om man gör som till exempel Sundgren och bara genomför en undersökning med hjälp av procent, medelvärden och liknande; då måste man vara »mycket försiktig med de slutsatser man drar och generaliseringar man gör, eftersom de inte är statistiskt prövade» (s. 29). Jag gjorde emellertid signifikansberäkningar genom multivariata analyser av data från min Eskilstunaundersökning av språklig variation och förändring (se t.ex. Sundgren 2009). Jag kan däremot hålla med om att det är svårt för studenter att klara så avancerade signifikansberäkningar i uppsatsarbete. Samtidigt är det synd att det inte finns ett kapitel om hur man kvantitativt kan analysera språklig variation och förändring, eftersom det finns många intressanta undersökningar som kan göras utan att det är nödvändigt med multivariata analyser.

Catrin Norrby och Jenny Nilsson beskriver i kapitel 2 hur enkäter kan användas för att undersöka rapporterat språkbruk och attityder till språk. För att ge en mer konkret bild av hur man kan genomföra en enkätstudie utgår de från en fallstudie om tilltals-skicket i dagens sverigesvenska och finlandssvenska. Författarna ger en god och tydlig bild av de olika stegen i en enkätundersökning från insamling av material till bearbetning och analys av enkäter. Exempel på frågor som besvaras är när det passar att göra en enkätundersökning, hur man gör sitt urval av deltagare, hur man skapar en enkät och hur man bearbetar enkätresultaten.

Kapitel 3 fokuserar på gruppsamtal och intervju som insamlingsmetoder. Finnur Friðriksson utgår från sin avhandling, där han använde gruppsamtal som den grundläggande metoden för insamling av språkliga data om modern isländska. Gruppsamtalen kompletterades med individuella intervjuer. Den grundläggande forskningsfrågan var om stabila språksamhällen, som Island anses vara, kan behålla sin stabilitet även om de går igenom omfattande sociala förändringar, och vilka omständigheter som i så fall bidrar till bevarandet av språklig stabilitet. Vad gäller beskrivningen och diskussionen om insamlingsmetoderna ger Friðriksson en utmärkt bild av hur man kan gå tillväga och vad som är viktigt att tänka på. Han diskuterar vilka forsknings-

frågor som passar bra för att samla in data genom intervjuer och/eller gruppsamtal, hur informanter väljs och själva fältarbetet. Han kommer också in på bearbetning och analys av materialet.

För analys valde Friðriksson ett antal syntaktiska och morfologiska variabler, vilket nämns första gången på sid. 58, men det ges aldrig någon tydlig förklaring i kapitlet vad en språklig variabel är. På sid. 68 är ordet *variabel* understruket för första gången, vilket innebär att ordet finns med i ordlistan som finns efter ett avsnitt om olika resurser som kan vara till hjälp i sociolingvistiska undersökningar. På några ställen i kapitlet står *variabel* när termen *variant* borde användas. Någonstans i en metodbok i sociolingvistik borde det finnas en tydlig definition av vad en språklig variabel är och hur en person kan växla mellan olika *varianter*.

I kapitel 4 ger Cajsa Ottjesjö en guide till den induktiva metod som används i samtalsanalytisk och interaktionslingvistisk forskning. Beskrivningarna av hur man spelar in talspråk, transkriberar och använder datasessioner för att upptäcka intressanta drag i samtal som är värda att undersöka exemplifieras med hennes egen studie av diskursmärkoren *iallafall*. Hon beskriver också hur man kan söka i olika talspråksdatabaser för att utvidga sitt samtalsmaterial. Först ger Ottjesjö en bakgrund till samtalsanalys som metod. Hon betonar vikten av att spela in naturligt förekommande samtal och ger praktiska tips både för ljud- och videoinspelning, och hon ger också en god bild av hur samtalen kan transkriberas. En svårighet som jag ser är att en transkription enligt den samtalsanalytiska standarden kan vara för avancerad för en uppsatsskrivande student att behärska; det krävs mycket övning och tar mycket mer tid än de flesta tror som inte har arbetat med samtalsanalys.

Det är mycket vanligt att studera klassrumsmiljö i examensarbeten på lärarprogram, och i kapitel 5 visar Anne Palmér hur deltagande observation och inspelning kan användas i forskning i skolmiljö. Som exempel fungerar hennes avhandling, där hon studerade och jämförde en klass på Fordons- och en på Omvårdnadsprogrammet. Genom deltagande observation fick hon både språkdata och kunskap om språkets kontext. Hon arbetade med både video- och ljudinspelningar, och hon använde olika delmetoder för dattainsamling: fältanteckningar, intervjuer och skriftligt material, t.ex. lärarens instruktioner till eleverna och elevernas egna texter. Deltagande observation med inspelningar ger möjlighet till kunskap om hur det faktiskt ser ut i skolan, men Palmér varnar för att entydigt peka ut bakomliggande orsaker; forskaren kan däremot beskriva samband mellan olika företeelser och diskutera möjliga orsaker. En svårighet ligger i hur forskaren ska beskriva problem som analysen visar.

I Ellen Bijvoets och Kari Frauruds kapitel 6 presenteras en folklingvistisk studie som handlar om hur stockholmsungdomar med olika socioekonomisk och språklig bakgrund uppfattar och konstruerar den sociolingvistiska variation som omger dem. Hur uppfattar ungdomarna att andra talar och hur uppfattar de att de själva talar? De studerade både kognitiva och emotiva aspekter av ungdomarnas perception av språklig variation. När de designade studien utgick de från att den språkliga variationen bland ungdomar i Stockholm inte kan beskrivas som homogen med väl avgränsade varieteter och grupper av talare, utan att heterogeniteten är stor. Först beskrivs hur de valde stimulustalare och lyssnargrupper. Sedan kombinerades olika typer av data, både kvantitativa och kvalitativa med både direkta och mer indirekta metoder: attitydskalor, enkät med slutna och öppna frågor samt gruppdiskussioner. Bijvoet och Fraurud beskriver också fördelar och

nackdelar med olika metoder, och hur de testade olika alternativ i pilotundersökningar innan de bestämde hur studien skulle utföras.

Det första kapitlet med mer fokus på analys är kapitel 7 av Therese Leinonen. Inledningsvis beskrivs vad dialektgeografi och dialektometri innebär. Dialektometri är en kvantitativ analys av geografisk språkvariation som syftar till att på ett objektivt, datastyrt sätt identifiera dialektområden och dialektkontinuum; man utgår från helhetsbilden i stället för från enskilda språkdrag. Leinonen beskriver två statistiska metoder som brukar användas inom dialektometrin för att hitta mönster i stora mängder material, nämligen klusteranalys och multidimensionell skalering. Exempelen är hämtade från Leinonens studie av svenska dialekter i Finland. Leinonen betonar att statistiska metoder kan ge en objektiv analys av materialet, men eftersom forskaren väljer vilken språknivå och vilka språkdrag som analyseras är det också forskaren som har ansvar för att materialet är representativt.

Alla analyser och kartor för studien gjordes i webbapplikationen Gapmap som enligt Leinonen är relativt enkel att använda. Det kan emellertid vara svårt att tolka resultaten om man inte känner till de olika statistiska metoderna, och Leinonen beskriver hur man först ordnar sitt dialektmaterial i tabellform och en kartfil med koordinater för orterna och sedan laddar upp materialet med tillhörande kartfil i Gapmap. Därefter börjar man ofta med att mäta det språkliga avståndet mellan dialekter. I denna kvantifiering omvandlas olika språkdrag till siffror som visar hur dialekterna förhåller sig till varandra; det går också att visa avstånden på kartan. Klusteranalys kan användas för att identifiera dialektområden, och Leinonen visar hur en hierarkisk klusteranalys leder till ett dendrogram. Leinonen varnar för att klusteranalys är en relativt instabil metod och att resultaten därför måste granskas kritiskt. Ett sätt att testa dialektindelningens stabilitet är *fuzzy clustering* (s. 147), vilket verkar ganska komplicerat. Multidimensionell skalering används för att beskriva kontinuum och beskrivs av Leinonen som en stabilare statistisk metod än klusteranalys. Det är överhuvudtaget relativt avancerade analyser som beskrivs och mitt intryck är att det skulle vara svårt för en uppsatsskrivande student att sätta sig in i de här analysmetoderna. Slutligen påpekar Leinonen att en kvantitativ analys inte kan ge svar på frågan *Varför?* I en av uppgifterna rekommenderar hon en kombination av kvantitativ analys och kvalitativ/interaktionell analys, vilket är bra, men som redan nämnts efterlyser jag en tydlig beskrivning av vad en språklig variabel är och hur man inom sociolingvistik har brukat räkna *andel* dialekt- respektive standardform och inte *antal* dialektdrag som det uttrycks i uppgiften.

Gustav Bockgård presenterar i kapitel 8 interaktionell lingvistik, dvs. samtalsgrammatik där man inte utgår från skriftspråkets strukturer och förutsättningar utan beskriver samtalspråkets grammatik på dess egna villkor. Den interaktionella lingvistikerna använder teori och metodik från Conversation Analysis (CA). Inom CA gör man detaljerade analyser av autentiska samtalsexempel och kartlägger »hur olika kommunikativa handlingar i en interaktion hänger samman sekventiellt, d.v.s. hur de betingar och skapar förutsättningar för varandra» (s. 159). Inom interaktionell lingvistik kartläggs återkommande mönster vad gäller samspelet mellan samtalspråkandets strukturella respektive funktionella sida. Som exempel ger Bockgård en undersökning där forskningsfrågan var att ta reda på om olika typer av andradrag i samkonstruktionssekvenser, dvs. när en talare fortsätter på vad en annan talare har börjat säga, har liknande eller tydligt skilda sociopragmatiska funktioner. De strukturella drag han utgick från var förekomsten och

placeringen av responsiver i andradraget. Bockgård diskuterar val av material; han använde i denna studie en korpus som bestod av video- och audioinspelade samtal från många olika miljöer och situationer. Han beskriver också hur man går tillväga för att sortera och sovra i ett material samt säger något om transkriptionen. De flesta interaktionella lingvister använder sig av CA-influerade transkriptioner, men man ska också tänka på att inte överdriva detaljrikedomen: »det finns ingen anledning att belasta transkriptionerna med en mängd information som sannolikt inte alls kommer att behövas i den fortsatta analysen» (s. 165). Bockgård presenterar och diskuterar sedan den interaktionella lingvistikens analysmetodik. Med hjälp av sin analys av två samtalsexempel ger han en god bild av hur man kan arbeta. Han framhåller att den väsentligaste grunden för en studie inom CA och interaktionell lingvistik är de detaljerade, kvalitativa analyserna av enskilda fall. Bockgård lyfter själv det problem jag ser med den här typen av forskning för studenter som skriver självständiga arbeten, nämligen att det krävs mycket övning för att klara den här typen av analys.

I kapitel 9 diskuterar Karin Milles metoder för att studera talad interaktion. Som styrkor hos interaktionsforskningen lyfter Milles dess tvärvetenskaplighet och fokus på analys av faktiskt förekommande språkbruk. Hon utgår från sin avhandling, där hon undersökte hur kvinnor och män samtalar med varandra på arbetsmöten, och om kvinnor och män deltar på samma villkor; hon hade särskilt fokus på dominans i samtal. När man väljer material, påpekar Milles, är det viktigt att tänka på syftet med sin studie, vilka frågor som kan ställas och vilka slutsatser som kan dras. Eftersom Milles ville kunna säga något både om arbetsmöten och könsstrukturer i allmänhet valde hon att spela in arbetsmöten på flera olika företag. Milles ger en tydlig beskrivning av hur hon spelade in, transkriberade och analyserade samtalen. Av etiska skäl valde hon att inte dölja undersökningens könsperspektiv, vilket, som hon själv också säger, antagligen till viss del påverkade både vilka möten som spelades in och hur mötena blev. Transkriptionen utformade Milles som en tabell där varje talare fick en kolumn. Det verkar vara en modell som passade bra för Milles analys. Hennes transkription är inte alls så detaljerad som CA-transkriptioner, och det är ett bra exempel på det Bockgård också påpekar, nämligen att transkriptionen ska anpassas efter de frågor man har. För att analysera frågan om dominans använde Milles flera variabler. Milles ger slutligen många bra uppslag till övningsuppgifter och uppsatsämnen.

Lena Lind Palicki har skrivit kapitel 10 som handlar om diskursanalys. Diskursanalys innebär att man genom språkliga uttryck studerar samhällets normer, förgivettaganden och strukturer. Det analysexempel Lind Palicki ger handlar om skriven text och utgår från ett kapitel i hennes avhandling. Det är en feministisk diskursanalys med ett intersektionellt perspektiv. Diskursanalys används ofta för att undersöka maktrelationer. En feministisk analys innebär ett försök att »blottlägga samhälleliga värderingar och strukturer för att samhället ska bli mer jämställt» (s. 195). Inom diskursanalys arbetar man materialnära med faktiska empiriska analyser, men det räcker inte med att analysera texterna, utan det är lika viktigt att undersöka texternas sammanhang. Lind Palickis studie handlar om hur Försäkringskassan har skrivit sina broschyrer till blivande och nyblivna föräldrar 1974–2007. En övergripande forskningsfråga i analysen är vilka normalföreställningar som finns i texten. Vilka pekas ut, konstrueras och normaliseras som föräldrar? I sin analys identifierade Lind Palicki alla nominalfraser med människor som referenter och fokuserade på dem som rör föräldrar. Hur omtalas och tilltalas de i texterna?

Lind Palicki beskriver hur hon fördjupade analysen utifrån begreppet *deiktiska rum*. Den största svårigheten med diskursanalys är enligt Lind Palicki kopplingen mellan detaljerade språkliga analyser och samhälleliga fenomen.

Theres Bellander beskriver i kapitel 11 verksamhetsanalys. Det är »en kvalitativ forskningsmetod som går ut på att identifiera och beskriva kommunikativa verksamheter, dvs. sociala kontexter där människor kommunicerar med varandra» (s. 215). Bellander använde metoden i sin avhandling för att undersöka sex gymnasieungdomars muntliga och skriftliga språkbruk i olika situationer och via olika kommunikationsmedier. Hon ville ta reda på vilka språkliga resurser ungdomarna använde i olika kommunikativa verksamheter samt på vilket sätt deras kommunikation påverkades av olika medier som de använde. En enkät fylldes i av 300 ungdomar från tre skolor i Sverige, och av dem valde Bellander två från varje skola. Samtalen och texterna samlade hon in etnografiskt, genom deltagande observation. Muntligt språkbruk dokumenterade hon med videokamera, och skriftlig kommunikation, som skoluppgifter, sms och chat, genom att kopiera filer och spara i sin dator. Dessutom förde hon fältanteckningar. Hon observerade ungdomarna från morgon till kväll under en vecka vardera och samlade in ett stort material som sedan bearbetades. Först sorterades materialet genom att observationsdagarna återgavs i översiktliga verksamhetsscheman och därefter analyserades enskilda verksamheter, t.ex. en sekvens i ett samtal eller en kedja av sms.

Det finns andra fält inom sociolingvistik som kunde ha tagits med i boken, t.ex. flerspråkighet, språkvård och språkpolitik samt, som jag redan diskuterat, variationslingvistik. Bokens indelning i en del med fokus på insamlingsmetoder och en del med analysmetoder finner jag förvirrande. I flera kapitel finns båda delarna relativt noggrant beskrivna, och jag tycker det skulle varit bättre att i varje kapitel följa en undersökning med beskrivningar av både insamlings- och analysmetoder.

Vad gäller akribin skulle boken ha tjänat på en till genomläsning i sin helhet. Jag har nämnt ett par fel. Andra exempel är att ord som förklaras inte alltid är understrukna och att referenserna till andra kapitel på s. 42 och 48 inte stämmer.

Sammanfattningsvis ger *Sociolingvistik i praktiken* många inspirerande beskrivningar av sociolingvistiska metoder som kan vara till god hjälp för den som ska utföra egna undersökningar.

Litteratur

- Nordberg, Bengt, 1970: Språket som socialt kännetecken. Rapport om ett språksociologiskt försök. FUMS rapport nr 7. Uppsala: Uppsala universitet.
- Sundgren, Eva, 2009: The varying influence of social and linguistic factors on language stability and change: The case of Eskilstuna. I: *Language Variation and Change*, 21. Cambridge University Press. S. 97–133.
- Talspråksforskning i Norden. Mål – material – metoder. 1982. Red. av Mats Thelander. Lund: Studentlitteratur.

Författarna i detta nummer

- Brylla, Charlotta Seiler; docent, universitetslektor i tyska, Institutionen för slaviska och baltiska språk, finska, nederländska och tyska, Stockholms universitet.
- Bylin, Maria; fil.dr, språkvårdare i svenska, Språkrådet, Institutet för språk och folkminnen.
- Bäck, Emma; fil.dr, universitetslektor, Psykologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Dahl, Alva; fil.dr, Uppsala universitet.
- Edlund, Ann-Catrine; professor i svenska språket, Avdelningen för humaniora, Mittuniversitetet.
- Gustafsson Sendén, Marie; fil.dr, universitetslektor, Psykologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Jonsson, Hans; professor em., f.d. ordbokschef (SAOB), Ordboksredaktionen, Lund.
- Josephson, Olle; professor i nordiska språk, Institutionen för svenska och flerspråkighet, Stockholms universitet.
- Karlsson, Susanna; fil.dr, språkvårdare i svenska, Språkrådet, Institutet för språk och folkminnen.
- Kautonen, Maria; fil.mag., doktorand i svenska, Institutionen för språk, Jyväskylä universitet.
- Kuronen, Mikko; docent, universitetslektor i svenska, Institutionen för språk, Jyväskylä universitet.
- Landqvist, Mats; professor, Institutionen för kultur och lärande, Södertörns högskola.
- Lind Palicki, Lena; fil.dr, språkvårdare i svenska, Språkrådet, Institutet för språk och folkminnen.
- Lindqvist, Anna; fil.dr, forskare, Institutionen för psykologi, Lunds universitet.
- Milles, Karin; docent, Institutionen för kultur och lärande, Södertörns högskola.
- Nikolaidou, Zoe; fil.dr, universitetslektor, Institutionen för kultur och lärande, Södertörns högskola.
- Nordberg, Bengt; professor em. i sociolingvistik, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Rabb, Viveca; fil.dr, forskare, Svenska språket, Åbo akademi.
- Rahm, Henrik; docent, universitetslektor, Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.

Sahlée, Anna; fil.mag., doktorand i nordiska språk, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.

Sundgren, Eva; professor i svenska språket med inriktning mot sociolingvistik, Akademin för utbildning, kultur och kommunikation, Mälardalens högskola.

Ullakonoja, Riikka; fil.dr, forskare, Institutionen för språk, Jyväskylä universitet.